

MAKKAI SÁNDOR

AZ

ÉLET KÉRDEZETT

TANULMÁNYOK

II. KÖTET

1935

RÉVAI KIADÁS

Copyright 1935 by Révai, Budapest.

39533. — RÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA, BUDAPEST
(Műszaki ig.: Linzer M.)

ERDÉLYI SZEMMEL.

— 1922—1932. —

NINCS MENEKVÉS?

A Nyugat 1930. december 1-i számában olvastam Fenyő Miksa ismertetését és észrevételeit egy könyvről, amely a pusztuló Erdélyről szól. A könyv nálunk nem kapható s így nincs módomban magáról a műről szólani. De nem is ez a céлом. Arról a gondolatról kell beszélnem, amely az ismertetés szerint ebből a könyvből is kijajgat s amely sokaké, lehet hogy Erdélyben is, de főleg Magyarországon. Ez a gondolat az, hogy az anyaországtól leszakított magyarság sorstragédiája elkerülhetetlen. Nincs menekvés!

Fenyő Miksa ehhez a gondolathoz hozzátesz „valamit”. Ha van erdélyi lélek, mondja, akkor nagyon kell tiltakoznia ez ellen, mert ez a lélek nyilván ki akar kelni mély sárkánysírjából a múltnak, élni akar, teremteni, jövőért dolgozni.

Azt hiszem, csakugyan itt az ideje, hogy komolyan szembenézzünk a kérdéssel: van-e, vagy nincs menekvés az erdélyi magyarság számára? Lehet-e élet és jövő a múlt romjai felett?

Hogy az erdélyi magyarság gazdasági, kulturális, lelki szituációja nagyon nehéz és válságos, az kétségtelen. Hogy szörnyű veszteségek érték, hogy fájó sebei vannak, hogy teljesen megváltoztak reánézve az élet lehetőségei és hogy ezek a lehetőségek nagyon szűkösek, minden nem szorul bizonyításra és nem tűr meg cáfolatot. Hogy ez a helyzet, melynek aggasztó súlya éjjel-nappal gyötri az erdélyi magyarság minden felelős tényezőjének lelkét, távolabbról még sötétebbnek látszik, az természetes. Gyakran megfigyeltem, hogy a viharfelhők távolról sokkal ijesztőbbek és feketébbek, mintha közvetlenül alattuk állva szemléljük őket. Előttem egészen természetes az, hogy Magyarországon rólunk egy romantikusan sötét kép alakul ki. Azon sem csodálkozom, ha itt is akadnak ennek a képnek látói. Elvégre az adott tények egyénenként máskép súlyosodnak reánk. A kérdés azonban az, hogy az adott helyzetből milyen gyakorlati következtetést kell levonnunk a magunk számára¹?

Az a következtetés, amely a Fenyő Miksa által ismertetett könyvből és azoknak meggyőződéséből, akik ezzel egyetértenek,

következik, csak egy lehet: Egész életünkkel bizonyítani, hogy életünk lehetetlenné van téve!

Ha ez valakinek egyéni meggyőződése, nem vitatkozom vele. De teljes lényemmel szembefordulok azzal, aki ezt azért hirdeti, mert jó politikának tartja. Nem foglalkozom politikával, más dolgom van, de ki kell jelentenem, hogy ez a politika gyümölcsstelen és hamis. Szörnyű veszteségek, nyomor, sebek, romok égbekiáltó jaj szavával erőszakolni ki egy ellenes vagy közönyös világ alvó lelkiismeretének föliadását: teljesen reménytelen erőlködés. Megható anakronizmus Európában az a magyar romantika és szentimentalizmus, amely még hisz egy ilyen lelkiismeretben. Méginkább, ha hisz annak gyakorlati megmozdulásában. De hamis is ez a politika, mert a halálnak, vagy a csodának tétlen varasára szoktatja a nemzetet. A kisebbségi kérdésben, főleg magukra a kisebbségekre nézve, ez az egyoldalú sebmutogatás és halálimitáció meghaladott álláspont. Az Élet tény-ütegei által összelőtt rossz hadállás, amelyet sietve ki kell üríteni. Fenyő Miksa azt mondja, hogy abban a könyvben egy hűséges kutya sírt ás vak gázdája, „az utolsó erdélyi magyar” számára. Szívből óhajtanám, bárcsak tényleg az „utolsó” lenne az a vak erdélyi magyar, aki nem tud egyebet csinálni, mint a románok alá temetkezni. Aki nem látja az élet parancsoló tényeit és a beomlott széles utak után, melyek az írás szavai szerint a veszedelemre vittek, nem képes meglátni és méltányolni azokat a szerény és keskeny ösvényeket, amelyek mégiscsak megnyílnak annak, aki élni akar. Bizony, csak kaparja az a kutya a sírvermet a vakok számára, igen hasznos szolgálatot tesz vele az erdélyi magyarságnak.

Mert az igazság az, hogy egy nép sem akar meghalni. És csak akkor halna meg, ha maga akarná a halált.

Elismерem, hogy nagyon hatásos lehet „a nagyszerű halálról” tragikus képet festeni. Minél messzebből olvassa valaki az ilyen szívfacsaró históriát, néhány pengőért, annál zavartalanabul tiszтуlhat meg könnyeiben és nyugodhatik meg azon a vigasz-taló tényen, hogy ha már el kellett vesznie az erdélyi magyarságnak, legalább egy szép könyv lett belőle.

Nekem azonban az a meggyőződésem, hogy ez az egész temetési ceremónia testvériellen megsértése annak az erdélyi magyarságnak, mely tényleg nagy és keserves viaskodásban próbálja megbizonyítani, hogy élni akar és tud is.

Az erdélyi magyarság lélekszáma több mint másfélmillió. Valóban elközelhető, hogy ennyi lélek néhány esztendő alatt oda-juthatott, hogy egyszerűen feladja az élethez való jussát, magyar-

ságát magyar hitét, kultúráját, gyermekéit¹⁷? Lehetséges és szabad-e az hogy ennek a magyarságnak politikai szervezete, ősi egyházai, intézményei, iskolái, társadalmi szervezetei és irodalma egyszerűen bekapatassanak egy kutyaásta verembe s ezzel minden, amit tettek, dolgoztak és alkottak, semminek nyilvánítassék önmaga, a magyarországi magyarság és a világ előtt? Vegye valaki a kezébe az „Erdélyi Magyar Évkönyvet”, amely 1918-tól 1929-ig tünteti fel az itt folyó életet és látni fogja, igen, a pusztulást és sebeket is, de ezek dacára azt a kiirthatatlan életerőt is, amely itt munkálkodik.

Igaz, egyet még kellett és ezután még jobban meg kell tanulnia az erdélyi magyarságnak. Épen azt, hogy élet alatt nem szabad többé kizárolag a külső impériumhoz kötött és azáltal támogatott nagy életet értenie. Az élete nem merülhet ki többé a „nagy” országkormányzó politikában, a régi földbirtokos életben, a jogászkodásban és az úriemberségen. Ennek tényleg megásta a sírját az a bizonyos kutya, amelyik a díványon aludt és urával vadászgatott.

Most tanulgatjuk az életet, amely kicsi tényekből tevődik össze történelmi tényezővé. A magyar család anyanyelvet őrző és ápoló, magyar összetartásra nevelő, az élet kicsi lehetőségeit felkutatni és kihasználni tudó életét. Azt az életet, amelynek ereje a magyar árvákat összeszedő és megmentő, a magyar szegénynek kenyерet adó, a magyar betegnek gyógyulást nyújtó, a magyar tudatlanul ismeretet szerző intézmények megalkotásában van.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Erdély magyar asszonyai és leányai, tizezrével és tízezrével szervezkedtek meg arra, hogy ezt az életet plántálják és melengessék. Nem szabad elfelejteni, hogy magyar ifjak százai és százai ma már az állami egyetemeken állják a versenyt román ifjakkal és legyőzve a nyelvi nehézségeket, sikkerrel indulnak az élet sáncai ellen. És nem szabad lekicsinyelni azt, hogy az erdélyi magyar nép hihezten erőfeszítéssel folyton építi a templomokat és iskolákat s szomjasan kapkodja el a magyar újságokat és könyveket.

Mi valahol itt keressük a „jó politikát”. Az igazságot, amely nekünk becsületet, tisztességet és kenyeret terem és amely magyarrabb, mint a csodáraleső rajatgatás.

Nagyon jól tudjuk, hogy mennyire kezdők vagyunk az élethez, a kisebbségi élethez. De egyet világosan látunk: az a feladatunk, hogy megalkossuk az erdélyi magyarság szervezett önfenntartását, melynek keretében a másfélmillió magyar biztosítani tudja másfélmillió magyar anyagi és lelki exisztenciáját.

Tudjuk, hogy ehhez még nagy leckét kell megtanulnunk. Az intelligenciánknak, hogy egészen a népért és a néppel éljen, az írónak és művésznek, hogy ne csak a népről, hanem a népnek alkossan, egész társadalmunknak, hogy a szórakozási jellegű jótékonykodó akciók helyett komoly és rendszeres önenfentartás! eljárással tartsa meg intézményeinket és kultúránkat.

De meg fogjuk tanulni ezt a leckét is.

Fenyő Miksa cikkében olvasom: „Sok mindenféle írást olvastam az utolsó esztendőkben az „erdélyi lélekről”. Nem éppen meggyőzőket, különösen pedig nem olyant, mely megérzékeltetően valami fogalmat adott volna e lélek megkülönböztető jegyeiről. Szóval nem tudom, van-e ilyen külön erdélyi lélek”.

És se tudom. Mert az a kérdés, hogy kitől és mitől kell megkülönböztetni ezt a lelket? Ha a magyar lélektől kellene, akkor tagadom a létezését. Szerintem az erdélyi magyarság lelke egyszerűen magyar lélek Erdélyben, a maga adott viszonyai közt. Nem különösebben magyar, de nem is kevésbé az, mint a trianoni határon túli. Szeretném és remélem, hogy ha különböszerről beszélni kell, akkor ez az erdélyi magyar lélek csupán attól a magyar lélektől különbözzék, amelyik efféle haláromantikákkal akar könnyeket kicsalni a vén Európa-krokodilus szemeiből. Én azt szeretném és azért dolgozom, hogy a velünk és körülöttünk élő népek a magyarság életrevalóságára döbbjenek reá. Én a Bethlen Gábor magyarságát tartom igazi magyarságnak, azét a praktikus és bölcs magyarét, akit jellemzően elfelejtettek ünnepelni, vagy nagyon halk tisztelettel ünnepelgettek halálának háromszázéves fordulóján.

Biztos, hogy ha az erdélyi magyarság az ő életiskolájába iratkozik be, hangos és messzefénylő tényekkel egyelőre nem fog életjelt adni magáról. Lehet, hogy nagyon sokan azt fogják róla hinni: talán meghalt és el is temettetett. Nem baj. Mi vállaljuk az eltemettetést is, de csak úgy, mint a búzaszem: a boldog aratás reménysége alatt.

1931.

A SZÉPSÉG HAZÁJA

Honnan születik a szépség? Hol van otthona? Mi a lényege? Miért van és mire való? Kérdések, amelyek századokon keresztül izgatták azokat a gondolkozókat, akik soha sem szűnnek meg magyarázatokat keresni megmagyarázhatatlannak mutatkozó s mégis magyarázatokat követelő dolgokra. Sokféle területen jár-

nak a kutató lelkek, de ingoványosabb, csalókább s ezért veszedelmesebb vidékek alig vannak számukra ezknél, amelyeken az esztétikum, a művész szép, a műízlés, alkotás és kritika problémái rejtőzködnek. Sokszor úgy látszott már, hogy egy-egy szellemkar betörte a szépség titkos hazájának utolsó ajtóját is és leleplezte a fátyolozott királynót; de aztán kitűnt, hogy csak a fátyol egy-egy foszlánya maradt vakmerő kezében, a titokzatos pedig, széttépve az elmélet pókhálóját nevetve tünt el a sötétben. Nehézjárású, zörgő fegyverzetű elméletporoszlók után jöttek szeszélyes, nyegle, üresszívű szemfényvesztők és azt hazudtak, hogy előttünk levetette fátyolát a titokzatos királynő és akkor kitűnt, hogy nincs is saját arca: mindenki a néző arcával tekint vissza. Voltak lovagjai, akik hittek benne, esküdtek reá és elepedtek érte, de meg nem foghatták; és voltak kufárai, akik rút és aljas bábukra aggatott ruháit kínálgették a piacon, mintha ő maga lenne. És voltak, akik teljesen lemondta arról, hogy valaha megismerhessék és ezért azt mondta róla, hogy nem is létezik. Mindez mellékes volna, ha nem lennének lelkek, akik nem magyaráznak, de előidézni és megkötni akarják a szépséget az anyag eszközeivel és közegében és mások, akik gyönyörködni s elmerülni vágynak benne. Ha nem volnának művészek és műelvezők. De vannak ilyenek, sőt minden ember ősi ősztönénél fogva tartozik bele vagy az egyikbe, vagy a másikba és az elvont elméleti kérdések az eleven élet sokszor nagyon is tragikus problémáivá válnak számukra. Ha egyszer a művész feltette az életét a maga megtalálta szépségre, ha egyszer az élet vad tusájában agyongyötört szemlélő, mint az utolsó szalmaszálba, görcsösen belekapaszkodott a maga által annak felismert szépsége, amelyben elmerülve olyan gyógyiszert talál, ami drágább neki még az életénél is, akkor többé nem közönyös elméleti kérdés a szépség hazája és mivolta, de olyan létérdek, amely az önfenntartás ősztöni erejével áll szembe az igazát elrombolni és elrabolni készülő támadásokkal. Es mi ma mélyen érezzük, hogy a szépség nélkül éppen úgy nem érdemes és nem lehet élni, mint igazság és jóság nélkül. Az emberiség kifosztott és sárba tiport szíve mibennünk követeli, hogy legyen szépség, valódi és vitathatatlan, amelyben elmerülve új erőt nyerjen a lélek a megutalt élethez. Szükségünk van a szépség prófétáira és apostolaira! Azért foglalkozni akarunk vele és öntudatosan bírni akarjuk a szépség titkának megoldását.

Az első gondolat, amely Platónnak, a nagy költő-filozófusnak lelkéből fakadt, az volt, hogy a szépség idegen ebben a világban, hogy hazája az ideák testetlen, töretlen, időtlen, természetfeletti

világában van. Az ideák a tökéletesség képei, örök, változatlan valóságok, melyek a topos noétosban, az értelmi térben élnek s ezért csupán gondolkozás útján közelíthetők meg. De noha a szépség ilyen metafizikai valóság, az ember mégis rokonságban van vele, mielőtt a földre jött volna, ott élt maga is az ideák honában, a tiszta eszmék szemléletében s jelenlegi rút és tökéletlen árnyék-létéből visszaemlékszik a tökéletesség képeire, amelyeket egykor szemtől-szembe látott. Mindazáltal az igazi szépséget a földön nem lehet megtalálni; az igazi szépség „az égbolton túli világban” székel s lényege a tiszta szellemisége. Van azonban a szépség ideájának egy csodálatos sajátsága, amely megkülönbözteti őket az igaz és jó ideától és ez az, hogy a földöntüli, idegen, fennséges szépség rásugárzik az anyagra és nem olvad bele, nem vész el benne, hanem mint isteni visszfény, a testek felületén ragyog. A szellemnek ez a tündéri visszfénye a testeken: a földi szépség s vonásait a mértani arányosság, a rend és harmónia alkotják, amelyek eleven, ragyogó színekben, sima, tiszta hangozban, szabályos körvonalakban jelennie meg. Mikor ezeket a jelenségeket látjuk, önkény telén, elemi erejű, azonban tiszta és érdektelen szerelmes vágyódás tör fel a szívünkben s felébreszti bennünk az emlékezést az ősi, örök ideára, az ősi való szépségre, amelyet egykor látunk az ideák honában. A testeken játszadózó szépség tehát nem valódi, hanem csak visszaataló hasonlatosság, emlékeztető reflex a világba sugárzó igazi szépségre, amelyet szem, fül, tapintás meg nem foghatnak, hanem csak a test indulatait legyőző, intuitív gondolkozásban való lelki felemelkedés a tiszta szellemvilágba. A szépet a világ felett kell keresni s a szép testi tükrözödései, s azoknak mesterséges ábrái, a művészi alkotások arra valók, hogy édes és gyötrő sóvárgást keltsenek bennünk a világtól való elszakadásra és lélekben való felemelkedésre az igazi, a szellemi élet felé. A szépség hazáját tehát nem itt a földön kell keresni, mert a mi igazi hazánk sem ez a föld. Ez a földi élet börtön és árnyékélet, a földi szépség csupán mulandó visszfény: igazi élet, mint igazi szépség csak az ideák égbolton túli világában vannak. Ez a grandiózus felfogás először tiltakozás minden érzékkép ellen, mert aki a szép testeket szereti, az önmagát csalja meg, hiszen a testiség csak tükröző felülete a szépnek s így a testiségben elmerülő lélek elpusztul; másfelől e felfogás szerint a művészettel az a nevelői feladata van, hogy a szépség tükrözésére alkalmas testek tervszerű alkotása által állandósítsa a vágyat a magasabb szellemi élet után. Harmadik jellemző vonása e felfogásnak az, hogy a művészletek, amelyek a

szép tükrözésére alkalmas érzéki felületeket teremtenek, felette állandak a természetnek, mivel azt, ami a természetben csak esetlegesen, elszórtan és nagyon műlékonyan fordul elő, maradandó és jellegzetes formákban fixírozzák. Ez a metafizikai idealizmus, minden idealisztikus filozófia őse és ihletője azonban a valódi szépség, a szépség hazája és mivolta felől, tagadva annak e világból való tényleges megragadhatását, sötétségben és bizonytalanságban hagyta az emberiséget.

A második gondolat, amely a szépség titkának megfejtését igéri, éppen ellenkezőleg, elvetvén minden metafizikai idealizmust, azt hirdeti, hogy a szépség hazája a természet, a szépség a természetben van, annak vonása és tulajdonsága. A természeti szép az igazi szépség, amelynek a művészet is csak másolata s a művészet értékét a természetmásolás hűsége szabja meg. Ez a művészsi realizmus, verizmus álláspontja. minden ilyen felfogást rendkívül jellemző az, hogy a szépség mivoltának kérdését megkerülve és elhanyagolva, nem felel arra, hogy mi hát az, ami a természetben szép, hanem a szépség helyett a művészet kérdését állítja előtérbe. A művészet e szerint utánzás, a természet lehető legjellemzőbb utánzása. A zene így elsősorban a madarak hangjának utánzása lenne. Azonban éppen az ilyen abszurd példából tűnik ki ennek a felfogásnak elégtelensége, mert azt senkinek sem kell bizonyítani, hogy Beethoven több, mint egy átszellemült rigó. Nem kell hozzá nagy dolog, hogy belássuk: a mintázás nem cél a művészettel, hanem eszköz bizonyos lelkiállapot, hangulat felköltsére. Maguk a legverisztikusabb írók is hangulatkeltésre utazznak. Azt sem kell sokáig bizonyítani, hogy a művészet sohasem egy adott pillanatban létező természeti tárgy másolása, nem fotográfia, hanem éppen az állandó, jellegzetes, „kellő”, tehát ideális valóság ábrázolása. Ha nem vesszük is realitásnak a Platon ideáinak hónát, azt el kell ismernünk, hogy ha a művészetet a természet utánzásának nevezzük is, akkor sem a természet adott elemeinek, hanem eszméjének, rejtett lelkének, ideájának utánzásáról van szó, egy szóval, hogy a művészet idealizál, eszményít. Ez pedig egyrészt azt mutatja, hogy a művészet igazsága nagyobb, mint a természeté, mert a minden igazat adja; másrészt, hogy a szépség több, mint a természet egy tulajdonsága s hogy a természetet is széppé valami emberi, a beléjelelt lélek és jelentés teszi. Igaza van Volkeltnek, amikor kijelenti, hogy szép csak az lehet, ami emberileg jelentőséges. A természet esztétikai rajongói, ha szinte vallásos kultuszt is úznek, a legjobb esetben önámitók, mert amit a természetben szépségeként imádnak, azt a természetbe maguk

vetítették bele s ezért soha nem is tudják tisztázni sem maguk, sem más számára a szépség problémáját.

A harmadik kísérlet a szépség titkának megfejtésére az ízlés és tetszés elvének felállítása. Ebből fakad a napjainkban is általános önkényesség, teljes relativizmus és szubjektivizmus az esztétikában és műkritikában, amely felszabadítván a tudatlanság és tudatos hazugság légiónyi ördögét, valóságos dzsungelt teremtett a szépség alvó királykisasszonyának titkos vára körül. Való igaz, hogy az ízlés, azaz a szép iránti érzék lélektani feltétele a szépség mefragadásának; az is igaz, hogy a szépség a tetszés érzelmét váltja ki a lélekből, de egyik sem mérője és meghatározója a szépségnak. Az „érdeknélküli tetszés” igazságát, amely Kant-tól származik, méltányolni fogjuk; azonban határozottan el kell ítélnünk és tiltakoznunk kell a szubjektív ízlés- és tetszés-teória olyan, divatos formái ellen, amelyek ellenőrizhetetlen és minden egyetemességet, kötelezettséget és törvényt tagadó anarchizmussal egyrészt fellebbezhetetlenséget követelnek sokszor nagyon is tanulatlan és pusztá frázisokkal dobálózó „műítélkezésüknek”, másrészről a „de gustibus non est disputandum” elve alapján nagyon is átlátszó tendenciákat csempésznek be a művészet elméletébe és gyakorlatába, a szépség megsúfolt fenségét köpenyegül használva a bomlás hivatásszerű tenyésztséhez; az emberi élet értékeinek lelkiismeretlen rombolására.

Ezeknek a lélekkufároknak ítéletét hirdetik Böhm Károlynak, a nagy magyar filozófusnak szavai: „A tartalmat a fonna által nem lehet megszépíteni, ha az a tartalom magábanvéve hazug vagy aljas”.

Kétségtelenül bizonyos az, hogy a szépség titkát sem egy természetfeletti, metafizikai lényeg felvételéből, sem a pusztá természetből, sem a teljesen önkényes, egyéni tetszés elvéből megfejteni nem lehet. Az egyetemesen kötelező, önértékű és emberileg megismerhető szépség elutasíthatatlan követelményét vagy egy, vagy más oldalról, mind a három álláspont kétségessé teszi, vagy elejti. Hol van hát a szépség hazája, hol, mikor, hogy születik meg? mi a lényege? mit végez a világban és mi az értéke?

1. A szépség születése és hazája. A szépség egy csodálatos találkozás szülötte, a szellem és a természet szent nászának csodagyermeké s hazája mindig ott van, ahol ez a kettő egy sajátos módon összeér. Ez a találkozóhely épügy benső, lelki terület, mint abból kihelyezett külső alkotás, mert a szépség minden kifejezett lelki tartalom. Mint ilyen, megmaradhat a szemlélő sajátjának, tisztán lelki alkotásnak, elképzelt és elgondolt szépségnak, vagy

megköthető valamely anyagban és akkor, a tárgyasító készség mértéke szerint műalkotássá lesz. A szépség akkor is valódi, ha csak lelki szemeink előtt lebeg és csak a mienek marad; azonban mérhetővé csupán akkor válhatik, ha valamely érzéki, anyagi közeg által (szín, hang, beszéd, vonal, mozdulat) megkötve és állandósítva közöltük a világgal. Ezért a szépségről beszélni volta-képpen csak mint műalkotásokban megkötött, művész szépről lehet. Hogy szépség lehessen, ahoz három feltétel szükséges. Először egy lelki tartalom, vagyis tárgy; másodszor kifejezési anyag, amelyben ez a szellemi jelentés láthatóvá lesz; harmadszor formáló erő, amely az anyagot és a tárgyat összehozza, egyesíti, tökéletes egységbe önti s a kifejezési anyagot a tárgy akadálytalan és teljesen megfelelő formájává téve, ezáltal egy egészen új teremtést: a szépséget létrehozva.

A szépség születésének indoka az, hogy a szellemi érzékelhetővé akar lenni, tükröt keres magának, amelyben arculatát megdicsöölt örömmel lássa szemtől-szembe ragyogni magával.

A szépség tartalma az a tárgy, amely ki akarja magát jeleníteni a világnak, a világ nyelvén; ez a gyözedelemre törő királyi valóság, a megszületendő uralkodó: maga a szellem, a szellemiség. A szellem, mint öntudatos, szabad és tiszta valóság háromfélékép szemlélhető önmagában, ú. ni.: tevékenység, érték és megvalósulás. A szellem, mint tevékenység: gondolkozás és cselekvés; mint érték: igazság és jóság, mint megvalósulás: tudomány és erkölcsiség. A szellemi igazság a gondolkozás útján lesz tudománnyá és a szellemi jóság a cselekvés által lesz erkölcsös jellemmé és közerkölcsiséggé.

Igazság és jóság, tudomány és erkölcsiség a gondolkozó és cselekvő ember által magát a szellemet valósítják meg és juttatják gyözelemre a világ felett. De ez a rejtelmes hatalom maga mégis láthatatlan marad bennük, láthatatlan saját maga előtt is. Lényegét, tartalmát, amely igazi és jó, amely tiszta logikum és etikum, bírja, érvényesíti, küzdelmes harcokon át a világba törni készteni, de nem látja is egyúttal. Mikor látni, szemlélni akarja, akkor jön el a szépség születésének misztikus órája. Ebben az órában az igazság és jóság, a tudományban és erkölcsiségben kifejeződött logikum és etikum elvesztik öncéljukat, megszűnnék tanítani és alakítani, mintegy megnémulnak és mozdulatlanná válnak, így így tárggyá legyenek egy új teremtés és születés számára. És ekkor fellép a lélekben egy nagy aktív hatalom: a formáló erő, amely ezt a tárggyá lett igaz és jó szellemiséget a maga munkája alá veszi, hogy testet, érzékelhető alakot, képet adjon neki.

Ez a formáló erő a gondolatok és cselekvések ezreiben nyilatkozó igazság és jóság mélyébe hatol és megragadja a sokféleségen rejlő egységet, lényeget; tömöríti és egyesíti a különféle nyilvánulásokat a lényeg körül és felfedezi, izolálja, kiragadja a jelentést, amelyet ábrázolni kell. Ezt a mozzanatát és munkáját a szellem formáló erejének nevezzük intuíciónak. Ez az erő a jelenség lelkének, magvának, központi értelmének megragadója. Nem logikai munka, több annál, mert számára a logikum és ezen felül az etikum egész területe tárggyá lett, ábrázolandóvá. Ha az intuíció a hős, vagy az anya, vagy a hitves, vagy akárm más tárgy jelentésére fordul, annak nem logikai definícióját és nem is az etikai becsét ragadja meg, hanem ezekkel együtt, de ezeken túl az örökök jelentését magát. Ez a jelentés többé nem fejezhető ki se logikai, se etikai kategóriában, hanem ennek új kifejezés kell, mely minden a kettőt magában rejtő, de túlszárnyalva s mintegy legyőzve, új alakban ábrázolja. Azonban az intuíció magában, képtelen erre. Bírja a jelentést, mélyebben és teljesebben, mint a logikai és etikai megismerés, de kibeszélni képtelen. A formáló erőnek egy másik karja jó segítségére s ez a fantázia és pedig a tevékenységének csúcsán levő, teremtő, rendkívüli képzőlő erő. A fantázia az a hatalom, amely a kibeszélhetetlen, az értelem számára idegent és ismeretlen, a meg nem érthetőt hasonlítani tudja már ismert és értett dolgokhoz. A közönséges emberben is folyton működik, de igazi hatalma a lángászban gyűl ki s abban áll, hogy az intuícióval megagadott mélységes és ismeretlen jelentésnek bámulatbaejtően meglepő hasonlatosságot tud kölcsönözni a már ismeretes dolgok külső tulajdonságaiból. A hasonlat egészen különleges, mert lényegében semmi egyezés nincs a hasonlítottak között (pl. a lelkismeretfurdalás és a Fúriák között, a Stuck „Gyilkos” c. képén) és mégis egyszerre, kijelentésszerűen érte meg velünk a jelentés mivoltát. Nem értettük, hogy mi az az ismeretlen valami, ami a gyilkolás után feltámad a lélekben, de a Stuck fantáziája odajön és így szól: vedd úgy „mintha” a mit sem sejtve közeledő gyilkost egy ház kiugró szegletéhez lapulva három rettenetes rémasszony várna, hogy megrohanja. Ha úgy veszed, azonnal megérted azt a kibeszélhetetlen világot, mi a gyilkos körül támad. S mi rettegő és mégis felszabadult gyönyörrel értjük meg a megérthetetlen e képen.

A művész fantázia azáltal, hogy az intuitív jelentést úgy tudja sajátunkká tenni, mintha az azonos lenne valami ismeretessel, a szellemiség lényegét már áthozta a szemlélet világába. És ezzel a szépség elérkezett a megszületés pillanatához. Még nem

született meg, mert az intuíció és a fantázia találkozásában csak megfogant, de ettől kezdve rohamosan közeledik a születés pillanata, noha megesik, hogy a következő lépés hiányában sohase születhetik meg, vagy eltorzulva lát napvilágot és meghal. Azt mondják, hogy Vörösmarty lelkében egy hervadó liliom képe láttán fogant meg a „Szép Ilonka” eszméje. Megfogant: az intuíció és a fantázia találkozása folytán. A hervadó virág a szerelmi bánatban elfogyó ifjú leány képét asszociálta nála a fantázia szokatlan erejével. Az intuíció pedig átérezte és megragadta ennek a tragikumnak minden logikumot és etikumot túllépő, leglényegét. És ezzel a magyar szépség egyik legcsodálatosabb nyilvánulása elindult a születés felé. De ez még nem a „Szép Ilonka” volt, nem a testetöltött, valódi szépség maga. E nélkülözhetetlen előfeltételek után jön a formáló erő legcsodálatosabb és legsajátlagosabb munkája, a művész projekció, az alakbaöntés. Ezt a rendkívüli emlékezés teszi lehetővé, vagyis az, hogy a művész lelke a mélyében őrzött és felhalmozódott rengeteg kép közül ráismer a fantázia által közelhözött intuitív jelentés megfelelő képére vagy képsorozatára; illetve megteremti belőlük azt. És ez az a pont, ahol a teremtő szellem összetalálkozik az anyaggal, az érzéki világgal, a természettel és ujjongva összeolvad vele, de úgy, hogy több és más lesz, mint pusztán szellem és pusztán természet: t. i. szépség lesz belőle. Mert mi a szépség? A mozdulatlanná bűvölt szellem ragyogó tükrözése a legyőzött anyagon. Mert ez a kettő fontos a szépség születésében: a szellemi tartalom, az igaz és jó, amely azonban nem sokféléségeben és hullámzó változásainak akciójában van, hanem az intuíció, a fantázia és az alakbaöntés által lényegében lekötöttet és az érzéki, anyagi forma, amely azonban nem a nyers anyag, a változásban lüktető természet maga, hanem a művész emlékezetben felraktározott szemléletekből alakult, ellenállásnélküli látszat, felület, jelenés. Ez az a kifejezési anyag, amely a természetből való, de a művész lelkében tiszta látszattá alakult, engedelmes tükörfelületté simult s amellyel a formáló erő a szellemi tárgyat tökéletes egységebe hozva, „az önértékű szellem láthatóvá és hangzóvá lesz a világban”, azaz mint szépség jelenik meg. A szépség hazáját tehát a szellem és a természet találkozó helyén kell keresni, a kettő között és felett, abban a misztikus pontban, ahol a szellem a fantázián át, a természet pedig az emlékezésen át összeér.

2. A szépség mivolta. Maga a valóság, sem a szellem, sem a természet, nem szép, a szépség egyiknek sem objektív tulajdon-sága. Az igaz és a jó a szellemnek lényeges alkotója, a természet

pedig egyszerűen létező. A szépség nem alkotó tényezője a szellemnek sem, a természetnek sem. De mind a kettőhöz hozzátartozik és mind a kettőt átragyogja a találkozásban, amelyről fentebb beszéltünk. Ez a találkozás a valóság új képét szüli meg, egy képszerű, ideális valóságot, amelyben az anyagi valóság látszatszerű hordozójává lesz az igaz és jó szellemiségnek s ez a láttatott, ábrázolt szellemiség az anyagon: ez a szépség. A szépség nem a valóságra vonatkozik, hanem mindig csak annak képére.

A szépség a valóságnak az a képe, amely a kényszerű igazságot és kötelező jóságot olyan képbe foglalja, amely önmagáért, érdek nélkül és föltétlenül tetszik, amely minden élv- és haszonérték nélküli tiszta és független gyönyörűséget okoz.

Kétségtelen tehát, hogy az, ami csak föltételesen, bizonyos körülmények közt és bizonyos ideig tetszik, az a szép nevet nem érdemli meg. így az, ami csak az érzékeinkre hat, azokat ingerli, vagy nyugtatja meg pillanatnyi hatásával, vagy ami csak azért tetszik, mert hasznos és csak addig, amíg hasznunk van belőle, szépnek nem nevezhető. A szép ön értékű, objektív és állandó s ha vannak lelkek, akikre nincs hatással, az nem az ő illuzórius voltát, hanem az illető lélek salakosságát bizonyítja. A hozzá méltó lelkekből a föltétlen tetszés hódolatát váltja ki. Ennek a hatalomnak van egy tartalmi és egy formai garanciája, amely megóvattól, hogy a túlzó szubjektivizmus tévedésébe essünk. A szépség tartalmi garanciája az, hogy az ábrázolt tárgy mindig és föltétlenül értékes logikailag és etikailag, tehát mindig igaz és minden jó. Sem a hazugság, sem a rossz az ábrázolás öncélja nem lehet, csak az igaz és jó kiemelő és bekeretező eszköze, az a nagyhatású ellentét, amely az értéket aláhúzza. Ha tehát a hazugságot és a bűnt még oly megvesztegető formában terjesztik is, érdeknélküli és önértékű szépségről ott szó sem lehet s akit az ilyen látszat megbüvöl, azon Platon ítélete teljesül: a testet szerette és elvész a testben.

A szépség formai garanciája abban van, hogy a művész nem csak ábrázolni tudja azt, amit mások csupán éreznek, hanem hogy olyan módon ábrázolja, amely téveszthetetlenül jellegzetes. A legáltalánosabb érvényű igazságokat, a legegyetemesebben kötelező meggyőződéseket a legkonkrétebb, a legszemléletesebb s legérzékelhetőbb formában ábrázolja. A szép hatását téveszthetetlenül a legáltalánosabb találomnak a legkonkrétebb kifejezési formával való meglepő találkozása és összeolvadása váltja ki, az az elragadó plasticitás, amelyben egy csoda történik: a legnagyobb foglalóságú és szinte mérhetetlen jelentés tökéletesen beleilleszkedik a

legkonkrétebb kifejezési formába, illetőleg az ilyen forma teljesen hozzásimul és egészen megfelelő közvetítője lesz az ilyen jelentések. (Örök érvényes példái ennek a költészettel a görög tragédiák, vagy a Faust I. része.)

A szellemnek és a természetnek a szépségen való találkozása tisztán lelki élmény, a kép, amelyben ez megtestesül, akármiféle természetű legyen is, (költői, zenei, képzőművészeti) tisztán lelki kép. De mint ilyen, csak látójának, átélő jenek tulajdona. Hogy közkincs lehessen: valóságosan érzékeltetni kell ezt a lelki szépséget a beszéd, a hang, a mozdulat, a szín és vonal matériájában. Ez a művészet problémája és főleg a technika kérdése, amely nem tartozik már ide; itt csupán azt kell megállapítani, hogy a szépség és műalkotás között a technikai testesítés öriási útja áll.

3. A szépség célja és értéke. Sokan megmondják már, hogy a szépségre nincs szükség a világon. Tény, hogy nincs reá olyan szükség, mint a táplálékra, ruhára, sőt olyan sincs, mint a logikumra és etikumra. Testi funkciók, igazság és erkölcs nélkül nem lehet élet s viszont képzelhető egy olyan élet, amely ezekben kimerült. De ez az élet mégis tökéletlen, sivár és végeredményében kegyetlenül megrabolttat élet lenne, mert hiányzana a koronája: a szépség.

A szépség, amely Rodin szép szavai szerint „megérteti azt, amit nem lehet megérteni”, azaz egy mélyebb pillantásban megmutatja azt, ami az egyes igazságokon, a tapasztalati erkölcsiségen tüi, mint egység él. A szépség, melyben a szellem a maga fenségét zavartalan nyugalomban és megdicsöült Örömben szemléli. A szépség, amely nem igazság és nem jóság, de érdektelen, szimbolikus apologia az igazság és jóság örök érvénye mellett. A szépség, a szellemnek ez az édes játéka az anyagon, amelyben nem kutat, nem harcol, nem ítélezik, nem szenvéd és nem megy előre, hanem önmaga isteri erejének drága feleslegében boldog megnyugvással szemléli a maga halhatatlanságát és győzelmi bizonyosságát minden ellenségei felett.

Lehet élni bányában, barlangban, pincében, kamrában, szobában, völgyben és börtönben is; harcos, szenvédő, aktív életet ezekben élünk, mi szegény emberek: de ha a napsütötte bérctetőn beleüjjonghatunk a lent küzdő világba vagy talán semmit se téve, egyszerűen a csillagokba bámulunk: érezzük, hogy az életünk most éra legtöbbet. Ez a bércteteje az életnek: a szépség.

Áldottak legyenek, akiknek teremtő lelkén át, ünnepi óráinkban odaemelkedhetünk ragyogó ormára !

AZ IRODALOM SZELLEME

Minden művészettel végzetesen determinál az anyag, mellyel, vagy amelyben magát kifejezi. Az irodalom sajátosságát minden művészettel szemben az adja meg, hogy anyaga a szó és kifejezési sikja a gondolat. A szó, a gondolat elválaszthatatlan a jelentéstől, már önmagában értelme van s bár a jelentést egyetlen művészeti sem nélkülözheti, az irodalom mindenekfelett, kizárolagosan rá van utalva, mivel olyan anyaggal dolgozik, mely magábanvéve jelentős. Ebből a tényből származik az irodalomnak egy nagy hátránya és egy nagy előnye a többi művészethez viszonyítva. Hátránya, hogy védetlen, mert az író nem rejtőzhetik színek, vonalak, hangsorok függönyei mögé, számolnia kell a szavaknak, melyekkel él, elsődleges, logikai értelmével. A zenemű, mely az emberi lélek indulati kifejezője, a szerző gondolatait nem szükségképpen árulja el, de a szónál még akkor is, ha szóképül szolgál, tehát a maga logikai jelentésével csak hasonlatképpen utal egy más, rejtelmesebb valóságra, nem mellőzhető el a közvetlen jelentéssel való számvetés. Ezért van, hogy az író nemesak védetlen, de minden művész közt, a legnagyobb mértékben ki van téve a félreértésnek és gyanúsításnak is, mivel szavait, melyekkel egy megfoghatatlant a megfoghatóval akar ábrázolni, szószerint értelmezik azok, akik nem tudják a hasonlat szívárvány hídját megjárni, a valótól a való égi másáig. A költők mélyen érezték ezt a veszedelmet s gyakran úgy próbáltak menekülni előle, hogy többféle értelmezést megengedő, homályos, azaz szimbolikus szóképek köntösével takarták be meztelen lelküket, melyen át minden csak a kongeniális kevesek számára izzott át a költő igazi lelkének arca. De ez a törekvés, nagy költői szépségek felszabadítása mellett is minden megzavarja az irodalmi alkotás műfaji és lényegi tisztaságát, mert végtére is erőszaktétel az irodalom művészeti anyagának, a szónak természetén. Nem pusztán műveletlenség és érzéketlenség az olvasóközönség óriási többségének idegenkedése és nyugtalansága az olyan költői műtől, amely szimbolizmusa miatt az érthetetlenség benyomását teszi. Nem, már azért sem, mert az olvasó az irodalommal szemben ösztönösen érzi és követeli annak az óriási előnynek érvényesülését, mely a jelentőművészettel minden mással szemben azt a nagy kiváltságot adja meg, hogy az emberi léleknek és életnek legsokoldalúbb és legteljesebb ábrázolása s ami fő, ezzel együtt bár érdektelen, de hatalmas propagátora legyen.

Mindebből következik, hogy az irodalomnak olyan sajátossága van, mely a többi művésztnél nem feltétlenül szükséges s ez

az, hogy az irodalomnak szellemje van. Ez a művészet, mely még a természet által is mindig az emberhez vezet, csak annak a köröknek és emberi közösségeknek elementumában, léggörében és medrében képes elni, amelyből született. Szellemje a korszellem művészeti megnyilatkozása. És ebből érthető, hogy az irodalom minden művészete között a legmesszebb áll a *Fart pour l'art*-tól. A mindig irányzatos és mindig meghatározott korszellemet, emberi lelket és életet kell kifejeznie s ezért igazi teremtő korszakaikban előtte lebeg az emberiségnek s szellemi vezére a maga korának. Ez az irányossága azonban egyúttal dilemmája is. Irányos, de sohasem irányzatos, ha csak le nem akar szállani művészeti magaslatáról. Lényegéhez tartozik, hogy híven és sugalló módon kifejezze az irányt, melyben kora és közössége halad, de sohasem szabad külön, konkrét irányzatossággal a politika, a szociális problémák, kulturális törekvések, annál kevésbbé elszigetelt érdekek húzóbarátmává alacsonyodnia.

így az irodalmat mindig körüllebegi az idő lehellete, amely ragyogóvá teszi akkor, ha a korszellemnek hűséges, de érdektelen kifejezője s nemes patinaként vonja be és védi akkor is, ha az a kor már elmúlt, de feltétlenül a halál lehelleteként avasítja meg, ha a kor aktualitásainak olcsó és nagyszájú rikkancsává aljasodott. Az irodalomnak ezt a szellemét különben sem a harcos jelzavak fejezik ki, hanem a belőle megnevezhetetlenül s mégis rögtön felismerhetőleg áradó humánum, a kor lelke, mely elsősorban a líra zengésén keresztül ömlik a világba.

Pia már most az irodalom szellemének eredetét és összetételét akarjuk kutatni, úgy találjuk, hogy azt primitívebb fokon a népít és a mítosz, magasabb fokon az erkölcsi közszellem és a tudományos világnézet, lényegében és végső értelmében a filozófia adja meg.

Az antik költészet gyöngyei, a görög sorstragédiák így voltak a végzetű művészeti kifejezői. Így tükröztek a római költők a filozófiai eklekticizmus felületes életbölcsességét. így lehelli a középkor költészete a kereszteny misztikát.

Az újkor irodalmi szellemje kettős hatásból ötvöződik, a filozófiai és a nemzeti szellem ölelkezésének szülötte. A nemzeti szellem kiragyogása megbontja a filozófiai szellem egységét is, a nemzet lelke abban a filozófiai irányban jut egyetemes emberi kifejezésre, amely alkatanak leginkább megfelel. így lesz a német irodalom szellemje az idealizmus, az angolé az empirizmus, a franciaé a racionalizmus, az oroszé a miszticizmus. A magyar irodal-

mat virágzásának tetőpontján, a XIX. század elejétől Ady megjelenéséig a nemzet alap jellemének megfelelő racionálizmus táplálta.

A nagy háború óriási fordulatot jelent az irodalmi szellem életében. Ezt a fordulatot legjellegzetesebben Anatole France példája mutatja.

Anatole France irodalmi művészete a nagy háborúval lezárt korszak csúcspontja. Benne legmagasabb kivirágzását és egyúttal elvirágzását is érte meg az a nagy szellemi irány, mely a felvilágosodás és a racionális humanizmus lelkével táplálta a XIX. század és a XX. század előtti európai modern kultúrát s amelynek ennél fogva az irodalom is művészeti kifejezője sőt ihletője és vezére volt. Büszkén és emberi mérték szerint némi joggal is lehetett világirodalomról beszélni, hiszen ez a szellem a legkülönbözőbb nemzeti és egyéni sajátosságokon át is kétségtelenül egységes és uralkodó alaphangot adott az irodalomnak. De ez a szellem Anatole France műveiben már negatívumma párolódott, finom mérgű cinizmussá és nihilizmussá. A háború előestéjén még ez a művészeti szellem uralkodott, de ma már Anatole France művei nem élnek, elavultak, idegen világból szólanak, ez idő szerint az emberi szelemhez nincs szavuk. Az Idő nagy múzeumának vastag üvegfala ereszkedett közéjük és az élet közé.

Ez a tény nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a felvilágosodás szellemre megtört, meghalt. Azzal a világotmegrendítő nagy tényel állunk szemben, hogy az Ész korlátlan hatalmába vetett naiv bizalom kiábrándulásba és csömörbe fulladt. Bekövetkezett, Babits szavaival élve, „az írástudók árulása”, az Ész levetette bírói palástját, az írók doktrináikkal együtt leszálltak a harcba s ezzel együtt maga a harc is „vak” lett. Babitsnak ebből a mélyretekintő megállapításáról szükségszerűen következik másik nagy igaza is, hogy a „nagy” irodalom csödbe jutott. Ma nem lehet többé a regi értelemben „világirodalomról” beszélni, világirodalom nincs, mert nincs világszellem, egyetemes, a kor lelkét megszólaltató filozófia. S mivel az európai szellem millió cserépdarabban heverő, összetört tükrét többé egyberagasztani nem lehet, hanem csak egészen új tükrőr alkotásáról lehet szó, bizonyos az is, hogy egyelőre, talán sokáig nem is lesz világirodalom, nemzeteket egységbeolélo jelentőművészeti. Arra pedig, hogy mikor és milyen lesz, a felelet meg sem kockáztatható.

A nagy irodalom, amint említettem, vezető szerepet töltött be az emberiség életében. Ma éppen az a jellemző, hogy az iroda-

lom egy olyan korszakot él, melyben ezt a vezetőszerepet elveszítette s irányító szárnyalás helyett az életet csupán kísérheti.

Ezt a helyzetet tükrözi a magyar irodalom és a minket legközelebbről érdeklő erdélyi magyar irodalom is.

Egy ilyen korszakban amely keres, lázasan hánykódik, az elveszett szellemi egység, a hiányzó határozott korszellem után edep és annak levegője felé kapod, az irodalmat három törekvés jellemzi.

A historizmus, amely az elmúlt korszellem ábrázolásához menekül s a történelmi regényeket szüli, akár ítéletül, akár kívántató dicséretül a múltra nézve.

Az egyéni filozófia vagy filozófiatlanság, mely az irodalomnak bizonyos agitatorikus retori s néha prófétai jelleget ad.

Az ősgyökérre való visszahajtás, mely a népszellem kutatása és detailokban való ábrázolása által új tartalmat keres az új jövendő számára, a régi forrásból.

Ezek a szükségszerű törekvések hozzák magukkal, hogy az idő, mely a nagy irodalom számára teljesen kedvezőtlen, nagy mértékben kedvezővé válik a specialitások, a kis közösségekből fakadó és azokhoz szóló, s így elsősorban a kisebbségi irodalmak fölvirágzására.

Ami a nagy emberközösség számára, a chaotikus szellemi zavarban elveszett, az irodalom közösségi szellemet kifejező s a maga közösséget ihlető és vezérő szerepe ezekben a szűk, de termékeny katlanokban egyszerre nagyon fontossá válik. Ma talán nincs nagy, teremtő nemzedék az irodalomban, de vannak meg-tartó nemzedékek, akik az irodalom kelyhében átszármaztatják nemzeti és erkölcsi értékeink adatait egy bizonyára eljövendő egyetemes, új emberi korszellem számára, s a Szépség és Humánum egyszer mégis csak megszülető, mélyebb és újabb értelmű kibontakozásában nem is sejtett igazolást nyer mostoha időkben végzett hűséges munkájuk.

1930.

KÖZÖNSÉG ÉS IRODALOM

Ezzel a tanulmánnyal az a céлом, hogy az irodalom kérdésében való állásfoglalás megbeszélésének a szokottnál szélesebb és mélyebb alapot igyekezzek adni s az erdélyi irodalom problémáját az egész erdélyi magyar szellemi élet perspektívájába és organizmusába állítva, szemléltjem és szemléltessem.

Az erdélyi magyarság kiszakítatott egy ősi nemzeti közösséggel

kötelékből s politikailag egy új állam kötelékébe került, melybe elhelyezkednie és beleilleszknie nemcsak kényszerű, hanem saját élete érdekében öntudatosan parancsoló kötelessége is. Vannak tények, amelyek előtt meghajolva, új állampolgárságának alapján kell élnie a kisebbség adott és lehetséges életét, politikailag és gazdaságilag arra szervezkedve és törekedve, hogy ez az élet az államalkotó nemzeti többség törvényeihez alkalmazkodva, lehetőleg elviselhető és emberi legyen. De vannak tények, amelyeken viszont nem változtathat az, hogy az erdélyi magyarság tőle független sorsalakulás következtében Románia polgárságába tagozódott. Ezek azok a szellemi tények, melyeket öröklött vallása, nyelve, erkölcsi, tudományos és művészeti kincse és tradíciói, egyszóval nemzeti kultúrája alkotnak. Nem is vitatható, hogy ezen a szellemi kultúrális téren a kisebbségeket, állampolgári kötelességeik teljesítésének érintetlensége mellett és azoktól függetlenül is az önálló és önértékű élet lehetősége és joga illeti meg, illetve kötelessége terheli. Ez az önállóság, a viszonyok kényszere következtében is, nemcsak az állam kultúrájában képvisel külön színt, hanem önállóságot jelent a magyarországi kultúrával szemben is, anélkül, hogy az azzal való természetes és történelmi szellemközösséget megtagadná. Ez az első pont, ahol a tisztalátás és állásfoglalás nélkülözhetetlen.¹ Ha a kultúra a kisebbségre nézve csak luxus lenne, akkor külön és önállóan fejlesztendő erdélyi magyar szellemiségről és kultúráról felesleges, sőt káros volna beszélni. De a kisebbségre nézve a maga szellemi életének és kultúrájának meghatározó, kifejlesztése és fenntartása nem luxus, hanem önenntartásának lényege, melyet kölcsön nem vehet és kívülről nem táplálhat: önmagából kell kitermeline, a maga adott és sajátos szükségleteinek megfelelően: ez a tény kényszeríti arra az erdélyi magyarságot, hogy önálló szellemi életet éljen és saját kultúrát teremtsen, ha élni akar. Ennek a követelménynek van egy olyan mély alapja, amelyet köztudattá és közmeggyőződéssé kell tenni az erdélyi magyarságban. Ez a kisebbségek világhivatása a jelenlegi súlyos időkben. Az európaszerte elszórt sokmillióyi kisebbség, elszakítva nemzetének szuverenitása alól, mindenütt kettős feladat elé állíttatott. Egyrészt a saját fenn tarthatása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a politikai önállóság és hatalom hiányában önenntartásának egyetlen útja a kultúra, a saját nemzeti tradíciókon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élete, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszűkülni, tehát halálra ítélt, hanem az anyaországánál, melytől elszakítatott,

mindenütt egyetemesebb, a humánum örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kultúra kell hogy legyen. minden önálló ország kultúrája szükségképpen alkalmazkodik a politikai érdekhez, ellenben a kisebbségek kultúráját ilyen érdek nem kötvén, nemzeti jellemét és sajátságait mindig egyetemesen emberi ideálok szolgálatába állíthatja és kultúrájában keresheti és megközelítheti a nemzeteket összekötő nagy, közös értékek csúcrait. A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szennedésekknél fogva is egy nemesebb humánum, egy egyetemesebb emberi szellemiségek, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére. Semmi szennedés nem volt és nem lesz oknélküli, sőt egyenesen gondviselésszem lesz a világ életében, ha a kisebbségek ezt az isteni hivatásukat megértik, vállalják és odaadóan munkálni fogják. Ehhez azonban elengedhetetlen föltétel az önálló szellemiségek és ugyanakkor az egyetemes szellemiségek megeremtése és kifejlesztése. Az erdélyi magyarságnak, ha mint ilyen, élni és hivatását teljesíteni akarja, erdélyi magyar szellemi életet keli élnie, mely önállóan épül föl a magyar örökségen, de ugyanakkor öntudatosan keresi és munkálja az egyetemesen emberi értékek szolgálatát. Népszerűen szólva, ez azt jelenti, hogy az erdélyi magyar embernek a legműveltebb magyar embernek kell lennie és egyúttal a legemberibb műveltségünnek is kell lennie. Erdélynek elfogulatlan történelmi tanulmányozása éppen azt mutatja, hogy ez a gondolat volt nagyságának alapja. Az erdélyi lélek, mely a Bethlen-Kollégium ablakából a heidelbergi egyetem ablakába nézett: már századokkal ezelőtt megsejtette igazi hivatását, amelynek mélységes értelme csak ma, a kisebbségi sorsban nyílik fel a szemünk előtt.

Eletünk egyetlen lehetősége a kultúrában való értékességünk. Kultúranknak magyar kultúrának kell lennie. De önállónak, melyet nem politikai, hanem egyetemesen emberi eszményeknek kell irányítaniuk. Hivatásunk az, hogy szellemi életünkkel a magyar jellem és szellem sajátos értékeit a világ egyetemesen emberi jövendőjébe kapcsoljuk bele. Ennek gyakorlati lehetőségei nem egészen tölünk függenek, de eszmeileg ennél kisebb és szükebb végcél kitűzése méltatlan hozzánk.

Az így értelmezett kultúrélet alapja a szellemi élet megbecsülése. Addig szó sem lehet róla, míg a szellemi értékek iránti megbecsülés közmeggyőződéssé nem válik. Ennek a közmeggyőződésnek a hiánya minden annak a jele, hogy az illető közösség még nem érett az önálló szellemi életre. Ennek az éretlenségek

számos jele található meg közöttünk. De kritika helyett inkább a tennivalókra helyezem a súlyt. Arra kell törekednünk, hogy a szellemi élet minden megnyilvánulása, tudatosan beleillesztle kultúránk egészébe és programmjába, a fontosságához mért megbecsülésben részesüljön. így az irodalom is, mint a magyar szellemi önenfentartás egyik leghathatóbb tényezője, s az egyetemes emberi horizont és érzület legeredményesebb munkálója.

Azt tapasztaljuk, hogy a kultúráiét területén egy egészségtelen elszigetelődés van, amelynek folytán a különböző területek munkásai s nyomukban a közönség is, nem képesek egységbe hozni és közös célra öntudatosan gyümölcsöztetni a szellemi munkákát. Az erdélyi magyar kultúra jelenlegi helyzete azt mutatja, hogy egészségtelen aránytalanság áll fenn a különböző kultúrterületek munkája, azok megbecsülése és fejlesztése terén. Például a magyar tudományos élet, dacára annak, hogy munkásai szépszámmal vannak, hihetetlen részvétlenséggel küzködik. Ami szellemi érdeklődés van, az csaknem kizárolag a szépirodalomnak jut, nemcsak a tudományos munka, hanem a képzőművészletek rovására is.

Másfelől a vallásos és erkölcsi kultúra a tudomány és irodalom részéről is folytonosan ki van téve annak, hogy a különböző egyházak körébe szigeteltessék és óriási közérdekű fontossága ezáltal lefokozódjék. Mindebben először maguk a szellemi munkások a hibásak. A tudós és a költő kölcsönös jogot formálnak ahhoz, hogy egymás munkájának értékét és fontosságát lebecsüljék. Mindketten egyesülnek aztán az egyházak kezében levő vallásos és erkölcsi értékek másodrangúvá tételében. A közönség természetéből kifolyólag azt keresi, ami szórakoztató és nem okoz komolyabb erőfeszítéseket. így a szellemi élet egész vonalán beáll a szétszakadozás, a szervezetlenség, az öntudatlanság és eredménytelenség. A mi helyzetünkben a legfontosabb dolog az, hogy a szellemi élet munkásai és a közönség egyaránt belássák és gyanakorlatilag érvényesítsék azt az igazságot, hogy a szellemi értékek között nincs rangkülönbég, hogy a tudományos, művész, erkölcsi és vallásos értékek, mint önértékek, egyformán drágák, nélkülözhetetlenek és a kultúra egységében egyformán érvényesítendők.

Ennek a szellemi egységnek megteremtésére pedig mindenekfelett éppen az irodalom van hivatva, mert a sajtó, a folyóirat, a könyv ma már mindenkihez eljutó eszköze a művelődésnek. Az, amiről nálunk szó van, az erdélyi magyarság lelke és szellemi életének szervezett, öntudatos, egységes kialakítása, az erdélyi magyarság műveltté tétele, nemzeti és egyetemesen emberi szem-

pontból, az intézményes módok folytonos csökkenése következében, elsősorban és legfőképpen az irodalom eszközeivel történhetik meg.

Látható ebből az állításból, hogy én az irodalomnak kényetlen vagyok tágabb értelmezést adni a megszokottnál. Nem tagadom, hogy ez egrészt meggyőződésből, másrészt abból a gyakorlati szükségből kifolyólag teszem, mely nem engedi *meg* azt a luxust, hogy kisebbségi sorsunk bús szövevényében a szellemi életet szétdaraboljuk és egyik ágát a másik kárára kiemeljük. Irodalom alatt szokássá vált a szépirodalmat érteni és pedig azzal a megindokolással, hogy az irodalom az öncélú esztétikai gyönyörködtetést szolgálja.

Szerintem ez az álláspont teljesen elavult és haszontalan, mindenütt a világon, Erdélyben pedig egyenesen megengedhetetlen. Nem egyezhetünk bele abba, hogy irodalmunk pusztán szórakoztató eszköz legyen, de abba sem, hogy tudományos igazságok és erkölcsi s vallási eszmények propagálása szuverénül megvesse az irodalmiság kívánlalmait, vagy szuverénül megfosztassák azoknak igénybevételétől. Az igazi szépirodalom nemcsak szórakoztatás, hanem öncélú ábrázolása s ezzel bár érdektelen, de hatalmas propagátora az igazságnak és a jónak a szép tükrében. És viszont a tudomány nem érthetetlenné burkolt egyedáruja a tudósoknak, hanem közkinccsé teendő érték, mely közlésében százezrek és milliók életét van hivatva meggazdagítani s ezért közlése nem nélkülözheti az irodalmiság törvényeit. Szellemi életünk szervezettsége és egysége érdekében, a művelt magyar társadalom megteremtése céljából kell, hogy az irodalomnak tágabb, de ezzel együtt egységesebb és szervezettebb értelmezését és típusát alkossuk meg.

Mit tehet az erdélyi magyar keresztyén közönség az önálló erdélyi magyar irodalom érdekében? Öntudatosíthatja, igényelheti, ellenőrizheti, támogathatja és használhatja ezt az irodalmat. Legelső és legfontosabb, hogy öntudatos közvéleményt segítsen kialakulni az irodalmi élet és az irodalom feladatai felől. Eddig talán azt hittük, hogy irodalom van, ha vannak egyes írók, akik hajlamaik és tehetségeik szerint egyszer-másszor írnak valamit. Egészen elfeledtük, hogyha még vannak is egyes írók, irodalomról és irodalmi életről, mint önálló szellemi tényezőről szó sem lehet, anélkül a szervező, ellenőrző, támogató és fogyasztó munka nélkül, melyet a közönségnek kell végeznie. Pedig közönségünk még ott tart, hogy nincs öntudatos és egységes igénye az irodalommal szemben s így nern is lehet életképes irodalmunk, dacára annak,

hogy kiváló íróink vannak és hogy az elmúlt nyolc év alatt ezenél több erdélyi könyv jelent meg, nem számítva a napi és időszaki sajtó nagyszámú termését. A doleg akkor lenne nagyon tanulságos, ha statisztikát lehetne készíteni arról, hogy a közönség milyen és mekkora érdeklődésével, anyagi és szellemi támogatásával jött létre ez a sok könyv és hogy hány ember olvasott el az ezer könyvből hány példányt¹? Ez alkalommal rá akarok mutatni az irodalomról való felfogás olyan sajátságaira, amelyek a termékeny és eredményes kialakulás akadályai.

Az első ezek közül az irodalomról való koncepció általános elégtelensége, szűk, vagy egyoldalú volta. Sokak szerint az irodalom csak pedagógiai eszköz, a gyermekek, az ifjúság, vagy a nép nevelésére, a hagyományos és tiszta erkölcsök megtartása érdekében. Ezek minden irodalmi alkotást abból a, szempontból ítélnek meg, hogy — a szerint, amint az esetek következnek — megfelel-e a mű a gyermekek, a tanuló ifjúság, vagy a nép értelmi nívójának és tanulságos-e a társadalmi morál szempontjából? Mások csak a szórakoztató olvasmányokat tartják irodalomnak, mondván, hogy tanulni a tankönyvekből, szórakozni pedig az irodalmi művekből kell. Vannak olyanok is, akik minden pontot elvetve, az irodalom elé csakis a legmagasabb, önértékű művészeti célokat tüzik. Azokról nem óhajtok beszélni, akiknek az irodalom ezeknél alantasabb célok eszközéül kell. A mi viszonyaink közt ezek az egyoldalúságok jellemzők. Látszik, hogy a múltban az erdélyi magyarság, irodalmi szempontból is önálló és öntudatlan függvénye volt a pesti irodalomnak s ez az oka, hogy a nagy változás készületlenül találta a maga saját szellemi életének önálló berendezésére és élésére. Bocsánat a kifejezésért, de az erdélyi magyar közönségnak az irodalomról és az irodalmi életről való felfogása a csiszolatlan kőkorszakra emlékezhet. Konцепció hiányában képtelen élni az irodalom hatalmas erőivel és emiatt elkallódásra juttatja az irodalmi talentumokat. Az a konцепció, amely szükséges ahhoz, hogy itt önálló, életképes, egészséges, értékes és gyümölcsöző irodalom lehessen, feltétlenül megköveteli a korlátolt, elmaradt, szűk és egyoldalú vélekedések revízióját. Az erdélyi magyar kisebbség, amely arra van utalva, hogy önrejéből önmaga életét élje, sohase elégedhetik meg a legszükebb és legelmaradottabb felfogásokkal, hanem mindenkor a legtágabb horizontú és modern világánakhoz kell igazodnia, hogy a maga sajátos nemzeti értékeit azokhoz mérve művelje ki. Azt kell hinnünk, hogy közönségünknek átlagban kevés a világirodalmi tájékozottsága és műveltsége s hogy még a magyar irodalomban is

olyan irányítások gyámsága alatt tapogatódzik, melyek felett az idő és a történelem már ítéletet mondott. Pedig a helyzetünk, éppen a magyar irodalomra vonatkozóan igazán kiváltságos, mert még a mai Magyarországon a magyar irodalomnak egy az ottani áramlatok szerinti átértékelése folyik, addig mi ilyen áramlatoktól függetlenül végezhetnök el magunkra és ifjúságunkra nézve ezt az átértékelést, igazán a maradandót téve életünk eleven alkotórészévé. A mienkre nézve pedig immár nélkülözhetetlen annak köztudattá tétele, hogy az irodalomnak az egész életet és minden életkort és minden szellemi szükségletet átölelő skálája van. A legképtelenebb korlátoltság azt állítani, hogy az irodalom csak mindenkinél való műveket termelhet, életkorra és műveltségi nívóra való tekintet nélkül. Az irodalom nem a gyermekéké, nem az ifjúságé, nem a népé, nem a művelteké egyszerre és minden alkotásában, hanem mindenkié, de a maga skálája szerint organikusan széttagolódva a gyermekék, az ifjúság, a nép, a műveltek irodalmává. Az önálló, életképes és egészséges irodalmat éppen az jellemzi, hogy írók és közönség megszerveződnek arra, hogy az életkor és szellemi szükségek minden fokához mért irodalmi termelés és fogyasztás alakulhasson ki. Mindenesetre két hatalmas és mellőzhetetlen kar öleli át az egész irodalmi skálát: a nemzeti szellem és az erkölcsi törvény. De nagyon természetes, hogy e két mellőzhetetlen és éltető faktor érvényesülése a különböző életkorokhoz és műveltségi fokokhoz mértén egyre sokoldalúbban, gazdagabban, egyre magasabb szempontok szerint, egyre kritikaibb és egyre mélysegesebb módon kell, hogy kifejeződjék az irodalomban. Míg óvakodnunk kell attól, hogy a gyermek, az ifjú, vagy a nép előtt akár a nemzeti érzést, akár az erkölcsi törvényt az élet által fölvetett problémákon vessük kritika alá s így keressük örök értéküket, addig igenis kell, hogy műveltejink előtt a kritikai nemzeti öntudatot és erkölcsi eszményt mutassuk fel, mely nem mehet a nemzeti, egyéni és társadalmi bűn leleplezése nélkül. A kritikátlan hazafias irodalom és az erkölcsi szentimentálizmustól csöpögő morálirodalom hamis, élettelent s hatástanlan, sőt egyenesen káros. De természetes, hogy a gyermek és a nép kezébe se adhatok olyan könyvet, mely ugyan állító módon, de ne az életképes nemzeti és erkölcsi eszményt propagálja. Viszont van egy olyan követelmény, mely az irodalmi skála egész vonalán abszolûte érvényes és ez a művészeti törvény. Ez alapon kell tiltakoznunk a másik egyoldalúság ellen, mely csak a művelt felnőttek irodalmával szemben táplál művészeti követelményt s ezzel a gyermekek, ifjúság és nép irodalmát kiveszi

az irodalmi mérték alól s megengedi, hogy az olvasótábor e legnagyobb és legdrágább része művészietlen, irodalmatlan könyveket olvasson, csak az a fő, hogy a magyarkodás és a morál ordítsanak belőlük, Minden fokon és az egész vonalon igazi irodalom kell: művészeti gyermek-, ifjúsági- és népi-irodalom éppúgy, mint a művelteknek szóló művészeti irodalom. Csak a felölelt és ábrázolt tartalomnak kell változna, fejlődnie, tagolódnia a kategóriák szerint, de az irodalmi mérték szigorának és magasságának elejtől-végig ugyanannak kell lennie. Mennyi méltatlan kontárkodás és mennyi méltatlan mellőzés maradna el, ha az irodalmi skálának ez a felfogása érvényesülhetne az erdélyi irodalomban.

Az irodalmi skála létrejötte azonban nemcsak a szépirodalom szempontjából fontos, hanem az irodalmi életnek művelődésünk és lelki életünk egész területére való kiterjesztése céljából is. Ha igaz, márpédig igaz az, hogy az erdélyi magyarság megmaradása és élete a műveltségtől függ, akkor közönségünknek szervezett és céltudatos irodalmi táplálkozásra van szüksége nemcsak szépirodalmi, hanem történelmi, természettudományi, társadalmi, valóságos, világnézeti tereken is. minden nagy nemzet gyermekei egyforma lelkesedéssel és odaadással élnek az irodalom ez ágának áldásával is, e téren való nagyjaira éppoly büszkék, mint költőikre s tudják, hogy a tudomány lebecsülése a szépirodalommal szemben feltétlenül a nemzet elmaradottságára és gyöngeségére vallana. A szellemi élet egyforma megbecsülése minden téren az alapja a művelt nemzet nagyságának.

A magyar olvasónak sem válik dicséretére, ha a kölcsönkönyvtárak regényeinek mohó falasával műveltségét befejezettnek látja. Képzelhető-e ma művelt ember, aki a történelmi, társadalmi, természettudományi, vallási és világnézeti problémák iránt, melyek ma az egész válságos világhelyzet megoldásán működnek, nem tanúsít szenvédélyes és elszánt érdeklődést? Erdélyi magyar műveltség nem lehet és nem is lesz anélkül, ha e nagy szellemterületek irodalmi műveléséről, irodalmának megszervezéséről és céltudatos használatáról nem gondoskodunk.

De itt is két dologgal öntudatosan tisztában kell lennünk. Amint a szépirodalomnak, úgy a tudományos és építő irodalmonak is megvan és kiépítendő a maga skálája életkorok és műveltségi fokok szerint. A gyermek, az ifjú, a nép és a művelt ember egyaránt meg kell hogy kapják e téren a nagy világproblémák és a minden nap élet aktuális követelményei felől a nekik való szellemi táplálékot. A másik pedig az, hogy az iskolai tanköny-

vektől és népszerűsítő füzetektől a szakmunkákig meg kell kívánnunk az irodalmi eszközökkel való, irodalmi nívón tartott előadást. Ennek a követelménynek fokozatos teljesülése fogja áthidalni az ürt, mely a közönség lelkében a szórakozást a tanulástól elválasztja s az egységes és élementő műveltség kialakulását elősegíti. Ha helytelennek kellett minősítenünk a szépirodalom főlénycskedését a tudományos munkával szemben és a közönség részvétlenségét a tudomány iránt, viszont megengedhetetlennek kell ítélnünk azt a száraz, a képzeletre nem ható, semmi megragadó erővel nem bíró, minden szépséget nélkülöző és megemészthetetlen lélekölést, melyre a tudomány méltóságánál és gőgiénél fogva feljogosítva érzik magukat nemcsak a legszigorúbb értelemben vett szakkönyvek szerzői, de *meg* gyermekünk, ifjúságunk iskolai tankönyveinek írói is, mintha nem is sejtenék, hogy halálos bűnt követnek el a fejlődő és fantáziája irányítása alatt álló jövendő nemzedékünk és egész kultúránk ellen. Ha joggal követeljük meg szépiróinktól, hogy műveikben az olcsó szórakoztatás helyett az egész emberiséget és minket is élet-halára érdeklő kérdések művészsi feldolgozása felé forduljanak, úgy hasonló joggal követeljük tudósainktól és nevelőinktől azt, hogy mondanivalóikat irodalmi eszközökkel és nívón igyekezzenek a lelkek építő közkincsévé tenni.

Az erdélyi magyar irodalmi műveltség kialakítása irányában tett eddigi nem *egy*, bár szétszórt és nagy anyagi nehézségekkel küzdő tiszteletreméltó törekvést végre magának a műveltségre, a szellemi nemességre és életrévalóságra vágyó közönségnak kell a kezébe vennie s megnyilatkozásával irányítania, ellenőriznie és támogatnia kell íróit és irodalmi intézményeit az egységes és egészeges kultúra művelésében.

De éppen itt van az a pont, ahol rá kell mutatnom, hogy közönségünknek az irodalmi élet befolyásolásában és irányításában való szerepe jelenleg egésszégtelen és veszedelmes formát mutat. Ennek oka az idegen szempontok és érdekek folytonos belekeverése az irodalmi kérdésekbe. Ezek az irodalomtól idegen, ennél fogva gátló, zavaró, életlő és veszedelmes szempontok és érdekek politikaiak, felekezetiek és, sajnos, személyiek is. Bár teljesen tisztában vagyok velük, nem itt a helye, hogy ezeknek igazi okaira rámutassak, de hangsúlyozom, hogy ezeknek a szempontoknak folytonos beavatkozása az irodalom munkájába kétségtelenül azt bizonyítja, hogy az erdélyi magyarság még most sincs tisztában önmagával, nem jutott el helyzete, erői, hivatása és élet-lehetőségei világos öntudatára. Hiszen ezek a szempontok nem-

csak az irodalomtól idegenek, de idegenek az erdélyi magyar szellem legnemesebb tradíciótól is. Akár jó, akár rosszhiszeműeknek tartsa valaki ezeket a tüneteket, az kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság helyesen fölfogott önenntartási érdekével el-lentétesek, s focusuk ennek az önenntartásnak körén föltétlenül kívül esik. Miután az erdélyi magyarságnak csak egy politikai érdeke lehet és az nem egy nemlétező hatalomért való oktalan versengés, hanem a kisebbség nemzeti jellegének, társadalmi és kultúrközösségeinek megtartása: ennél fogva az irodalmi életnek is megvan ebből a szempontból az egyetlen kritériuma, melynek érvényesítése tőle joggal követelhető: az öntudatos, a múlt örökségén épülő, a jövőt építő és az egyetemes emberi értékeket propagáló nemzeti szellem tisztelete és érvényesítése. Ennek a szellemnek lehet ugyan egy tradicionálisabb és egy egyetemesebb karja, de mind a kettő együtt öleli át a magyarságot, s a kettőt egymástól nem elszakítani, hanem összekötni kell. A pártszem-pontokból, vagy éppen a mi adott viszonyunktól idegen pártszem-pontokból való agitáció az irodalom mellett, vagy ellen egyenesen kiirtandó, mert önenntartásunk és egységünk ellen való. Az erdélyi irodalom nem függvény többé, hanem önálló élet. Szelle-mében, tradícióiban, eszményeiben magyar irodalom, de problémáiban, irányításában, íróiban és közönségében erdélyi irodalom, melynek az a kötelessége, hogy kizárálag annak az erdélyi ma-gyarságnak szolgáljon, mely önmaga irányítja sorsát és nagy-korú arra, hogy tennivalóit maga szabja meg és hajtsa végre.

Az én ítétem szerint ép így idegen és káros az irodalmi életbe a felekezeti szempontok belevegyítése s ez alapon irodalmi meghasonlás, szakadás keltése. Távolról sem arról van szó, hogy a vallás örökk erői, vigasza és szépségei az irodalomból kizáras-snak. Elég baj, hogy a múltakban a vallásilag elközönyösödött és elszíntelenedett magyarság ezt megengedte, elhnézte és hallgatolá-gosan beleegyezett ennek a legfenségesebb faktornak az irodalom-ból való száműzésébe. Természetesen, a vallásos élet minden típu-sának joga van és szükséges is, hogy művész, építő és tudomá-nyos szempontból az irodalom eszközeivel és területén kifejtse a maga áldott erőit. Sőt, az én meggyőződésem az, hogy főleg a szépirodalom és az építés terén, amennyiben igazi emberi értéke-ket ragyogtat fel, a más hitvallásúak és meggyőződésük számára is lelki gyönyörűséggel és épüléssel szolgál s hatalmasan előmoz-dítja a vallásos lelek különböző felekezeteinek egymás iránti becsülését. De a felekezeti szempontnak az az érvényesítése, mely a mű értékét az író felekezete alapján akarja eldönten i ez ala-

pon csinál propagandát, vagy ellenpropagandát az irodalomban, teljességgel megengedhetetlen és kétség nélkül ismét olyan idegen, önenfentartásunk körén kívül fekvő fókusokból táplálkozik, jnelyek igazi tradíciókkal és önálló életünk érdekével ellentések. Itt az erdélyi magyarságnak megint csak egy érdeke lehet, nem a legszükebb szempontok szerint való elszakadozás, hanem az, hogy a keresztyén erkölcsi eszmény és világrend örökkévaló, közös és egyesítő igazságát és erejét, a felelősség és az áldozatos-ság törvényét tisztelezésére és érvényesítse.

Itt is lehetséges *egy* tradicionálisabb és *egy* egyetemesebb árnyalat, de mindig csak az abszolút érték keretein belül s ha az irodalom skálája kialakul, akkor ezek az árnyalatok minden meg-találhatják saját területüket és közönségüket s kezetfoghatnak egy olyan front láncában, amely az erdélyi magyarság egészének életérdekeiért küzd. A rajtunk kívül álló területeken, legyenek azok közelebb, vagy távolabb, dominálhatnak ennél szükebb, sőt ennél elfogultabb s néha gyűlölködőbb szempontok, de az erdélyi magyarság szellemi életéből ki kell zárnunk őket, mert irodalmunk ebből a szempontból sem függvény többé, hanem önálló élet, melyet a keresztyén eszmény kormányoz ugyan föltétlenül, de problémáiban, irányításában, íróiban és közönségében önálló erdélyi irodalom, mely egy nagykorú népközösség speciális élet-szükségleteit van hivatva szolgálni.

A politikai és felekezeti szempontok rossz értelemben vett beavatkozása ellen a közönségnek csakis egy módon lehet és kell védekeznie: magyar és keresztyén lelkületének őszinteségével egyedül a mű értékét szabad néznie. Az igazságnak, a szépségnak és a jóságnak olyan félreismerhetetlen tulajdonságai vannak, melyeket egy elfogulatlan és jóindulatúan őszinte lélek tévedés nélkül felismer és lelkébe fogad. A tévedéseket mindenig csak az el-fogultságok okozzák. Itt egy szavam van a kritikához is, mely a közönség felfogására mégis hatással van és kell is hogy legyen. Elfogult, szűk, kicsinyes, tájékozatlan, szív és képzelet nélküli kritikára az erdélyi magyar irodalomnak nemcsak, hogy szük-sége nincs, de az ilyen kritika történelmi ítéletet fog hordozni. Az irodalmi kritikának a legöntudatosabban kell látnia az erdélyi magyar kultúra sajátos jelentőségét és élethivatását s ezért ítéleteit a legmesszebbekintő és legátfogóbb szempontok nagyon lelki-ismeretes érvényesítésével kell meghoznia, nehogy a közönséget valamely egyoldalúságra való esküvésre nevelje, ahelyett, hogy a nemesen emberi kultúra magaslatára segítené. A kritika nem politika és nem felekezetiség: a kritika a nemzeti lélek lelkiisme-

rete, mely azon örködik, hogy a nemzeti lélek és jellem a tudományban az igazság, a művészetben a szép s az erkölcsiségben a jó egyetemesen emberi értékeit alkotja-e meg. Azért félelmetesen felelősségteljes a kritikus feladata. Viszont az igazi kritika nagy nemzetnevelő tényező s erre mindenekfölött szükségünk van.

Meg kellene még említenem irodalmi életünk egy másik nehézségét is, mely általában szomorúan pusztítja egész életünket: a személyeskedés, a személyi érdekek, szempontok, szenvedélyek zaklató, rontó, ellenőrizhetetlen utakon csúszó, mindenél veszedelmesebb beavatkozásait. De erről nem akarok sokat beszélni. Nem is lehet, csupán egyetlen egy mondanivalóm róla: minden becsületes és népének jövőjére valamit adó embernek a legnagyobb erélytel el kell taposnia ezt a kígyófejet. Mert egy öntudatos nép meg nem tűrheti maga között a rágalmazásnak, gyanúsításnak, a folytonos félremagyarázásoknak, az összevezsítésnek és uszításnak azt a szellemét, amely olyan szent és nagyrahívott értéket, mint a szellemiség, a kultúra, az irodalom, ezen az úton taszt a pusztulásba. Legyen vége az örökök kiskorúságnak és a látatlannban való befolyásolhatóságnak. A közönség szerezze meg már egyszer magának önmaga a meggyőződéseit és legyen elég büszke és művelt arra, hogy az alkotások értékét az alkotásokból itélje meg.

Az erdélyi magyar társadalomnak öntudatossá kell végre lennie ahoz, hogy mikor a legnagyobb közügyeiről van szó, ne tehessék semmi felől egyéni és személyes érdekek elbolondított szekértolójává. A munkamező nyílt, a feladatok világosak, az érdekcík félreérthetetlenek, nemzeti és erkölcsi ideálunk nem két-séges, reális helyzetünk lehetőségei eléggé ismeretesek ahoz, hogy minden munkásnak minden jó munkáját szeretettel és haszonnal vehessük s a dolgozó embereket tekintsük testvéreinknek, nem a kommentálókat. A kommentárt majd megadja mindenki magának. Ilyen feltételek mellett, föltéve azt is, hogy az irodalmat tényleg olvassuk és támogatjuk, lehet követelésünk az irodalomtól és lehet ezt a követelést érvényesíteni is.

1927.

„CSAK ÉNEKELJENEK”

Sajnos, nem jó jel, ha az írók az irodalomról vitatkoznak. Ezt akkor szokták tenni, amikor nem alkotnak. Megvallom, amikor a „vallani és vállalni”-vita az erdélyi írók között megindult, — bár nem szóltam bele, — aggodalom és szomorúság fogott el.

Éreztem, hogy fiatal irodalmi életünk első szép lendülete megtört.

Az alkotás szent lázában égő irodalmi időben nem értek rá felvetni és egymás fejéhez hajigálni a szabad-nem szabad?, mit szabad-mit nem szabad? kiábrándító és meddőségtől sivár kérdéseit. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az írónak nem lehet irodalmi programmja s hogy önmagában nem hordozhat öntudatosan kialakított és elszánt állásfoglalásokat éettel és irodalommal szemben; de ha hordoz is, jobb, ha megtartja magának s kizárolagosan műveiben „vall és vállal”. Azt pedig, ismétlem, az irodalom tehetségének tartom, amikor az egyik író ki akarja kötni a másiknak azt, hogy miől és mit szabad írnia? „Az élet és irodalom” összefüggésével, vagyis az irodalom aktualitásával szereintem esak egy feltétel alatt szabad foglalkozni: ha e probléma felvetésének szükségtelenségét akarjuk beigazolni.

Bizonyos, hogy az emberiség életének válsága az ő tükrének: az irodalomnak is válsága. A műfajok szigorú törvényei és kerelei megbomlottak; az irodalmi „izmusok” hitelüket vesztették; a tudomány, a politika, a morál, a pedagógia hullámai átcsaptak a „l'art pour l'art” védögájtain és előzönlötték az aesthetikumot, aktivitásra kényszerítvén az írót az élet problémáival szemben. Néhány „elefántcsont-torony” még bizonytalanul ingadozik a hullámok felett, de úgy látszik, reménytelenül.

A helyzetre igen jellemző az irodalom sorsáról és jelentőségről való vélemények zúrzavara, ami maga is azt mutatja, hogy az e jelentőség és ez a sors felettesebb bizonytalan és kétséges. Sokan az irodalom halálát jósolják. Mások, ha nem is mennek eddig, azt hangoztatják, hogy az irodalomra legfennebb nagyon korlátolt és jelentéktelen jövő vár, mint az élet „kísérőjére”, de semmiesetre sem lehet többé szó arról, hogy „irányító”, „vezető” szerepe legyen a jövendő kialakulásában. A tudomány és a politika megsemmisítik, fölszívják, szükségtelenné teszik, vagy legalább is a minimumra csökkentik az irodalom, általában a művészet szerepét. Ezek mellett az inkább elméleti fenyegetések mellett az emberiség gazdasági és társadalmi meggabalyodásának gyakorlati veszedelmei tornyosulnak fel az irodalom és művészet látóhatárán. De — (ez az én egyéni meggyőzökésem) — a problémát az teszi súlyossá, hogy az irodalom válsága mindenekfelett az írók psichosisa, neurasztrénia ja sőt hisztériája.

Az írók a recsegő-ropogó, összeomlóban levő világrend közepezte elvesztették a szívöket és a hitüket saját magukban és művészeti értelmében. Fixa ideájuk lett, hogy a mai embernek nem kell művészet és irodalom, vagy ha kell, az csak szolgája,

eszköze, zsoldosa lehet ennek, vagy annak a politikai, társadalmi, világnezeti törekvésnek. Nem az olvasók, hanem az írók maguk mondták ki az olyasfélé „igazságokat”, hogy az írónak nem szabad a múltról írni, hanem a jelent kell vallania és válalnia, hogy vannak tilos területek, melyek átkozottak és kerülendők: ilyen minden, ami nincs egyenes kapcsolatban a ma emberének aktuális kérdéseivel és jelszavaival. Szigorúan tilos a koltónek elvonulnia a természetbe s haszontalanul szemlélődnie holmi virágok felett, — vagy egyéni sorsokat szemléltve, egyéni életek ábrázolásában elfordítania szemét a kollektivitás harsogó, örökösgő vajúdásaitól. Egyáltalában, hogy ez vagy az tilos és csak ez meg ez szabad. Hogy neki okvetlenül harcosnak, agitátoroknak, szónoknak, prófétának, politikusnak kell lennie, mert különben senkinek nem kell.

Az írók fülön-fogták és kicibálták egymást a művész szemlélés és alkotás szüksékképpen izolált csendjéből és belelökdösték magukat a kavargó, fejvesztett, ordítózó, gyilkoló jelenbe és attól való halálfelelmükben, hogy elfelejtik, kisemmirizik, éhenveszítik őket, azzal bíztatták egymást, hogy elegyedjenek bele a hareba, az életbe, legyenek irányítók, vezetők, a kor szócsövei, zászlói. A gyermek, miután nagyon fél az éjszakai zivatartól, elője megy: kimereszi a szemét a villámló sötétségbe. De nem parancsolhat a zivatarnak, nem irányíthatja a villámokat. Ez az írói psychosis megmagyarázható, de semmiképpen nem helyeselhető. Az irodalom nem lehet harcos, aktív részese, semmiképpen sem lehet zászlóvívője és vezére a jelenlegi megvesztekedett tumultusnak, anélkül, hogy magát el ne adja és meg ne tagadja. Ez pedig igazán a halálát jelentené, sokkal gyorsabban és díctele-nebbül, mint az az izolált helyzet, melyet félelmében a saját siraalomházának lát.

Van ennek a betegségnak még egy olyan sajátos jellemzője, ami a másik oldaláról világítja meg. Az írók érhetetlenül abba a mániába hajszolták bele magukat, hogy a jelen emberét a jelen érdekli, az a helyzet, az az élet, azok a nyavalók és undorok, amelyeknek keserű levében forog. Mivel, gondolják, az ostoba emberek nem érzik és nem látják eléggyé a saját beteg és gyűlöletes életüket, a szennyet, nyomort, sebet, bünt, állatiasságot, — nem kínosza őket eléggyé a társadalmi, politikai, gazdasági válság: tehát ezt, ezeket kell nekik még irodalmilag is — szóval a hatványon — bekanalazni, mert attól boldogok lesznek. Igazolni kell minden, aminek gyalázatos igazságaival az explodálásig van tele a mai ember lelke, A boldogtalan ember pedig eszeveszet-

ten, mohón, tömegestől menekül ezeknek az „igazságoknak” az irodalmától, s hogy elfelejtse azt, ami van és lehet, részegre szopja magát ott, ahol tudja, a feledtető könyvek emlőin, legyenek azok jó vagy rossz könyvek, olyan mindegy, csakhogy más világot és életet mutassanak! Arról tehát szó sem lehet, hogy a könyv nem kell, hogy az emberek nem akarnak olvasni, hogy az irodalom nem érdekli őket, — de arról igenis van szó, hogy mivel az igazi írók nem akarják felismerni a helyzetet, a nem igaziak virulnak és hatnak s egy cseppet se félnek az éhenhalástól.

Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy az irodalomnak a jelen embere és problémái nem lehetnek tárgyai, hanem azt, hogy mindegy, teljesen és tökéletesen mindegy, hogy a humánumon belül mi a tárgya; a döntő és az egyetlen kérdés az: hogyan lehet az irodalom tárgyává valami? Az „élet és irodalom” viszonya, kapcsolata egyszerűen az, hogy az irodalom ábrázolása az életnek. Azonban nem fotógrafiája, hanem művészzi, azaz tömörítő, a lényegest kiemelő, jellemző, az örök jelentést érzékitő újjáteremtése a művészsi képben.

Hogy ez az újjáteremtés lehetségesse váljék, ahoz egy alapvető művelet szükséges és ez eldönti az irodalom szerepét és sorát az emberiség életében. Azt az életanyagot, amiből művészzi, irodalmi tárgyat akarunk formálni, akár a múltból, akár a jelenből, akár egyéni, akár kollektív jelenségcsoportból, akár a természetből, akár a lelki világból vesszük, ami egyformán jogosult — mindenekelőtt meg kell fosztanunk aktivitásától, ki kell emelnünk, el kell szigetelnünk az élet-tendenciák összességeből, meg kell állítanunk és át kell emelnünk az aesthetikum kategóriájába. Az életet előbb meg kell ölnünk a maga aktív realitásában, hogy új élethez kelthessük, feltámaszthassuk a művészsi realitás életében. A művészettel „az élő természet meghal és a holt természet feltámad”. Ez a „megállítás” az aktuális élet szívverését állítja el a tárgyban, hogy a költő a saját életét lehellesse bele, önmagából adjon neki vért, életet, jelentést, valóságot és így a saját világteremtésének, a „való égi másának” lüktető, öntevékeny részévé tegye. A művészti tárgy, amelyet így a megállított életárból kiemeltünk és a dolgok felett folyó másik életárba, a művészeti szférájába ültettünk át, öncélúvá lett, mint a meghalt anya képe, amely örökkévalóvá lett szeretettel sugárzik le gyermekéire, de többé nem vesz részt azoknak nevelésében, sorsában, — ami item jelenti azt, hogy nincs többé jelentősége.

Az, hogy az élet, mint nyersanyag, e megállítás és átültetés által lesz művészetté, csak az első, bár döntő lépést jelenti az élet

és irodalom kapcsolatára nézve. Az élet, mint aktivitásától megfosztott nyers-anyag, a művészeti jelentés érzékitő, szemléleti burkává vagy tükrévé válik, és művészeti alkalmasságát az előtti el, hogy minél egyénibb, konkrétebb képet tud adni a minél egyetemesebb és változhatatlanabb emberi jelentésnek. Ezért az irodalom természeténél fogva mindenig az örökkemberi felé fordul és a múló aktualitások helyett, a konkrét teendők helyett a minden változásban maradandó humánumot törekszik ábrázolni — de viszont ezt minél konkrétebb, egyénibb, változóbb és változatosabb képeken át. Mit ad tehát az élet az irodalomnak? A kifejezésre alkalmas szemléleti anyag kimeríthetetlen képtárat. És mit ad az irodalom az életnek? Az élet minden nap aktualitásaihoz hasonló, mert ezekből kiemelt, de aktuális jelentésüktől megfosztott képek sorozatában az örökkemberi lelket, a maradandó humánumot, az embert magát, akár elmúlt idők, akár jelenvalók, akár elképzelt jövendők, akár természeti, akár társadalmi jelenségek, akár lírai, akár drámai, akár epikai műfajok formáiban.

Az irodalom az örökkember ábrázolása a változás képeiben. Nagy leleplezés, nagy kinyilatkoztatás, nagy maga-megismerés.

Az irodalom e törvényének felismerése nem elmeleti, aesthetikai jelentőségű csupán, hanem ítélet az élet és irodalom aktuális jelszavaira is.

Az író művészeti tükröt tart az ember elő, a tükrök ezer és ezer sorozatát, melyekből a változatok végtelen filmjén át egyetlen arc néz vissza a szemlélőre, amely az övé és mindenkié, mert az emberé. Ez a tükrök felette áll az élet aktuális küzdelmének, minden nap kérdéseinek akkor is, ha a kép ezekből van kiemelve és újjáteremtve. Az irodalmi képből próféták, szónokok, politikusok, vezérek, filozófusok, katonák, építők és rombolók, állítók és tagadók, szeretők és gyűlölők tendenciákat olvashatnak ki maguknak és azokat felfokozott energiával, megvilágosodott öntudattal munkába is vehetik. Ehhez ők értenek és ez az ő dolguk. Az író maga nem vághatja földhöz a tükröt, hogy csóvát vagy fegyvert ragadjon. Ha ezt teszi, áruló lett. Nem teheti azt sem, hogy a mű zárt világában a realitás tűzcsóvait és gépfegyvereit alkalmazza. A művet gyűjtja fel és löödözi össze vele, a tükröt tőri darabokra. Kiszúrja vele a világ szemét. Az igazi író sohasem lehet a mai nap gyakorlati részese vagy vezére az irodalmi alkotás által. A jó író — a műben — rossz politikus és megfordítva.

Az irodalom az egész ember tükre. Nem egy koré, nem egy

párté nem egy tendenciáé. Ezért jogosított és kötelezett arra, hogy minden felöljen, amire az emberi léleknek egy szála rezonál vagyis amire az emberben tendencia rejlik. Az emberben — minél vadabb káosz tombol körülötte — annál erősebb tendencia van a jelenből való kiszakadásra, a másban való elpihénésre. Tehát az irodalomnak nemcsak jogosult, de köteles feladata a humánum e narkózisra vágyó, ez üditő és megtisztító álomra szomjas ösztönének kielégítése a művész fantázia képeivel. Oly mindegy az, hogy ehhez a múlt, vagy a jövő adja-e a szemléleti síkot és formákat, az áthághatatlan parancs csak az, hogy a művészet adja! Másfelől az emberben a káosz közepette az útkeresés, a világosság, az elhatározás, a tett ösztöne is hatalmasan dolgozik, tehát az irodalom jogosítva és kötelezve van, hogy a jelent is megállítsa s átültesse az aesthetikum új életsíkjába, ha tudja. De a parancs itt is az, hogy művészeti tükröt adjon és ne programmbeszédet. Ez a törvény és tilalom az, ami az irodalom életét örökre biztosítja, amíg ember lesz a világon. Ezt az érdektelen, de minden érdeknél hatalmasabb szózatot az emberiség sohasem fogja nélkülözhetni. Jelentősége és sorsa felől csak akkor fog kételkedni a világ s csak akkor fordulhat ellene, ha az irodalom, elárulva lényegét és hivatását, ripők módon felcsap kontár politikusnak, társadalmi agitátornak, nyegle tudomány-ágensnek, hamis hangú prédikátornak és megbízás nélküli alprófétának.

Mindezek mellett kétségtelenül megvan az irodalom aktualitásának létparancsa is. Az „élet és irodalom” jelenleg felvetett problémájára ez az irodalmi léttörvény az irányadó.

Ez a törvény abban érvényesül, hogy az író, aki művészettelben az ember képviselője és kifejezője, egyúttal a ma embere és a maga embere is.

Részben, naivság, részben szándékos torzítás és kicsinyes önzés azt állítani, hogy az író ezt a hármasságát kizárálag csak a mai szituáció képeiben fejezheti ki és csak így lehet aktuális, aki a mához szól. Az irodalom titkos hitvallása az, hogy az emberiség egyetemes és állandó lélek, ugyanaz a humánum, melyet örökkévaló logikai és etikai törvények hatnak át. Ennél fogva a megismerés ugyanazon felujjonganása vagy bűnbánata árad el az emberi lelken, ha magát a multba-vetített képen ismeri fel, mint h& a jövőbe vetített látomás tükrében szemléli. A művészet a múltban kibontja és virágzásba borítja a ma lappangó csíráit és a mát a jövendő kertjének alvó csiratelepül mutatja fel. Múltat es jövőt a ma magyaráz meg a művészetben s az író, aki a mában

él és a maga meghatározott életét éli, nem gyáva menekülést, vagy oknélküli hamisítást végez, amikor múltba vagy jövőbe vetíti képeit, hanem az emlékezet és a reménység örök harsonáival az emberiség egységének és az emberi lélek örökkévalóságának himnuszát zendíti meg a változandóság felett. Ebben van az irodalom műlhatatlan aktualitása.

Ha tiszteletben tartja önmaga határait, megmenti önállóságát és biztosítja nélkülözhetetlenségét a tudománnyal és az élettel szemben is — de ugyanakkor a tudománynak pótolhatatlan ihlető-társa és az életnek mással fel nem cserélhető vigasztalója marad.

Ami az erdélyi írókat illeti, nekik nem lehet jobb tanácsot adni, minthogy ne sokat vitatkozzanak az irodalom és az élet kapcsolata felett s ne állítsanak fel maguk között akadályversenyeket és tilalomfákat, hanem — a művészet és a humánum törvényeinek tiszteletében — „csak énekeljenek”.

1932.

„A VILÁG SZEME”

Napoleon, mikor a hatvanéves Goethét tetőtől-talpig végigérte, egy szóval fejezte ki azt, amit meglátott és megérzett: ember. Rengeteg sokat mondtak eddig és mondanak most, halálának százados fordulóján róla, — de többet aligha. Napoleon ítlete extensive és intenzíve meghatározta a másik királyi ember személyiségett. Goethe ember. Ember fizikailag és lelkileg; a szélességen, amellyel átölelte az élet összes változatait; a hosszúságban, ahogy életpályájának nyolcvan esztendejével kiélte minden életkor sajátságát; a mélyégen, ahol megírta a porból vett természet szenvédélyes chaosát és a magasságban, ahová felszárnyált a szellemi értékek gyémántcsúcsaig. Embervolta semmiféle egyoldalúság szerint nem értelmezhető. Nem jelent csak fizikai életerőt és szépséget, csak értelmi kiválóságot, csak erkölcsi méltságot. És viszont benne van az is, ami a fény árnyéka: érzéki-ség, hideg önzés, gög. Goethe az ember gyűjtőfogalma: „Mi az emberfajnak osztályrészé, bensőben azt átélni akarom.” Az önmagában való ember, a humánum kimetszett bályege ő: ragyogó lángszellem és sötét ösztön, fenséges lelkiség és démoni érzékkiség. Azt tartják róla, hogy ő a nagy pogány, az antik természetember modern újjáelője, a nagy individuum önzésének megtestesítője. De akik magasztalják ezért, nem értik, hogy miként ágyazta bele pogányoságát a polgári élet szük és merev medrébe. S akik gán-

csolják benne a pogányt, zavartan riadnak meg hamisítatlan keresztyéni lelkületből fakadó nyilatkozatai és tettei előtt. Nem lehet kisajátítani, mert a pogányra keresztyéni szelídsgéggel és a keresztyénre pogány gúnnyal néz Goethe másik arca. Igen, mert benne magában csóválja fejét a tisztes polgár Prométheusz égre-lázadó daca felett s a jámbor keresztyén házirendjét benne magában hánja szét a tüzes csóvát vető titán. Hódolat és anathema között az igazság maga párolog el, Goethe életének egységes értelme török meg s válik kétszínűvé és tisztálanná. Ugy kell őt látni a szeretet szemével, amilyen: küzdő, szenvédő embernek, örvényekben forgó végletes léleknek, aki lenyűgöző gyökerek és lendítő hatalmas szárnyak feszülése között, ösztön és ész, szenvédély és jellem, test és lélek, rossz és jó egymással viaskodó ellen-téteiből bontakozik ki, hogy betöltsse a maga különös, tragikus rendeltetését: típusává lenni az önmagában oly nagy és mégis oly elégletes embernek, a humánumnak. Magasztalni őt csak a tragikus részvét árnyékából lehet, gáncsolni és megítélni pedig csak az életéből özönlő ajándékok fényében szabad. De legjobb nem dicsérni és nem gáncsolni, mert öndicséret és öniélet egy-képpen veszedelmes: önmagunknak óriás-másának tükröképe áll előttünk, felülről és alulról való örökségünk kitárulása. Van okunk örvendezni és szomorkodni rajta.

Életének külső folyását nézve, Goethét a legszerencsébb és legboldogabb embernek tarthatnók. Sem testi vágyai, sem szellemi igényei nem nélkülöztek az eszközöket és lehetőségeket, hogy általuk beteljenek. Fényes világi pályát futott meg. Jólétként élte, Hosszú, egészséges, gondoktól mentes élete volt. Szeretet, hírnév, tekintély, dicsőség jutott osztályrészéül. A kiváló emberek egész seregeinek volt kortársa, barátja, bálványa. Mégis őmaga, visszatekintve életére, azt mondja, hogy összesen négy hétag sem volt boldog.

A békés és ragyogó felszín alatt tragikus életküzdelem vihar-zott el. Goethe, az ember, valójában két ember volt s ez magyarázza életének nagy ellentéteit, válságos kettősséget, soha nem szünetelő belső csatáit. A férfi és a művész birkóztak benne, a tett és a szemlélés embere kerestek döntő győzelmet vagy egyesítő harmóniát. E kettő között alapjában véve fennáll az ellen-tét, de különös élességgel Goethe esetében, aki titáni szellemének egyformán hatalmas és forró szenvédélyével akar látni és tenni, művész és ember lenni. Többet látni és kevesebbet tenni, vagy megfordítva; csak az egyiket tenni és a másikkal leszámolni; megalkudni e két törekvéssel az egyik javára: ezek azok a meg-

oldások, amelyek Goethe számára nem léteztek. Mindent látni és minden tenni: ez az ő egyetlen lehetősége, az egész ember és az egész művész igénylése. Mindent átelní a tett tényleges világában s mindezt új mindenseggyé építeni át a művészet képszerű síkjában, sohasem a mások életét, hanem csak a magáét élni és újjáalkotni: ez Goethe. De ugyanazon terjedelemben és egyszerre élni és alkotni nem lehet. A művész teremtés megállítja az életet és megöli a tettet, hogy a szemlélés világában új teremtéssé támasztassa fel. Az életbéli tett és a művészeti tett egy szakadék két partján léteznek, mely elválasztja és sohasem tűri meg egyidőben az embert és a művészrt. Ha a művész a tettek világában csak passzív szemlélődő, ha művészetiében életének ellentétét fejezi ki, vagyis nem azt ami, hanem azt, aminek álmodja magát, ha álmait sugározza vissza a valóságra, az akarván lenni a ténylegességen, ami csupán képzeletében lehet: mindezekben az esetekben az ellentét tragikus feszültsége kisebb. De Goethe esete teljesen tragikus, mert ő egész ténylegességét és teljes aktivitást s ugyanakkor teljes és egész művészetet akar. A legmerészebb álmai vannak, de azt akarja, hogy azok ne lehessenek merészebbek a valóságnál. Igazi, furcsa titáni hitatlenség keselyűi marcangolják: nem elég valóságos és nagyszerű neki az, amit a tényleges élet-tevékenység nyújthat, ő nagyobb valóságot akar: a költészet végtelen méreteibe átdícsítettet, melyhez képest minden ténylegesség csak lehetőség és ugyanakkor nem igazi valóság, hanem csak reálitás-nélküli álom számára a költői tett s megfoghatóbbat, egész lényét érzékileg is betöltöbbet, megrázóbbat akar: fogható, látható, tényleges életet. Miután lelkét egyforma hatalommal sordják óriási képességei a tett és a szemlélés felé, képtelen a megalkuvásra. Egyiknek sem adhat elsőbbséget, nem ölheti meg magában sem *az* élni akaró embert, sem az alkotni akaró művészrt. Személyisége ketté van szakítva s az a tény, hogy mindkét felében óriás, csak növeli azt, hogy mindkét felében szenvéd. Ha Goethe szívébe nézünk, megrázó látomány nyilallik belénk: az örökké menekülő ember riadt arca, akinek két óriási lénye egymás elől bujdosik. Valójában sóvárogják egymást, de ha megpróbálnak egy tűzhely mellett melegedni, az egyik csakhamar meglátja a másik szemében a gyilkost. Tulajdonképpen szeretnék feláldozni magukat egymásért, de az utolsó pillanatban egymás ellen fordul a kezük. Egyformán erősek, lángolók, törekvők: se győzni, se megbékülni nem képesek.

Ha Goethe élete harminc, negyven vagy hatvan éves korában megszakadt volna, valószínűleg vagy a tevékeny ember, vagy a

szemlélő költő uralkodó benyomását hagyja reánk. Az is lehet, hogy a birkózás zavaros képe öröködött volna meg felőle, vagy lilegő, mozdulatlan karolásban az eldöntetlen küzdelem tablója álltana előttünk. De ez nem volna Goethe. Ritka, kivételes szerencse, hogy ez a csodálatos életfa nyolcvan esztendős virágzásban megértle összes bimbónak kinyilását. Az örököös belső küzdelem dacára is volt ideje kihozni magából az embert is, a művészt is. Életének egésze így periodikus formát vesz föl s két lényének ideiglenes váltakozása az idők távlatában elkülönítve állítja elénk az embert és a költőt, mintha egymás mellett éltek volna.

De személyiségének élő s egységében az egyik a másikat magyarázza.

Az a sodró vonzás, amelyben az ember egészen költő és a költő egészen ember akarna lenni s az a tasztító félelem, amely e kettőt egymástól menekülni hajtja, az önáradásnak és az önvédelemnek ez a tragikus hullámzása adja meg a kulcsot Goethe emberi jellemének és művészeti egyéniségeinek megértéséhez.

A tettek embere közeledik, sodródik a költő felé abban, hogy beengedi és gyakorolja minden nap a életében a rendkívülit, a szabadost, a szertelent. Gúnyolódása, gögje, állhatatlansága, szeszélyei, démonikus kitörései, érzéki lángolásai, — szerelmeseit, báráit, családját lerázó elzárkózásai, menekülései ennek a sodródásnak kisérő jelenségei. Jön az ellenkező hullám: a visszahúzdás, a menekülés a költőtől a tevékenység, a valóságos élet felé. Ennek jelentkezése Goethében a polgár. Akár az állami, politikai tevékenység, akár a gyűjtő vagy kutató tudományos munka, akár a társadalmi élet teendői adják meg a tettek emberének a tevékenység mezőit, — pontos életrend, mértékletes, józan életgyakorlat, önfegyelmezés, előzékenység, alázatosság, igazságosság, folytonos munka, odaadó hűség, szelíd szeretet s komoly bölcsesség töltik be életét. Éppen a költészet démonától való menekülés önvédelme miatt Goethe a tevékenységen nem a rendkívülit, hanem az intenzivit keresi és szereti. Egész szenvedéellyel merül el kertjének művelésében, házának rendezésében, kis emberek kis bájainak igazításában, gyermekek nevelői irányításában, sportban, játékban, barátságban. Szívét pedantériával, külsőségekkel, kicsinyességekkel vértézi fel a démon ellen. De egyszer csak újra kezdi közeledik a küzdelem.

Ugyanaz az ellentett folyamat a másik oldaláról, a költő fejéről is ismétlődik. A költő is közeledik, sodródik a tettek embere felé s szelíd polgári témák öltöznek a költészet köntösébe, mint a Herman és Dorotheában. A költő dicsőíti az embert, a tevékeny,

rendes, munkás polgárt, barátkozik vele, felajánlja magát neki, békéjöbbot nyújt és a tűzhely mellé telepedik. Jobb volna pi-henni, nem égni, meghalni, csak embernek lenni, csak hasznos tettekben élni. De nem tarthat sokáig, A démon megriad a szürke, szabályos filiszterléttől, megérzi benne szárnyai letörőjét, fofogató, gyilkos ellenfelét, kitépi magát, menekül belőle, felszárnyal a minden nap tettek, a tudományos pepecselések és jámbor örömkök szűk ketrecéből s ilyenkor trágárkodik, gúnyolódik, tagad és titánkodik Isten és emberek ellen.

Ez a küzdelem teszi Goethe életét tragikussá a saját maga számára és kétértelművé azoknak, aikik a maguk egy értelme szerint szeretnék azt egészen egy pogány, vagy egy szent életévé tenni. Egyik sem volt, de ez a belső küzdelem a hosszú élet folyamán lehetővé tette, hogy az ember olyan sokat éljen meg és a költő olyan sokat teremtsen ebből újjá, amennyit talán senki soha nem élt és alkotott az emberek között. És ebből a küzdelemből csodálatos költői nyelv s költői remekművek születtek meg — és egy gazdag élet szinte kimeríthetetlen tanításai és tanulságai.

Ebben a megvilágításban az ember élete és a költő alkotásai úgy tünnek fel, mint két epizód-sorozat, melyek egymást változtatják. Ez a felfogás azonban nagyon gépies és sablonszerű volna, melyben végre is érthetetlenül szétesne maga az élő személyisége. Goethe életének azonban főtengelye, kristályosító fonala van, mely körül az ellentétek egysége rendeződnek; a lélek két ellentétes felének egy folytonos találkozási síkja, mely egész életén végighúzódik s melyben egész lénye egyesül. Az életnek és a művészettel ez a bár nem harmonikus és nem egy jelentésű, de mégis éppoly művészzi, mint életes egyesülése az ő nagy önvalommásában, lelki biografiájában és portréjában: a Faustban áll előtünk, melyet egész életéből és egész életén át alkotott, valósággal élt is és álmodott is. Ez az igazi „Dichtung und Wahrheit”, az élő várrel írt költemény, az élet közben álmodott és az álom közben élt valóság. A Faustban az élet vált látássá és ez a látás csupa élet.

Marianne von Willemer fejezte ki Goethéről a leglényegesebb igazságot, mikor azt mondotta: „úgy érezzük, mintha a dolgokat csak most értenök meg igazán, hogy az ő ajkairól halljuk”. Ez azt jelenti, hogy Goethe meglátta a dolgok lelkét és ez volt az ő tette, ezért élt, evégett tevékenykedett. És megláttatta a dolgok lelkét s ez volt az ő művészete, ezért álmodott, evégett alkotott. Csak az láttathat, aki látott: ezért tört teljes szenvédélytel az élet egészére és ezért igényelte teljes szenvédélytel a művészeti

egészét. Két lényének folytonos nosztalgiája és szakadatlan menekülése, miközben sokszor feldúltá egyéni életét, egyúttal biztosította is azt, hogy a művészet mindig új látásokat nyerhessen az életről és az élet mindig új láttatásokba teremtődjék át a művészettel.

Goethe életének és művészettelének ez az egységes előfája a Faust, mert egész élete folyamán át nő fel és minden a látó és látatató találkozásából rügyezik tovább. Ezért nevezte azt „fődolgának”, mellyel életét is befejezte.

Goethe csodálatos szemeivel élte át a világot, hogy a Faustban a „világ szemévé” legyen.

Ő Lynkeus, ki örök örtornyában énekli látó és láttató küldetésének győzelmi dalát a „mélyeséges éjben”:

Látásra születtem és néz, aki lát,
Tornyomhoz esküdtem, itt szép a világ
Közeli van a távol szemeimnek im:
A hold, a csillagtábor, az erdő, a gim.
Az örök díszt nézem mindannyiban
És díszesnek érezném én is magam.
Te boldog szempárom, legyen bármikép,
Amit egyszer láttál, az örökre szép.
1932.

GOETHE A FAUSTBAN

Halálának százados fordulója ismét reáterelte az egész emberiség figyelmét életének és költészettelének csodálatos, kettős folyamára, amelynek hol az ellentétesége, hol az egysége ragad meg és ad örökkel új anyagot a megértésre törekvő lelkeknak. A legpolgáribb és legdémonikusabb, a legkeresztyénibb és legpogányabb megnyilatkozásokból szövödik össze Goethe emberképe és ez zavarba ejti mindeneket, akik őt valamely egyoldalú szempont alá szeretnék hiánytalanul beállítani. Személyisége megcsúfol minden skatulyázást. Az önmagával, saját hatalmas ellentéteivel birkózó titáni lélek ő s csak ebben az örök, fájdalmas küzökében egy, ugyanaz, és hűséges önmagához. Igaz, hogy sikerült neki ezt a belső harcot a kiegyensúlyozott, méltóságos, hidegen előkelő külső magatartás márványarcával eltakarna, de ez a látszat csak a felületes szemet tévesztheti meg. Igazi vallomásai szerint nem volt boldog ember, de éppen a kielégíhetetlen nagy lélek szüntelen viaskodásából fakadtak költészettelének nagyszerű virágai és gyümölcsei. Nála különösképpen jogosult, hogy minden költői művében önvallomást keressünk. Részleteiben tekintve ezt az önval-

lomást, az egyes művek között szintén nagy ellenmondásokba ütközünk. De az a műve, melyet egész életén át írt s melyet maga is élete „földolgának” nevezett, a Faust, úgy tekinthető, mint élete összes ellenmondásait egységbefoglaló és magyarázó leksi arckép, melyet folytonosan új és új vonásokkal bővít, gazzdagít, színez, míg végre reánk néz belőle az ember maga. Ennek az emberarcnak sem tudunk egy nevet adni, mert tekintete nem egységes. Az ifjú titanizmusától az öreg bölcs megadó nyugalmáig, a lázadó türelmetlenségtől az időn túllátó reménység fenséges harmóniáig, az érzéki ösztönök forró, mély bugásától a szellem legtisztább üveghangjaiig minden benne van a maga kibontakozó folyamatában. Az egységet maga a mélységekből föltörő lélek viszi bele a változásba és zürzavarba, akire mindenig ráismerhetünk, legellentétesebb megjelenései mögött is.

Tudós kommentárok, szellemes aesthetikai magyarázatok szerege keresett — és persze talált is — a Faustban egyetlen alapgondolatot. De az a tény, hogy nem egy, hanem különféle alapgondolatokat állapítottak meg és tegyük hozzá: minden előtérben, bizonyítja, hogy ilyen egységes alapgondolat nincs benne. Maga Goethe mondta Eckermannak, hogy a Faustnak nincs és nem is lehet egy, az egész költeményen áthúzódó sovány eszmezsinórja, mert tartalma maga a gazdag, tartalmas és változatos élet. Ebből következik, hogy tisztán művész szabályok mértéke alatt Goethe főműve elveszti a babért: belső törések, egyenetlenségek, aránytalanságok, kölönietlenségek rontják meg a műalkotás tisztaaságát és bezárt kozmikus rendjét. Művész szempontból saját maga előtt is rejtély maradt ez a mű, melyet sokszor szenvédélyesen gáncsol, gúnyol és kicsinyít, hogy ismét legforróbb szeretettel ölelkezze szívére. Egészen úgy bánik vele, ahogy csak saját magával, az élő személyiséggel bánhatik: bűnbánattal, lelkiismeretfurdalással, szégyennel, elégedetlenséggel, szeretettel, büszkeséggel, megelégedéssel, elragadatással. Ez a rejtély nyitja. A Faust Goethe igazi naplója, melyben életének csak legfontosabb fordulói és legjellemzőbb meggyőződései vannak feljegyezve, de olyan őszintén és tartózkodás nélkül, hogy ellenmondásai, mélységei és magasságai, sötét és ragyogó vonásai természetesekké s egyöntetűekké válnak: mert az ember ilyen is, olyan is, alacsony is, nagy is, menthetetlen is és felmentendő is és minden egységet alkot, természetes és valóságos, ha az ember ember marad, hű önmagához. Senkinek, soha nem sikerült a lélek életrajzát így feltárnia s azért a Faust túllépi az aesthetikai műszabályok mértékeit, részleteiben való művészietlenségei dacára is a legnagyobb költemény,

az ember öröök dala marad. Nem alapgondolata, vagy alapeszméje van, hanem lendülete és iránya és ez aztán téveszthetetlenül egységes és töretlen: fölfelé.

Goethe a fizikai és szellemi ember életérejének csodálatos képviselője a lehetőség minden irányában és a Faust ennek a mindenirányú életerőnek önmagáról zengő dala, amelybe a költő az ember életében szétszórt és eltűnő egységet azzal vitte bele, hogy ennek a titáni energiának egyetlen irányt adott: a mélységből a magasságra lendülő és el nem téritethető fölfelétörést. Faust életének küzködő, de félreérthetlen lényege és tartalma a folyton magasabbrendű és tisztább tevékenység. Goethét a Faust és a Faustot Goethe magyarázza meg. Az életerő egyetlen célja a tett: *ez* a közös mondanivalójuk, mely fenséges értelmet kap azáltal, hogy a tevékenység iránya csak folyton lelkibb, szellemibb, magasabbrendű lehet s magát az örökkéletet és üdvösséget is csak végtelen és dicsőséges tevékenységnek szabad remélünk.

A tevékeny emberéletnek a megdicsőülésbe átsugárzó felszárnyalása mint küzdelem van szemléltetve a Faustban. Az első rész tartalmazza ennek a küzdelemnek a tragikus és folyton kétsséges felét. Faust szelleméhez két ellentét között hánkyódik — a saját benső ellentétei ezek, — melyek Wagnerben és Mefisztóban testesülnek meg. Faust titáni lelke mindennt ismerni és élni vágyik. Lángoló türelmetlenséggel fal fel minden tudományt, kijelentést, mágiát, de az élet maga zárva marad előtte. Aztán teljes önfeledtséggel akarja belevetni magát az életbe, melyet élvezetben és érzésben keres, de a vad lángolásban megint keserű füsttel és rettentő önmarcangolássá válik maga az élet. Irtózik Wagnerre lenni, pedáns szobatudóssá, nevetséges szakmábólivé, aki ostoba üres göggel néz el a természet és az ember felett, akinek csak a szó fontos és a tanulószoba dohos és poros barlangja az egyetlen életszféra, aki, mikor Faustban a fekete kutya láttán az ördögi kisértő sejtelme borzong át, a jólidomított eb előnyeiről értekezik, aki laboratóriumában eljut a homunculus előállításáig, de tehetségen kívül kénytelen látni, hogy az otthagya őt, a lángészhez szegődik. És másfelől sohase tud Mefisztóvá lenni, az érzéki önfeledtség, a cinikus önzés, a romboló kegyetlen ész és gaz felelőtlenség ördögévé. Teljesen kiégye, üresen, céltalanul és önmagát meggyűlölvé áll ott a tragédia fordulóján, kiábrándulva elméletekből és élvezetekből, az összetört eszmék és Margit eltaposott életének romjain. Faust nem zörgő papír-ember és nem lehet gyalázatos ördögi állat: magasabbrá és emberibbre kell törnie. A költemény második része sokkal bensőbben, rejttebben drámai és tisztán

költői szempontból a maga egészét nézve, messze elmarad az első résztől. De emberi szempontból, Goethe belső önvallomását látva benne, ez a rész a gazdagabb, egyetemesebb, fenségesebb és az elsőt is megmagyarázó, bekoronázó. A második rész „magasabb” Faustja a harmóniát keresi, az eszmény rajongója. Tudomány és művészet, egyszóval kultúra az, amiben az élet-, természet és szellem-egységét és emberi megvalósítását szomjúhozza. Ennek a legmagasabb eszményiségnak képe Heléna, akit keresve, rájön, hogy erőszak és szenvédély soha, hanem csak a legmélyebbreható, lassú, összhangzatos, türelmes és odaadó elmerülés vezethet el a harmonikus kultúember életéhez. Két nagy tanítás sugárzik ki Faust magasbatörő életének e szakaszából. A tudomány igazsága, mely abban áll, hogy a természet erőszakos és szenvédélyes jelenségei (Vulkanizmus) csak alárendelt és műlékony tényezők a világrendben, éppúgy, mint az ember (Faust) életében voltak, a természeti és embervilág teremtésében, kialakításában és megvalósításában a tulajdonképpen állandó és döntő tényezője a nyugodt, szép, szabályos és összevágó törvényszerűség. (Neptunizmus.) A másik a művészet igazsága, mely szerint csak a klasszikus formába öntött modern tartalom adhat tökélester. (Helena és Faust násza, Euforion ruhái.) Faust nem állhat meg a tudásnak és szemlélésnek ebben a harmonikus zárt eszményvilágában sem. Van valami, ami az emberből kihívja a legmagasabbrendű törekvést is és ez a mások szenvédése és nyomorúsága. Segítségére lenni a szenvédő emberközösségnak, a szeretet legmagasabbindokú erkölcsi tevékenységebe olvadni át: ez a Faust életének végső célja, az élet koronája. Faust tengertől és mocsártól akar új földet hódítani el, hogy azon új államot rendezzen be. Goethe itt nagyszerű programmot ad: megtörni a forradalmi rendetlenség hullámait és posványait, kiküszöbölni a háborút és gyűlöletet, biztosítani a békés alkotómunkát a testvéri emberközösségen. És ami legjellemzőbb reá, Faust a maga számára a birodalom „partja” feletti főuraimat kéri, a férfi osztályrészét, aki a szenvédélyek, a gyűlölet, a chaosz ellen saját életével védi meg a béke és szeretet uralmát mások számára.

Ez a lélek minden hajdani lázongása, hitetlensége, titánkodása, eltévelkedése dacára sem lehet az ördögé, nem kározhati el, mert töretlen iránya a magasság felé felülemeli őt a por és bűn bilincsein. így lesz a Faust a maga egészében Goethe Önvallomása a halhatatlanságra született és örökéletű emberi lélek dialájáról, így ismertetjük meg e művében őt magát, igazi valójában.

Döntő fontosságú kérdés azonban az, hogy Goethe az embernek ezt a győzhetetlen fölszárnyalását egészében az ember saját művének tekintette-e? Ha igen, akkor ez azt jelenti, hogy Goethe hitt abban, hogy az ember elég önmagának, hogy saját erejéből képes megtisztulni és üdvözülni. így Goethe a humánum titanizmusának lenne a képviselője. A kommentárok és elemzések nem egyértelműek. Többen azon a véleményen vannak, hogy Faust természetes fejlődés útján jut el a tökéletességhoz, szóval, hogy a bűn legyözése az emberi természetből szüksékképpen következik, s így az embernek önmagán kívül senkire és semmirre nincs szüksége ahoz, hogy élete legföbb célját elérje. Hallgassuk meg magát Goethét. Bár hangsúlyozza, hogy a Faustban nem szabad egy gondolatot keresni, mégis elismeri, hogy benne van ez a gondolat is: a súlyos eltévelkedésből folyton javulásra törekvő ember megváltható. Az ember törekszik, de magát megváltani nem képes. Világos ez különben magából a költeményből is. Hiszen Faust életének, diadalának csúcsán, mint tehetetlen portömeg ömlik össze az ördög hatalma előtt. Ómagá meg nem mentheti magát. Az isteni kegyelem az, amely ítélt felette. „Az isteni bocsánat” az, a „felülről jött szeretet”, amelynek kegyelme hull alá arra, „ki éltét buzgva küzdötte át”. A költő ezt az igazságot az „örök nőiség” által szemlélteti. Az isteni szeretet Faust életében a nőiség: — Margit, Helena, a Mater Gloriosa — képében hajlik alá, mint örökké magasba vonó kegyelem. De ez a „nőiség” csak hasonlat: mert „minden mulandó csak hasonlat”, azaz maga a kép csak emberi tükre az örök szellemi valóságnak: az isteni Szeretetnek. És így a küzdő, lázadó, magát-tépdeső, de magasbatörekvő életterő azért biztos a maga örök céljának elérése felől, mert nem önmagában van a végzete. Arra született és azért küzd, hogy a Szeretet örök hatalmát és győzedelmet sugározhassa ki minden sötétség, gyűlölet és kárhozat felett. Búne csak egy van: hogy a szeretet tapossa meg, de mentsége is csak egy: hogy a szeretet nagyobb a mi szívünknel és megbocsát, felemel. Ez Goethe valomása a Faustban önmagáról és óriás-életében a mi kicsi életünk-ről is.

1932.

JÓKAI

Boldog, nagy nemzetek költői az emberek sok milliói által beszélt nyelven szólanak s műveiket az egész világ számára alkothatják. Egy angol, német, vagy francia költő csupán az által is, hogy harminc, hatvan, vagy százmillió ember nyelvén ír,

az emberiség egészének lehet nevelője s ami talán még fontosabb, az egész emberiség neveli őt a maga szószólójául. Az irodalomban óriási fontossága van annak, hogy a költő mekkora nyelvterületet s ezzel együtt mekkora kultúrközösséget mondhat a maga rezonánsának s mekkora horizont tárai ki lelke előtt az alkotás lázában. A nagy nemzetek történelmi múltja, tudományos, művészeti és erkölcsi kultúrája s az általuk lakott területnek nagyságukhoz mért természeti gazdasága egyaránt munkálnak arra, hogy költőik, akik e nagy szellemi közösség virágai, az egyetemes emberi szellem kifejezői legyenek. Ezért van az, hogy Dickens, Goethe, Shakespeare, Tolstoj, Balzac, lettek légyen angolok, németek, oroszok, vagy franciaik, az öket kitermelt nagy kultúrközösségek ereje által lelkükben hordozták és hatalmasan kifejezték az egyetemes emberi lelket. Műveikben a nemzeti lélek csak sajátos tükrözöje annak, ami egyetemesen emberi és az egész emberiségé.

Ezzel szemben a néhány millió lelket számláló s abból a legtöbbször csak néhány százérben kultúralt kicsiny nemzetek, mint a magyar is, nem adhatnak költőik számára magasbalendító szárnyakat, messzire visszhangzó lelki felületet, gazdag tartalmú kultúralajt és egyetemesen emberi horizontokat. Sőt, míg a nagy nemzetek költője elsősorban művészeti kifejezője a megvalósított és nemzete által már képviselt szellemi nívónak, addig a kicsiny nemzeteké éppen arra van hivatva, hogy emelje nemzetét a lelkében kiért magasabb nívóra s sokszor szívének elfolyó vérével lágyítsa és tegye fogékonnyá a paragon heverő, kemény, háládatlan és ellenálló talajt. A nagy nemzetek költője kinő nemzetének szívéből, mint pompás virág, amely égberagyogó szírmáinak színében és illatában a gazdag talaj magábaszívott minden tápláló kincsét dicsőíti, a kis nemzetek költője aláhull nemzete alvó, kemény szívére, mint árva szíromlevél, amelyet egy mennyei rózsáról téptek és ejtettek alá játszó angyalkezek. Boldog nemzetek költőikben örülnek saját nagyságuknak, boldogtalan kis nemzetek fájó sóhajjal áhitának meg bennük el nem ért, talán soha el sem érhető álmokat.

Ha ezek így vannak, bizonyos, hogy a mi költőink alkotásait nem is szabad erre való tekintet nélkül összemérni a világ-irodalom nagyjainak alkotásaival. Hiszen természetes, hogy a magyar dal, a magyar regény és a magyar dráma egyetemes emberi és művészeti szempont alatt, méretekben és benső arányokban nem állhat versenyt azokkal. A mi költőinknek más, kisebbkeretű, de viszont magasztos, áldott feladat jutott. Egy kicsiny, testvér-

telen, szerencsétlen nemzetnek kellett mindig mostoha sorsban nevelői, vezetői legyenek a nagy nyugati kultúra által megvalósított eszmények felé, melyeketől előbb magukévé mondhatatlan küzdelmek között s azután igyekeztek elmaradott fajukat, niegnemértéssel, közönnnyel, vaksággal, elfogultsággal harcolva, nélkülözés, megvetés, üldözés, szenvedések a lassú mártírság keresztre alatt maguk után vonni és emelni. Nálunk a költészet nem lehetett boldog játék, öncélú teremtőmunka, mert nemzetnevelések, gyógyításnak, vigasztalásnak, ösztökének, felrázó ostornak, irányító szövétneknek és prófécianak kellett lennie, legnagyobb részében annyira sajátosan magyar viszonyok tükrének és munkaszerszámának, hogy nemzetközi és egyetemesen emberi érdeklődést nem is ébreszthetett volna, nyelvi elszigeteltsége nélkül sem.

A tisztán művészeti és egyetemesen emberi szempont alatt nemzeti irodalmunk túlnyomó többsége a világírodalomban elenyészik, mert egy nemzetnevelő szent misszió fájdalmasan gyönyörű kultúrmunkájába olvad bele.

Az eddig elmondottak talán alkalmasak lesznek arra, hogy kiemeljék: mennyivel nehezebb a nagy kultúrközösségi ihlető és nevelő hatalmát nélkülöző, az elmaradott kis nemzetet nevelni és emelni hivatott s mostoha sorsú magyar költőnek a nagy nemzetek költőivel szemben egyetemesen emberi és abszolút művészeti magaslatra jutnia. Majdnem lehetetlen, csodával határos követelmény ez. Mert ehhez olyan Isten kegyelméből való lángelme kell, amely nemzete nyelvének és minden viszonyának szűk korlátaiba zárva, az összeroppanás veszélye nélkül magába tudja fogadni az egész emberiség szellemét s tiszta magyar tudjon maradni úgy, hogy tiszta ember legyen és nemzetnevelő tudjon lenni úgy, hogy egészen művész maradjon. Isten csodálatos, drága ajándéka a magyar nemzet számára az, hogy ugyanabból a nemzedékből két ilyen költője is született. Az egyik Petőfi, a másik Jókai. Ez a két géniusz képviseli a magyar irodalom egyetemes emberi tartalmát és értékét.

Ha elgondoljuk, micsoda nehézségeken kellett győzedelmeskedniök, hogy magyar létkre is ilyenek legyenek, nemcsak önmagukban, de a világírodalom nagyaihoz mérten is ujjongó örömmel kell üdvözölünk százados szellemüket, mert ha nem magyarok lettek volna, egy egész világ lett volna tápláló talajuk s egy egész világnak lennének halhatatlan mesterei.

Petőfi és Jókai a magyar lélek egyetemesen emberi tükrözöi. Az első a tiszta líra, a dal hatalmas, édes szárnyain emelkedett a világot átfogó horizont zenitjére s remegttette meg ujjongó reme-

géssel a világ szívét, amellyel magyar szíve hiánytalan harmóniában összecsendült: a másik a mese bűbájos varázslatával vetítette népe lelkében az örökk gyermek képét a világ egére, amelyen az egész emberiség Ősi gyermekekességének mesevilágával találkozott és olvadt össze. Általuk bús, titokzatos, árva magyar lelkünk a dal és a mese tündéri köntösében belépett, helyet foglalt és ott-hont talált az egész emberiség szellemi családjának örökk tűzhelye mellett.

És ha szabad e két géniusz tettét egymással összeveretve mérlegelnünk, természete, méretei és gazdagsága szerint a Jókai munkáját kell a legmagasabbra értékelnünk, mert ő a múltat jelent és jövőt, az eget és a földet összefogó óriási eposzszá olvadó meseláncolatban bontotta ki, dicsőítette emberfelettivé és ábrázolta elmúlhataltan szépséggé a magyar lélek összes egyetemesen emberi alkotószálait. Mikor a világ valamennyi tájékanak átvarázsolta miliőjébe, az emberi múlt valamennyi korszakának bűvös fantáziaképébe, az emberi kultúra valamennyi alkotásának tündéreleg egyesített műhelyébe s a szellem világot átható valamennyi gondolatáramába beleiktatta résztvevő és alkotó tényezőül a magyar lelket testesítő csodálatos hőseit s bennük és általuk szemléltette mindenzt, amit a magyar lélek az emberiség közösségeben és az emberiség egészéért tenni akart vagy tenni tudott volna, amit lelkében isteni lehetőségeként hordoz, de amit csak álmaiban érhet el, amikor egy óriási hőskölteménnyé olvadó mesevilágában megénekelte a meg nem történetett eposzzt, mintha csakugyan lezajlott volna minden, amit a magyar lélek akart, álmودott, áhitott: akkor világraszóló bizonyásot tett nemzete lelkének értéke, hivatása és végzete felől.

És ez a bizonysságtétel mélysgéesen emberi és igazán magyar. Azok, akik Jókai géniuszára egy számára nem alkalmás műszabályzat béklyóiit akarták kovácsolni és azzal vágolták, hogy angyalokat vagy ördögöket ábrázol és nem reális embereket, nem voltak tisztában s nem tudtak felemelkedni a meseköltő magasabb igazságáig, melyet azonban ösztönösen megérzett maga az olvasóközönség s addig hihetetlen tömegben, százezrével vette bele magát ennek az édes meseszüretnek mézes, mámorító áradatába, együtt sírva és ujjongva Jókai hőseivel, önmagára, a magyar lélekre ismert azokban s megifjodva élte át a mese szabad világában mindenzt a nagy és dicső lehetőséget, amelyet a magyar lélek legszebb álmaiban, legtündököbb eszményeiben a maga igazi valójának ismer, de a való világban megteremteni, haj, nem tudhatott. Jókai mutatta meg a világnak, hogy a magyar az a nemzet,

amelyiket igazságosan csak az álmaiból lehet megítélni, csak a képzeletének szabad világában lehet igazán megtalálni s lelke rejtegett mélyén lehet megszeretni. Hogy nem az méri a nemességét, amit megvalósíthatott s ami belőle látható, hanem az, amit akar s amit történelmi sorsa tőle megtagadott. Ha tehát valaki naivnak és irreálisnak, művészileg pedig szertelennek találja Jókai hőseit, gondolja meg, hogy a valónak ez az égi másá azért naiv, mert ősigazságot hordoz magában, azért irreális, mert egy természetes méreteiben soha meg nem valósíthatott s így a képzeletben önerejétől megszázzorozott életlehetőséget manifesztál s azért szertelen, mert egy világ szemét akarja megnyitni az eltemetett és eltagadott igazság előtt. Jókai egyetemes emberi művészete abban van, hogy a mese aranyhajóján egy tragikus nemzet létjogát és életre érdemes voltának bizonyítékát, egy halálos ítélet ragyogó megfellebbezését ringatta be a világ szívének kikötőjébe. Nemzete számára pedig az élet reménységét, a magában való bizodalmat, a világ és az élet jóságába vetett optimisztikus hitet, a Gondviselés csodálatos, kegyelmes munkájának megértését, a jó isteni diádálat és a rossz ördögi bukását adta művészeti aranycsészéjében üdítő álmot adó s életet regeneráló orvosságul.

Ma a művészet is keserű, önmagát marcangoló, kétkedő, sötét. Irodalmunk terhes a pessimizmus zsibbasztó mérgeitől. A halálvirág bódítói illatát lehelli a megfáradott lélek felé. Jókai költészete igazi gyógyiszertára lehet a mi beteg és reményevesztett lelkünknek.

Hívjuk el beteg szívünkhez ezt a legnagyobb magyar orvost. Mindig otthon találjuk, ha rányitjuk könyvei valamelyikének ajtaját és valóban száz ajtó vezet hozzá, a mese palotájába. A jóságos, kedves öreg doktor úr beteg szívünk felé hajol, hallgatózik, mosolyog, megvagasztal és átadja régen kipróbált receptjeit, hogy meggyógyulunk és újra megtanulunk mosolyogni.

1925.

KEMÉNY ZSIGMOND LELKE

Nem a körülmények teremtik a lelket, de sokféle hatásukkal járulnak hozzá annak kibontakozásához. A lélek magával hozza végzetét, örök és állandó alkotóvonásában és tényezőiben s a maga módján reagál környezetére, do viszont a környezet és az események alakítják és színezik az egyéniség formálódását, a belső tartalomnak azt a rétegét juttatva uralomra, amely a legérzékenyebben van érintve általuk. Kemény Zsigmond, a magyar iroda-

lom nem túlságosan ismert, értékéhez képest nagyon gyéren olvassott büszkesége, egyike a leghatározottabb és legsajátosabb emberi egyéniségeknek, akit bizonzára semmiféle környezet nem változtathatott volna meg gyökerében, abban a keserű gyökérben, amely egész életét átitatta s mégis az ő mindenféle alkotásain kitörölhetetlenül rajta van sűrűn váltakozó, bár nem változatos körülményeinek bályege. Mély és gazdag lelkét ezek a beleolvasztott külső körülmények juttatták teljes kibontakozásra. Mikor ezt a lelket akarjuk felidézni, mindenekelőtt azzal kell számolnunk, hogy a minden napit messze felülműlő, kivételesen érzékeny pszichéről van szó, amely a valóság egyetlen rezdülését sem tudta a nélküli állani, hogy rögtön a legmélyébe ne fogadta volna s azonnal ne létének központjával hozta volna összefüggésbe. Mivel pedig lelkének alapszíne fájdalmasan komor volt, azért ezek a szívére vett hatások állandó szennedésekkel jelentettek neki még akkor is, amikor nagy önuralommal takarta el azokat. A másik jellegzetes tudnivaló az, hogy életének külső eseményei és viszonyai sajátosan úgy alakultak, mintha a titokzatos kéz teljes tervszerűséggel csak lelkének zord és tragikus oldalát akarta volna érvényesülésre juttatni, hogy a tragikum kizárlagos költője legyen. Érdekes megfigyelni, hogy Kemény Zsigmond mennyire a tragikum világításában láta a természetet is. A miliő, amelybe leggyakrabban és legszívesebben állítja be tragédiáit, a Marosnak Alvinctől Régenig nyúló, gyönyörű, történelmi völgye. Erdélyi embernek kell lenni ahoz és pedig lelki értelemben, hogy meg tudjuk érezni Kemény természetlátását. Nála a természet sajátosan éli és hozzájuk simulva, áttelekedve kíséri hősei életét. A történet fájdalmas, tragikus szelétől átborzong a természet és a bájos vidék szívetfájítóan szép lesz egy leheletfinoman beleérzett és megnevezhetetlenül kisugárzott sejtelmében az elkerülhetetlenül bekövetkezendő és lecsapó viharnak, amely a hőst elsepri s amelyet a veleérző természetnek mozdulatlan bánattal kell ölon eltürnie. Ebben a különös varázslatban Alvinc, Kapud, Malomfalva édesszép tájai elborulnak, mintha a távoli, köröskörül emelkedő hegycsúcsok fellegei és tompa mennyörgés moraja bús sejtelmek ányát vették reájuk. E természetlátás igazi titka a költő gyermek- és ifjúkorának szomorúságában rejlik. Akkor nézte ő így a mostohatestvérei által indított és minden erkölcsi féket elvetett hajnsa szennedései között, mely imádott anyjára zúdult, ilyen könnyfátyolozta szemmel a Maros mosolygó völgyét; kapudi magányában vivott ifjúi, lelki küzdelmeinek árnya és viharfelhői sötétlenek rajta s a malomfalvi szerelmi csalódás örök melanco-

liája sejtelmeskedik Erdély felett. Akik ismerik az erdélyi Mezőség szomorú szegényességen rejő, titkos báját, azok még mélyebben is megérthetik a pusztakamarási bús gyermekélmények tükröződését Kemény természetszemléletén. Valószínű, hogy ez a lélek mindenütt sötétnek láta volna a világot, de természetes, hogy az erdélyi miliő sajátossága és a családi s személyes körülmények gazdag tápot adtak ennek a világlátásnak s a külső és belső tényezők sajátos összeszövödése együtt adták Kemény Zsigmondot.

Az érzékeny egyéniségeknek és a körülményeknek megfelelőssége és összeolvadása az oka annak, hogy Kemény csak tragikus családi életeket tudott ábrázolni igazi művészettel. De ugyanez az oka annak is, hogy a történelemből és a saját korának politikai mozgalmaiból is csak a tragikus szenvédélyektől lüktető *egyeniségek* ragadták meg figyelmét és késztték termény munkára. A külső természet, a családi körülmények, a történelmi múlt és a jelen közélet egyaránt hatalmas tényezőivé váltak sajátos zsenije ”kifejlődésének, de elsősorban azért, mert megfeleltek a kibontakozásra magának öntudatosítási tükröt kereső lelkének. Alig van magyar költő, aki nél ilyen szemmelátható módon tapasztalhatnók az eredeti egyéniség és a ráható tényező meglepő találkozását. Keménynek, lelke eredeti szerkezeténél fogva éppúgy, mint körülményeinél fogva tragikus költővé kellett lennie. Ha ezt a tényt tisztán az irodalom szempontjából nézzük, szerencsésnek kell tekintenünk. Nagyon jó, hogy éppen Martinuzzi tragédiájának színhelyén született, nagyon áldott körülmény, hogy méltatlans zaklatott és sokat szenvédő édesanya gondjai alatt nőtt fel, hogy saját szívére a csalódás korai dere hullott a malomfalvi kert őszi lombjai alatt, hogy büszke családi hagyományok közt szegénységgel kellett küzdenie, hogy állandó sikertelenség kísérte mindenütt s hogy, akiket legjobban szeretett, legtöbbször a nagy, nemzeti tragédia szenvédő részesei voltak. Mindez nagyon jó volt az irodalom szempontjából, mert a költőt segítette teljességre benne. De minden nagyon fájdalmas volt magának az embernek életében. Mert Kemény nemesak költője volt a mások tragédiájának, sőt a mások tragikumának ábrázolásában is elsősorban a maga belső küzdelmeinek és viharainak márványbavésője volt. Maga is tragikus jellem, sorsa is az.

Lelkének az egyszerű külső alatt rejtőző, bonyolult világában nagy ellentétek háborogtak s kedvenc irodalmi témajában, a szenvédélyek túlzásainból kirobbanó végzet rajzaiban téveszthetetlenül a saját szenvédélyeivel való leszámolás áll előttünk. Kemény Zsigmond alig észrevett, titkos, lelki rugója a legnagyobb fokú és

legnagyobbra törő bocsvágy volt. Ezt fűtötte benne nemzetisége-nek büszke és dicső múltja, a jelen körülményei által méltatlanul akadályozott és megszégyenítően korlátozott, öröklött büszkeség, szenvedélyes természet, a nemzet életében nagy szerepet játszó rokonok és barátok, egyszóval minden külső és belső körülmény. A naggyálélt szenvedélye nem volt benne alacsony önzés, hanem romantikus korának egész idealizmusával lobogó vágy nemzetének kiváló szolgálatára. Éppen egyéniségenek halálos komolysága tette ezt a becsvágyat kínzó pokollá számára. Lelkének o vezérhangját az önmarcangolásig gyötrő kételkedés és élveboncoló önkritika szinte beteg passziói kötötték gúzsa és forrázták le folytonosan. A legnagyobbra törő lélek túlzott akadályokat látott az esetlen külsőben, az érvényesülésre alkalmatlan beszédfogyatékkosságban, az írással és nyelvvel nehezen küzködő kifejező erő sutaságában, az önuralom fékét untalan szaggató lobbanékony-ságban és az öntudat tisztaságát sötében megrohanó, szilaj érzé-kiségen. Mert ezek voltak a Kemény lelkét nyügöző legnagyobb terhek. Kevés ember folytatott a lélek vis inertiajével tragikussabb, életre-halára menőbb és tiszteletreméltóbb küzdelmet önála. A nagyság önnelvő iskoláját vívta azon a három területen, amelyeken dolgozott. Történelmi és temészettudományi bűvárlataival a leküzdendő fogyatkozások és szenvedélyek okait és következményeit szegezte szembe magával, szépirodalmi munkáiban ezeket tette, kivetítve magából és a művészet síkjában mozdulatlanná és érdektelenné bűvölve, objektív szemlélet tárgyává, politikai szereplésében pedig ezeken akart g3'akorlati diadalt aratni.

Sokszoros csüggédés és kudarc között el is jutott végzetének hideg szemléletéig, hogy számára az élet nem tenni a boldog részt-vevőit örömet, de közvetlen szenvedéseit sem s hogy szerepe csak a messzelátók kívül- és felüllálló, mindenből kizárt és minden tárgyként néző szemlélete lehet s míg mások szeretnek és gyűlölnek, szerettetnek és gyűlölteinek, addig ő mindenek kívül csak láthat és láttathat. Egészen más kérdés, hogy a résztvevők hisznek-e neki és megfogadják-e komor útmutatásait?

Egészen kétségtelen, hogy a fejedelmi család sarja, akinek nemzetisége csupa aktív egyéniséget és egész csomó országos nagyságot termelt, nagyon nehezen békült meg végzetével. Nagy becsvágyának súlyos lecke volt megtanulni azt, hogy nem született hódításra és vezérségre sem a női szívek felett, sem az állami és közélet mezején. Csak szemlélőnek termett, látnoknak s itt sem azok közül, akik a tömeget lebűvölik és tettekre szabadítják. Kemény mindenütt nagy ambícióval dolgozott, de a legnagyobbat sehol sem

érhette el, mert nem tudott végleges döntést tenni élete hivatását illetően. A tudóst elnyomta benne a költő; a költő formai kellékeinek kifejlődését pedig a folytonos elvonással megakadályozta benne a politikus. Másfelől pedig mind a három tényező belejátszva egymásba, lefokozták egymás hatását. Különösen nehéz volt nekia valóságot eszményítő költő és az eseményeket megvalósítani akaró államférfiú ellentett pályája közötti választás, melynek mindkettője az egész embert kívánva, tragikus felszültséget teremt a lélekben s emészti kínokkal gyötri meg a dönteni nem tudót, amint azt maga Kemény ábrázolta nagy élményszerűséggel Gyulai Páljában. S a tény csakugyan az, hogy nem tudott választani közöttük. A költészettel nem szakíthatott, mert ehhez a belső, örök elhivatottság kényszere fűzte, a politikával pedig nem tudott szakítani, mert ahhoz a való életheti vezetői becsvágy és nemzetének elevenen, érzett életösztöne kapcsolta. Ezért viselnie kellett sorsát, hogy ne költözhessek be teljes, diadalmás otthonossággal a művészet birodalmába s lelkében a legnagyobb művészeti élményekkel azoknak soha testetadni nem tudó, a szépségtől idegen és dadogó tolmácsa legyen s mások elé is akadályul gördítse formálanságát, mikor látásainak részesei akarnak lenni. Bármit is hozzunk fel nagy tartalmi értékeinek hangoztatásával regényeinek védelmére, népszerütlenségének ténye nem csupán az olvasók felületességében gyökerezik, hanem ebben a nagy formai fogyatékos-ságban. Másfelől a politikában sem lehetett a Kossuth, Széchenyi, Deák, Wesselényi korában nemzetének első vezére. Szemlélődő lényéből hiányzott a vezér aktivitása, Pesszimizmusa lenyűgözte akaratát. Nagyratörése a külső érvényesülésben csödöt mondott.

Még politikai eszméinek diadalát sem élvezhette; mikor Deák Ferenc műve diadallal kezdte aratni gyümölcseit, hűséges fegyvertársának akkor borult lelkére a halász köd, melyben évekig aludt egykor fényes szellemre, mielőtt végleg kilobbant.

Do mindez talán csak életének a mai távlatából mérhető eredményeire vonatkozik. Talán csak az ő szemével nézve saját magát. Mert ha magára nézve Kemény nem is érhette el azokat a legnagyobb, titkolt ambíciókat, amelyek lelke mélyén éltek, kétségtelen, hogy irodalmi és nemzeti életünkben drága értékeket jelent mim-«kaja. A magyar és főleg az erdélyi lélek művészsi elemzésében és a nemzet modern, szellemi kibontakozásában maradandó nagy munkát végzett.

Hogy lelki képe teljes legyen, még egy pontjára kell rávilágítanom Kemény lelkének. Az erdélyiségére. Nemcsak az a kö-

rülmény, hogy teljesen erdélyi családból származott, hogy az erdélyi természet adott életének külső miliót, hogy az erdélyi múlt szolgáltatta költészetének legszebb tárgyait, hanem sokkal inkább az, hogy lelkét legkisebb gyermekkora óta az erdélyi szellem sajátosságai ihlették, teszi őt erdélyivé. Nem hiába tanult az enyedi kollégiumban, mert a szó legnemesebb értelmében Bethlen Gábor diákja volt. Mélységesen komoly lelkismeret, zordságában is nemes erkölcsi puritánság és szilárdság, a mások hitének tisztelete mellett szentül ápolt vallásság, előkelő liberalizmus, demokratikus életfelfogás, a szellemi javakat mindig az anyagiak felett magasan értékelő becslés, mindenben az egyetemességre törekvő világnézet, a lehetőségekkel, nagy önuralommal számotvető bölcsesség, a legközvetlenebb feladatok iránti hűséges szeretet, íme: a Bethlen Gábor jellemében szinte szimbolikusan tündökölő erdélyi értékek, melyeknek Kemény élete, költészete és politikai működése egyaránt hűséges tükre volt. Sőt még a történelmi múlt és a szegényes életkörülmények folytán megörökült erdélyi lelki vonások egyoldalúsága, az élettel szembeni rezignáltság és az örömmök mögött a feltornyosuló veszedelmeket fanyar előérzettél sejtő pessimisztikus kétyel is egészen a mienk benne.

Végre: van Keményben egy erőteljes öntudat, amely csak az erdélyi lélek sajátja s amely a kicsiségnek és a fontosságnak különös tudatötövöze. Ez a sajátosság abból a történeti tényből származik, hogy Erdélyt természeti adottsága a nyugat és kelet találkozó pontjává és ebben a találkozásban a nyugati kultúra védőgátjává tette. Bármily kicsiny volt is tehát, hivatásánál fogva nagyá kellett lennie s ha ez nem mehetett erővel, menni kellett ésszel és szívvvel. Erdély legjobb fiainak azért mindig az volt saját magukkal és nemzetükkel szemben a törekvésük, hogy a kultúrában tegyék nélkülözhetetlenné magukat s így biztosítás létüket a hatámas nemzetek között. Ez a kiválóan szellemi nemzetpolitika erdélyi koncepció s nem ok nélkül tette öntudatosan büszkévé, mert értéküket világosan érzővé az erdélyieket. Ez az öntudat valósággal előtti Kemény egész alakját, de írásait is s szinte azt eredményezi, hogy igazán csak a vele sorsközösségen élő, erdélyi magyar tud azokba teljes intuícióval igazán belehatolni. Ezért csak sajnálunk lehet a kiváló Rákosi Jenőnek azt az elszólását, hogy a Kemény csudálatos agyvelejében, amelyben benne volt a Dunántúl Deák-termelő mélysége, a Kossuth-termő Zemplénnék magassága, a magyar Alföldnek sik és fenséges világossága és nyugalma, annak egyik szögletében, hogy valamelyes emberi gyarlóság ki ne maradjon az ő alakjából, ott ül egy kis erdélyi ravazság.

Lehet, hogy ez a jellemzés hatásos, de hazugabb akkor sem lehetne, ha véletlenül versben volna is írva.

Mi, erdélyi magyarok, a Kemény Zsigmond felidézett lelkébe nézve, hálával gondolunk reá, aki a mi erdélyi hivatásunk nemes öntudatát előttünk hordozta és éjszakánkat bevilágítva, ma is kötelességünk rendületlen teljesítésére ösztönöz.

1925.

ZORD IDŐ

Tizenhatéves koromban olvastam el először Kemény Zsigmond „Zord Idő”-jét. Eltekintve attól, hogy kötelező iskolai olvasmány is volt, nehezen birkóztam meg vele. Az irodalom egén Jókai napja ragyogott s a modernek Herczeg, Mikszáth, Gárdonyi voltak, mind pompás mesélők és stiliszták. A Zord Idő meséjét mesterkéltnek találtam és nem tudtam emlékezetembe vésni. A cselekmény kinos logikai és lélektani indokolása halálrafárasztott és magát a történést homályba borította. Én is úgy találtam, mint a tanárom és a tankönyvem, hogy Kemény sutabeszédű író, stílusa döcögő és avas. Egyetlen szerencsém volt, hogy becsületügyet csináltam a dologból és végigolvastam a regényt, elutasítva egy kész tartalmi kivonatot, melyet barátaim valami lexikonból csempésztek ki, az olvasmányról való beszámolás céljára. Ennek az elszánásnak köszönhetek egyetlen, de feledhetetlen benyomást, amit a Zord Időtől akkor nyertem. Érzelmi, szinte érzéki benyomás volt, olyan mint a hullámvásáti zuhanásé, ötszáz oldalon keresztül másztam fel a tragédia csúcsára és a száz utolsón rohanva végzettszékér dübörgött le velem lélekzetelcsapó zuhanással a feneketlen sötétségbe. Azt az erőt, ami ebben a zuhıntıásban revelálta magát, soha többé nem tudtam elfelejteni. Kemény Zsigmond nagysága nem öntudatos meggyőződés, hanem szédítő érzésképpen maradt a lelkemben. Attól kezdve ez a lélek úgy vonzott és tasztott egyszerre, mint a nagy mélység szokott. Később többi regényeit és tanulmányait is megismertem s érdeklődéssel merültem el életének titkaiba — de lényegesen újat nem mondott róla egyik sem, ma is a Zord Idő-ben látom őt kiábrázolva s az ember és ez a könyve számomra egyet jelent. Jól tudom, hogy ez egészen szubjektív álláspont, de számomra megoldotta Kemény Zsigmondot, mint problémát. Lelki képének centrumát itt találtam meg; minden egyéb, amit tőle, vagy róla még megtudtam, csak kiegészítette, színezte és igazolta ezt a meglátásomat. A végeredményt már régebben összefoglaltam és megírtam „Kemény Zsigmond lelke”

című előadásomban. Ez alkalmmal nem az a célom, hogy megismételjem ugyanazt. Most a könyv alapján az íróról szeretnék néhány vonást rajzolni meg, ami talán szokatlan és új vele kapcsolatban. Ezeket a vonásokat a Zord Idő csak a mostani idő zord-ságában tárta fel, régebben rejte maradtak előttem. És ez a körülmeny éppen annyira jellemző az íróra, mint reánk és korunkra nézve s indokul szolgál arra, hogy aktualitást adjon Kemény Zsigmondnak minden külső jubileumi aktualitás nélkül is, — ami sajnos egyedüli alkalom szokott lenni arra, hogy az elfeledett régi írókat kegyeletből megszellőztessék, mint Szentgyörgynapkor a benaftalinozott díszmagyart.

Jósika és Jókai a mesével és a külső leírással dolgoztak és hatottak. Ezekkel az eszközökkel mondta el minden lelkit és belsőt is. Ha kifogytak e fegyverekből és maradt még fenn kívánnivaló, kénytelenek voltak „elárulni” az olvasónak höseiik érzelmeit és gondolatait. Műveikben ezek a részletek unalmasok és mint-hogy „elárulásai” voltaképpen árulások a saját művészetiük módja ellen, mélter bűntette őket a „nyájas olvasó” azzal, hogy egyszerűen átlapozta ezeket a monológokat vagy belebeszéléseket. A mesélést és a láttatást majdnem szentségtörés indokolni. A mese és a vízió ereje saját szuggesztivitásában van, vagy sehol sincs. Vagy van. A költőnek hitetőereje s akkor nem számít semmit az, hogy a valóság mit szól a, dologhoz, vagy nincs, s akkor minden indokolás szánalmas nyikorgás, mely a meseszékér kenetlen kerekének döögését kíséri. Ma is élő irodalmi babona az, hogy a kritikus a regény meséjének hihetőségét és indokolhatóságát keresi és mindenképpen azon van, hogy kikutassa: mit akart bizonyítani, vagy igazolni az író alakjainak történetében? Pedig vagy bizonyos, hogy az az alak ilyen és úgy kell venni ahogy van, vagy nem bizonyos és akkor nem abban van a hiba, hogy a valóság, vagy a psychológia tiltakozik ellene, hanem abban, hogy a költő nem tudott az alakjába életet lehellni a magáéból. Természetesen az is lehetséges, hogy a kritikus nem képes belehelyezkedni a költői valóságba.

Kemény Zsigmond megítélésében az első és legnagyobb akadályt azok a kritikusok halmozták fel, akik Gyulai Páltól elkezdve kibeszélték a tüdejüket, hogy kellőképpen bebizonyítsák, és magasztalják Kemény külső (történelmi) leírásainak hűségét és gondosságát s meséinek azt a halhatatlan érdemét, hogy a legkínosabb aprólékosággal, tudományos precizitással megindokolta szerencsétlen höseinek minden lépését és a tragédiákat

a syllogizmus és a matematikai képlet vaskényszerével formálta ki. Pedig a valóság az, hogy Kemény egyszerűen nem tudott mesélni és hűséges, tanulmányos leírásai tisztára felesleges fáradtság voltak. Nem tehette, hogy ne meséljen, mert abban a korban írt, mikor az volt a fődolog, voltaképpen az egyetlen, amit az olvasó igényelt és élvezett. Ennél fogva roppant fáradssággal kitálalta az ő saját mondánivalójának kerete és fonala gyanánt a bonyolult s mégis erőszakolt és gyöngé mesehálót, mely egrészt nem bírta meg az igazi tartalom súlyát és szerteszét szakadt, úgy hogy ember legyen, aki eszébe tudja tartani, másrészt nem volt elégé életszerűen érdekes, hogy a tartalom dacára is vonzza és ébren tartsa az olvasót. Ezért van, hogy Keménynek a történelemből vett alakjai mind nagyszerűek és igazi költői újjáteremtések a lírai átélés folytán, amivel önmagából magyarázza és élleti Őket, míg költött alakjai, akik egy képtelen rémregényből merítik létüket, az Elemérek, Barnabások, Dorkák rossz álomképek, akiket szabad sőt kell is föllélekzelve elfelejtenünk, éppen azért, hogy a mű nagyszerűsége, az a titáni suhintás egész fellelmetes szépségében megrázza a lelkünket. Fráter György, Török Bálint, Izabella, Turgovics, Bornemissa, Podmaniczky — de legfőképpen Werbőczi és Szolimán olyan költői újjáteremtések, kikben a kor és az örök ember nagyszerű, életteljes egyénítésben lélekzelnek és egyesülnek óriási tragédiájává a Zord Idő magyar nemzetének, s ezt a tragédiát pompásan kísérik azok a csak névleg költött, de lényegében típust kifejező alakok, amilyenek a Deákok, a főbasa, a lantos, a kádi. Dóra külön lapra tartozik, mert benne Kemény időtlen álma lebeg a tragédia felett, mint egy szívalakú és fájdalomtól megfagyott Hold. De mindez azt mutatja, hogy a regény egész költött mesefonala csak rosszul sikerült csalétek volt az olvasónak és belőle ma már csak) az az érdekes, amit Kemény saját lelkének vívódásából vitt bele ormótlan és idéten szülöttheibe. Ami pedig az ő felesleges külső leírását illeti... valósággal tetten érjük, amint a fejéhez kap: hopp! ideje volna leírni Dóra szépségét, mert az olvasó már túlságosan is jól ismeri őt és még nem tudja, milyen a szeme meg a haja színe?... Már jól ismeri őt!... ez az! Kemény minden külső vonás nélkül olyan teljesen élővé és ismertté teszi alakjait, hogy külső leírásuk csak korlátozza és gyöngíti határtalan benső ismeretségünk intimitását. Ezért van, hogy alakjain és tárgyain a forma, az arc lárya lesz, amelyet szeretnénk letépni, mert nem látjuk miatta őket magukat.

Az első lépés tehát Keményhez az, hogy lefosztom regényét.

ről a költött mese idegen, kínos, rémregényes, költőitlen, lárváját és a gondos, hűséges, tudós leírások külső feleslegét s akkor előttem áll a mű, melyben δ máig egyedüli mester irodalmunkban. Ez a mű: a költőleg újjáteremtett történelem lelki tükrében az örök ember arca, aki az örök magyar és maga a költő is együtt.

„. . . „Szóval lélektani regény” . . . Szóval „nem” lélektani regény! Semmi sem áll Keménytől távolabb, mint az individualista regényírásnak az a „lélektani” nyavalygása, amely „hősének” vagy „hősönjének” bődületes analízisét négy százoldaloszlozza elénk s akihez semmi közünk nincs az utolsó oldalon se. Kemény a maga költői látásának személyességén és személyességenek teljes szubjektivitásán át kizárolag a kollektivitás költője, reá nézve a saját életének is csak azért van titka és értelme, mert tagja a kollektivitásnak, mert kifejezője annak éppenúgy, mint az neki. Életét nemzete kiváló szolgálatára tette föl és költészete ennek a szolgálatnak egyik síkja, melyben önmagával számolt ugyan le, de nemzetének nagy számadását készítve el.

Ez a ō aktualitásának első és legfontosabb ténye. Kemény a magyar lélek legteljesebb és leglelkibb művésze. Sajátossá teszi ezt a művészetét az, hogy történelmi alakokon át sugározza az örökké magyart. Azután az, hogy mint igazi költő, azt sugározatja belőlük, ami az ō saját lelkének ellenmondásában háborgó, élő komplexum, de az egyes alakokban szétválva és megtestesülve, a művész szemlélet megállított, aktualitásától megfosztott, megnyugodott tárgya lett és éppen ezáltal – örökké ható aktualitás. Kemény már eldöntötte a ma élő irodalmi vitát, hogy lehet-e a múlt a jelen vallomása és vállalása?

Eldöntötte azzal, hogy nála a múlt nem menekülés a jelen kérdéseitől és jajaitól, nem gyáva álarc, mely mögé tiltott aktualitások allegóriáit lopja, nem hamisított jelen, melyben a múltba olyan vonások szövődnek, melyek abból még hiányoztak, hanem a magyar lélek nagy önéleplezése, nagy bűnbánata és elszánása, egységének, magvának, kontinuitásának hatalmas vállástétele, mely változó körülmények és külsőségek között változatlanul hirdeti az ítélet a bűn felett és az új életet annak, ami érdemes is, képes is élni egy nemzet jellemében.

Van a regénynek egy kis részlete, melyben Kemény művészete a legmagasabb pontot éri el. Annak az éjjeli tanácskozásnak jelenete ez, mezben az ország vezérei határoznak a csecsemőkirálynak Szolimán táborába küldéséről. Ezt a momentumot rágadja meg az író, hogy a nagy magyar tragédiát emberi eszkö-

zön át szemléltesse. A jelenet kezdetén a koronatanácsba gyülekező urak még nem tudják a szultán, kívánságát, ez még a királyné, Izabella titka. Egymásközötti találgatásaiak rendkívül frappánsan tükrözik jellemüket, mely aztán teljesen kitárol a királyné jelenlétében, aki közli velük, hogy a szultán a kis János Zsigmondot és az országtanácsot táborába kívánja küldetni. Podmaniczky, az óvatos, magát-féltő és önző magyar, azt javasolja, hogy izenjék meg Szolimánnak: „a kisded király őfelsége beteg, például a fog a nő, vagy gyomorlása van”. „S hát aztán?” — tudakolja Martinuzzi, a zárkózott, hallgatag, személyi tekinteteket nem ismerő kincstárnok és kormányzó. „Aztán — folytatá Podmaniczky — közültünk deputálnánk valakit, ki nevünkben és felhatalmazásunkból intézze el a szultánnál a szükségeseket”. György fráter rögtön lecsap reá: „Például kegyelmedet!” Erre Podmaniczky: „Vannak nálamnál okosabbak is, például a püspök úr”. Petrovics, a királyné rokona, hűséges, korlátolt katona, elfogadja Podmaniczky javaslatát, ha a kis királyt és a tanácsot a török seregen átvágva elmenekíthetik. Török Bálint, a magyar huszártiszt nagyszerű típusa, a vakmerő, „üsd-vágd”-vitéz vállalja az áttörést, egyszerűen azért és csakis azért, mert „ez volna a magyar haditörténet egyik legfényesebb fegyverténye”. György barát így válaszol: „Kétségtől, de győzedelmünket három nevezetes eredmény koszorúzná. A királyné hozományát és férje örökségét, a kis király koronáját vesztené el, a magára hagyott ország pedig önként átalakulna török tartománnyá”. Frangepán, akiben Kemény egy korai Zrínyi Miklóst (a költőt) rajzol meg, az önzetlen és ideális hős és a reális, józan politikus sajátos egységét, ebben a társaságban megdöbbentően hat ihletével és logikájával. Nem a gyermeket félti Szolimántól, még ha király is, hanem az országot „mély és legyőzhetetlen aggodalommal”. „Miután saját erőnből nem tudtuk jogainkat és határainkat megvédeni, a török császár tizenkét év óta már háromszor jött segítségünkre s mindig akkora sereggel, minőt Európa hatalmasságai soha még háborúba nem vezettek. Vájjon nem mondhatja-e most már, hogy nehéz neki oly messziről oly gyakran s annyi áldozattal megmenteni minket a bukástól? Hogy éppen azért, mert sikeresen akar védelmezni, kénytelen saját érdekünkben, várainkat őrizettel rakni meg, sőt talán az ország egészét, bár ideiglenesen, elfoglalva tartani? Nem mondhatja-e, hogy afölött is örködnie kell, nehogy mi a szükségtől kényszerítve az ő tudta nélkül és ellenére kössünk békét, mint már egyszer Nagyváradon tettük is?” Ez a vélemény, mely szinte a török szultán szavaival mondja el az igazságot, azáltal

válik különösen tragikussá, hogy Werbőczi szembeszáll vele és szónoklatában egész kétségbetűtő végzetességében nyilatkozik meg a magyar lélek halálbarohanó optimizmusa. Kemény Werbőczi alakjában mintázta meg minden zord idők magyar tragikumát. Később az egész regény egyetlen értelmévé lesz ez az alak, s amint minden más elmarad mellőle, betöltvén színező és értelmező mellékszerepét: — maga ez a folyamat a legművészibb teljesítmények egyike irodalmunkban, a koncepció kibontásának és kihegyezésének teljesen drámai és nem epikai remeklése. A csírát azonban ebben a jelenetben ülteti el a költő. Werbőczi egységes henymású, de sok összetevőből alakuló magyar jellem. A törvényalkotás forradalmár mestere, a kisnemesség bálványozott ügyvédje a főurak ellen, a maga géniuszától folytonosan megmámorosodó szónok, akinek a szó az élete, több az igazságnál és a tettnél, szerénykedve gögös, alázatoskodva hiú, a maga igazságával szemben féktelenül optimista, a naivságig őszinte, nyilt és jóhiszemű, az elleniséget önmagából kiindulva mérlegelő, típusa a lojális, gavallér, úri magyarnak, aki fegyvernél, pénznél, Istennél szárszorta jobban hisz és bízik a magafogalmazta jog bálványának hatalmában.

Végezetes autosuggestiójá az, hogy Szolimán császár, bár „dicső, nagytudományú és mélybelátású hatalmas védelmezőn”, alapjában véve a pogány hit mocsárában fentrengvén népestől, — szükségképpen hódolója a keresztyén fölénynek s lényegében nem más, mint egy magyar úr, császári méretekben, tehát jogról, gavalériáról, becsületről, hűségről csakis Werbőczi eszével gondolkozhatik és szívével érezhet. Csak a lázás képződés torzíthatja el az olyan egyszerű tényeket, hogy a szultán óriási seregével Buda előtt áll és a kis királyt látni akarja, olyan ellenséges és félelmetes rémlátássá, hogy a szultán el is foglalhatja a várost s talán meg is öletheszi a királyi gyermeket. Persze, ereje van hozzá, „s jellemével, ha egy keveset elveszünk belőle s ha egy keveset hozzáveszünk, igen könnyen összeegyeztethető is”. De Sokrates és Aristides is pogányok voltak, mint Szolimán, mégis megbízható emberek voltak. Miért ne lehetne bízni Szolimánban is, főleg, miután eddig még mindig szavának állott és nem csalt meg? Már kétszer is kimutatta, hogy kedveli a Zápolya-családot s nincs is érdekekében, hogy Magyarországot megsemmisítve, közvetlenül Németországig jusson, kihívja azt az élet-halálharcra.

A nagyszerű szónoklatra Fráter György halkan odaszól Petrovicshoz: „Valóban, a mi tudós kancellárunk akkora logikával bizonyította be holnapi tisztelgésünk veszélytelenségét, hogy

már most magam is valami szerencsétlenségtől kezdek tartani.” Természetesen azért ő elmegy a szultán táborába, de Podmaniczky-nak „köszvényes a lába”. Ez a köszvény akkor nyilallik bele, mikor Werbőczi utolérhetetlen jóhiszeműséggel dicsekszik el vele, hogy nincs miért férni Szolimán haragiától az ellene irányuló nagyváradi béke miatt, mert „megvallom, magam is féltettem ennek a fullánkjától, de a méretet levettem róla azáltal, hogy őszintén bevallottam... A nagylelkű szultán mosollyal fogadta fölleplezéseinket és még csak arcszíne se változott”. Erre a kijelentésre kiált fel Fráter György megsemmisülve Izabellához: „Alázatosan esdekellem Felségednek, hogy vitánknak végetszakítva, legmagasabb akaratját velünk tudatni kegyeskedjék”. — A lélekláttató művész itt sem, később sem állít szemtől-szembe a szultánnal, de ezekben a mondatokban úgy borul a tragédia fölé Szolimán rettenetes arca, mint egy ítéletidőt hőmpölygötő viharfelleg.

E jelenettől kezdve külön tanulmányt érdemelne Izabella királyné alakja és még annyi sok kisebb-nagyobb lelkekcske a vihar tölcérében, — de nem céлом s nincs is terein rá, hogy Kemény csodálatos lélek-művészét részleteiben mutassam fel. Mint említettem, lassanként Werbőczi alakja nyomul a tragédia centrumába s a legföbb alakok is elhalványodnak körülötte, ő Budán marad, irtózatos csalódások után, légvárainak és eszményeinek borzasztó romjai felett, — de nem akar csalódott lenni és nem akarja látni a romokat. Ország, egyház, nemzet, keresztségség, jog, kultúra, hatalom, dicsőség, minden elveszett: Szolimán trónra ül a keresztyén templomban és ezzel örökre törökkel nyilvánítja Budát — de Werbőczi roppant fontosnak tartja, hogy ő a magyar főbíró, aki uez fegyveres kísérete van, aki a maga törvénykönyve szerint ítélezik (nem fontos, hogy tyúkperekben), egyenrangú a renegát főbasával, ki ellen csodálatosan tudós memorandumot szerkeszt a szultánnak s hogy Őfelségének netalán lankadó figyelmét kímélje, a végén röviden összegezi is a sérelmeket. Csodálatos, szent ostoba-sággal hisz Szolimánban, mert a maga képére teremtette meg egyszer s nem vesz tudomást semmi ellenkezőről és annyira fontosnak tartja önmagát és a magyar magánjogot, hogy el sem képzelheti: a szultán közben elfelejtette már, hogy Budán valami magyar kádi is maradt. Kemény egy kísérő tragédiát komponált a Werbőczi reögé: a Turgovics bíróét, akit a basák arra kényszerítettek, hogy a janicsárokat ő vezesse a várba, s akinek emiatt családi boldogsága, testi és lelki exisztenciája összeomlik. Turgovics a reménytelen tisztánlátást képviseli Werbőczi reménykedő öncsalása mögött. De alakjában az a lényeges, hogy nem cinizmussal, hanem irigy-

kedő hódolattal tekint Werbőczire. Kemény művészeti vallomása ez, mellyel a boldogtalanságában és céltalanságában is nemes, szere-tetreméltő, tiszta és a jövő lehetőséget hordozó kiolthatatlan optimizmus szentségének adózik. Ebben van a tragikum katarzisa is: hogy ugyanaz a változhatatlan ragaszkodás a becsület, igazság és jog öröklött fogalmához, mely a bukáshoz vezetett, — öntudatos vezeklés után a jövő, az élet új kapujává nyílhatik. Amint Frangepán mondja Izabellának búcsúszavaiban: „a gondviselés kegyelme a keserűbe is vigasztalást rejt, hogy ne szokunk el sem a reménytől, sem a szeretettől s a szétdarabolts magyar föld részei teljesíthetnek külön oly hivatást, melyet együtt bizonyos korszakban képtelenek volnának betölteni”. Ebben a megvilágításban kell nézni Werbőczi vezeklését a halálos ágyon, mikor már¹ a basa mérge csak percekig engedi szólani. Kemény itt másfél oldalon a tömöritő művészet bravúrját viszi végbe:

Werbőczi: ... tévedésemnél is nagyobb kínokat szenvedek ... halárom... tanulságul szolgálhat azoknak, kik természetelleni szövetségekben bíznak... Átkos hivatalom alkalmasint barátom uramra fog szállni.

Turgovics: Keátságkívül, nagyságos úr! Mert engem minden bajnak föl kell keresni. De kiviszem, hogy utódom ne legyen.

Werbőczi: Van egy emlékiratom ... azt...

Turgovics: Igenis, azt én tűzbe dobom, nagyságos uram.

Turgovics az élőhalottnak torz és alaktalan arcára szegzett szemekkel gondolkozott egy hosszú percig.

Aztán kiment a szobából s az íróasztal fiókjait felkutatván, lepecsételt irattal jött be.

„Íme, ez nagyságod véghagyománya... Az okiratot, hogy el ne tévedjen, zsebembe rejtem és pontosan végre fogom hajtani. Most már az óra mögül a kis ércfeszületet elhozom és nagyságod kezébe teszem. Mi megtörténvén, bevezetem Dóra kissasszonyt s leültetem a nagyságod ágya melletti karosszékbe, magam pedig eltávozom: ezzel rendben van minden”.

„Rendben van”, azaz elvégeztetett a nagy nemzeti tragédia, mely onnan indult ki, hogy Werbőczi „a mohácsi veszedelem előtt, népszerűségének hosszú pályája alatt, mint az ország leghatalmasabb szónoka és izgatója, az elbízottság maszlagával tartotta jól a nemzetet, mégpedig oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére és bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírnia”. Elbízakodott kérkedés a nemlétező önerővel, Mohács halálmámorán át tizenötévi haldoklás után 1541-ben az egységes nagy magyar hatalom haláláig vezetett. Mikor a költő ezt a tragikus zuhanást

Werbőciben szemlélteti, egy történelmileg is felelős tényezőt választ ki céljára s ez fokozza a legmagasabbra a kollektív tragédia realitását.

Igazán kollektív magyar tragikum az, ami ebben a fokozatos, gyorsuló bukásban, egy személybe sűrítve kinyilvánul. Nem látni, nem venni észre az ítéletes tényeket, melyek a régi, nagy és imádott világrendet meghaladták, a közvetlenül feltornyosuló halál előtt is maradék nélkül kapaszkodni az életigények teljességéhez, valóságnak állítván a látszatot és ehhez alkalmazva hamisítani barráttá az ádáz ellenség képét.. . aztán, ráébredni a szörnyű omláusra a romokon, de mégsem engedni azt be az öntudatba s optimisztikus öncsalással valóságnak, értéknek, életnek szuggerálni önmagunk számára az élet árnyékául és csúfjául meghagyott szégyenkalodát s megkötözött kezekkel-lábakkal tovább állítani, hogy önerőből, szabadon élő, magunkat meghatározó és irányító valóság vagyunk s saját illúzióink áldozatául esni el olyan ellenség kezétől, kit ábrándosan és vakon magunkkal egyformának becsültünk. A török-magyar pernek ez a verdictje a magyart ítélte halára és bűnösnek találta kritikátlan önimádatában s az ellenség irreális szemléletében.

Es mégsem ez jelenti azt, hogy „rendben van minden”. Söt, ezzel az ítéettel semmi sincs rendben. Ha rendben volna, akkor ez a tragikum a magyar lélek megcsúfolása, megszégyenítése, megvetéssel való gúnyos eltaposása volna, amit egy hencégő, értéktelen, ostoba fél *meg* is érdemelt. Ez pedig azt jelentené, hogy ez a bukás nem is tragikum.

Kemény művészete azonban igazi tragikumot formált belőle az igazság mélyebb, másik arcának kiábrázolásával. Nem menti Werbőczt, a magyart, nem szépíti bűnét, nem tünteti fel igazság-talannak és meg nem érdemelnek bukását — de az egész küzdelemben mégsem a külsőleg győztes török, hanem az elbukó magyar a szeretetreméltó és a reményteljes. A bűnnék bűnhődnie kell, de a megtérő, a vezeklő bűnösnek van jövő élete. Van azért, mert lelkileg ez a bukás mégis a becsület, a jog, az igazság bukása a csalással, az erőszakkal és a hazugsággal szemben, — a látszólagos győzelem tehát csak eszköz lehet arra, hog³ a világban megtévedett becsület, jog és igazság az ítélet leckéje alatt megtisztuljon és méltó legyen önmagához. Ez a Kemény művészeti halhatatlan értékű, vigasztaló igazsága.

A Zord Idő költője nagyon sokat fáradozott azon, hogy bo-nyolult, izgalmas, romantikus és következetes mesébe szőjje bele felelmes és felemelő vízióját a magyar lélek tragikumáról és ebben

vallomását önmagáról; — alaposan tanulmányozta és ismerte a történelem kosztüméit és miliójét s becsületesen igyekezett azokba beleöltözteni alakjait: de sem meséje, sem történelmi külsőségei nem fontosak s erénynek és értéknek hirdetett erőfeszítései ezekben bizony fogyatkozások és eltávolítandó állványzata a nagy monumentumnak, melyet a magyar léleknek emelt.

*

Most pedig ki kell jelentenem, hogy e letisztogatás után Kemény a legizgalmasabb és legérdekesebb elbeszélőink, helyesebben mondva láttatóink egyike. Csak régen meghozott és soha revízió alá nem vett irodalmi verdikt alapján lehet még ma is megkocskáztatni azt a képtelen állítást, hogy rossz és avas stílusza, vontatott, lapos elbeszélő, tudóskodóan mély, de kedélytelen filozófus és a szellemesség szikrázását nélkülvő moralista. Részben magam is a bűnbánókhöz tartozom, mert regényeinek egy régebbi elolvasása után beszéltem említett tanulmányomban kifejező erejének fogyatékosságáról. Mivel megbántam és korrigálom ezt a hibámat, nincs is miért szégyennel többé, annál kevésbbé, mert részese voltam egy igen érdekes jelenségnak, melyet most tisztázni kívánok. A valóság az, hogy Kemény Zsigmond stílusához a magyar olvasónak hozzá kellett nőnie, vagy utól kellett érnie azt, aki a stílusban megelőzte korát. Kemény stílusa csak egy átlátszóbb, felületesebb, könnyedebb lelkületű irodalmi korban látszhatott nehézkesnek és avatagnak. A mesélés és külső leírás módszerével dolgozó irodalomnak a mondanivalói is, az olvasói is természetesen hozták ezt magukkal. Az élet bonyolultabbá-válásával az irodalom mondanivalója is komplikáltabb és nehezebb lett, de egyúttal természetes is lett az, hogy az írói stílus követte az életet és alkalmassá vált ezeknek a komplexumoknak kifejezésére. Ma már nem nehéz az a stílus, ami egykor elbírhatatlan volt. És az avasság! Tisztára csalóka benyomás volt. Ma Jósika és Jókai stílusa avult és nemcsak az övék, hanem Ady-ig többé-kevésbbé minden százéven belüli írói stílus az. Ellenben a régibb, a gyökeresebb, a tradíciósabb, mely új idők új dalaihoz formálódott, ma modernebbül hat, mint az, ami csak tegnapelőtt — harminc-negyven éve — még újszerűen csillogott. Kemény írói stílusa az idők teltével — eltekintve egyes sablonoktól — egészében korszerűbbé, kifejezőbbé, íróbbá vált. Régebben tudományosnak deklarálták és ennek számlájára írták „költőielt-lenségét” — ma, amikor a művészettel az intellektualitás vonása óriási tért hódított, ez a stílus határozottan költőivé, lendületessé és

színessé hevült. Bámulatos, hogy vontatottságot, cikornyás körülmenyeskedést, unalmasságot, színtelenséget tudtak látni abban a stílusban, mely a tömörítést, rövidséget, frappánsságot testesíti meg, a pathos sajátságos lehelletétől áttüzesítve. A régi romról így ír: „Sok keresztelés, sok temetés történt, a bölcső ringott, a kripta ajtaja kinyílt, a koporsók száma emelte a család becsét, a virító arák sora a családfa ágait, a harcias férfiak kardja a családi levélétől donatióit, megjobbítva néha magát az ősi címert is. A vár falán rajta van a füst, padlózatán a vér, tört ormú tornyán a szakállas moh. Csak emlékül maradt fönn. Azért nem hordják el köveit; azért van lakosa: baglya, vércséje, várnagya.” Az új kastélyról azt mondja: „építője nevéért nevezetes, mielőtt külön története lenne, dicsőségből és bűnből.” A Deák-testvéreket „az egész világ bácsijai”-nak nevezi. Mivel hiába várják a vendéget, az egyik eltakarja arcát a gyalázat elől, mely a híres várat érte, a másik forgatja a szemeit, mintha várna, hogy most már a falból lép ki egy vendég. Az előrehaladó telet így írja le: „nagyobb a hideg, felhőtelenebb az ég, csikorgóbb a szánút, nyugodtabb a természet, tündöklőbb a csillagok fénye, tündéribb a hold világa, hallgatagabb az éj, ünnepibb és szébb a korány.” A zavart lelkű Dorka „boldog, hogy senki se áll vele szóba, s hogy észre sem vették, midőn a lépcsőn saját köntösébe megbotlott.” Dóra „szerelme különvált a reménytől, mielőtt még vele találkozott volna.” A tavaszi éjszakát így festi: „az egész természet részket a kéj és boldogság mámorától; a virágos tavasz illatának legbődítőbb részeit adja át a szellőnek, hogy maga a lélekzés legyen idegeink csábítója, a madárdal beszéddé válik az élvezet titkairól s az eltemetett szerelem sírhantjai egyszerre a vágyak virágágyaivá válnak”. Mikor Dorka tönkreteszi Dóra boldogságát, az így szól: „Szürj egy tört... csak a hajam közé, Dorka, hogy ne bomoljék szét. Neked gyönge kezed van, nem sérthetsz meg.” Barnabás úgy szereti Dorkát, hogy „egyaránt szeretné megölelni és megfogni.” Az építés közben folyó párbeszédet *egy-egy* ilyen mondat szakítja meg: „Kövek rohantak le.” Dorka „gerincén hideg nyargalt át, a félelem fagya”. A töröktől rettegő Izabellára a győzelmi hírek így hatnak: „Mennyi örömhír fellegzi be Izabella arcát”. A csauz-aga fejéből Izabella láttán „a gondolatok, mielőtt értelmüket felfogta volna, elpárologtak meggyulladt képzelődése hevénél”. Amint a törökké lett Buda utcáin Elemér dicsőségről álmodozva végiglavigol, a halálra vált környezet hirtelen szétfújja álmait s az egyetlen lehetséges programmot súgja fülébe: „Irkálj, mulass és feledj.” Mikor a főbasa megígéri, hogy Deák Dániel eltemetésére maga ho-

zat papot, a törökök közti hatást így írja le Kemény: „Csakugyan a gyaurokkal cimborál a kormányzó, monda Zulkifar. Ennek még rossz vége lesz, sajátította legalább tíz softa s íme tüstént akadt egy török szent, ki a Szent György-térnek egyik hegyes kövére ülte, megszakgatta ruháit, habot tűrt ajkán s földingást, dögvészt, csillaghullást, véres háborút, éhséget és napfogyatkozást kezdett jósolni. Erre a török őrség a pékeket fenyegető a drága kenyér miatt s a keresztyének titkos összejöveteleiről beszélgetett. De a basa hidegvérűségét a nyugtalanság e jelei nem ingatták meg s hagyja a szentet a hegyes kövön ülni, gondolván, hogy ez úgy sem tarthat sokáig”. Figyeljük meg a stílus finomságát e sorokban: „Tudta, hogy a képzelt disszonancia is azon összhangzáshoz tartozik, melyet a Deákék boldogságának neveztek s mely nemcsak fényből, de árnyakból is állott, nemcsak örömmel, hanem apró kedvetlenségekkel is fűszerezte az órákat.” Csakugyan azt gondolhatnék, hogy a két Deák-testvér beszélgetési módja igen együgyű, de ha azt gondolnók, hogy ez az író pongyolásága, ó maga így figyelmezhető öntudatosságára: „Ámbár Flórián páter betanulta Dániel úr vitatkozási modorát, Pista bácsi finom müérzéke észrevette a szolgai utánzást, mely az eredetinek csak külsejét tudta viszszaadni s méla mosollyal monda: „Másolat biz ez, páter, másolat!” . . . Talán elég. Hiszen ezek találomra kiszakított mondatok száz hasonló, vagy még szébb, fordulatosabb, tüzesebb közül. És legfőbb varázsukat az összefüggésben találják meg, mint ahogy a virág is a kertben és nem a herbarium itatósai közt igazi. Csak maga az összefüggés mutatja meg Kemény stílusának, jellemző erejű kifejezésmódjának azt a határozott drámaiságát, melyben fel lehet ugyan fedezni a sekszpiri hatásokat, de amely mégis egészen az ő robbanó lelkének izzó lávaömlése és mindennek mondható, csak vontatottnak és laposnak nem. Dóra így emel vádat a kedveséért: „Ugye, se a felsőbb dolgok iránti tisztelet, se a könyörület nem szerez hirt és nevet? Ugye, akinek név kell, az a halál torkába megy?” Barnabás hálája így nyilvánul: „Ki akarom magamat tüntetni s ha emiatt könny csordul ki a két vén ember szeméből, mit bánom én?” Eszelősségének félelmes voltát ilyen nyilatkozatai mutatják: „Úrfi, látott-e lelkeket, kik álmában jelentek meg s hiúzszemükkel mint a gyújtóüveggel, égetik a testen azon pontot, melyre tekintenek... nálam többnyire a homlokot?” „Ha az égnek a nap valódi szeme volna s karjaim a végtelenségig terjednek, tüstént kívánjam azon nagy bambának, a mindenének szemeit”. „Most nekem két kezem van, de a hatalom által sok kezem lesz, Bryaraeussá változom át.. . Most két szemem van, de a hatalom

módot ad, hogy ezer szemmel lássak. Mind elfoglalom a szemeket, hogy számonra nézzenek. Hozzám képest vak lesz Proteus". „Por helyet a lelket tapossuk". — A szultához menendő gyermeké bőlcsoje felett virrasztó Izabella rémlátó fantáziája így borzadózik: „Mintha hallanám a török minden mozdulatát, mintha álmos kezek szítanák a hamvadó tábortüzet, mely körül guggadózva aggok beszélík azon régibb bűnök történetét, melyeketők dicsőségek neveznek, hogy új dúlásokra ingereljék a fiatalokat". A fájdalomtól tébolyult Bornemissza így süvölti a hitetlenkedő Turgovics fülébe a veszedelmet: „Van-e Turgovicsnak aranymedencéje, ezüsttányéra, boglárós díszkardja, nehéz selyme, drága atlacza, vertművű billikoma, skófmmos nyeregtakarója, s nyereg alá való deli ménje¹? Menjen hazára s nézze meg, mert Bornemisszának már nincs. Van-e Turgovicsnak fől nem tört záró pénzesládája, mert Bornemisszának reggel óta nincs. Van-e Turgovicsnak főiserdült leánya, kit a pap áldása mellett akar férjhez; adni? Menjen hazára, nézze meg, mert Bornemisszának már nincs többé... S van-e még Turgovicsnak szeplőtelen életű jámbor neje? Ránduljon hazára, nézze meg; mert Bornemisszának, ha jól emlékszem, már nincs". Nem, unalmasnak, laposnak igazán nem modható, csak e néhány idézet után sem az a Kemény Zsigmond, akinek fájó szemei kitágulva meredtek a lélek rejtelmes kínjaira s ha daddogott is, kifejezőbben mondta ki vele a kifejezhetetlen, mint a könnyű stílművészek, akik mindenről egyformán tudnak csevegni. A szellemtelen és kedélytelen Kemény Zsigmond is alkalmat adhatna egy hosszú tanulmányra. Adjон azonban ezúttal alkalmat legalább arra, hogy szellemességet és humorát elhallgató kritikusait hamis váltók készítőinek nyilvánítsuk, a közönséget pedig érdeme szerint méltányoljuk, hogy ezeket a váltókat valódiaknak fogadta el és sohasem vette magának azt a fáradsgát, hogy utánanézzen az igazságnak. Kemény művészeti egyik legjellemzőbb vonása az, hogy a tragédiát folytonosan a fonákjával mélyíti el és elezi ki s hogy rendkívüli érzéke a torz iránt széles skáláját szólaltatja meg a komikumnak, a leggyilkosabb gúnytól a könnyek közt mosolygó humor legszelidebb fajtájáig. Emellett magyarosan, sententiásan bőlcs kedély és teleszóra a tragédia sötét szövetét az édes és kedves mondások pici virágaival. A családi kincsekről: „Egy-egy bünt elfeledünk körlök s egy-egy jószándék megfoganlak bennünk általok". A szerelmes leányról: „Mindig nyájasabb lesz barátnőihez, alázatosabb a nénék, meg a vén urak iránt s többet beszél, mint illendő". A sorscsapásról: „Az emberek igazságatlansága és az Isten látogatásai a tisztát még tisztábbá s csak a

romlottat teszik gonosszá". A hálátlan tisztességről: „Pontosan lefizettük tartozásainkat és semmi fölösleges adomány nem maradt a hálá számára". Az életörömről: „A fiatalokat az öröm magától felferesi, az értesek számára időtöltést a háziasszony figyelme talál". A boldogság illúziójáról: „A boldogság létezését sarkan csak azért hiszik oly makacsul, amiért hiszi nemely címerkészítő a griff madarat vagy egyszarvút, mert már sokszor lerajzolta". A török udvariasságról: „Az aranytálakban fölhordott étkek pompásan néztek ugyan ki, de végre is kiérzett belőlük a faggyú".

Gúnya és humora, éppen mert mélyen a tragikus élethez forrott, valódi és eleven. „A tekintetes rendeknek nincs kedvük a Pest mögül kilépni, hogy Budát megmentsék". „A részletes és portáaii insurrectiót nem bánná ugyan, de a személyes és általános ellen protestál". Dani bácsi és a várnagy távolról szemlélik a minoritát. „Talán csak a káplánt látogatja meg" — mondja a várnagy. Dani bácsi: „A szeme se úgy áll, valami, konokságon töri a fejét". Várnagy: „Hisz a szemét, nemzetes uram, még nem lehet kivenni". A barát panaszkodik, hogy Barnabás az E betűbe nera rajzolta bele a paradicsomi kígyót. „Már most kérdem, domine spectabilis, hol tehát az eredeti bűn, az emberek természetes hajlama a rosszaságra?" „Az egész világon, páter". „De nincs a mi kolostorunkban s éppen ez a baj". — Nagyon sajnálom, hogy nem iktathatom ide egész terjedelmében az ostromlott vár királyi szakácsának párbeszédét a nappal, vagy a holtnak vélt kukta beszámolóját élményeiről, ki szerint ez a szó „szakármé" németül azt jelenti, hogy lassan halad az ágyú és virradni kezd. Egy hosszabb jelenetben humoros fonákját írja le Kemény az országtanács ülésein. A palotahölgyek vitáznak benne, hogy ki kísérje a királyfit a szultán taborába és hogy viseljék magukat a basák közt. A baj az, hogy a török az igent a „nem" fejrázásával fejezi ki és most az a roppant probléma merül fel, hogy ha valamelyik galant török basa csalogató szavakat intézne hozzájuk, a magyar udvarhölgyek törökül vagy magyarul fejezzék-e ki a „nem"-et"? Az udvarmesterő és a renegát basa elvált felesége a legpompásabb alakok és az egész jelenet rendkívül groteszkül hat a királyné és tanácsosai tragikus gyűlése mellett. Mikor a kis királyt viszik a szultánhoz, a kefekötőné és a városi hajdúné összevesznek felette, mivel hogy az egyik idealista, a másik realista. Az egyik szerint a kis király azért sír olyan szép nagy könnyeket, mert a haza sorsán kesereg, a másik szerint azért, mert hosszúk a szempillái; az egyik azt állítja, hogy a királyok esze hamarabb jön, mint a közönséges gyermekéké, a másik, hogy később, mivel tanácsadóik lévén, nincs szük-

ségük reá. „Legyintsd fiam a süvegedet”, nőgatja kamasz fiát egy öreg megyei nemes, mikor Werbőczt meglátja.

A budai bíró úgy oldja meg a németek és a magyarok között folyó vitát a korcsmacégér felett, hogy hét meztelel férfit festet az ajtófülkébe. A magyaroknak: hét vezér, a sváboknak: hét elector. „A különböző név alatt egy célra törekvők” a kocsmában megbékülnek. Izabella így gúnyolódik azokkal a bőles politikusokkal, akik nem hitték, hogy Szolimán elfoglalja Budát: „Fodrásznőm semmit sem ért az országos dolgokhoz, s mégis lehetetlen volt fejéből kíverni, hogy ha a szultán Óbudára jött, miért ne menne el Budára is, holott oly közel fekszik. Hiába hozták föl neki belső tanácsom alapos okoskodásait. Mindig csóválta rá a fejét s amellett maradt, hogy a szultán, ha Sztambulból Óbudára fáradott, csak megnézi Budát is”. Dani bácsi be akarja bizonyítani Dorkának, hogy Barnabás hazaszeretetből ment a háborúba és így fejteget: „A hazaszeretet az emberi, s különösen a magyar természetben fekszik. Azt hiszem nálunk a ló is inkább ragaszkodik a jársolhoz, az ökör is a járomhoz, mint másutt. Csak a bivaly nincs elégé megbarátkozva hazánk földjével, de azt neki meg lehet bocsátani, miután indigena és nem rég vándorolt be”.

A vendégek vezetésében: „a hideg Turgovicsnak a szomorú Dorka jutott s együtt elég hű másolatát adták azon mostoha viszonyoknak, melyeket a sérelmi okiratban olyan hűn rajzolt le Werbőzeli.” A holt városban Werbőczi így üdvözli Dórát: „Az időt jól töltjük el együtt, e kis baráti körben s ha zenét nem is fogsz hallani, legalább a harang sem figyelmezhet a halálra. Nincs toronyóránk, nincs lélekcsengetyünk, nincs oltárunk, nincs papunk, nincs keresztünk, nincs temetőnk; de egyébiránt mindennek bőségében vagyunk s leginkább a gondoknak”.

Ezt a humor tulajdonképpen közönségesnek kellene nevezni. Abban az értelemben, hogy nem műfaji tényezőként és nem önmagáért van, alája van rendelve a tragikumnak, de úgy, mint az életben is. Az élet maga az, amelyik nem ismer tiszta fekete színt, de tiszta ragyogást sem; szürke, vagy tarka és szeszélyesen, művészietlenül biggyesztí bele a komikumot a keserves sorsok legfeketébb fordulóiba. A művészileg újjáteremtett életben legművészibb az élet művészietlen útszéliségének öntudatos illúziója. Ezt Kemény kitűnően értette és valósította meg, különösen a két Deák-testvér alakjában, kiknek egész beállítása útszéli, kissé együgyűen humoros, de ha jól megnézzük, egyáltalában nem ártatlan, mert állandó kedélyeskedésük alapjában véve lomha és önaő védekezés minden ellen, ami tunya elereszkedésük békéjét

a legkisebb mértékben is megzavarhatná s ulyancsak fölgyortyanak az erre irányuló legtávolabbi lehetőségre vagy kísérletre is. Keménynek veszedelmes szeme volt s akivel tréfálkozott, azt nem mentegette, hanem megítélte.

Mindezek után sem azt akartam bebizonyítani, hogy Kemény „lektürt” adott. De reá akartam mutatni arra, hogy stílusának tömörsége, drámaisága, dictiójának szellemessége és látásának humorossága bőven elég arra, hogy megcáfolyják a róla megrög-zödött tévhítet, mely a „remekíró” címéje alatt az olvashatatlan klasszikusok közé temette el az ő hatalmas aktualitását.

*

Van Keménynek egy mélyértelmű kijelentése, melyet Izabella szájába ad, Dórához intézve: „A valodi szerencsétleneket én olyan titkos társaság tagjainak tekintem, kik mentül magasabb avatottságban részesültek, annál kevesebbük által ismert jelekkel adják tudtul helyzetüket. Én rajtad most először vettettem észre társaságunk legfelsőbb rangjának jelét.” A szenvédőkre kimondott e sentenia a költő legbensőbb önvallomása.

Sokáig mély titok maradt Kemény Zsigmond lelke. A kor, amelyben élt, s a kor, amely utána jött, túlságosan el volt fogalva önmagával, nem ért rá titkokat fejteni az ő sötét szemébe mélyedve. Ezért is nem láta meg végzetes önmagát.

Zord időnek kellett eljönie reánk és az egész világra, hogy nagy szenvédések kapcsoljanak társaságba vele és fölszakadjon számunkra a Zord Idő itélő és vigasztaló mélysége.

Aki most olvassa Kemény művét, az hódolattal és hálával fogja meglátni a költő homlokán „társaságunk legfelsőbb rangjának jelét”.

1932.

A KÖLTŐ PRÓFÉTASÁGA

1918-ban jelent meg Reményik Sándor első verskötete: a Fagyöngyök. Boldog élmény volt számomra az olvasása. A liráról abban a régi világban megvolt a lezárt és végleges ítélet, amely az érzések spontán s közvetlen föltörésének és kiragyogásának állapította meg azt. A lélek e szabad „pacsirtadalának” hitvalló kritikusai azonban súlyos láncokkal akarták megbéklyözni egy éppen olyan jogosult és éppen olyan természetes műfaj megszületését, amelyet én magamban, régóta várva, gondolati lirának neveztem el. Mosolyognom kellett, amikor nem haragudtam, azon

az irodalomtörténészi korlátoltságon, amely ezt a költői megnyilatkozást a „bölcselmi óda” vagy „a jogosulatlan szobaköltészet” vagy a „tanító költemény” címszó alá skatulyázta, rendesen kilúgozva a költők műveiből, mint egy kevésbé értékes és jelentős elemet. Mindig tudtam s vallottam, hogy éppen a magyar lélek sajátos meditativ természetben itt rejlenek egy eredeti, nagy költői művészet legsodálatosabb lehetőségei s e hitemet nem hagyták elaludni a magyar költészet múltjában magánosan csillogó, legdrágább ékkövek a Csokonai, Petőfi, Vörösmarty, Arany, Vajda János műveiben s az Ady költészettelben is folyton fölbukkanó, legértékesebb darabok. A gondolatban gyémánttá keményedett és megörökült líra költőjét vártam, azt, aki egészen ennek a lírának mestere lesz és valóra váltja a magyar lélek e nagy lehetőségét. Reményik Sándor első kötete már megmutatta, hogy ez az ajándék útban van felénk. A kötet legszebb darabjai ennek ékes bizonyoságát adták. Akkor ez a kötet, jól emlékszem, a régi, mérsékelt hatásokat váltotta ki a kritikusokból. De fordult a világ s ami új, tragikus világunk magára s végzetére ismert Reményik Sándor gondolatokban tündöklő lírájában. Az 1920-ban megjelent „Csak így...” című kötetében, amelyben a legszebb magyar versek közül való alkotások csillognak a sok, mind becsés darab között (legfőképpen a Vágó és Mikor a delta forrásra gondol), immár teljes készségében előttünk állt ez a magányos, a lelkünk számára tükkörré és szoborrá alakult költészet.

Mi ennek a költészetnek a különös értéke”? Az, hogy benne egy mély meditator szólal meg versben, de úgy, hogy az elmélyedő szellemeknek a vers nem hozzá méltatlan és idegen köntöse és a költőnek a gondolkozó nem szárnyait lekötő, megrontó porkolábjá, hanem a kettő tökéletes egység és harmónia a tiszta művészetben. Ez a költészet ómaga, a költő; ez a költészet tartamában lehetne filozófia, világnézet, etika, tanítás, de még sem az, hanem tiszta líra, kívül-belül esztétikum és művészet. A gondolattá vált ember maga, aki teljesen eleven, élő személyiséggel maradt s nem szívétől idegenné vált, leszakadt tanná merevült és a költészetté vált gondolat, amely teljes logikai értékében és etikai hatalmában is „művészet, semmi más”. Csodálatosan mély és nagy gondolatok izzanak e versekben, a lét legnagyobb titkai tárulnak fel minden új és meglepő költői képekbén. Egy pessimisztikus világszemlélet fekete tavában, de a legvigasztalóbb, legfelemezőbb, legmegnyugtatóbb, öröök emberi igazságok csillagai ragyognak komoly szépséggel, magas és tiszta öröömökkel ajándékozva ebben „az érctükörbe zárt világdarabban”, ebben a „nyugalmas,

fénylő látomásban". A szépség, e rettentő erő, amely égető szerelemmé, hódító hatalommá, aranyat marokkal arató fösvénységgé, dühöngő őrületté, mindenkin segítő irgalommá, Istenig szárnyaló áhítat lehetne, — megmarad szépségnek és művészettel. Ez a Reményik költészettelének igazi jellemvonása, melyet ömaga állapít meg így Erő című versében. Ez és éppen ez az mégis, amely hatásában, a költészettel tiszítő, nemesítő, szent öröök kohójává avatja s őt magát kegyelmi ajándékká teszi a számunkra. Őbenne a művész, aki csakis művész akar és tud maradni, éppen e súlyos próbát fényesen megállván, lesz a magasból zengő életadó, fejlesztő, vigasztaló és nemesítő tanítóvá, nagy nevelővé, aki népet az időn túl ragyogó templommá építi a szépség, igazság, jóság, szentség élete számára és tiszteletére. Ha talán erre törekedne és ezt akarná, kilépve a költészet bűvös köréből, akkor a költő meghalna benne. De ő belül áll a bűvös körön, amelyből kifelé élethullámok áradnak a betegek felé, be azonban nem hatol semmi, ami nem odavaló s zúgva megtorlódik és visszahull körülötte. Ez Reményik, a meditator-költő és ez a titka az ő gondolati lírájának.

De van ebben a különös irányban ennél egy magasabb csúcs is, ahol a gondolat hitvallássá magasztosul s a költészet világfeletti izenet bűbájos üvegharangjává lesz, amelynek a költő szíve a forró és fájó ütőkalapácsa, amelyben már nem is az egyénnek, hanem az isteni, abszolút Szépségnek ereje és akarata ver, annak a Szépségnek, amely „nagyobb a mi szívünknel”, amint „A műhelyből” című kötet mottója mondja: Az a költő, aki e csúcsra ért és onnan zeng alá, immár nem meditator, hanem próféta, a Szépség-Isten küldöttje és izenethozója a világnak.

Reményik költői pályájának két következő állomása, az 1921-ben megjelent „Vadvizek zúgása” s az 1924-ben napvilágot látott „A műhelyből” című kötet a próféta-költő megnyilatkozásai. Nagyon tévedne az, aki a Vadvizek zúgásában valami panteista természettimádatot, A műhelyből c. kötetben pedig pusztán költői önanalizist látna. Itt éppen az a sajátos és legkülönb, hogy az előbbiben a természet, az utóbbiban pedig a költő lelke maga lesz elégtelen és éppen ez elégtelenségében ékes és beszédes tükröző felületévé, vetítővásznává, sejtelmes transzparensévé az abszolút szépség, az emberfeletti és világfeletti, örökkévaló és önmagában való szent Szépség-Isten ráeső és áteső fényének. Ez már vallás, a Szépség prófériája és evangéliuma, s mint minden igazi vallásban, az emberinek elégtelensége, kicsisége és csonkásága, valósággal a büntudata és méltatlanság-érzése lesz az Absz-

lutumnak megfelelő tükrévé, amelyben a Szépség kijelenti a maga dicsőségét a cserépedényben: a borbereki zord fenyvesekben és a költő vívódó lelkében. A Vadvizek zúgásában Reményik a természet jelenségeiről olyanokat mond, amiket csak az Istenről lehet mondani, tehát e képeken át azt szemlélteti, aki általuk emberivé és megfoghatóvá lehet. (A legérdekesebb és legjellemzőbb erre nézve: Az Ünökő.)

A művész sajátsága az, hogy ebből az abszolútóból ő a Szépséget ragadja meg és hozza nekünk. De éppen ezáltal örök logikai és etikai igazságok üzenetvívője s hozója lesz s próféta, akinek zsoltárában, igeirdetésében, jövendöléseiben feltárol az eredet, a lényeg és a cél, amely minden alkotott, amely mindenek lelke, sorsa és végső célja. E versek mutatják meg nekünk a Szépség-Isten alázatos, engedelmes és kemény prófétáját a maga igazi valójában.

Mindezeknél azonban még sokkal emberibbet, mélyebbet és prófétaiabbat hozott a Reményik másik könyve: A műhelyből. Itt a költő a legnagyobbat teszi meg: a saját lelkét rendeli egy kínokban és gyönyörökben égő, önmagát tépő és vádoló, saját sebeiben elmélyedő és maga-magát felszakító szemléltető áldozattá, elő eszközé a Szépség-Isten nagy kijelentése számára.

Ez a nagy kijelentés mindenekelőtt magát a költőt döbbenti meg s a misztikus, megrendítő találkán egyszerre látja: az ember a költőben milyen gyöngé, elenyésző, méltatlan, milyen semmi a Szépség-Istenhez magához képest, akinek a fensége elzúzó erővel szakad reá a magasságból. Nem is lehet, hogy a szép a mi lelkünk szülötte lenne, nem, a szépség valóban Isten, ember- és világfeletti, akihez mérve magát, csupa salaknak, rossznak, semminek találja. (Vallomás, A dalaimat, Elérhetetlen, Hieroglifek, Az a félelmetes másik, Lehajtott fövel, Én eltűnök...). De ez elzúzó tapasztalásban éppen az a megrendítő, hogy ez az isteni valóság a méltatlan embert eszközének, prófétájának választja s a maga istenségevel betölti, lángra gyűjtja, a magáévá teszi és szívén át kiragyogtatja a maga dicsőségét. A költő így lesz eszköze a magát kijelentő Szépségnak (Csipkebokor, Hangszerek, Megalvad, Kótelesség, Szomorúfűz). Ez az itteni kiválasztás, amelyben a költő azzá lesz, amivé a Szépség akarja tenni, ez a missziója, a sorsa, a végzete, melyet seki, ő se változtathat meg soha. A Szépség végzetesen determinálja a maga emberének életét és munkáját (Pacsirta). De az élmény drága telje még csak e meglátás után öntetik ki a szívébe, mikor meghallja a Szépség parancsszavát s megérti kül-detése titkát, amelyben prófétává lesz. Ez a misszió: az örömszer-

zés és a lelkek táplálása a szépséggel. (Azt mondják, Az örömszerzés programing a, Mindennapi kenyér.) Most a költő indul, hogy Isteni megbízatását engedelmesen, ujjongva, újjászületve, gyöngeségéből „hajókötelekké, acélsodrony okká merevülve a kényeszerűség nagy pillanatára teljesítse a világban. S akkor tudja meg, hogy ő mégis ember és benne fájó szív lakik s hogy a szépség soha nem lehet emberivé, csak a költő emberi szívénak szenvedésein, fájdalmán, elvérzésén keresztül. A fájdalom életadó szent misztériuma a kohó, amelyből a szépség színaranya kicsordul (Vallomás, Kétféle fájdalom, Malomkövek között, Legenda, Emberáldozat). A fájdalom sírása és a szenvedés boldog extázisa rázzák a lelke fájáról alá a szépség permetező virágait; panaszai halhatatlan drágakövekké s szenvedéseinek öröme üdvösséget fakasztó erővé lesznek. De nem lehet megállani. A Szépség nem hagy nyugtot a költőjének, bármily édes volna is megtartani magának örömot és szenvedést (A boldog búzaszem), üzi, hajtja tovább, ostorozza, hogy mindig teremjen, mindig hirdesse és manifesztálja Istenét. És hogy ne álljon meg, idegenné, halottá teszi számára a lelkéből született drága verseket s pokollá a pihenést (Lelkem kalit, Az a mennyország, amely pokol). És így jeleneti ki aztán általa a Szépség a világnak a maga csodálatos lényegét (Erő, A szépség próbája), világfelettséget s a világtól való idegen fenségét, amely mégis e világ könyörületes gyógyítására való (Beszélgetés Beethovennel, írjad poéta, Kísérőlevél, Meteorkő). És mi lesz a költővel? Míg él s szíve vérét öntve dalol, a Szépség bűvölete felülemeli a világon (Archimedes) s ha végre elbocsáttatok e földről, elvégezze kegyetlen és irgalmas, fájó és édes kötelességét, a műve igazolja őt Isten és világ előtt, a mű, amely több, mint ő, amelyhez képest ő csak por és hamu. (Én eltűnök, Fiaimhoz, Mi marad meg?) íme egy futó tekintet a Szépség prófétájának igeHIRDETÉSÉRE. Ehhez az igeHIRDETÉSHEZ valóban külDETÉS kellett; ez az igeHIRDETÉS lesújtó ítélet azok ellen, akik a köLTÉSzetet saját erejük, éRDEMÜK, DICsÖSéGÜK tükrének tekintik; és boldog, diadalmas, fenkolt hitvallás, forró bIZONYsÁGTÉTEL a SzELLEM, az EszménYISÉG, a SzéPséG és MűvÉsZET öRÖKKÉVALÓ, isteni hatalmáról. Ez a költő a mi köLTÖNk, aki hitet ad nekünk a lélek magasabb és örök világa és élete felől, hogy megkínzott, kifáradt, földhöz vert szegény lelkünk ujjongva élje át a maga gyöngeségében azt, ami bennünk több, mint mi, ami nem e világból való és öRÖKKÉVALÓ s amiben megnyugvásunk és győzelünk van. Reményik a Szépség prófétájában bizonyossá tesz a felől, hogy örök Igazság és örök Szeretet uralkodik a gyűlölet világa felett.

A szomjazó és beteg lelkek hálája és áldásai fogják kíséni könyvei olvasását. A gondolatok lírikusa, aki sohase akart egyéb lenni, mint művész és valóban az is: éppen ezáltal lesz népe nagy tanítója, nevelője, s az örökkévalóság boldog izenethozó prófétája. 1924.

KUNCZ ALADÁR

Elmentünk, hogy felkeressük Kuncz Aladár sírját. Családommal végigbarangoltuk a Kerepesi-temetőt. Hosszú vándorlás után végre ráakadtunk a 46-ik parcellára. Még csaknem üres, sivár mező. Azt hallottuk, hogy Aladár dísz-sírhelyen nyugszik. A hely bizony elég dísztelen és szomorú. Közvetlenül az út mellett, nagy por-halom. Száradó koszorúk tömege. Egy sáros szalagon szemembe villan az „Erdélyi Helikon”. Itt vagyunk. A kis fejfán a drága barát neve: Kuncz Aladár főgimnáziumi tanár, író. Bizony, por és hamu vagyunk! És mintha itt, a mennydörgő nagyvaros zajában, az a fenséges, édes szó sem lehetne igaz, hogy „itt nyugszik”. A házsongárdi temető lombjai alatt, ott gondolkozás nélkül elhiszem, hogy valóban nyugosznak azok, akik az Úrban haltak meg és szelid irigykedéssel érzem át édes pihenésük gyönyörűségét. Most már Aladárnak is ott volna a helye, az otthona. Gyakran kimennék hozzá és elbeszélgetnek vele. Mert régebben is, mind a ketten ráértünk erre, még ha nagyon sok dolgunk volt is. És ő most még jobban ráérne. De hát, vigasztalom magamat az igazsággal, Aladár úgy sincs itt, ezalatt a szomorú sárga domb alatt. Mert még emlegetik ugyan itt is a nevét, de azért otthon, Kolozsvárt van ő már örökre. És különben sincsen többé helyhez kötve; gondolatainak, műveinek szárnyán repül lélektől-lélekig. Azt hiszem, országhatárok, hegyláncokat, talán a nagy tengert is át fogja még repülni s csak nevetni fog a viharokon. Földi életében szemérmesen, pirulósan szerény volt és kedves, szomorúan vidám-lelkét kevesen ismerték. Most, szellem-létében megjött a szava és bizonyágot tett a maga művész ihatalmáról. A Fekete Kolostort már sokan megdicsérték. Buzgólkodtak a dicséretében. Nem úgy van, hogy Aladár csinált reklámot magának a halálával, hanem mások csináltak itt-ott hozzá nem illően azt belőle. Szinte jólesett már, hogy valaki itt Magyarországon azt írta a könyvről: elmúlt idők lelke szól belőle, nem a jelennek beszél. Aladár mosolyog ezen a fiatalos kritikán, ő nem ellenzi az effélét. Hagyni kell, mert csakhamar minden elhallgatnak róla, aztán jön maga a könyv és előjönek a régebbi írások is, és majd

beszélni fognak ők magukért. Maga Kuncz Aladár fog beszélni. Ez a fontos egyedül. És igazán nem tudom, de nem is bánom, hogy a háború utáni nemzedék úgynevezett új szociális problémái és a Kuncz Aladár könyve között miféle távolság van. Ennél sokkal érdekesebb és nagyobb számomra az az örök emberművészeti teljesítmény, ami kiragyog belőle annak, aki őt magát látta és ismerte. Aki Aladárt ismerte, beszélt vele, látta őt minden nap életében s aztán igazán végigolvasta, amúgy becsületesen végig, a könyvét, az őszintén elcsodálkozik: ez a puha, kényelmes, kedvesen lusta, mosolyogva csipkelődő, életimádó ember hős volt, mert ilyen külső szín alá tudta elrejteni és ilyen élet-álarc alatt tudta elhordozni a keserű, kiábrándító, porig-alázó szennedés tragikus, halálos sebeit. A humánum, a kultúra rajongója, az emberi észben, a művészet hatalmában, az emberi műveltség nemességében, a szív jóságában odaadóan bízó lélek éppen ezekben csalódott, ezek bizonyultak a saját keserves élményeiben hihetetlenül vékony és csalóka máznak és ő mégsem roppant össze, nem semmisült meg, nem káromkodott és nem átkozódott, nem tagadta meg a saját hitét és nem adta fel a megtartó reménységet. Emlékezetető- és diadaloszlopot állított a szeretetnek, amely megcsúfoltatott. Ilyen volt az ember. A művész pedig az volt benne, hogy a fátyolt, mellyel az életben eltakarta sebeit, rajta hagyta a művén is: csak e fátyol alól szívárognak fel a könnyek és a ver. Életében és művében önmagát adta. Ez elég.

Kuncz Aladár ezenfelül is volt valaki. Az erdélyi magyar irodalom fiatal életében a híd volt, amely ezt a morzsolódó, önmagába visszasüppedő és elbozatosodásra ítélt szigetecskét az európaiság, a nagy kultúra és az örök humánum kontinensével összekötötte. Nem baj, sőt érdem, hogy ez a kontinens talán sokkal inkább élt az ő eszmevilágában és képzeletében, mint a valóságban. Mert ezt tette képessé őt arra a kolumbusi szerepre, hogy elinduljon a tajtekző óceánon a jövő, a fiatalos sejtett új világ-része felé. Merész és mégis szükséggéppeni terve, hogy az Erdélyi Helikont a világon szétszórt magyar fiatal szellemisége orgánumává tegye s így kösse össze a magyarországi szellemi élet vérkeringésével, első sikeres lépéseivel is már örökség és testamentum. Nem szabad elfeledni, nem lehet félbenhagyni, erkölcsi lehetetlenség eltékozolni. A magyar fiatal szellemi gárda pedig ebből vegye tudomásul, hogy Kuncz Aladár mégis csak a jelennek, sőt a jövőnek beszél s fennen lobogó zászlóját tiszteettel hajtsa meg élő szellemé és ne élettelen porai előtt. És váltsa valóra azt, amiről az ifjúságban bízó vezér álmodott.

Az igazi Kunz Aladárban volt egy rejtett lelki izom, amiben mindenig kételkedtünk, egészen addig, amíg tettre nem rándult. mindenéppen ellentétes azzal, aminek mutatkozott és részben azzal is, ami volt. A drága lusta fiú, a humánum melegszívű rajongója ruganyos, veszedelmes, kérlelhetetlen íjász volt. Az ösmagyarakról tanulta félelmetes taktikáját: futtában, lóhátról lötte vissza a könnyelműen üldöző ellenfélre mindenig szíventaláló nyilait. Kétszer-háromszor az én leeresztett kardom mellől pattant el az Ó nyílvesszője: láttam, ahogy repült, ahogy villámlott és talált. Nagyszerű volt.

Aladár végre, de nem legutoljára nagy és bölcs dolgoztató volt. Mások mellett engem is dolgoztatott. Sokszor szívből élveztem ravastrnak elgondolt megkerülő mozdulatait. Nem ez a játék győzött, mert ezt jó szemmel hamar át lehetett látni, de a szívbeli kedvesség és az okos, hasznos, önzetlen szándék.

Mindenkit felmért, akivel dolgozni akart, mindenkit elhelyezett a maga harcvonalaiban. Nem szerette, ha valaki ott pepecselt, ahová ő mást szándékozott állítani. „Fogsz még írni elbeszéléseket?” — kérdezte második novellás könyvem után leírhatatlan mosolygással. Ezt azért kérdezte, mert engem a „nagy lélekzetre” és a „nehéz kardra” állított be magában. Ha aztán ezeket próbáltam, akkor hangtalanul mellém állt, szemében felcsillant a lesben álló nyilas öröme és csendesen felvonta íját. Tudta, hogy majd bele kell szólani a táncba. Voltak aztán parádés szerepei is, amikor biztosra ment valakivel. Amikor ő is csak élvezett és nyugtázott. Mert legjobban a néma és láthatatlan intéző szerepét kedvelte, itt élte ki a megíratlan színmű alkotó-gyönyörét. Nagyon érzékeny lélek volt és mégsem sértődő természet. Ezt azzal hárította el magától, hogy tanulmányozta és kézbevette a mások érzékenységeit. Ellenfelekre nézve ez a tudománya elég nagy baj volt, íróbarátai körében azonban ebből fakadt a személyét osztatlanul környező szeretet. Mert Aladár ebben a körben a simogató, békítő, hűsítő, kiengesztelő, gyógyító diplomata-orvos és mellesleg az elnéző atya mosolygó tevékenységét végezte. Bizonyság reá az utolsót kivéve, ahol már mint lélek hatott át minden, valamennyi helikoni összejövetel a marosvécsi tölgylek alatt.

Igazi erdélyi ember volt a mi szeretett Aladárunk. Igazi, mert nem kicsinyelte le soha, összes kicsinyességei és kisszerűségei között sem Erdélyt, de sohase mondta és hitte azt, hogy Erdély „páratlan” a világirodalomban, vagy akármiben a vilá-

gon. Szerette Erdélyt, mint áldott lehetőséget és akármilyen kicsi valóság lett abból, ami lehetséges, ujjongott rajta és hitt benne.

Időn és téren kívül most már látja és tudja is az egészet. Ebből a látószögből ítélezve a nagyság vagy kicsinyiség emberi mértékei reánézve és alkalmazva is, lényegtelenek. Akik szeretik őt és műveit, azok a szeretet egység-nélküli méreteiben találkoznak vele. És neki igazán csak ez számít. Nekünk is. A többöt bátran rábízhatjuk azokra, aiknek ez a mestersége.

Az Erdélyi Helikon körében Kuncz Aladár sohase lesz elintézve, de nem fog soha revízióra szorulni.

1931.

AZ ERDÉLYI SZELLEM

Van-e erdélyi szellem? Mióta Erdély új államkötélékbe kapcsolatott, ez a kérdés a magyar kisebbség¹ politikai, irodalmi és egyházi életében is egyaránt sűrűn fölvetődik s a külön erdélyi magyarság fogalmát minden oldalról és minden érdekből igyekezik igazolni. De még mindig nélkülözük ennek a sokat hangszeratott erdélyi szellemnek a kielégítő, világos és pártatlan meghatározását. Ebből következik, hogy mielőtt tisztába jöhettünk volna azzal, hogy ha van ilyen különlegesség, azzal miképpen éljünk, már nem egyszer visszaéltek vele.

A kérdés megoldásánál semmiképpen sem mellőzhető Erdély történelmének ismerete és pedig olyan ismerete, amely nem az események feltületes tudásán, hanem annak a léleknek mély átélessén alapszik, amely a történelmi személyiségek és a nép lelkületén keresztül az eseményeket mozgatta és irányította. Ezt a lelket nem olyan könnyű tisztán látni. A magyar történelem feldolgozói az utolsó ötven esztendőben a magyar nemzeti egység öntudatának kialakulását szolgálva, a köztudatot szükségképpen érzéketlenné tették a különleges fejlődések és értékek iránt s az a politikai, irodalmi és egyházi centralizálás, ami ezt az időszakot jellemzette, természetesen elnyomta és sokban meg is semmisítette a szűkebb pátria Öntudatát és hagyományait. Nem bírálni akarom ezt a törekvést, csak konstatálni.

A tény az, hogy nekünk, erdélyieknek, jelenleg szükségünk lenne erre az erdélyi öntudatra és ezeknek az erdélyi hagyományoknak intenzív birtoklására, hogy önfenntartásunk és jövendőnk lelki alapját szolgáltathassa és az is tény, hogy csak homályos sejtmek és bizonytalan következtetések vannak meg belőle.

Ilyen körülmények közt néhány korvonal is hasznos lehet, ha az erdélyi magyar szellem lényegének öntudatosabb birtoklásához segít.

Először azt kell határozottan megállapítanunk, hogy az erdélyi magyar szellem nem más szellem, mint az egyetemesen magyar. Külön mivoltáról, sajátosságáról szó sem lehet abban az értelemben, hogy a magyar fajon és nemzetén kívül, attól lényegében idegen valóság lehetne.

Az úgynevezett erdélyi szellem legnevezetesebb történelmi képviselői közül Martinuzzi, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Teleki Mihály nem is erdélyi származásúak. Mégis egészen és jellegzetesen erdélyiek s személyiségek kikapcsolásával nem tudom, mi maradna meg az erdélyi szellem történeti alapvonásainak?

Ez azt mutatja, hogy itt az egységes magyar szellemnek egyik nyilvánulásáról van szó, melyet nem faji és nemzeti, hanem történeti, természeti viszonyok színeztek sajátossá.

Viszont, ha az idézett személyiségek erdélyiek lettek, más oldalról Bethlen Miklós, Mikó Imre, Apáczai Csere János, Bod Péter, Körösi Csorna Sándor, Kemény Zsigmond, a két Bolyai, vagy a nők közül Árva Bethlen Kata nem voltak kevésbé magyarok náruk nál, noha eredet szerint is erdélyiek voltak. Ez az ellenpróba a másik oldalról bizonyítja, hogy az erdélyi szellem ugyanaz a magyar szellem, mely a Királyhágón túl élt. (Erdélytői számítva.) Külön erdélyiségről tehát sohasem lehetett és nem sem lehet beszélni magunkkal kapcsolatban, hanem csak a történelmi és természeti viszonyok által sajátos színezetű erdélyi magyar szellemről.

Önként értetődik, hogy a magyarságnak ezt az; egységét tiszán szellemi értelemben hirdetjük, a nyelv, a jellem és a kultúra kötelékében s távol áll tölünk minden olyan tendencia, amely a mai állam jogi kötelékeket illetné. De igenis jelenti ez azt, hogy az erdélyi magyarságnak épügy, mint a többi, nem magyar állami kötelékben élő magyar kisebbségeknek, új helyzetében is magyarnak kell lennie nyelvben, jellemben és kultúrában s a történelmi egység és közösség öntudatában minden magyar egy, akár melyik államnak legyen is polgára.

Ezen a szellemi egységen belül azonban tényleg lehetséges és kell is beszélni az erdélyi magyarság sajátos szellemi önalloságáról, különös szellemi örökségéről és eredeti szellemi hivatásáról. Amint ugyanannak a családnak egy vérű és lelkű tagjait az élet és a kifejlesztő tényezők egészen különleges hivatás számára érlehetik meg, úgy, hogy egyéni jellemük folytán a sorsuk és misszió-

juris is létrehozhatják a természeti és történeti körülmények és tényezők ezt a sajátos missziójú és sorsú testvértagot. S bármeny-nyire melegyen az egység és közösség két testvér között, mégsem vállalhatják át egymás misszióját és sorsát s életük titka azon fordul *meg*, hogy mindenki a maga rendeltetésének különös öntudatára jusson és azt betöltsse. Az, amire a mi magyar lelkünknek szüksége van, nem más, mint öntudatára jutni különös erdélyi hivatásunknak s azt magyar lélekkel betölteni. Ez a hivatás történeti örökségünk s csak más viszonyok között kell azt betöltenünk, de nem más lélekkel és nem más értelemben. Az erdélyi szellem mivoltáról tehát abban az értelemben kell beszélnünk, hogy mire hívja el és rendeli az erdélyi magyarságot mai helyzetében öröklött történelmi tradíciója és jelleme?

Nem lehet véletlenségnak tekinteni azt a tényt, hogy a magyar történelemben Erdély a protestantizmussal együtt kezd sajátos és önálló szerepet játszani. Ez a vallásos mozgalom, amely a lélek dolgát az egyén és pedig minden egyén ügyévé tette, osztály- és rangkülönbég nélkül, először adott módot arra, hogy a nép lelke maga nyilatkozzék meg a történelemben s ezzel természetesen messze kiható politikai, társadalmi és kulturális mozgalmakat is megindított. Ez a nagy szellemi átváltozás a magyar történelemben, Erdélyben érte el első határozott kialakulását. Ennek oka mindenekelőtt abban a történelmi körülményben rejlik, hogy az ország nyugati és keleti része közé óriási, pusztító ék gyanánt fűródott török hódítás, míg a maga árterületén minden változóvá és bizonytalanná tett, a két egymástól elszakított országszélen tömörödésre kényszerítette a nemzetet. A nyugati rész a Habsburgok uralma alatt megmaradt a régi szellemben és las-sanként az osztrák és katolikus Habsburg-politika érdekszférájává lett, elvesztvén a lehetőséget arra, hogy rajta a magyar szellem új és sajátos virágzást hajthasson, míg Erdély relatív önál-lóságra jutván a császár és szultán között, területén a magyar szellem hirtelen szabad lélekzethez jutott s a kor vallásos szellemre, a protestantizmus jegyében lehetővé tette azt, hogy ennek a nem-zeti szellemnek szélesebb és eddig rejtett lehetőségei nyilvánuljanak meg. Erdélynek ez az önállósága csak relatív volt. Politikai tekintetben a török császárság érdekszférájába tartozott és tud-juk, hogy milyen áron és milyen nehézségekkel tudta úgy, ahogy megőrizni ezt a sokszor igazán csak látszólagos autonómiát. Azon-ban mégis nagy különbég volt a Habsburg-uralom és a török fennhatóság között. És ez a különbég éppen az erdélyi magyar szellemiség kialakulására nézve fontos. A török uralom nem volt

elég szervezett és kultúrált abban a tekintetben, hogy a jogara alatti magyarság lelkének meghódítására tört volna. Az akkori Habsburg-politika teljes céltudatossággal törekedett arra, hogy a magyarságot a vallásán keresztül elnemzetetlenítse és az össz-birodalom német nyelvű és szellemű kultúrközösségebe teljesen beolvassza. Röviden: a magyarság lelkére pályázott. Ezt megmutatta Erdélyben is, azokban az időközökben, amikor átmenetileg alkalma nyílt reá. A töröknek hódolat és adó kellett, a lelket nem mérlegelte és nem tartotta fontosnak. És így történt, hogy a relative autonom Erdélyben teljes lelki függetlenség vált lehetségesse a fejedelemeség keretében s ezzel lehetővé vált egy szellemi kulturális nemzetpolitikai koncepció megszületése, melyben az erdélyiség sajátossága keresendő. A Martinuzzi még egészen politikai erőfeszítéseiben, éppen mert ez a szellemi koncepció hiányzott belőlük, csödöt mondott a magyar jövendő Erdély általi megmentésének terve, de mégis megadatott általa egy keret és irány, melyet tartalommal és jelentéssel a református fejedelmek: Bocskay István és Bethlen Gábor töltötték meg.

E két lángelme tulajdonképpeni, minden, olykor (főleg Bethlennel) bonyolultnak és titokzatosnak látszó törekvése a magyarság nemzeti egységének, függetlenségének, jövendőjének megmentésé volt. Ha minden egyébben kitanulhatatlanok és következetlenek voltak is a látszat szerint, ebben előttünk világosak, hívek és változatlanok s éppen ez a cél magyarázza meg a látszatok valótlanúságát is. De ami fontos, ez a két férfiú azért lesz az erdélyi szellem megalapítója, mert a Martinuzzival azonos cél elérésére új meglátással törekszik. Ez az új meglátás mindenkorukban a protestantizmus gyümölcse és annak érvényesítésében messze megelőztek egész Európát, örök dicsőségére Erdélynek és örök ismertető jegyéül az erdélyi szellemnek. Meglátásuk lényege az, hogy észrevették és teljes jelentőségeben méltányolták azt a körülményt, hogy a relatív politikai függetlenségen a török által nem mérlegelt és nem veszélyeztetett teljes lelki függetlenség hatalmas és elégséges eszköz a magyar jövendő megmentésére és biztosítására.

A lelki és szellemi erők hatalmának *ez* a fölismerése, mél-tánlása, érvényesítése az új nemzetpolitika fundamentuma lett s míg egyrészt magyarázatául szolgál mindeneknak a méltán csodált vallási és kulturális intézkedéseknek, melyek a fejedelmi Erdélyt a lelkiismereti szabadság és műveltség tiszteletének klasszikus földjévé tették, másrészt ma is aktuális örökségképpen jelöli

meg kisebbségi életünk programmjának vonalát. Erdély a nyugati és keleti kultúra és szellem találkozópontján áll. Mind a kettővel van rokonsága és kapcsolata, de mind a kettővel szemben van védeni valója is. A Kelethez ősi származása, lelkületének és jellemének eredeti alapszövédéke köti. Keletről hozta szabadság-szeretetét, férfias egyenességet, magabizását, nagyratörését, igazságszeretetét és főleg nyelvét, mely lelkének társtalan tükre Európában. Viszont a Nyugattól kapta keresztyén kultúráját, társadalmi életének rendjét. A Kelet ellen nyugati keresztyén kultúráját, a Nyugat ellen nemzeti jellegét kellett védenie. És mind a két feladatra kicsiny és elég telen önmagában, a fizikai hatalmak fegyvereivel szemben, melyek megsemmisítésére törtek. Az erdélyi magyarságnak, hogy nemzeti jellegét és keresztyén kultúráját megtarthassa, ennek a nagy hivatásnak teljesen fordított arányú kicsiny lehetőségek állottak rendelkezésére a földiekben: vagyonban és fegyverben. El kellett volna vesznie, ha öntudatára nem jut sajátos és egyetlen életlehetőségek: aki földi erőben és fegyverben szegény, ésszel és szívvkel kell annak gazdagnak lennie lelkiekben, hogy létfogás megmenthesse. Aki a világ erőinek ütközözőpontjába került, mint egy atom a mindeniséggel szemben, annak egy atomban kell az egész világot magába fogadnia és önmagában kibékítenie. A világ egy atomban: ez Erdély és az erdélyi szellem lényege. Az erdélyi magyarság problémája ennél fogva sajátosan lelki problémává alakult. Arról szó sem lehetett, hogy a világ két fele közt akár az egyik fölé kerekedve álljon meg a másikkal szemben, akár a kettő között politikai értelemben önálló maradhasson. Politikailag csak az egyiknek védelme alatt állhatott meg a másikkal szemben, hogy ez a hatalom annak idején a török lett, az abból az említett felismerésből származott, hogy ennek a hatalomnak árnyékában minden kettővel szemben megmenthette nemzeti és kulturális szellemi javainak egészét. Söt védelmébe vehette ezt azoknak a testvéreinek érdekében is, akik a túlsó hatalom karmai közt annak elveszítése veszélyében forogtak. De az igazi kérdés ezek után éppen az maradt, hogy az erdélyi magyarság sajátmagában oldja meg létkérdését, lelki értelemben. Egy olyan lelki minőség kialakítása lett a sors kérdése, amely az ellentétes külső hatalmak nyomása alatt a lelki ellenállás lehetőségét biztosítja. A külső körülmények ugyanis saját lelkünkben is megoszlást és ellentétet ébresztenek és a megmaradásnak más lehetősége nincs, mint a saját lelki egyensúlyának megteremtése a feszülő végletek között.

Ez az, ami az erdélyi magyar lélekben a történelem viharai

s a természettel vívott létharcok között típusszerűen megszületett s amelynél fogva kimondhatjuk, hogy az erdélyi sajátosság nem más, mint az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifesztációja. Ez az egyensúlyi eredő teszi a Martinuzzi, Bethlen, Rákóczi György, Kemény Zsigmond mély lelkiismeretességét, puritán erkölcsiségét, erősen felekezeti vallásosságát a lehetőségekkel számot vető önuralommá, bölcs alkalmazkodássá és türelmes liberalizmussá. Ez az eredő vezet a szellemi értékek magasra becsüléséből az arisztokrata Bocskayban a hajdúság demokratikus megbecsülésére s általában ez szüli az erdélyi demokráciát, amely az emberi jogoknak a szellemi értékek alapján való kiterjesztésében nyilatkozik meg. Igazi demokrácia ezért például Bethlen Gábornak az a tette, hogy a papságot egyetemesen és utódaikban megnemesítette. Ez az eredő mutatkozik meg abban, hogy a minden egyetemességre törekvő Bethlen, Bod Péter, Apáczai, Körösi Csorna, Bolyai Parkas a legközelebbi kicsiny feladatok iránti hűségen és szeretetben ragyognak legszebben. Ugyanez az eredő nyilvánul meg ugyanezeknek a lelkeknek abban a sajátos, majdnem rezignált megnyugvásában, melybe pedig sokszor vakmerő nagyratörésből érkeznek meg. Milyen tipikusan egyensúlyozott lelkek még csalódásaiakban is az a Bethlen Gábor, aki Gusztáv Adolffal a Kelet és Nyugat uralmán álmودott osztozkodást, de bölcs békékötésben a magyar koronát is leteszi fejéről; Apáczai, aki a nyugateurópai színvonalú magyar akadémiáért lángol, de csendesen dolgozik a kolozsvári schola nebulói közt; Körösi Csorna, aki az őshaza fantomja után fut, de megtört szívvel is lankadatlanul rója a tibeti nyelvtan sorait; Bolyai Farkas, aki húsz évszázad matematikusait akarja egy csapásra felülmúlni, de egész odaadással ápolja kertészetét és építi a csempékályhákat a nagyságos uraknak; Kemény Zsigmond, aki államférfiúi becsvágynak romjain hideg művészettel analizálja a szenvédélyek túlzásából kirobbanó végzet tragikumait. És végre a pessimisztikus, fanyar kétély, amely a szertelen magabízás tüzes borának keserű sepreje.

Mindezek mutatják, hogy az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes tudata ötvözödik sajátos egyensúlyá, melyből egy uralkodó meggyőzés és testamentumos intés sugárzik mireánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a lelki egyensúlyozottság, a szellemi értékesség, a kultúrnagyság. Jövendőnk kiválóan szellemi és erkölcsi feltételektől függ s sorsunk szón fordul meg, mennyire tudjuk bebizonyítani az egyetemes

európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékeinkkel azt, hogy vilárgrelációban is magasrendű életünk van.

Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellem-mé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig éreztek, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők is megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak ormai, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szellem haladásának határvonalát figyelik. A vallás, a tudomány, a művészet és az erkölcsi jellem csúcsai azok, amelyeken elérhetjük Európa látószíntjének vonalát s egyúttal egy vonalba kerülhetünk az egész világon mindenakkal, akik az emberiség jobb jövendőjéért küzdenek. Az erdélyi magyar szellem, ha jogot formál ahoz, hogy sajátos tényezőként emlegettessék és mindenkor megemlegettessék, akkor nem lehet egyéb, mint tiszta magyar szellem, amelyet magyarsága nem zárkózottá, nem tunyává, nem tehetetlenné, nem álmodozóvá, nem konokká és nem egymást tépdesővé tesz, hanem egyetemes, küzdővé, tevékennyé, gyakorlativá, készségessé és összetartóvá. Az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemről csak azért lehetne és kellene külön beszélni az egyetemes magyar szellemiségen belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét jólhessék meg.

1925.

AZ „ÚJ UTRAK”

Az „új utakra” tért magyar történetírásnak nem annyira az elvei, mint inkább a gyümölcsei s ezek között is főleg Szekfű Gyula művei (A XVI. és XVII. század és Bethlen Gábor) körül kavarodott fel a vitatkozás szélvésze. Ebben a viharban Erdély és a protestantizmus „átértékelése” jelentős szerephez jutott; voltaképpen ezek a témaik ébresztettek fel ellentmondást és váltottak ki ellenvéleményeket a szellemtörténeti irányal szemben.

Nekem azonban az a meggyőződém, hogy ezeket a konkrét átertékeléseket minden esetre az irány elvi alapjának számlájára kell írnunk s a kérdést radikálisabban kell kezelnünk, mint azok tettek, akik az elvi alap tudomásulvételével, teljes, vagy részleges helyeslésével figyelmüket kizárolag a konkrét eredményekre fordították s így a „szellemtörténeti” módszerrel konstruált képeket nem szellemtörténeti módon vették bírálat alá, azaz eltekintettek attól az elvi háttéről, amelyből ezek az eredmények szükségképpen következtek.

Véleményem szerint tehát további szükség forog fenn a szellemtörténeti irány elvi kritikájának. A történetírás új utakra való térése az alapkérdést: a történetírás tudományosságának problémáját újította fel. A szakszerűség és tárgyilagosság azok a kritériumok, amelyek a szellemtörténeti irány munkájában ismét előtérbe nyomultak sa történetírással kapcsolatban általában kérdésessé tették.

A problémát világosan, precízen körvonalazta Hóman Bálint „A magyar történetírás új útjai” című műben (A történelem útja), ahol a szellemtörténeti irányról megállapítja, hogy módszerében nagy szerep jut az alapvető és átfogó tények ismeretén alapuló, de mégis egyéni és szubjektív természetű intuíciónak, a pozitív irány által háttérbe szorított történetírói interpretációnak és kombinációnak, mert a szellemiség csak beleélés és átérzés által fogható meg; az empirikus indukció eszközeivel legfeljebb megközelíthető.

Ezek a tiszta, mérsékelt, óvatosan határozott megállapítások mindenekfelett alkalmasak arra, hogy az új iránynak is, de a történetírásnak általában is megállapítható a tudományos karakterét és igényeinek határait, mert azt a reális mértéket tartják szem előtt, amely a tényleg megvalósíthatót jelenti. Az ideális mértéket Révész Imre állította fel, aki „A történettudomány új útjai és a protestantizmus” című tanulmányában (Protestáns Szemle 1931. 8—9) azt a kijelentést teszi, hogy „a történettudomány minden eddigi módszerei közül a szellemtörténeti módszer hordozza magában legtöbb biztosítékát az emberileg elérhető tárgyilagosság legteljesebb megvalósításának.” Ezt a kijelentését a következő feltételekhez köti: a történetírás száz százaléku tudományos művelése, a modern tudományosság minden műszerével és minden lelkiismereti kényszerével való fölfegyverkezés, adattudás a dolgok emberileg elérhető legmélyebb ismerete alapján, * módszeres képzettség, kritika, szorgalom, intellektuális becsületeség, az emberileg lehetséges legnagyobb elfogulatlanság, — és ezek után és felett még egy hatalmas többlet is: „egy tudományosan fegyelmezett, de lényegében már tudomány fölötti, fölöttében szabad és újjáteremtő-erejű, tehát a művész alkotással rokon tevékenység; a reduktív intuíció.” „A száz százalékig” tudományos történetírásnak ez a nemes hite és apológiája, amely nyilván azon a meggyőződésen sarkallik, hogy minden lehetséges is, — a szellemtörténeti iránnyal szemben épügy, mint általában a történetírással szemben is: száz százalékig ideális mértéket alkalmaz. Mint ideál, megfelebbézhetetlen, de egy szakemberben és egy mű-

ben megvalósíthatatlan. Ha megvalósítható lenne, akkor minden további vita felesleges lenne: a történettudomány problémája végérvényű megoldást nyert volna.

Mindebből csakis azt szabad valóságnak vennünk, ami tényleg adva van és ami a történetírás (és minden tudomány) két alaptényezője: a tényt és a tényt magyarázó embert. A történetírásban e kettő mibenléte és kapcsolata a döntő; e kapcsolat értelmezése határozza meg az irányt és az értelmezés kritikája döntheti el az irány értékét.

A történettudomány revíziója ennél fogva azon a revízióon sarkallik, amelyen a „történeti tény” és a „történettudós”, a „szakember” fogalma ment át, vagy fog átmenni. Ha Révész Imrével egyértelműleg, igen helyesen kikapsoljuk a történetfilozófia és a történelmi belletrisztika szempontjait, — akkor a történettudomány új útjainak is csak egy célpontja lehet: minél inkább úgy konstruálni a történést, ahogy tényleg volt. A történetírásnak ez az egyetlen, legreálisabb és legideálisabb célja egyben. Természetes, hogy így van és nagyon egyszerűnek is látszik a feladat, — de azonnal kiviláglik a nagysága és nehézsége, mi-helyt megpróbáljuk tisztázni a „történeti tény” mivoltát. Goethe híres mondása, hogy minden ténymegállapítás már teória, a történeti tényre vonatkozólag sokszorosan is áll, mert hiszen itt egy, bár sokszoros analógiával megközelíthető, mégis egyetlen, kísérletileg nem ismételhető és elmúlt valósággal állunk szemben. A történeti tény ezért a történetíró szubjektív hozzájárulásától el nem választható, már annak ötvözetében jelenik meg. — A tény tisztázásában tehát a történetíró teoriája már szükségképpen benne van, a tény ennek a teóriának életadó fluidumában eleve-nedik meg.

Ez az a pont, ahol a szellemtörténeti irány szembekerül a tény objektivitását feltök, a tárgyilagosságot védők álláspontjával. A szellemtörténeti irány tény-felismerése azonban vitán fe-lül áll. Ugyanis itt az a felismerés bukkant fel, hogy a történeti tény emberi tény lévén, annak megismerése, tisztázása az objektivitás névében semmiképpen sem szorítható a tény külső vonásaira, sem annak csupán egyik-másik (politikai, jogi, katonai) oldalára, hanem kiterjesztendő annak szellemi, lelki gyökereire, mégpedig mindenkorban a kölcsönhatásokban, melyeknek ritmu-sába tartozik. Ez a nagyobb objektivitás, a ténynek a történeti kölcsönhatások minél szélesebb összefüggésében való szemlélete, ahol az egyén, a közösség, a kor, a világ egymásra folytonosan ható nagy kontinuitása őrzi ellen és biztosítja azt, hogy a meg-

konstruált kép a megtörtént tényt, illetve ténycsoportot valóban fedi. A gyökerében szellemi és módszerében sokoldalú nézőpont a történeti tény fogalmát hatalmasan elmélyítette és kisszélesítette, sokszor a legegyszerűbb emberi gesztusnak is szinte végtelenül kimélyülő értelmet adott és ez a nagyfokú gazdagodás kétségtelenül a szellemtörténeti irány igazolását adja meg, mert ebből a történésnek sokkal emberibb és jelentősebb képe bontakozik ki.

De ez a tény-revízió magával vonta a történetíró, a szakember fogalmának revízióját is, és — szintén helyesen és örvendetesen — sokkal szélesebb, mélyebb, aktívabb részt juttatott a szubjektív tényezőnek, a konstruáló elmének, mint a tényt szükebben, különbözőlegesebben és materiálisan értelmező álláspontok.

E kettős revízió által mos már a történetírásnak az az egyetlen jogosult feladata, hogy úgy konstruálja a történést, ahogyan tényleg volt, két feltétel parancsa alá került: a tények lelki, szellemi gyökeréig hatoló, viszont a történeti összefüggés és kölcsönhatások egészében, minél sokoldalúbb szemlélettel való tisztázása, mint az objektivitás parancsoló feltétele, — másfelől a reduktív intuíció, mint az újrateremtő szubjektivitás parancsoló feltétele alá.

Mindebből nagyon fontos következmények folynak. A feltételek, melyeket körvonaloztunk, kétségtelenül rendkívüli mértékben felfokozzák a történetírással szembenálló igényeket, s felettesebb súlyossá teszik a feladatot, amely a történetírónak vár. A tárgyilagosság és szakszerűség újszerű követelménye egyenes arányban növeli meg a történetíró szubjektív kellékeinek: az egyéni szintetikus elmeiről, az intuíció, a kombinatív fantázia érvényesülésének követelményeit is. A beleélés és áterzés, a szintetikus összszefogás és életes ábrázolás képességei, anélkül, hogy a kritikai és adat-ismerési alapok fontosságát bármiképpen is csökkentenék, feltétlenül a döntőfontosságú szerepkört foglalják el, éppen a minél valószerűbb, minél igazabb kép érdekeiben.

Itt tehát olyan ellenállt és heterogén szellemi tényezők egyensúlyáról van szó, amely mindenkor csak ritka és szinte kivételes esetekben produkálhat igazán értékes gyümölcsöket.

Szerintem éppen ezért a szellemtörténeti nézőpont és módszer a történettudomány számára irányító célkitűzés, a legjobb és legmagasabb törekvés zászlója, lényegében eszmény marad, melynek megvalósítása az alkotásokban természeténél fogva töredékes lesz, — hiányos vagy a tárgyilagosság, az adatszerű szílárdzság, vagy a szintetizáló életábrázolás irányában.

Mindig csak a legkülönb, a legnagyobb történetírók életművében, fogja megközelíteni célját.

Az a meggyőződésem, hogy a szellemtörténeti irány, mint iskola, mint dogmatikussá merevülő kizárolagosság, a történetírásnak nem fog előnyére válni. Princípiumai és követelése sokkal komolyabbak és jelentőségteljesebbek annál, hogy tanítványok jelszavaivá és skémáivá üresedve, meg ne bosszulnák magukat hamis átértékelések és célzatosságok mérges dudvában. Mert Spinoza szavaival szólva, minden kiválo dolog éppen olyan nehéz, mint amilyen ritka. Az pedig kétségtelen, hogy ilyen kiváloan magas célkitűzéssel és követeléssel, mint a szellemtörténeti irány, a történetírás egyetlen formája sem állott még elő.

Érdekes megfigyelni, hogy úgy Szekfű, mint Révész, kritikai megjegyzéseikben mint kivételeket fedezik fel a régebbi történetírók között azokat, akik a tények vizsgálatában a szellemi gyökereket és a sokoldalú szemléletet juttatták érvényre s aikik bírták a konstruáló fantázia magasrendű adományát is, tehát mintegy előfutáriul tűnnek föl az új iránynak.

Nem figyelmeztetés-e ez arra, hogy az új irányban propagált követelmények általában az igazi, a nagy, a kivéletes történetíró ismérvei, melyek többé-kevésbé minden korban kiütköztek és kiküzdötték magukat a kor divatja szerinti történetírás átlagából?

Ezeknek az örökké igaz követelményeknek irányba-, sőt iskolába-tömörülése szerintem elkerülhetetlenül vonja maga után az eleven valóságukban életerős és alakítóhatalmú elveknek a kisebb és utánzó jellegű képességekben való alászállását, megmerezetést, megüresedését és erőszakoltságát. Távol minden lebecsülés! szándéktól, úgy találom, hogy ez a folyamat, egyes jeleiben „A magyar történetírás új útja” c. tanulmánysorozaton is kiütökzik. A szellemtörténeti irány a történettudománynak és történetírásnak nagy célkitűzéje, ihletője, útmutatója és termékenyítője lehet és lesz is, — de a tudomány és az igazság érdekében őrizze meg az Isten attól, hogy iskolás tanná, utánzott skémává, jelszóvá, divattá, — vagy ami mindezeknél még sokkal rosszabb: eszközé váljon a tudománytól idegen és alacsonyabb tendenciák jármában. Mindez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a szellemtörténeti irány helyes és igaz alapelvei, komoly törekvései, felebbezhetetlen koncepciója félreértések vagy rosszakarat folytán kisebbítést, mellőzést, vagy éppen üldözöttést szenvedjenek. Sőt ellenkezőleg: minél becsületesebb és tehetségesebb historikusok kezében válnak a munka szerszámaivá és lelkévé: annál értékesebb

gyümölcsöket fognak teremni. A fontos csak az, hogy senki se gondolja, hogy jelszavak átvétele százszázalékos tudományosságot és igazságot biztosít. A jelszavakban igen kevés, vagy semmi igazság nincs, ha pusztán jelszavak.

Szerintem az is bizonyos, hogy mivel a szellemtörténeti elvek teljes érvényesülése csak ritka és kiváló esetekben fog a történelmi művekben megvalósulni, — ennek az iránynak követelése nem teheti feleslegessé azok munkáját (és nem semmisítheti meg annak értékét), akik a történetírás konstruáló művéhez továbbra is az adatgyűjtés és közlés részleteit hordják. Igen helyesen mutatott reá Asztalos Miklós Szekfűnek a XVII. század magyar történetéről írott műve ismertetésében (Protestáns Szemle, 1931. 561. 1.) arra a körülményre, hogy a szellemtörténeti alkotás lényegében eszmei rendszerbe, konstrukcióba foglalása a történetnek, „mely a tények és események minden elborító áradatából” megszabadította magát, de ezzel együtt az adatanyagot részben ki is hullatta és ezzel szükségképpen utal olyan nélkülözhetetlen művekre, melyek ezt az anyagot közlik. Ennek a gondolatnak különösen nagy jelentősége van a mesterek tanítványai számára!... A kutató- és közlő-munka gyakorlatilag nem is igen egyesülhet a konstruáló munkával, nem is igen jelenhetik meg ugyanazon művekben, de nem is pótolhatja, nem is teheti feleslegessé egymást soha.

Ugyancsak Asztalos Miklós mutatott reá az idézett ismertésben egy olyan tényezőre, amely a szellemtörténeti művekben fontossá válik — s ami az adott esetekben a vita voltaképpeni forrása lett; t. i. a történetíró öröklött egyéni jellemzőre. Szekfűnél pld. ilyenek az ő dunántúli és katolikus volta, amiből következik az erdélyi és a protestáns probléma sajátos szemlélete.

Ezekre vonatkozólag Asztalos Miklós és Révész Imre helyesen, alaposan kifejtették álláspontjukat, amellyel teljesen egyetértek. Éppen azért nem is akarok kitérni reájuk.

De le akarok vonni e fejezetésekben egy fontos következtést. Amit Révész Imre az egyháztörténetírás szellemtörténeti jellegéről s e jellegből következő feladatairól mond, ahoz szerintem szó sem férhet, az megdönthetetlen igazság. De éppen ebből következik, hogy bármilyen sokat is tett Szekfű a magyar protestantizmus történeti képének felderítésére, — katolikus adottságánál fogva (és ez nem elfogultságot, hanem csakis adott lelkületet jelent) még sem lehet a magyar protestantizmus történetének egyedüli és legtökéletesebb történetírója. Tehát elutasíthatatlan követselmény az, hogy egyháztörténetünket protestáns történetíróink

vegyék revízió alá és konstruálják újra a szellemtörténeti módszer erejével és eszközével. Másfelől lehet igaza, s bizonyára sok igaza is van Asztalos Miklósnak abban, hogy Szekfű Erdélyszemléletét nem tudja magáévá tenni s hogy benne idegen elméletet lát reáhúzva a magyar szellem történetére, — de akármilyen mértékben van vagy nincs igaza, Szekfű, dunántúli adottságánál fogva (és ez nem erdélyellenességet, hanem csakis dunántúliságot jelent) mégsem lehet Erdély történetének katexochen történetírója. Tehát ismét csak elutasíthatlan követelmény az, hogy Erdély történetét erdélyi historikus írja meg az új utakon megnyílt lehetőségek felhasználásával. Nem Szekfűt kell vádolni azért, mert megírta műveit, melyekben kétségtelenül új perspektívákat nyitott a múltba néző szemeink előtt és eddig nem látott életvalóságot állított elénk, hanem magunkat: a protestánsokat és az erdélyieket, hogy ők miért nem írják meg adottságuknál fogva jobban, teljesebben, vagy igazabban azt, amit csak ők írhatnának meg úgy?

Természetesen, ha meg fogják tenni, azzal sem tették feleslegessé mások munkáját, mert a szellemtörténeti munkának az is jellemzője, hogy a valóságot, az igaz történést jogunk és kötelességünk minél több adottság alapján, minél több szempont alól közelíteni meg, abban a reményben, hogyha a teljes igazság nincs is maradék nélkül egyik vagy másik műben, de minél több értékes műben mindenkor teljesebben bontakozik ki. Nem hiszek abban, hogy a történeti igazság akármelyik egyes ember akármilyen értékes művében végérvényesen revelálja magát: ez olyan abszolút látást és a felemlegetett képességek olyan tökéletes komplexumát tételezné fel, mellyel ember nem rendelkezhetik. Nem hiszek abban sem, hogy a tudományban egyedül üdvözítő elméletek, irányok, iskolák létezhetnének s így nem tartom ilyennek a szellemtörténeti irányt sem.

Hiszek ellenben abban, hogy öröklött és egyéni adottságaink-nál fogva egyikünk egyik, másikunk másik vonását, oldalát képes jobban megragadni a tényeknek, vagy az egyik ezt, a másik amazt a történeti ténycsoportot tudja jobban megközelíteni és végre hiszek a tudományos becsületesség, lelkismeretesség és elfogulatlanság lehetőségében és hatalmában s mindezeknek az alapján, de csakis ezeknek az alapján hiszek a történeti igazságok felderíthetésében, a múlt igaz képének megalkotásában és a történetírás tudományos érvényességében. Azt pedig, ha a történelem „átértékelése” előzetesen alkalmazott politikai, morális, felekezeti vagy pedagógiai tendenciák alapján történik, Macaulay

értelmezése szerint rosszabbnak tartom a váltóhamisításnál. Az igaz történelmi képből következhetnek ilyen tanulságok, de a történetírónak egyedül az igaz kép megalkotása a dolga. 1932.

BETHLEN GÁBOR ÖRÖKSÉGE

A legújabb magyar irodalomnak aligha volt mostanság hasonlítható eseménye Móricz Zsigmond „Tündérkert” c. regényének megjelenéséhez. Ennek a nagy műnek mind impozáns méretei, mind nagyszabású koncepciója, mind édes-bús, komoly és súlyos mondanivalója a kor lelkének megszólaltatásán át, mind nyelvének mesteri szépségei és történeti patinája alkalmasok arra, hogy kiemeljék ezt az alkotást az irodalom múló jelenségei közül. Kekünk pedig kétszeresen is értékes és szívbemarkoló ez a könyv, mert az a „Tündérkert”, amelyről szól, a mi drága Erdélyünk. Szomorú és mégis legszebb tündérkert a világon. Nem kritikát, mégcsak nem is méltatást akarok most mondani erről a könyvről. Hiszen a maga helyén érdemes volna beszélni róla, hogy próbálja meg és hogyan sikerül az írónak, aki nem erdélyi ember, Erdély lelkét megérteni és megragadva, művészsi ábrázolatba örökkíteni és pedig egy rendkívül kuszált és eseményektől túlzásúfolt, nem is minden részletében pontosan ismert korszak tükröképében. De nem itt van ennek a helye. Csak két hatalmas, eleven éettel teljes és mégis szinte szimbolikus jelentőségű főalakjára akarom most ráírányítani a figyelmet. Az egyik lángoló, fektelenül vad, minden bírni és uralni akaró, s a saját emésztő tüzében hamuba fülő ifjú: Báthory Gábor Erdély fejedelme. Gyönyörű és rettentő, nagyakaratú és tehetetlen ember. A másik a higgadt, türelmességeben és megfontoltságában szinte öreges (noha még szintén fiatal), magát engedelmes önuralommal szolgálatra adó, látszatra hideg, sötét, de valójában állandó, csendes belső tüzből egy ország dermedt és rémült szívét felmelegíteni kész és képes székely főkapitány: Bethlen Gábor. Ez a két ember tartja a kezében Erdély sorsát, jövőjét azokban a szörnyű időkben. S amilyen gyökerből ellentétei egymásnak, olyan ellentétesen látják és bánnak Erdélytel is. Báthory Gábor „tündérkertet” akar csinálni Erdélyből, a szép asszonyok tündérkertjét a maga gyönyörűségére. Neki Erdély egyrészt ideiglenes és feltételes megállóhely, ahol a lábát megvetve, napkeleti királyságot hódítani készül magának s a legkisebb baj az lesz, ha Erdély vére elfolyik érette, az ezért vívott harcban; másrészt örömtanya, csak megenni-meginni valója, feje-

delmi prédája, kékvágyának, szeszélyének, mámorszomjának engedelmes kielégítője. És ez a gyermekből, tigrisből és héroszból összegyűrt, önmagából reménytelenül kivetődött bolygó lélek szolgalelkű-, gyáva-, hazug- és semmi-emberekké tette alattvalóit, borukkal és lakomáikkal együtt megette és megitta a lelküket is: a férifiak kötelességérzetét, hűségét és lelkiismeretét s az asszonyok becsületét. Bethlennek az író által igen jellemzően szájába adott szavai szerint: „hajtotta az országot, mint a négy lovát” a délibábjai felé, amelyek örvény felett lebegtek. Ő volt az, aki zsarnoka és prédáló farkasa volt Erdélynek, mert nem láta s nem szerette a lelket, amely Erdély völgyeiben él; csak magát láta és szerette és vesztette el Erdélyben. Igen megrázó bizonyssága ez az alak annak, hogy az Erdély szívétől idegen lélek, hogy teszi tönkre Erdélyt is, magát is. Mert Erdélynek külön, lelke van.

Ennek az erdélyi léleknek igazi szobrát alakította ki, teljesen híven a történelemhez és a művész mély intuíciójával az író Bethlen Gábor alakjában. Ez a férfi, fejedelmi méltóságában nem dicsőséget és örömet, hanem terhet látott, amely elől nem téphetett ki, „nem virít, mint a virág a napban s nem tündöklik, mint az aranymadár az égen”; — szomorú és fekete. Nem tündérországot lát Erdélyben, csak elpusztult tündérkertet, melyben a szépasszonyok hosszú farsangja után szenvédés, böjt, munka, takarékoskodás vár mindenkire, asszonyra, férffira. Nem hajtani, pásztorolni törekszik országát. Nem lealjasítani, hanem megneme-síteni szándékszik környezetét, népét. Elpazarolt, rombadolt, reménytelen, vérevesztett szegény országot lélekkel akar megeleveníteni, önmagát feláldozó szolgaként, lemondva boldogságról és nyugalomról.

Kétszeresen is aktuális reánknézve ez a könyv, amelyben az erdélyi fejedelemség történetének ez a két példázatos alakja lép előn. Először, mert Báthory alakjában és sorában felmutatja azt, hogy Erdélynek sajátos lelke, élete és feladatai vannak, melyeket büntetlenül megtipornia nem lehet; másodszor, mert ezt a sajátosságot, mint embertípusban és eszményképben, annak a Bethlen Gábornak alakjában állítja előn, akinek leglelkéből szakadt alkotása, az egyetlen, mely alkotásából még áll s hordozza mindenzt, amit Isten benne adott nekünk: a Bethlen-kollégium háromszázesztendős jubileumát most ünnepli. Ennek az ünnepnek előestéjén, amely elsősorban és legfőképpen az erdélyi magyarság kultúrúnnepe, méltó, hogy ezt az alkalmat se szalasszuk el, számbavenni és gyümölcsözövé tenni a magunk számára Bethlen Gábor örökségét.

Ez az örökség nem ország: az immár minden vonatkozásában a múlté; nem fegyver: fegyvereit összetörte az idők fordulása; nem föld és nem pénz: a föld megindult és elment a lábunk alól s a pénz ronggyá lett; ez az örökség lélek és kultúra, láthatatlan, de erős valóságok országa, szellemi fegyverzet, lelki szántóföld és szőlő és örökké devalválhatatlan erkölcsi tőke. Boldogság és büszkeség a magunkének vallani ezt az örökséget és annak vallhatjuk, mert kétségtelenül a mienk; — de nagy teher, felelősség és áldozat is annak vallani, mert olyan vagyon, amely büntetésévé válik azoknak, akik visszaélnek vagy nem élnek vele.

Távol áll tőlem, hogy ezt az örökséget helyhez, fajhoz, valáshoz, állampolgársághoz kötöttnek tekintsem, hiszen egyetemesen örök emberi, de vétenék az igazság ellen, ha nem hangsúlyoznám, hogy mindenekelőtt, elsősorban az erdélyi magyarság öröksége az. Az erdélyi magyarságnak nemcsak történeti hagyománya, nem is csak képessége és joga, hanem egyenesen létfeltétele és életparanca az önálló szellemi élet és a sajátos kultúra; önálló nemesek a román és szász kultúrával, de a magyarországi magyar kultúrával szemben is, anélkül, hogy önállósága itt, vagy ott ellenségeskedést jelentene. Az a kultúra, amelyet Bethlen Gábor inaugurált Erdélyben, magában hordozta az erdélyi nemzetiségek lelki, szellemi kapcsolódásának nagyszerű gondolatát építő, mint a magyarországi magyarsággal való lelki egység biztosítását, de mindenikkel úgy akart kezet fogni, mint önálló fél, rnírt erdélyi magyar lélek és kultúra. Az idők rettentően megváltottak, de ez az eszmény ma parancsolóbb és egyetlenebb a mi i számunkra, mint valaha.

Erdélytelj szemben méltatlan és hálátlan politika volt a múltban is, lenne a jövőben is minden Báthory Gábor-féle törekvés, mely akármiféle irányban s így a kultúrában is, Erdélyt „megenni-meginni való” prédának tekintené csupán. Itt egy lélek szunnyad a bércek között s a folyamok völgyeiben, amely nem lehet csupán eszköze, témaja, vagy kölcsönraktára más lelkek élétenek, hanem amely a magát élni és önmagát öntudatosan kifejteni hívott. Bethlen Gábor fejedelmi diplomával megnemesítette azokat, akik az ő kultúreszményének szolgálatába állottak. Ez a diploma melyértelmű szimbóluma a mi számunkra annak az igazságnak, hogy egy nemes, tehát eredeti, önálló, értékes szellemi élet eszménye és feladata jutott elidegeníthetetlen osztályrészünkül Erdélyben.

Mostani kisebbségi helyzetünkben a kultúránk az egyetlen terület és az egyedüli létmód arra, hogy nemzeti egyéniségeinket

és az ebben adott értékeket megtarthassuk és gyümölcsöztethessük a jövő számára. minden, e világ szerinti minoritás előtt, mikor a politikai és jogi életben becsapódtak előtte az élet ajtói, felnyílik, örök kegyelemből a titkos csodaajtó, amely utat nyáj előtte a lelki nagyság, a szellemi hatalom, a kulturális növekedés és tömörülés és a jellem dicsősége felé. A kisebbségeké az a kegyelem, hogy megláthatják és beállhatnak az ember világát mozgató titkos lelki és erkölcsi erők munkájába, melyet nem látnak meg azok, aiknek tekintetét lebűvölte a külső világ, az extenzivitás életének lehetőségei, a politikai, jogi és gazdasági uralom mámora. Aki befelé kénytelen nézni és élni, az az élet műhelyébe lát bele s megérti a zajtalanul őrlő, de biztosan őrlő, láthatatlan malomkerekek munkáját.

Az erdélyi magyarság előtt — éppen most, amikor a kicsiny országot s népét a kultúrában nagy s dicsővé tenni szándékozott nagy fejedelem alakja mementóként ismét felmerül előtte kollégiumának jubileuma alkalmából — kötelességünk erőteljesen és határozottan felmutatni egyetlen életlehetőséget, mely mint kisebbség előtt, nyitva áll előtte, mely szent joga s még szentebb kötelessége! Ez az egyetlen életlehetőség, igazi jövőjének és belső nagyságának kulcsa és biztosítéka: egy lelki megújulás és jellembeli megnemesedés, amely komoly és nemes szellemi kultúrában realizálja magát. Ehhez pedig a legföbb és immár elkerülhetetlenül szükséges teendő: az erdélyi magyarság kulturális megszervezése. Legmélyebb meggyőződésem szerint az anyagi és gazdasági, vagy akár a politikai megszervezés is magában véve minden addig céltalan és eredménytelen, s a magyar társadalom Romániában minden daddig oldott kéve marad, amíg ez a lelki megszervezése *meg* nem történik. Mert mindenkor csakis a lélek komoly akaratából táplálkozva, lehetnek s lesznek egy nép életében megtartó tényezőkké. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az olyan népek, mely testi, világi, gazdasági, jogi, politikai életében visszaszorítatva, elsorvadással fenyeggettetik, — a legelső és legföbb teendő a lelkét öntudatra hozni, a saját szellemiségeben, lelkületében, jellemében rejlő, világteremtő hatalmakat fölszabadítani, kifejteni, ápolni, építeni, munkába állítani. Nekünk azért az erdélyi magyar kultúra — akár az ismereti kincs, akár az irodalom és művészet, akár az egyéni és közérkölcsi jellem szempontjából tekintjük — nem felesleges luxus, hanem éhenhaló lelkünk minden nap kenyere és elepedő szívünk szomjátolt óló vize.

Az előttünk álló kultúrfeladatnak pedig lényegében két sarkpontja van: az egyik az erdélyi magyar ifjúság nevelésére való

társadalmi megszervezkedés, a másik az erdélyi magyar irodalom tudatos kifejlesztése az írók és az olvasók megszervezése által.

Erről az utóbbiról nemrégiben más alkalommal szólottam; most az elsőről, ifjúságunk nevelésének kérdéséről kell beszélnem.

Erdélyben azok a keresztyén felekezetek, melyek történeti jogon kezükben tartják a magyar ifjúság nevelését és a magyar iskolákat, csaknem emberfeletti küzdelmet folytatnak az erdélyi magyar kultúráért s ennek keretében általában egy jobb humánum kialakításáért. A magyar közönségnek főként az a rétege, amelyre éppen a gazdasági válság súlya zuhant reá, az ú. n. intelligencia, ezt a munkát ezerféllel leleményességgel adózatva meg magát, valósággal már az elvérzés határáig menő áldozatossággal támogatja. Tanítók, tanárok olyan munkateljesítményt és önmegtagadást tanúsítva dolgoznak ebben a szent misszióban, amiért el nem múló hálával tartozik nekik a magyarság egésze. S mégis... milyen nehéz ezt kimondani s mennyire szükséges s elodázhataltan kimondani ! ... sem a munkát, sem az áldozatot nem hordozza az erdélyi magyarság ifjúsága neveléséért, mint egy ember, *egy lélek*, egy akarat. Mondják, hogy ennek a szegénység az oka... de ne feledjük, hogy azoknál, akik a legtöbbet áldoztak, vannak sokkal nagyobb teherbíróképességgel rendelkezők, akik sokkal kevesebbet áldoztak, eltekintve természetesen szép kivételektől. Nem ez a baj, nem. A baj az, hogy népünk egészének öntudatában nincs « uralkodó eszmény az ifjúság neveléséről. A magyarság egészére nézve még most sem szívbenmarkoló és lelkiismeretes gyötörő kérdés az, hogy mire neveljük ifjúságunkat s ehhez milyen iskola kell nekünk¹? A saját iskoláinknak, önálló kultúránk e termő kertjeinek és várainak fenntartásáért tudatos, egyetemes és éltető áldozatosságot csak akkor érdemes, de csak akkor is lehet hozni, ha a magyarságnak saját eszménye van az ő mindenél drágább ifjúsága nevelésére nézve s ezt tudatosan a saját iskolái megfelelő berendezésével akarja munkálni, élvén az élethez való eme törvényes, legszentebb jogával s nem elégedvén meg semmi más iskolával, melyben ezt meg nem találja. Az kétségtelen, hogyha csupán az a nevelési cél áll előttünk, hogy a tudásban, vagyonszerzésre, gazdagodásra, mások eltiprására, semmiről le nem mondásra, mindenki feláldozására a magunk javáért, az ú. n. „életrevalóságra” adjunk eszközöt gyermekünk kezébe, akkor a magyarságnak nincs miért nagy áldozatokkal szegényes, saját iskolákat tartani fenn, mert a világ pompás és gazdag iskoláiban és az élet piacára ezt a tudományt jobban elsajátíthatják. Az kell ide, hogy

az erdélyi magyarság magasabb és jobb életeszményt lásson meg maga és gyermekei előtt s lelkéből megállítson egy mélyebb, nemesebb és tisztább emberi életet, mint a pusztán e világ szerint való boldogulásért mindenkel megalkuvó s a lélek szomját s éhségeit evés-ivással, pénzzel, földdel és olcsó gyönyörűségekkel kielégíteni akaró ember élete. Valami sajátos embertípust akarjon önmagából kitermeli, amely önmagán túl kész és képes legyen a beteg világ gyógyítására önzetlen odaadással ajánlani fel magát. Ifjúságot, amelyik a tudásért és az igazságért tanul s igazságos kenyерet vár a munkából, nem pedig a nagyobb kenyерet s a több hasznat és élvezetet mondja igazságnak; ifjúságot, melyik a lélek tisztaságát, békességet, áldozó szeretetét többre tartja és megszerzéséért minden oda ad, nem pedig tisztasága árán vesz magának boldogságot és mámort, amelyik belül rothadás! Ifjúságot, amelyik tudja, mi szép s nem mondja a rútát szépnek; tudja mi jó s nem magasztalja jónak azt, ami aljas. Ifjúságot, amelynek jellem az elkölthetetlen, de gyümölcsöző tőkéje s nem pénzzel vásárolható portéka a jellege. Amelyik nemzetseg pedig élni akar, annak kell ilyen eszményének lennie a maga ifjúsága felől. Es amely nemzetseg kicsiny és a világ szerint legyőzött, annak a maga jövendőjét kell ilyen etikai eszményre alapítania s meg kell szünnie divatos cégek alatt gúnyolódni az „elavult”, „kegyeskedő” morál felett és végre meg kell szégyellnie koldus futkosását a világ szekere után, amelyikről kikacagják a beati possidente és lerúgják, amikor fel akar kapaszkodni melléjük. mindenekfelett pedig nekünk kell, hogy saját eszményünk legyen, uralkodó és parancsoló eszményünk ifjúságunk magyarsága, nemzeti jellege és keresztyén élete felől. Megvetésre és eltaposásra méltó csúf féreg volnánk, ha önkényt elpusztulni engednök magunkban és ifjúságunkban azt a páratlan értéket, amit tradícióinkban és természetünkben öröklött nemzeti jellemvonásaink képviselnek az emberiség nagy élő szönyegében. S ha ez így van, akkor a maga lábán járni tudó, önállóságra termett és érdemes, saját életéhez jogát gyáván el nem adó és ahoz ragaszkodó nemzeti kisebbségnek mindenkel drágább kincse a maga iskolája, ahol azt teszi ifjúsága lelkének szilárd fundamentumává, ami legdrágább és legértékesebb benne, mint keresztyénben, magyarban és emberben. Amelyik nép erről lemondana, tunya öntudatlanságában és vak anyagiasságában maga mondaná ki halálos ítéletét s ha valaki eltaposná, még akkor is undorral kellene tennie ezt.

Az erdélyi magyar kultúra az erdélyi magyar ifjúság neve-

lésén sarkallik, ez pedig csakis az erdélyi magyarság saját iskola-rendszerének fenntartása és fejlesztése által biztosítható, ezért mondom azt, hogy kulturális megszervezkedés alfája a magyar tár-sadalom minden rétegének, a legfelsőtől a legutolsóig való áthatása azzal az öntudatos meggyőződéssel, hogy a saját iskoláinak fenn-tartása nem felesleges erőkódés és saját nevelési terve és eszmé-nye nem üres frázis és hiú fényüzés, hanem életének gyökere és erőforrása, melyből jövendője buzog és aszerint, amint ősi bűnei-nek kiirtása és ősi nemes jellemkincsének beplántálása által az új nemzedék szívéből önmagánál jobb, keresztyénibb, nagylelkűbb, tisztább szívű és szeretetre képesebb embertípust tud felsarjaz-tatni, aszerint fogja megnyerni — jelen kisebbségi helyzetében is —, más téren való, gazdasági, jogi, politikai érvényesülését is, a világ becsülését is, felebbezés alatt álló lét jogának helybenhagyó ítéletét is a történelem ítélezőkére előtt s kétségtelen, hogy azon mér-tékben kell egy lehiggadtabb korszak eljövetelével, megbecsültetést találnia azon államhatalom és másnyelvű testvérei részéről is, amelynek kötelékében és aikik között a világ ítélete szerint — bi-zonyára nem Isten akarata nélkül — elnie kell.

Egy nép, amely meg tud szervezkedni a reá váró terhek hor-dozására, el tudja viselni a helyesen megosztott és szívből vállalt terheket. De az a nép, amelyik még arra is éretlen vagy kemény szívű, hogy önmaga legigazabb érdekkéért áldozni kész legyen s hagyja, hogy egy töredéke elégjen és összeroppanjon a teher alatt, a nagy többség pedig csendes assziszenciával nézze ezt, a maga kicsiny érdekecskéin túl nem látva, álmos kérődzéssel baktasson a vágóhíd felé: az a nép élvén megholt.

Mi pedig nem akarunk meghalni. Békességet, csendességet, szeretetet, tisztaságot, megértést, igazságot, jóságot és szépséget: életet akarunk. Neveljünk tehát erre az életre. Neveljünk olyan nemzedéket, amely a magasabb kultúra erőforrásából táplálkozik és tartja meg a világot a részeg bosszúsomj és szenvédély forga-tagában. Igazában ez a kulcsa az irodalmi, művészeti probléma meg-oldásának is Erdélyben. Mert írót, művészét és közösséget is ne-velni kell, és pedig a magunk lelkéből. Mi a kezdet kezdetén ál-lunk, de ez jobb, mintha a vég kezdetén állanánk.

Az erdélyi magyarság, miután Romániához csatoltatva, meg-szűnt az önálló magyar nemzet tagja lenni, elérkezett oda, hogy núnt nemzeti kisebbség — új hazájának törvényei között — a maga önálló lelki, szellemi és kulturális örökségét, amelyet újra és meggyőződéssel nevezek Bethlen Gábor örökségének, megint át-vegye és éljen belőle magához méltó életet. Az első lépés ehhez:

saját mivoltának öntudatra ébresztése, amelyből aztán kiemelkedik saját szellemi erőinek számbavétele és megszervezése, öntudatos nevelési programmjának megalkotása és munkálása az ifjúságban, saját lelkének és jellemének tükrözése és propagálása irodalmában és művészettel; komoly és rendszeres vállalása és elosztása a kultúra anyagi és erkölcsi terheinek. És mindenek is csak áll-ványok, csatornák, hálózatok, eszközök ... Mögöttük és felettük kiragyog az örök cél, az önmagában való gyémánt, a koronás élet-király; az, ami nem a föld szülötte s nem hal bele a földbe, az, amiért van minden szervezkedés, munka, küzdelem s ami e földi életet is megdicsőíti, mert összeköti a mennyeit: a világtól szabad, önmaga felett lír, másoknak önkényt szolga, a szeretetben igaz, jó és szép lélek: az erkölcsi jellem.

Boldog vagyok, ha erőtlen szavamra, ha csak egy pillanatra is, felemelte a fejét a lelkekben ez a királyi, ez az isteni Gyermek !

1922.

A KÉT BOLYAI TRAGIKUMA

Az erdélyi magyarság szellemi örökhagyói közt világraszóló fénnyel tündöklik a két Bolyai: Farkas (1775—1856) és fia, János (1802—1860). Hogy életükön és munkásságukról aránylag mégis keveset tud a nagyközönség, annak oka az, hogy mindenkoruk geníusa a szélesebb rétegek számára csaknem megközelíthetetlen területen: a matematika és geometria terén ragyogott a legmaradandóbb fénnyel. Azt hiszem, ez lehet a magyarázata annak is, hogy annyira emberi tragikumuk és megragadóan érdekes történetük eddig nem ihlette nagyobb szabású alkotásra erdélyi elbeszélőinket. (E tanulmány írásakor Tabéry Géza „Szarvassbika” című regénye előttem még ismeretlen volt). Sem a saját képességeim, sem ez az alkalom nem engedik meg, hogy tudományos munkásságukat méltassuk. Erdély nagyjainak arcképsorozatában, a múlt örökségének hálás számbavételeképpen, minket elsősorban lelkületük és mély emberi tragikumuk érdekel. A két - Bolyai élete a legizgalmasabb lelki regény s ha tudományos munkásságukat csak ennek a regénynek megértéséhez szükséges mértéig vesszük is figyelembe, bőven van miről elmélkednünk velük kapcsolatban.

Bolyai Farkasnak, az apának alakja sokoldalúbb, vonzóbb, melegebb, részvétre bíróbb; élete változatosabb és regényesebb. Csodagyermek volt, akitől 9 éves korában már úgy dicsékedtek az enyedi kollégium professzorai, mint egy öreg tudóssal. Latin

verseket rögtönzött, Homérosból 500 verset tudott könyv nélkül s héberül is gagyogott. 14-jegyű számokból hiba nélkül vont négyzet- és köbgyököt fejből, noha, mint maga mondta, az okok még rejte voltak előtte. Már tanulóifjú korában beszélt latinul, németül, angolul, franciául és románul. Hol a teológia, hol a matematika, hol a festészet érdekelte, s nem tudott választani köztük. Az utóból mégis lemondott, mert a sajátkészítette lópor robbanása élete végéig meggyengítette szemeit. Volt ateista és ortodox, misztikus és az észvallás hive. Egyszer katona akart lenni, egyszer színész. Már felnőtt korában tanult meg hegedülni s anynyira vitte, hogy a legnehezebb quartettekben játszott, a klaszszikus zene ismeretében és átértésében pedig nem volt előtte terra incognita. Egy időben drámákat írt, a gondolatok mélységében és a nyelv buja eredetiségében gyöngyszemeket, melyeket azonban nem tudott a kompozíció szálaira fűzni. Szenvédélyes kertész volt, aki nem vetett számot a tér kereteivel s egy kis kertben patakvitelt, vízesést, erdőt, kunyhót, oltóiskolát, palántatelepet létesített. Majd eredeti rendszerű kemencét épített, majd olyan kocsit, amelyet a benne ülő hozzon mozgásba s amelyben még kályha is volt. A rossz nyelvek szerint a kocsi nem igen szaladt, de ez nem akadályozta Farkast abban, hogy felséges naivsággal egy háitalsó ajtócskát is ne alkalmazzon rá, amelyen „elragadás” esetén veszély nélkül le lehessen szállani. 1820-ban erdőinspektor akart lenni s evégből negyven könyvet tanulmányozván át, az első magyar erdészeti szakkönyvet írta meg. Mégis főleg atya kedvéért tanár lett a marosvásárhelyi református kollégiumban, hogy, mint mondta, ne tartsák rossz polgárnak és embergyűlölőnek. Nagyon szegényes viszonyok között élte le itt hosszú életét s az elmondottak közben lett tudományos munkáival a matematikai kritika és a modern tartalmi matematika gondolatainak úttörője. Nem utolsó tette volt az sem, hogy a magyar nyelvet egy csomó új műszöval gazdagította, bár a szabadságharc utáni bánatában egyszer úgy látta, hogy csak a német nyelvnek az anyanyelv helyébe tételelvel lehet megmenteni a nemzetet a teljes elveszéstől.

Rendkívül jellemző Farkasnak az életben s az emberek között való forgolódása is. Egy cseppet sem volt a jólismert, savanyú matematikus. Csodálatosan érzékeny szíve volt, amelyet lobbanékony, türelmetlen természete csak még inkább izgatott . . . Németországból hazajövet Passaiban 10 jámbor polgárt rémített halálra vadul forgatott szemeivel és botjával, amikor a kávéházból ki akarták dobni, a katonai őrszemet pedig, aki kedves pipáját akarta elvenni tőle, vakmerően falhoz mázolta. De nem volt

mindig ilyen veszedelmes sem. A Bécs felé menő hajón egy 15 éves ártatlanságot vett védelmébe, kioktatva őt az erénye ellen leselkedő veszélyekről, megsajnálva a Bécsbe szolgálatba menő, falusi libácskát. Azt kell hinnünk, hogy mégis ő volt az ártatlanabb, mert végre is alig tudta lerázni nyakáról védencét. Vigyázatlanul sajátmagá okozta sebében súlyos betegen feküdve Pesten, pénz és gyógyszer nélkül, még ő mulattatta a Vörös Ökör vendégeit, pedig hogy cudarul oda volt. Szép arcú, hosszú fürtű, tüzes szemű, kifogyhatatlanul ötletes legény létre a hölggyek kedvence volt s Erdély főrangú dámái nem ismertek nála különb gavallért. Úgy kurizált Farkas, hogy társaságból hazamenet maga mondata: ellobogtam s a szemei még akkor is szikráztak. A 18 éves Benkő Zsuzsanna szívét is egy rohammal vette be egy bálon, bár ennek a csatának ő lett szegény feje a vesztese, a szép és ábrándos asszonyka terhelt lelkű volt s őrtületben halt meg, beteg lelkét fiára hagyva szomorú örökségül. De kétségtelenül legszebb vonása volt életének Gaussai, a világírű matematikussal való, a tudomány iránti rajongásból fakadt holtig tartó barátsága, amelyet boldog ifjú korukban kötöttek a göttingeni bástyán, ahol e már nagyhírű német tudós így kiáltott hozzá: ön lángész, ön barátom! Elválásuk után, fogadalmukhoz híven, minden hónap végén egy napot szenteltek a barátság ünnepének, mikor pipáikat egymás tiszteletére kiszíván, egymás felől gondolkoztak. Meg-megszakadó levelezésük életük végéig fennállott, dacára, hogy Gauss, Farkas szerint a dicsőség templomába vitetett, ő pedig elesett. Farkas azonban szintén királyi lélek volt, nem is tartotta szükségesnek, hogy 1852-ben a kollégiumot látogató királynak neve említésével mutatkozzék be, mikor a felség azt kérdezte a bemutatás után, melyet Farkas végzett: és ön kicsoda?¹ A tudós így felelt: én a matézis professzor vagyok.

Jánosban, a fiúban már külsőleg kevésbé változatos, egyszerűbb és végzetesebb módon nyilatkozott meg a lángész tragikus hatalma, az anyjától öröklött lelki terheltség sötét borújától is árny ázva. Megvoltak benne is a csodagyerek korán mutatkozó felvillanásai, de atya szétfutó, mindenirányú érdeklődésénél tömörítetteben; a költészettel például gyűlölte s az ezermesterkedést megvetette. Virtuóz hegedűs, félelmetes vívó s atyjának ezirányú tehetségeit tökéletesre vivő, de viszont mord, kötekedő, összeférhetetlen természet, akinek fényesen induló katonai pályáját is el kellett hagynia. Kétségtelen, hogy amihez hozzányúlt, abban mind többre vitte, mint Farkas, így

főleg a geometriában, ahol halhatatlan dicsőséget szerzett a magyar névnek, de viszont emberi képéből hiányoznak az atyját oly, kedvessé tevő költőiségek, emberszeretet és ideális lelkesedés minden nemes ügy iránt. Másfelől azok a hibák, amelyek az atyában csirájukban megvoltak, a fiúban végzetessé váltak. A makacssából hajthatatlanság, a dévajságból összeférhetetlenség, a bátor-ságából vakmerőség, a szelíd melancholiából embergyűlölő bús-komorság, a felrezzentő vágyakból magát nem becsülő érzékkiség bozótja nött ki s fojtotta meg ezt a nagyra hivatott élletet. Mind a ketten hordozták a megnemértés tragikumát a kisszerű környezetben, de még az atya egy szomorúan bőlcs gesztussal megalkudott sorsával s sikerért és elismerésért lázongó szellemét mindig egész hévvel vetette bele méltó, vagy méltatlan dolgok, szórakozások sodrába, feledtetni magával az el nem érhetett dicsőséget, a fiú mindenkit vágolva, gyanúsítva, marcangoló dühvel, sötét gyűlöletben sarkalta egyre fogyó erejét vad erőlködésekre, melyek a végén már egy, sajnos, sivár és szeretet nélküli vallás megalapítása felé tévedtek. így Farkas mégis megörzte lelki egyensúlyát s játékaiban fel-felüdülve, folytonosan haladva téphetett vissza életének hitestársához, a tudományhoz; még János, bármennyire kicsinyelte is atyjának ezt a lelki kikapóságát, egyetlen ifjukori remekművecskéje után egyre szomorúbb hanyatlással, erőlködéseiben egyre terméketlenebbül csúszott alá a testi-lelki züllés sötét lejtőjén, úgyhogy még az atya meg nem értve is köztiszteletben élt és halt meg, a fiúval barátkozni is szégyennek tartották az emberek.

A két Bolyai tragikuma az egymással vívott harcban bontakozott ki s mivel a fiú nem volt más, mint az atya zsenijének tömörített, erejében és fogyatkozásában megnagyított, de egyúttal beteg kiteljesedése, ennek a harcnak megakadályozása a Farkas kötelessége és leckéje lett volna. Ha ö úgyis mint atya, úgyis, mint mester, a gyermekben és tanítványban megértő örömmel tudta volna üdvözölni a nagyobb igazságot s számot tudott volna venni a beteg gyermek lelkiállapotával, akkor ez a megrázóan szomorú, noha tanulságos harc nem következett volna be. De Farkas csak addig tudta igazi, atyai szeretettel irányítani és figyelni gyermeké fejlődését, amíg az az általa taposott és egyedül helyesnek tartott ösvényen járt. Helyesebben mondva Farkas nem tudta elviselni, hogy fia egy általa megoldhatatlannak talált, kínzó rejtélyt, amelytől ö szeretettel óvta, megoldjon és pedig úgy oldjon meg, hogy atyjának és valamennyi előtte járt kutatónak fáradtsága e megoldásban ne betetőződjék, hanem oknélkü-

linek és hiábavalónak bizonyuljon. A Bolyai János felfedezésének zsenialitása u. i. éppen abban van, hogy, míg az előtte járók és atya is az Euklides párhuzamos teoriáját, a XI. axiómát, vagy V. postulatumot be akarták bizonyítani s olyan szirtnek tartották, amelyen hajótörést szenvéd a geometria tudományának ellenmondásnélküli igazsága, amíg ez bizonyítva nincs: addig János felfedezte, hogy az atya által, a tiszta tudományon esett mocsoknak tartott rejtély kérdése egyszerűen hiábavaló, mert ez a postulátum a geometria felépítéséhez teljesen felesleges. Felfedezése által nem csupán egy antieuklidesi geometriához jutott, amelyben az V. postulátum nem igaz, hanem egy olyan abszolút geometriához, amelynek úgy az euklidesi, mint az antieuklidesi geometria a végétlen sok között csak egy-egy speciális esete.

Hogy az atya e felfedezés zsenialitását és véglegességét nem értette meg, az a maga gondolatához tapadt ember elfogultságából, szellemi életösztönéből, továbbá a Gauss iránti bálványimádó szeretetéből érthető meg, amely kicsinyes ellenkezésekre és a gőggel védekező, legyőzött tudós szánandó magatartására vezette. Csak növelte a bajt a bírául felkért Gauss tartózkodó ítélete és az a kijelentése, hogy ő maga a János gondolatainak már régen birtokában van. Az ifjú Bolyai teljesen meg volt győződve a maga felfedezésének jelentősége felől s atyjától és Gausstól azt az önzetlen segítséget várta, hogy munkáját minden erejüköböl siessenek a megérdemelt nyilvános elismeréshez juttatni. És valljuk meg, hogy a két öreg tudósnak csakugyan ez lett volna a legszebb győzedelme és isteni diadalma önmaguk fölött. De, úgylátszik, nagy ily kísértés földi halandóra. Mulasztásuk következménye az lett, hogy a titok felfedezésére János után eljutott Lobatschewskij orosz tudós művéről hamarabb vett tudomást a világ s így az elragadta a magyar tudóstól az elsőség dicsőségét. Bolyai Jánost mérhetetlenül elkeserítette a Gauss magatartása. Nem tudta elhinni, hogyha Gauss csakugyan birtokában volt az ő felfedezésének, miért nem tette közzé azt? „Az a körülmény, hogy a matematikusok között nagy számmal vannak felületesek, értelmes embernek nem szolgálhat okul arra, hogy csak felület-test és középszerűt alkossan. Ez egyenesen természetellenesnek és merő oktalanságnak nevezhető. Gauss a helyett, hogy (munkám) nagy becsét egyenesen, határozottan és nyíltan elismerte volna és nagy örömét és érdeklődését nyilvánítva, arra törekedett volna, hogy a jó ügynek illő fogadást szerezzen, inkább mindenek elől kitérve, csak jámbor kívánságokkal és a kellő művelteág hiánya feletti panaszokkal érte be. Bizony nem ebben áll az

élet, a munkálkodás és az érdem". E keserű igazság bizony súlyos ítélet a nagy tudós emberi gyarlósága felett s Bolyai János lelkében megfeszkelte gyűlöletnek szomorú, de világos magyarázata. De Gauss messze volt és magasan állt. A nyugateurópai tudósnak büszke magasságából könnyű volt egy hűvös és kegyes gesztussal elintézni a szegény barbárt, aki a világtalan Kelet sötét sáros és kultúrátlan zugában, megfosztva az éltető és számoittartó tudományos miliő segítségétől, egyedül benne reménykedett és általa hitte a nagy szellemi közösség levegőjére juthatni fulladásra ítélt igazságával. Hogy csalódott, nem első és nem utolsó magyar tragikum volt, amelyet ránézve későn hozogattak helyre derék külföldi és magyar tudósok. Egy égő könnyet lenyelte, nyugtázzuk Örök végzetünket ebben az esetben is, mert meg val a írva hogy nekünk Európáért csak véreznünk szabad, de büszke szellemi életébe elismeréssel telefonóni nem. Coki barbár!

De ha Gauss messze is volt, annál közelebb volt Bolyai Farkas. A dicsőség elérhetetlen álmait, amelyeket a maga hivatása terén hiába kergetett s amelyeket hol a költészettel, hol a kertészettel, hol a szép asszonyokkal folytatott flirkébe iparkodott beleőlni s megalkudni velük. Isten valóra váltotta gyermekében. Élete előkészítő talajul volt szánva, a fiú kivirágzásának. Az ő, igazi nagysága és életének koronája az a felismerés lett volna, hogy fiának növekednie kell, neki pedig alá szállnia. Kivételes lelkéhez kivételesen nagy erkölcsi feladatot kapott. Az örök igazság megkönyítette ezt a súlyos, szép leckét azzal, hogy tulajdon vérében kellett volna élete beteljesedését üdvözölnie, de ellensúlyozta azzal, hogy tulajdon hibájának túlzott szövedékébe burkolta a fiú lelkét. Így lett a tűzből kicsapó láng helyett a tűzre loccsanó víz kettejük viszonya. Ha Farkas megérti, mél-i tányolja és támogatja fiát, talán elmaradt volna annak setét erkölcsi bukása, sőt legalább az, atya szeretetében megértést találva, további gazdag fejlődésre jutott volna. De az ellenkezés és kicsinylés a fiú terhelt, rosszabbik énjét váltotta ki. Engesztelhetetlen gyűlölet lobbant ki az atya és a fiú között. Rettenetes szócsataik, egymás bűneinek méltatlan felhánya, egymás pogány kicsinylése és gyalázása s az egymással egészen a súlyos kardparbaj vívásáig fajult gyűlölet sötétítik el életüket. Az atyának súlyosan kellett bűnhödnie: azt a vádat kellett fiától elhordoznia, hogy a felfedezésének elsőbbségével dicsekedő Gaussnak ő árulta el es játszotta ki fia titkát s így lopott jószágon hamisan játszottak az elégedetlen. S szörnyű fekete pontként zárja le az atya életét a fiúnak a holtan fekvő felett elhangzó csúf károgása:

„keveset használt az emberiségnek!” De teljes a fiú bűnhódése is. Az apák bünét hordozó s saját magában azokat soha nem fékező gyermek, az apjában magát gyűlöл és ítéлő fiú, kilendülve az erkölcsi világrend szférájából, kilobbant géniuszának üres fantomját kergeti s a meghalt ihletet akarja vad erőtetésekkel egekig repíteni. Túlélve önmagát, feldült és békétlen élete sötét üszkein hal el, immár senkitől se siratva.

A tudomány birtokába vette a Bolyaiak örökségét, amit alkothattak, az hat tovább. De hogy mit alkothattak volna, az fájó és hiábavaló kérdés maradt. Nem a körülményeken, önlelkük örvényein veszett el az, ami az Isten szívében drága tervként szunnyadt felőlük. Két magyar, még ha apa és fiú is, nem tudnak egy nagy isteni gondolat együttes megvalósítói lenni? Vagy éppen fájdalmas, tragikus intőjelekül rendeltettek komor egünkre, hogy megértsük: ami nagy es értékes a magyar léleken még a széthúzás átka alatt is, az a legnagyobb, a legértékesebb, örökre elpusztíthatatlan és örök életet adó lehet a szeretetben!

1925.

ERDÉLYI SZEMMEL

Ha már az ember hozzájut, hogy minden nap munkájának forgatagából egyidőre kiszakíthassa magát és boldogabb tájak felé utazhasson, úgy kellene lennie, hogy minden elmaradjon mögötte, ami beteggé örlte testét-lelkét s elfogulatlanná üresített lélekkel szemlélje a világot. Erdély azonban mindenüvé elkíséri gyermekét s le nem szakad a vállairól soha, sehol édeskeserű terhe. Aki ennek a földnek felelőse, az csak erdélyi szemmel néz mindenütt s önmagát tépdeső párhuzamokat von hazája és a külföld jelenségei között.

Forró augusztusi nap ragyogó alkonyatában állok a velencei népkertben és megértő szánalommal nézem egy elveszett olasz sarkutazó szép emlékszobrát. Soha különösebb, groteszkebb látvány nem nyilait belém, mint ez a sarki dresszben, hegyesfüлű sarki kutyái közt reménytelenül ülö mártír, kitágult szemeiben az értelmetlen halál borzalmas kérdőjelével. Körülötte a déli növényzet buja pompája és olyan rettentő hőség, hogy az ember szinte hallja a szobor kétségebesett rimánkodását: az Istenért, vegyétek le rólam ezeket a bundákat, hiszen nincs semmi értelme, hogy Velencében főjrek meg, miután az északi sarkon már megfagytam! Távol legyen tőlem, hogy ne gondoljak kegyelettel a hősiességre, amely itt megörökítettet. Sőt, talán annál meghatóbb

a dolog, mert a Dél gyermeké az, akit Észak elragadott. Hajlandó vagyok megérteni, hogy pont az olasz nemzeti dicsőség színeképében maradt volna egy fekete csík, ha a sarkkutatás hősei közzött olasz ember nem akad. De mindennek dacára feltolakszik benne az az illetlen kérdés, hogy feltétlenül szükséges-e olasz hősnek éppen az északi sarkot választania megdicsőlése helyéül¹? Nem szabott-e vájjon maga a természet feltételeket és korlátokat elénk, melyek nemzeteknek és egyéneknek egyaránt bőlcse jelöllik ki a teret az emberiség nagy munkájában való részvételre? Ha már az északi sarkról van szó, talán mégis természetesebb és több reménnyel biztató azoknak a vállalkozásra, akik közelebb élnek hozzá s mindennap életkörülményeik már megadják az előiskoláját a megpróbáltatások elviselésének? Ilyen, valószínűleg kicsinyes tépelődések között barangoltam Velence piszkos, szűk sikátoraiiban, a rothadással teljes keskeny csatornák felett épített hidacskákon át, távol a nagy látnivalók unottá magasztalt csodáitól. Jött az este és árnyai között labirintussá gabalyodott előttem a város tömkelege. Ama bizonyos regényes árnyak és színek, valamint hangulatok, melyek Velencével kapcsolatban mindenki-nek a könyökén jönnek már ki, bizonyára ott voltak körülöttem, de nem értem rá őket megfigyelni, mert egészen lenyűgözött a zsúfolt élet maga, amely a sikátorokban, a házakban zajlott. Azt hiszem, egy óra alatt minden láttam a bőlcsőtől a koporsóig: játékok, szerelmet, üzletet, dulakodást, öröömöt és gyászt, éspedig olyan zsúfolásban, ami egyenesen ijesztő volt. A csatornák és sikátorok közé szorított élet minden szennyevel és megfejthetetlen mélyiségeivel összetorlódott ebbe az emberkasba. A körülmények itt végzetesen megtagadták az élettől a szélességen való terjedés minden lehetőségét, azoknak, akik ebben a fülledd tömkelegben élnek, csak két lehetőség adatott meg: lefelé, vagy fölfelé. Le a csatornák moszatos, hulladékos fenekére, vagy föl, a ragyogó égbe. Míg ez a látás belémdöbbent, hirtelen térré jutottam, amely már az este sötét árnyáiba burkolózott. A templom előtt sötét, hatalmas lovasszobor kontúrjai vetődtek az ég kék bársonyára: Colleoni csodálatos alakja. Íme a másik ellenmondás: lovas alak Velencében. Tomboló harci mén a tenger cölöpjein. A sikátorokban surranó törös árnyékok, a gondolákon lappangó ellenfelek teretlen csatamezőjén a nagy síkságok harci paripája. Nem ugyanaz-é ez, mint az északi sark rejtelmeit ostromló olasz hős bundái és kutyái? Kitörni a környezet lehetőségeiből, feléje emelkedni a tér fofjogató korlátainak, groteszk fenséggel tiporni a lehetetlenség fejére! De lehetséges-e az, ami lehetetlen?... Utat

keresve a ragyogó hotel felé, a kusza hálózatban ismét terecskére vetődtem, nem nagyobbra, mint egy kolozsvári belvárosi ház udvara. A pici területen hemzsegett az asszony és a gyermek. Az ajtócskák előtt készültek lepihenni, az ég alatt. Négy felől a kanális, mely felett hidacskák ívelnek a sikátorokba. És ezen a zsúfolt, miniatűr négysszögön a velencei rongyos suhancok bámulatos ügyességgel futballoztak!

Hirtelen köddé vált a lagúnák városa és Erdély állott előttem, Erdély, az erdélyi magyarság zárt, kicsi, lehetetlen élete. A szélességen bezárt, a minden jó és rossz lehetőségeivel tengerárba szorított, zsúfolt, füllelt kicsi terecske s a csatornák sötét mélysége és az ég csillagos kékje. A lefelé, vagy felfelé nagy és egyetlen problémája. A sarkutazó, a lovas hős és a futballozó suhancok hirtelen erdélyi párhuzamokba villantak át. Körösi Csorna Sándor, Hollós Mátyás, erdélyi magyar iskolák, irodalom, művészet, tudomány ...

Ravennában, a Szent Vitális gyönyörű temploma mögött szögletes keresztalakú épület áll, vörös téglá és cserép, mint majdnem minden ebben a városban. Azt lehetne hinni, hogy valami gabonásféle. Pedig a Galla Placidia császárnő sírja. Nézzük meg a többi után. Belépek és a bámulat szinte megdermeszt. Először is azzal lep meg, hogy a külső formák szegletes hasábjával ellentében belül négy kerek félköríves fülkét képez, melyek a tárgas középtér felett rendkívül finom, virágoszerű hajlással magas, gömbölyű kupolában futnak össze. Es ezek a falak és kupolák az üvegmozaik-művészet legfelségesebb csodáival borítva. A kék-arany rozetták földöntíli színei, a csodálatos finomságú alakok, az ornamensek és szimbólumok titokzatos ragyogása elmondhatatlanul, hihetetlenül szépek, csak látni lehet őket, de beszámolni róluk lehetetlen. Egy más, lelki világnak, egy a rideg külső alatt végtelenül kiterjeszkedő isteni valóságnak megérzékitése ez, melyben a bárányai közt szelid hívogatással tündöklő Jó Pásztor uralkodik. Aki ide belépett, annak számára tér és idő megsemmisülnek s a falak és boltok végtelennek tágulva, az örökkévalóságot zárják körül, azt az örökkévalóságot, melynek lelke, értelme, tartalma a Szeretet. Ennél beszédesebb szimbólumát a lelkiségnek sohasem láttam.

Már sokszor elcsüggédtem azon, hogy Erdély és az erdélyi magyarság milyen sivár, kevesetígérő, kisszerű és romladozó külsőt mutatnak. Nem hiheti az ember, hogy egy ilyen gabonásszerű épületben templom rejthetik, még hozzá mérhetetlen boltozata, örökkévalóságot befogadó, isteni szépségek titokzatos mozaikjai-

ban tündöklő szentély. Mióta a ravennai lélek-szimbólumot láttam, sohasem felejtem el, hogy a legnagyobb csodák egészen közel rejlenek hozzánk, s ami Ravennában csak egy van és az is üvegből, Erdélyben sokszáz és százezer van és mindenvalamennyi élő, öntudatos, végtelen lehetőségekkel gazdag és szeretni tudó emberi szív és lélek.

1929.

FIRENZE KIRÁLYA

Bolognától Firenzéig gyönyörű vonalon vágat az elektrizált vonat. Legalább harminc alagúton át jutunk az Arno nagyszerű völgyébe. Különben lehet több is, kevesebb is, mert az embernek, sajnos, mindig csak utóbb jut az eszébe, hogy ezt vagy azt meg kellett volna számolnia.

Egyébként nem ezek a remekbeépített alagutak fontosak, hanem a látvány, jobban mondva látványsorozat, ami gyors egymásutánjuk között egy-egy percre feltárol. Mintha egy sötét terem hirtelen felpattanó hosszú ablaksorán, egyikről a másikig rohanva, pillantanánk ki s mindenik szébbnél-szebb, de más és más jellegű tájat mutat. A rohanás alig tart két óráig s ezalatt a rövid idő alatt az utas a vegetáció minden zónáján átsuhan. A szakállas öreg fenyők sötét rengetegét óriási cédrusok, majd pompás tányérú pinéták váltják föl, mindenkor utánuk a ciprusok karcsú tornyai szökkennek föl a magasba, aztán a szelíd gesztenye, a szőlő, olajfa, füge, narancs világa sorakozik. Az alagutak sötétteje világokat választ el, amelyek hihetetlen közel feküsznek egymáshoz. Az olasz földnek ebben a tündéri változatosságában van a páratlan varázsa. Én, szegény erdélyi ember, fölöttébb büszke voltam (és az is maradok) Transzylvánia-édesanyám arcultatának gazdag szépségére. Egy perci se lankadt az iránta érzett csodálatom, de amit ezen az úton láttam, az feledhetetlen marad örökre. Azonban nagy megkönyebbüléssel állapítottam meg, hogy ez a két szépség nem kelhet egymással versenye, mert egészen más a jellegük. Ha valami, a fantázia gyorsaságával bíró szárnyas csoda, bekötött szemmel ide-oda röpítene Erdélyben s egyszer a Szilágyságban, aztán az Érchezegyeknél, egyik pillanatban a Mezőségen, a másikban a székely Szépmezőn, most a Gyilkosnál, majd a Maros síkján tenne le s egy-egy pillanatra levehetnem a köteléket a szememről, mindenkor tudnám, hogy Erdélyben vagyok, nemcsak azért, mert tudom, hanem, mert minden változatosság felett is egységes, önmagához hű, azonos jellegű Erdély szépséges arca. Itália

asszony felséges szépsége egymással ellentétes csodákat tár fel, valóban pillanatok alatt. Sokan vannak, akik a szeszélyes szépségeért rajonganak. Én a hűséges szépség mellett maradok.

De én maradhatok akárhol, az bizonyos, hogy a velem egy szakaszban utazó csontos angol lady meg a felügyelete alatt világot járó két bájos miss nem törödnek az efféle összehasonlításokkal. Ők Bolognától Firenzéig semmit se láttak. Nagy munkában forgolódnak vala: szorgalmasan „tanulták” Firenzét egynémely útikönyvből. A tiszteletreméltó sárkány magas, jazz-band-szerű orrhangon olvasta föl a könyv megdönthetetlen ítéleteit a firenzei látnivalókról. A könyv is, a hölgy is arra helyezte a fősúlyt, hogy az ifjú lelkek valahogy el ne tévessék majd: milyen hangulatot kötelesek érezni a Signorián, a Loggia dei Lanzi, az Uffizi, a Pitti csodáinak szemléletekor. Mire megérkeztünk, Firenze már tökéletesen el volt temette a két ifjú hölgy számára és immár teljes pompájában előttük állt a papiros-Firenze, az X. és Y. urak Firenzéje, egy csomó frázis, ostobaság és hazugság, amelyekkel a szó legigazibb értelmében kiszúrják az emberek egyéni, elő, elfogulatlan és naivul friss szemeit, hogy feltétlenül és okvetlenül csakis azt lássák, amit valaki más parancsolt rájuk, és pedig nagyon sokszor kétségbetűben buta valaki. A szegény lélek immár tudja, hogy: „... Firenze olyan, mint egy arany cipellőben mélasseszva sétáló elátkozott királykisasszony, kebelén vörös liliommal, sápadt arcát szomorú merengéssel fürdetve a holdvilágban, míg leheletszerű (mondjuk) fekete-kék fátylai fájdalmas sikolyokhoz hasonló hangok kíséretében szakadoznak a múlt tüskéiként meredező tornyok csúcsain...” vagy valami efféle hülyeség. A szegény lélek nem találja találónak ezt a talányos hasonlatot, de akármít is lát, nem tudja többé elhességetni a szeme elől és rendkívül szégyenli, hogy nem bírja megrögzíteni a „hangulatot”, mert, úgy látszik, érzéketlen és műveletlen a finom szépségek iránt.

Szánalommal néztem a gyanúltan áldozatokra és őszinte gyűlölettel a varázskönyvre, amellyel a vén Sibylla megbűvölte őket. Abban az órában mély és teljes meggyőződésemré vált, hogy az összes hangulatos útikönyveket és egyéni hasonlatokkal telt műméltatásokat halombahányva el kellene égetni a firenzei Signorián, ott, ahol szegény Savanarolát égették meg helyettük. Persze, most már kissé higgadtanban nézem a dolgot s magam is válogatnék ... aztán eszembe jut, hogy most én is valami útinaplófélét firkálok ide és hátha valaki gúnyosan mosolyog... De nemek két mentségem van. Először is az, hogy ezt az írást az Er-

délyi Helikon szerkesztője kényszerítette ki belőlem s csak élénk ellenállás után és csak az erőszaknak engedtem. Másodszor pedig az, hogy firenzei tartózkodásom alatt egyetlen költői hasonlat se jutott eszembe és így nem fogok a kifogásolt kategóriába esni. Ezennel az érzéketlen és műveletlen szemlélők közé sorozom magamat.

Ennek dacára azonban sietek kijelenteni, hogy valóban érzéketlen és műveletlen lélek volna az, aki Firenzét nem találná szépnek. Firenze gyönyörű... nem mint egy ilyen vagy olyan királykisasszony, aki így és így... hanem olyan gyönyörű, mint Firenze. Szép úgy, ahogy van, ő maga, hasonlat nélkül, sőt összehasonlíthatatlanul, páratlanul. Egészen biztos, hogy a legszebb, amit a magam részéről eddig láttam a világon.

Ha már ezt a szépséget mérim akarom, akkor nem költői, vagy költőietlen perszonifikációkkal kell egybevetnem, hanem egy más várossal. Ismeretes, hogy az egyszeri szabólegény csak akkor tudott valcert táncolni, ha a „sifonertől” indult. Hát én is Kolozsvártól indulva rendeztem el a dolgot. Mikor fenn állottam a Piazzale Michel Angelo kilátóján és feltártult előttem Firenze egész képe, azt gondoltam magamban: íme, egy százszorszép Kolozsvár. Csakhogy ezt a Felektetőt San Miniatonak hívják és gyönyörű templommal, épületekkel, kertekkel és Michel Angelo Dávidjával ékes. Alattam a Szamos völgye, csakhogy itt Arno a neve s dúsabb, színesebb, melegebb és a túlsó hegyek nagyobb, áldottabb, csodákkal rakott Hóják, Fellegvárak, Brétfük, Csillaghegyek. Es a város egy megedicsűlt Kolozsvár, de nagyszerűségében is ismerős, otthonias, rokoni az erdélyi szemeknek.

Nem volna értelme, ha elsortolnám a paloták, templomok, múzeumok, szobrok és képek neveit s teletűzdelném ezt a felsorolást Firenze halhatatlan szülötteinek neveivel. Lásd az útikönyveket és hangulatos leírásokat, azaz hogy ne lásd, hanem menj el Firenzébe, ha teheted. Úgy sem lehet elmondani, látni kell, — és sohase lehet eleget látni őket.

Hanem... mire való az a sok Herkules-szobor! Mindjárt a Palazzo Vecchio előtt elénktornyosul egy, de tele van veltük maga a Palazzo is, meg a terek és múzeumok. Akárhová megyek, mindenütt ott van ostoba bunkójával és vérengző hóstetteivel. Utálatos bálvány.

Dáviddal is túlsókat bajlódtak a firenzei művészek. A Michel Angeloóból is van vagy három, de kaphatsz belőle Donatellótól és Verocchiotól is a Bargelloban. Nagyon szépek és még szébbeket olvashatsz róluk, de az igazat csak a Szentírásból lehet megtudni.

Ezeknek a szobroknak, — szépek vagy nem, — semmi közük a Biblia legemberibb szentjéhez, akinek megrázó hőstörténetét Firenzében újra végigolvastam s tükrében tisztán megláttam a firenzei szellem öröök pogányságát.

Ez a pogányság, — hogy egy alkotásáról mégis mondjak valamit, — a Benvenuto Cellini Perseüsében testesült meg tökéletesen. A nagy ötvösnek sikerült a lelkében alvó pogány „istenit” anyagba bűvölni. Mondhatnám ugyan, hogy a szobor hatalmasan domborodó felső testéhez képest a lábak művészietlenül csenevészek, hogy az egész alak zömöksége nem klasszikus, hogy a lefejezett Medúza teste, — bizonyára a szük talapzat miatt is, — lehetlenül csavarodik és tekereg az isten lábai alatt, de akárki akármit mond, az a mozdulat, ahogy jobbjában a szakállas kardot, baljában a levágott fejet tartja s föleg az arc szívtelen diadalnyugalma és fenséges közömbössége feledhetetlenül sűrít magába a pogányság „istenségét”. A Bargelloban több előtanulmánya látható. Az alak mindenütt szébb, mint az elkészült szobron, de azért meg se közelíti egyik is. Ezek a nyúlánk, gyöngéd, görögösen ifjú alakok nem „isteniek”. Az ötvös- és nem szobrászsmódra kalapált aránytalan, zömök test a Loggia dei Lanziban rettenetes realitással ábrázolja a legsivárbabb vallásos léleknek, az antik görögnek egész mivoltát. Ezek után bátor vagyok megjegyezni, hogy a valláshoz jobban értek, mint a szobrászathoz, s így semmi igény nincs arra, hogy más is így nézze és lássa a Perseüst.

Magának Benvenuto Cellininek a Ponte Vecchion látható a mellszobra, ahol a hamis ékszerekkel kereskedő ötvösök védszentjéként trónol. A hid és környéke a jámbor idegenek becsapására szabadalmazott terület. Annyira megy a dolog, hogy egy kis ékszerbolt ajtajára nagy betűkkel van kiírva: „Itt tényleg beszélnek angolul”. A főcikk t. i. mindenütt az angol „hal”, az ékszerrek és dísztárgyak csak „légy” a horgon. Az ötvösök nem a készítményekből élnek, hanem az angolokból, akik „bekapják” a falatot. Ha tölem függne, kiüríténém Firenzét, a lakosait eltávolítanám belőle. Úgy, ahogy van, páratlan, gyönyörű múzeummá tenném, melynek csak a múltját hagynám meg, öröök csodául. Istenőrizzen, hogy az olasz nemzeti dicsőséghez, vagy politikai önérzethez nyúljak. Nem sértő szándékkal mondom és máskor is szeretnék még Firenzebe menni. Hanem tisztán egyetemes emberi szempontból rettenetesnek találom az élő jelent, amint a halhatatlan múltban kiabál, tolong, tapos, piszkol, izzad és verekedik. Ha az ember nem látná a szobrokkban, képekkben és épületekben fenséges arányokba emelt humánum körül ott csúszkálni az élöket, mint

valami hernyókat, hajlandó lenne hinni az emberinek nagyszerűségében. De ahogy a naplopók ott fetrengenek, vakaróznak, koldulnak és ebédelnek a nagyszerű alkotások lépésőin és talapzatain, ahogy a gyönyörű középkori paloták kapuin, udvarain, csodálatos kútjai körül és folyosóin, — hivatalok lévén bennük, — adó, katona, cseléd, anyakönyvi, peres és mindenféle ügyeiket intézve ordítóznak és lökdösödnek az emberek, szörnyen kiábrándító ellentétet produkálnak és meztelenül vágják szemünkbe a művészeti szépség hazugságát: mindenek az alkotások csak üres lárvák, halott maszkok, a valóság: az öket alkotó ember százszerű kisebb, csúfabb, nyomorultabb náluk s a maga hiú és nevetséges istenítése ezekben az óriási bálványokban örök gúnnyal és ítélettel forrul vissza feléje, mintha mondáná: ez a nagyság mind a te törpe-ségednek, ez a szépség mind a te ocsmányságodnak bizonyítéka.

Ahogy elnéztem ezeket az embereket, amint a Signoria előtt közönyösen taposnak át azon a védtelen bronzplaketten, mely Savanarola kivégzésének helyét jelöli, s szinte hallottam a lelketlen érc sírását a csikorgó talpak alatt, eszembe jutott, hogy a máglyán megégetett barát azt íratta a Palazzora: Jézus Krisztus, Firenze Királya.

Sohase írták ezt a nevet rosszabb helyre. A barát ellenségeinek igaza volt: az a felírás nem talált a Palazzo homlokára, Firenze királya nem Jézus Krisztus, hanem Herkules és Perseüs voltak.

De ezek a királyok igazi zsarnokok, akik kegyetlen gúnnal trónolnak rabszolgáikon s pusztai megjelenésükkel ítéletet hirdetnek a humánum felett. És mégis jól van ez így. Hadd álljanak ott az emberiség ragyogó bálványai s csúszkáljanak körülöttük a valóság kiesi férgei. Mert ha valaki Firenzét tényleg az emberi szépség templomává tenné, kivonva belőle a minden nap életet, ez a nagyon termékeny vág és ítélet elnémulna.

A barát jól hallotta ezt a vádat. Égette a lelkét a rettenetes szégyen, hogy az emberek az öket megszegyénítő bálványokat imádják. Azt akarta, hogy ők is leolvassák szívtelen istenarcukról a gyilkos megvetés ítéletét. Fel akarta szabadítani őket a rabságból, hogy az igazi Király népévé legyenek, aki lélekben és igazságban uralkodik s akiben naggyá lehet lélekben a féreg-ember. De Firenze istenei nem hagyták zsákmányukat,

Azért Jézus Krisztusnak is van, legalább otthona, Firenzében. Nem a nagyszerű Dómra, a csodálatos Battisterora és egyáltalán nem a templomokra gondolok. A „másik” világot, a lelkit,

a hit lékgörét igazában nem bennük, hanem csak a San Marco-kolostorban éreztem meg.

A gyönyörű oszlopsorral bezárt udvar mélységes csöndjében, a hatalmas cédrus árnyékában, amely Savanarola rózsafajának helyén nőtt, a kontemplációra édesen hívogató cellákban, de mindenekfelett Fra Angelico képein az a lélek árad és lengedez, mely nem e világból való. A középkor áhitatos századainak formáin át, de valóban a Krisztus lelke nyilatkozik itt mindenütt. Nem csodálom, hogy Savanarola itt találta meg szívének Királyát s innen akarta diadalmenetben Firenze trónjába ültetni. Hogy mennyire más ez a szent sziget, mint a kívüle pompázó Firenze, azt ékesen bizonyítja az is, hogy az utazók varázskönyvei ennél a pontnál kifogynak a hasonlatokból. Itt már nem lehet hasonlítani. A Beato Angelico lelke képei nem tűnnek meg hiábavaló frázisokat s csak együgyű áhitatban elnémult szívekhez szólanak. A bárát, aki ebben a csodálatos otthonban, a „másik” világ elzárt előcsarnokában él, távol „ettől” a világtól, „a test kívánságától, a szemek kívánságától és az élet kérkedésétől”, s egyúttal a művészet sok-sok emberi feltételetől is, egyedül hívő képzeletének szárnyain emelkedett föl a lelke valóságok hatalmas szférájába s fehér, kék, rózsaszín és arany-álmainak mennyei színeiben olyan arcokat látott és festett meg, amelyek már nem emberiek, hanem magának a léleknek szinte anyagtalan és mégis valóságos megjelenítései. A földreszállott Kegyelem és a mennybe emelt Isten-sívárgás misztériumának halk, édes, végteletnél megható és feledhetetlen tolmácsolása ez. Csak megragadóbbá teszi ezeket a képeket az ellentét, melyben ez a világ jelenik meg rajtuk. Az angyali művésznek rendkívül erős kritikája volt ennek a világnak királyai, hatalmasai, sőt egyházi vezérei felől is. Bizony, nagy és fényes csoportjukat láthatjuk az elkárhozottak között, igaz, hogy a mennyei paradicsomban is. De éppen az, hogy az égi lelek feszője ecsetével olyan kemény ítéletet tart a történelem és kortársai felett, adja meg képeinek különös hatását. Érezzük, hogy ezek a képek nem a világból menekülő jámbor misztikus álmai, hanem a látnokéi, aki a mennyei perspektívából erre a világra néz, ehhez szól és királyának ítéletét hirdeti. A maga módján ő is bizonyítja, hogy mégis Jézus Krisztus Firenze Királya, mert az egész világé is ő egyedül.

Úgy látszik azonban, hogy a firenzeiek ezt a prédikációt sem akarják bevenni. Más királynak hódolnak ma is. A Firenzében töltött utolsó estémen az olasz tudomány kiállítását néztem meg. Nagy parkban, sok pavillonban, gramofonharsogás és néptenger

közepette. Rengeteg tudomány volt ott kiállítva, szemléltetve, statisztikázva, szakok és városok szerint szépen elrendezve. Főleg a haditudomány körül örvénylett az érdeklődés. minden kiváló volt, de liát még az a büszkeség, ahogy az újjászületett olasz nemzeti lélek mindezt élvezte.

Tömegénél és lényegénél fogva irtóztatóan fárasztó látvány, amely sok időt, de minden esetben szellemi érettséget, iskolázottságot is követelt.

Bájos és meggondolkoztató volt egyben, amint büszke olasz anyák, nem a felső rétegekből, halált megvető elszántsággal hurcolták a termek és pavillonok rengetegén és sivatagán végig bambinoikat, kit lábon, kit ölben, de többnyire ölben; — kit aludva, kit bömbölve, de többnyire bömbölve.

Hiába, nincsen párra egy népnek, amely a maga hatalmának tudatára ébredt és a fárasztó tudományos látnivalókban is a maga, bár nem értett, de megsejtett nagyságát csodálja s még a gramofonktól is csak olasz énekesek áriáit túri el.

Hogy ezen az öntudaton ki és mi célra uralkodik s kicsoda hát Firenze királya, arról sokat töprengtem hazamenet és a Palazzo holdsütötte homlokán szomorúan kerestem a barát egykor feliratát.

Nem volt ott. És miért is lett volna ott?

A Világ büszke palotáinak homlokán ma más név sötétlik. Vérrel, korommal írt név. A festéket, mellyel fölpingálták, mindenütt könnyben keverik meg.

A Hold végételen, szelid békével sugárzott le a földre.

Ott nem laknak emberek.

1930.

AZ ELÁTKOZOTT ÓRIÁSOK

— 1928. —

AZ ELÁTKOZOTT ÓRIÁSOK

Senki se várjon tőlem nagy és új dolgokat. Szerény és alázatos tolmács akarok lenni csupán. Előadásaim célja az, hogy az evangélium nagy igazságait, amelyeket mindenki éppen olyan jól tud, mint én, egy olyan fényforrásból világitsam meg, amely megláttatja azoknak örökkévaló újszerűségét.

A keresztyénségnek, értve alatta az egyházak s köztük a mi egyházunk keresztyénségét is, egy nagy baja van. Ezt az egy nagy bajt Idvezítőnk úgy fejezte ki, hogy „a só megizetlenült”. Pedig tudvalévő, hogy ha a só megizetlenül, semmiré se való, mert egyedül a só az, amit nem lehet megszóni. A keresztyénség elvesztette az ízét: szokássá vált. Az emberek annyira ismerik és tudják az igazságot, hogy e miatt az élet ereje és ingere veszett ki belőle.

Nem új igazság kell tehát, hanem a réginek elveszett íze. Ezt az igazi, Örökké új és friss ízét szeretném megéreztetni a keresztyénségnek. Pótolhom kell tehát a megizetlenült sót. Egyetlen hely van, ahonnan ízt, sót kérhetek hozzá: maga az evangélium, -t Az evangéliumot kell visszaadnunk a keresztyénségnek, mert az veszett ki belőle.

I.

Máté evangéliuma 9. részében (9—13. v.) el van mondva, hogy Jézus, járása-kelése közben egy embert látott ülni a vám-szedők asztalánál. Erről az emberről csak annyit tudunk, hogy Máténak hívták. Jézus, elmenőben rápillantott Mátéra s így szólt hozzá: Kövess engem. És az fölkélvén, követé öt. Bementek egy házba s az asztalhoz telepedtek. Egyszerre sok bűnös és vámszedő gyűlt oda. Természetesen a farizeusok is megjelentek, mivel ők mindig ott jártak, ahol Jézus, csakhogy nem vele, hanem ellene, látván a különös lakomát, a farizeusok szörnyen megbotránkoztak a dolgon s megkérdezték a tanítványokat: Miért eszik ez a ti Mesteretek a vámszedőkkel és bűnösökkel együtt? A kérdésre Jézus felelt: Nem az egészségeseknek van szüksége orvosra, hanem a betegeknek. Elmenvén pedig, tanuljátok meg, mi az: Irgalmasságot akarok és nem áldozatot. Mert nem az igazakat hivatni jöttem, hanem a bűnösöket a megtérésre.

Az emberek megszokták „tisztelettel” tekinteni az Isten Igéjére. Ez a szokásos tisztelet okozza, hogy számunkra ebben a történetben semmi feltűnő nincs. Nincs, mert nekünk a vámszedő, a farizeus, sőt maga a Megváltó is megszokott, üres, színtelen fogalmak, elveszett a történet levegője és realitása számunkra. Pedig, ha visszaállítjuk ezt az eseményt a maga történeti levegőjébe, látni fogjuk, hogy az akkori közgondolkozás előtt páratlan esettel állunk szemben. Amikor Krisztus bűnösökkel és vámszedőkkel ült egy asztalhoz s velük lakomázott: a legmegbotránkoztatóbb tettet követte el. Mi Krisztus minden tettében egy fenségében kővemerden tisztultunk s eszünk ágában sincs gondolkozni a felett, hogy mit jelentett akkor ez a magatartása a bűnösökkel szemben? Mondhatom, hogy a „kegyes és istenfélő” farizeusok szemében ez a cselekedet egy cseppet sem volt fenséges. Ellenkezőleg: az elkövethető legnagyobb botrány volt.

Ebben a számunkra színtelen történetben Krisztus, mint forradalmár, forgatta föl a régi világot. Ez a történet egy régi világ és régi emberiség halála s egy egészen új korszak születése. Ki gondolná, hogy itt az evangélium nagy forradalma zúg el a szemünk előtt? És ki döbben meg rajta, hogy ez a nagy, szent forradalom a „tiszteles” ember, a „polgári” vallásosság ellen robbant ki a Máté házában? Krisztus, korának legtisztelegésebb polgárai, a farizeusok ellen támad, hogy a polgári tisztelesség formái közt megkövült és haszontalanul vált társadalomba a lélek bensőséges, szabad életét hozza be.

Krisztusnak ebben a forradalmi tényében az evangélium lelke nyilatkozik meg. Ez a lélek minden lehet, csak közönséges és szükkeblü nem, sőt az evangélium mindenek felett élet-halára szóló hadizeneit a közönségesesség és szükkeblúság összes formái ellen. A farizeusi kegyesség szűk, lapos, közönséges, nyársatnyelt morálja volt az az átok, amelynek bilincseit megoldani, gonosz varázsát megtörni az isteni Ember elküldetett.

A forradalmak e földön a tűz, vas és vér jegyében szoktak kitörni. Csak egy forradalom volt, az evangélium, amelyik isteni békéget hordott magán, mert a nagylelkűség forradalma volt. A nagylelkűség az evangélium örökkifű szelleme s ez az ifjúság az ő lényege: soha nem áll meg egy helyben, soha meg nem csontosodik, soha szükkeblűvé és kicsinyessé nem válik. Örökké ifjú, minden új lélek: erő, öröm és diadalmas élet. Ez a szellem áll szemben a Máté történetében a kor uralkodó fölfogásával és „tiszteletreméltó” kegyességevel és pedig életre-halára.

Hogy igazán megerthessük: mit jelentett Krisztus magatartása Mátéval szemben, tisztában kell lennünk azzal, hogy mi volt egy vámszedő a kegyes zsidó előtt? A zsidókat eltipró római hatalom a maga leghasználhatóbb eszközeit éppen a zsidók közül választotta és nyerte meg.

Ezek voltak a vámszedők, a publikánusok, akik arra vállalkoztak, hogy az elnyomó zsarnok által az elnyomottakra kirótt adókat és közterheket véreiken fölhajtsák s a hatalomnak beszolgáltassák. Az adórendszer akkor nem volt még olyan nagyszerűen és finoman kidolgozva, mint ma, sokkal egyszerűbben ment a dolog. A császár pénzt akart a provinciáktól udvartartása és költségei fedezésére. A prokurátorra bízta, hogy a kívánt összeget szerezze meg neki. Azonban ennek is voltak szerény igényei, tehát a császárnak járó összeget a maga részéről is megtoldotta valamivel. Az így megállapított summát a légió tiszteire bízta fölhajtás végett. Ezek a hódító urak persze méltóságukon alóli-nak tartották volna személyesen járni el a dologban, kerestek hát olyan egyéneket, akik hajlandók voltak ezt a piszkos munkát elvégezni. De érthető, hogy a légió tiszteinek is voltak némi költségeik, amelyek természetesen ismét megnövelték a kirótt Összeget. S a publikánusok, a nemzet fiai, akik saját véreik megnyúzására vállalkoztak, ilyen szép munkát szintén nem tehettek ingyen. Végül kijött hát az elbírhatatlan teher, amelyet tüzzel-vassal csikartak és préseltek ki a népből. Kit gyűlöltetett volna jobban a zsidó ember, mint a saját véréből való publikánust¹⁹? Kire imádkozhatta ádázabb áhitattal az Úr haragját és bosszúját, mint a vámszedőre?

És ez a földhözvert, megnyúzott nép Messiást várt, Szabadtítót. Az egész nép várta a Bosszúállót, de elsősorban és legforróbban a nép kegyes vezetői.

S ekkor jön Jézus, aki ról mindenfelé szárnyal a hír, hogy ö a Messiaás, a gyógyító és szabadító. Rendkívüli izgalom és vára-kozás fogadja, elsősorban a népvezérek, a farizeusok részéről. Eljött... és nem ment a papok, rabbik és farizeusok, a bölcs és szent emberek közé, hanem a publikánusokhoz!

Elmenőben megszólít közülük egyet: Kövess engem! Ez a tény nagyon csodálatos, teljesen elképzelhetetlen volt. De még sokkal csodálatosabb, ami rákövetkezett: az a vámszedő, aki ki-kacagta a szent hagyományokat, aki fütyült a vallásra, semmibe

se vette a zsidók megjövendölt váradalmait és az isteni ígéreteket, aki már csak a pénznek s a bosszúnak élt, ennek a szelíd rabbinak a szavára felkelt az asztaltól s otthagya a pénzt!

Mi hatotta meg ezt a vérszopót? A Krisztus nagylelkűsége, amellyel lehajolt hozzá s észrevette őt, aki mellett úgy ment el a farizeus, mintha levegő és pedig rossz levegő lenne.

De Krisztus nem állott meg ennél, hanem be is megy a Máté házába s engedi, hogy a többi publikánusok és bűnösök is köréje gyűljenek. Mert futótüzként rohan szét a hír, hogy Krisztus egy vámszedőhöz ment be, aki hívására követte őt. minden publikánus kíváncsi volt: ki lehet az, akiért Máté otthagya a pénzt? Mind összefutottak a Maté házába, Krisztus pedig leül és együtt lakomázik velük. Talán most már megértyük, hogy a kegyeseknek és szenteknek milyen fölháborító lehetett ez a látvány. Sietnek is ennek a méltó fölháborodásnak kifejezést adni. Jézus válasza pedig, mint egy mennyből aláomló szent forradalmi zászló rágogó selyme, suhog fölöttük: Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek. Irgalmasságot akarok s nem áldozatot. Mert nem az igazakat hívogatni jöttem, hanem a bűnösöket a megtérésre.

III.

Minden forradalomnak meg kell szünnie, ha célját elérte. A nagylelkűség evangéliumi forradalma megteremtte a keresztyénséget. Mi keresztyének vagyunk. Mi közünk hát ahhoz a forradalomhoz, amely a farizeusok ellen lángolt föl?

Sajnos, van közünk hozzá. Mert a mai keresztyénség minden lehet, de nem nagylelkű. Legfőbb baja, hogy visszaesett abba a szük és lapos közönségessegébe, ahonnan egykor az embert a nagy forradalmár, az isten Fia kiragadta. A mai keresztyénség képe ennek a történetnek tükrében nézve veszedelmesen hasonlít a farizeusok által képviselt kegyességhöz.

Kérdem: melyik keresztyén férfi vagy nő hív magához s ültet le asztalához olyan valakit, akit a társadalom megvet? Ki ül le egy asztalhoz, egy szalonban, egy társaságban azokkal, akit a „Társaság” bűnösnek nevez? Hol van az a keresztyén társaság, amelyik túl tudja magát tenni az előíleteken, melyek az embereket méltókra és méltatlanokra osztják meg? Ki tud felülemelkedni a szabályokon, amelyek a társaságban érvényesek? Ki

vállalja az orvos szerepét, hogy ne az egészségesekkel barátkozik, hanem a betegekkel? Ki az, aki nem fél attól, hogy a bűnösökkel való érintkezés által beszennyezi magát, vagy könnyelműnek mondják érte őt magát is? Kérdeztem, de nem akarok én felelni. Feleljen kiki magának.

Kétségtelen, hogy reánk, keresztyénekre csak egy mérték lehet irányadó és kötelező: amit maga Krisztus állított fel. S ha ez ellentében áll életünkkel és magatartásunkkal, akkor a keresztyénség beteg. Nagy baj, nagy bún terheli: a törpeség átka. A ”keresztyénség törpévé” torzult bennünk. Időtlen és határtalan lehetőségekre rendeltetett s a legszükebb és legközönségesebb korlátok közé nyomorítva tengi a törpék szerencsétlen és nyomorék életét.

De ezek a törpék igazság szerint: elátkozott óriások.

Mert a keresztyének lényegük szerint óriásokká teremtettek s mégis a törpék elátkozott életét élik. Csak egy hiányzik belőlük, dő ezzel együtt minden: az isteni nagylelkűség.

Isten nem tartotta méltatlannak magához, hogy leszálljon erre a földre, pedig Isten és e föld között olyan szörnyű különbség van, hogy alig tudjuk elképzelni: hogyan is szállhatott le ebbe a fertőbe? De az ő nagylelkűsége nem tartotta méltóságával összeférhetetlennek, hogy lejöjjön ebbe a szennybe és nyomorba, megszabadítani a világot. Ez a megszabadítás úgy volt tervezve, hogy Isten nagylelkűvé teszi az embereket és így fölszabadítja őket a törpeség átka alól. De az emberek sem akkor, sem ma nem akarják vállalni az óriások életét, jobban szeretik a* törpeséget és gyáván megmaradnak a nyomorúságban. Nagyon kevesen csinálnak úgy, mint egy a törpék közül: Máté, aki ott hagyta a pénzváltó asztalt s elment az óriás után, hogy követésében óriássá legyen ő maga is.

IV.

A mai törpe keresztyénség fölfogása szerint a vallás a tisztességes emberek közmorálja. Ez a fölfogás nem szereti az ellenmondást, a rendkívülít, a nagyszabásút. Megelégszik azzal, ha áz ember megfelel a tisztesség és becsületesség átlagos mértékének, amely pontosan megszabja: mi illik és mi nem illik a társaságban. Mint tisztességes emberek, a keresztyének emelt fejjel járnak a világban és meg vannak elégedve önmagukkal. Tisztességük tel-

jesen kizára a megbocsátást, az irgalmasság nagylelkűséget. Új koncepció szerint a vallás különben is csak a tiszteles emberek s arra való, hogy minden fölösleges izgalomtól megvédje az embert. A mai egyházak keresztyénsége előtt ez a „nagy” cél lebeg: mentsük meg az életet az izgalmaktól, tegyük szép csendessé a lelket, szorítsuk jámbor korlátok közé az életet, hogy ne legyenek zavaró kilengései s a szép arany középúton sétálhassunk bőlcstől koporsóig. Hogy ez út két szélén, rettentő szakadékokban farkasok üvöltenek s a mélységebe rántják a védteleneket és vigyázatlanokat, az nem baj, azzal nem kell törödni, amíg a tiszteles elemek biztonságban vannak. Mi, tiszteles keresztyének békésen járunk a kimért úton, irgalmasságot nem akarunk, de áldozatot, azt hozunk az egyházért. És milyen nagy áldozatokat! Megfizettem az egyházi adót, megvettem az Énekeskönyvet, pedig nincs is hallásom, ötször is elmegyek egy évben a templomba, kivéve ha nincs nagyon hideg, úrvacsorát is szoktam venni olyankor, mikor az öregapám is vett... de ezen túl mit akarnak még tőlem?... Keresztyén vagyok a magam szűk, de biztos korlátai közt. Gondom van rá, hogy gyermekem „hófehér” ártatlan-ságban és rózsaszínű ködben lépegesenek előre az aranyközép-úton, bekötöm a szemüket a szeretetem kendőjével, hogy ne lássák a rosszat, ne tudják, hogy bűn is van a világban, „idealizmusra” nevelem őket, mert ez szép és tiszteles dolog.

Ilyen a mai tiszteles keresztyénség, amely e közben a legszívtelenebb fölháborodik azokon, akiket az útszéli farkasok magukkal rántanak a mélybe s a legkönyörtelenebbül ítéli el őket. De a szívét mardosó láthatatlan mérges kígyókat, a könyörtelen-séget és kárörömöt nem veszi észre és keblén melengeti. Pedig ez a kígyóméreg rontja meg és pusztítja el a keresztyénség lelkét.

Sajnos, nem mondhatom, hogy a keresztyénség különbs nem tarthatom jobbnak, mint a keresztyénségen egészen kívül álló pogányok életét. Azt kell megállapítanom, hogy az európai keresztyénség halálos betegségében nem látok biztató jel, mely egyetlen lépéssel közelebb vinné a gyógyuláshoz a mai emberiséget.

Ezért mindenkit figyelmeztetnem kell, hogy az evangéliumot az Isten nem azért adta, hogy azt teljes tisztelettel dicsérve, élet-tükből kirekessük s tovább éljük a törpék nyomorult, önző, torz életét. Az evangélium arra való, hogy vele Isten fölszabadítson minket az elnyomorító bűn átka alól s lélekben óriássá tegyen.

A keresztyénség Krisztus szellemében arra vállalkozott, hogy a hún által megkötözött törpe embert fölszabadítsa s újra lelki emberré, óriássá tegye.

Ez a földadat a legnehezebb, mert szelleméből az emberek önellővá nevelése következik. A valódi keresztyénség nem juhokat, hanem hősöket, nem vak szolgákat, hanem isteni embereket akar nevelni, olyan életre, amely a személyes felelősség öntudatán sarkallik.

Mi senkit se biztosíthatunk arról, hogy saját feladatát helyette elvégezzük, hogy nélküle is megszerezzük számára az üdvösséget. Mi mindenkit segíthetünk és támogathatunk az egyház testvéri hites szeretetközösségének áldott erőivel, de a bűnnel való harcát neki magának kell megvívnia s az üdvösséget neki magának kell átvennie az Úristen kezéből. Ezért nem lehet a keresztyén ember közösséges ember, mert feladatát óriáshoz szabták.

Az igazi keresztyén ember minden nagy ember. Nagy, lélek szerint. Óriásnak kell lennie, mert a Sátán hatalmával csak óriások tudhatnak megbirkózni.

Hogy hova jutott a keresztyénség, azt semmi sem mutatja szomorúbban, mint az a tény, hogy mi is a törpessének ugyanazzal a szellemével állunk szemben, mint egykor Jézus Krisztus. A törpesség szelleme pedig nem tűri a nagylelkűséget s az evangéliumból éppen az evangéliumot irtja ki.

A szertartásos polgári keresztyénség gyáván alkalmazkodik a közszokásokhoz. Megengedhetetlennek tartja a bűnösökhöz való leszállást, mert az a meggyőződése, hogy a bűn beszennyezi a hozzáérőt. Lehetetlennek véli az irgalmasság gyakorlását, mert az a véleménye, hogy az irgalmaskodás áldozatul veti az embert a szentimentális, érzelgő könnyelműségnak. A nagylelkűséget megbocsátatlan tékozlásnak tartja. Nemhogy az élete központjává tenné, sőt ellenkezőleg a kislelkűséget bástyázza körül bőlcs szankciókkal és ezzel zavarba ejti a lelkeket az evangélium igazi lényege felől. A szegény törpe keresztyén nem tudja, kinek higyjen? Az evangéliumnak-e, amely azt kívánja tőle, hogy a betegek orvosa legyen, hogy irgalmasságot gyakoroljon és a bűnösöket megtérésre hívogassa, vagy az egyházi és világi közvéleménynek, amelyik óva inti őt a bűnösökkel való barátkozás fertőzésétől és az irgalmasság könnyelművé tevő szentimentálizmusától? Végre is odajut, hogy

az evangélium „szép túlzásait” a mai viszonyok között nem szabad szó szerint venni s meg kell maradni a szertartásos imák és apró áldozatok keresztyéni nyugalmában. Hogyan is szállana szembe a társadalom hatalmas szellemével, mikor az öngyilkosság lenne?

Mélyen meg vagyok győződve affelől, hogy ez a szükkeblű, tiszteinges keresztyénség sokkal nagyobb ellensége a Krisztusnak, mint a megvetettek és bűnösök egész serege, mert a bűnöst meg-mentheti és meghódíthatja az Úr, de ezt a keresztyénséget, amelyik az ő szellemének megoltó ja, soha. Hiszen a törpe nem is tudja, hogy mi a Krisztus lelke? Meg se tudja érteni a Krisztus szavait: Szeressétek ellenségeiteket. A törpéknak nem is kell a Krisztus. Mivel ellenségei a nagylelkűségnak, a Krisztus követelései csak izgatják őket. Nem tudnak mit kezdeni Vele. De mivel „keresztyéneknek” születtek, természetesen kell valamit kezdeniök vele. E végből szeretnének valahogy alkura lépni és ki egyezkedni ötven százalékra a Krisztussal. Némely parancsát elfogadni, másokat nem. A nyilvános életben vallani Ót és keresztyénnék mutatkozni, a saját küszöbén belül pedig szabadnak lenni tőle. Mi köze a világnak ahhoz, hogy otthon, a saját házamban milyen vagyok?¹ Nem elég, ha keresztyén vagyok ott, ahol mindenki lát s példát vehet rólam? Senki sem kívánhatja, hogy intim baráti körben ne mulathassak azokon a sikamlós történiákban, melyek hallatára a nyilvánosság előtt szabályszerűen fölháborodnék! Nem elég, ha nyilvános szavallatokban elítélem a pusztító szenvedélyeket, még azt is követelné a Krisztus, hogy titokban se gyakorolhassam őket? Nem elég, ha gyermekem és az ifjúság előtt pályakoszorúzott bajnoka vagyok az erkölcsök tisztaságáért vívott küzdelemnek, még abba is bele akar szólani a Krisztus, hogy mit tegyek olyankor, amikor lelkismeretesen gondoskodtam a gyermekem és az ifjúság eltávolításáról?

Ez a törpe keresztyénség, amelynek nem kell a Krisztus, de amelyik dicséri őt, egyedül jóknak nevezi elveit, hogy ne kelljen engedelmeskednie nekik.

Csakhogy ez a keresztyénség Krisztusnak sem kell. Mert ezzel a törpeséggel semmiré sem lehet, nincs vele mit kezdenie. Csak ellenség és ítélobíró lehet ezzel a törpe szellemmel szemben, amely dogmákba és frázisokba falazza be őt s szellemét az Ő nevében gyilkolja meg.

Ezek tények és nem ítéletek. Csupán konstatálni akartam s nem ítélni. A polyva és a hamu önmagában hordja ítéletét.

Az evangélium csak forradalmi úton győzedelmeskedhetik a lelkeken. Szelleme gyökeréből akarja megrázni, ledönteni és megváltoztatni a világot. Teljes elszánással tör az ember alacsonyabb természetének elpusztítására. Nemcsak a közönséges állati természet ellen küzd, amely, mint a földhöz kötő közös örökség, önmagában se nem jó, se nem rossz. Az evangélium igazi ellensége az emberben lakó civilizált állat, ez a gonosz bestia, amely ki van tanítva minden rosszra, olyan gázságokra, melyekről egy állat még álmodni sem tud. Mert ez a szörnyeteg képes az értelmét olyan pokolgépek föltalálására használni, melyhez képest egy jámbor oroszlán fogacskái ártatlan gyermekjátékok. Az evangélium ezt az állatot, ezt a mélyiségből való fenevadat akarja elpusztítani, mint a romlás fészkkét és a bűn szolgáját. És ezért forradalmi megrázkoztatással akarja bennünk fölszabadítani az isteni embert, az óriást. Forradalmának jelszava: mindenki óriás, lélekben.

Az óriások közt pedig nincs különbösz. Az evangélium csodálatos világában nem is lehetnek különböszégek, mert Isten országát semmiről mértékkel nem lehet megmérni. Itt a mérték csak egy: óriási, végtelen. A nagylelkű emberek egyformán óriások. Mindegy, hogy a világ szerint király, pap, tanító, földműves, munkás valaki: a nagylelkűségben mind egyformák. Mert a nagylelkűség az a csúcs, ahol rangkülönbösz nélkül látjuk egymás mellett a királyt és a koldust.

Ki a legnagyobb ember?

Aki a legmélyebbre tud lehajolni, hogy valakit fölemeljen. A lelkei nagyságot tehát az elveszettekhez való lehajlás íve méri.

Ez az egyetlen, igazi nagyságmérő a Krisztus országában s ebben tündöklik az Örökkévaló dicsősége, aki mindenjáunkat elhívott a nagy életre.

Mi mind óriások vagyunk, csak a bűn átka alatt látszunk törpéknek. A Sátán átkozott varázsa tett elátkozott óriásokká.

De ha a szívünk meghallja a fölszabadító isteni varázsszót, egyszerre óriásokká lehetünk, akik szeretnek, megboċsátanak és iringalmasságot tesznek. Ezt csak óriás teheti meg, aki a magasságból le tud hajolni a mélybe, a nélküli, hogy beszennyezné magát. Ilyen óriás a Krisztus. Mikor a bűnösök közé vegyült, nem lett

bűnössé s a törpék között nem alacsonyodott el, sőt ellenkezőleg, azok lettek tiszták és nagyok általa. Ahol az óriás megjelenik, ott a törpék is óriásokká lesznek. Akinek szívében a végtelen élet ég, az nem fél semmitől, ahoz nem tapad a föld szennye. A nagylelkű folytonosan lelkeket nyer meg a nagylelkúségre. Az óriás Isten mesterségét gyakorolja a világban: a rosszból jót csinál. S a nagyszerű az, hogy mi mindenjában erre a munkára teremtettünk.

Hogy lehetünk ismét óriássá?

A törpeségünk igazi megismerése és meggyűlölése által. Ez pedig úgy lehet, ha szívünk mélyére szállva, összemérjük magunkat a mi igazi lényünkkel, a mi óriás-másunkkal, a Krisztussal. Ebben az összemérésben látjuk meg, összetörve, hogy mi bennünk a rossz, a csúf, a törpe. Hogy milyen alávaló dolog haragudni, milyen utálatos és csúf haragban élni a hitvesünkkel, a barátunkkal, milyen ocsmányság bosszút állani. Mikor igazán látjuk végre ezt: akkor fölnyílik szívünk ajtója, hogy beléphessen az Óriás. De hogy léphet be a törpe szívbé? Csodálatos dolog, de úgy van, hogy az ember szíve befogadhatja a végtelenet. Ki tud tágulni, hozzá tud nőni a végtelenhez. S ha megfogant benne az isteni új élet, betelik rajta a mustármag csodája, melyből egy nyár alatt terebélyes fa lesz az égi madarak fészkei számára. A léleknek ez a végtelenbe növése a szeretetben történik és nyilvánul. A szeretet végtelen nagy. Tér, idő, korlátok, halál nem gátolják. Aki szeret, annak érzését nem lehet megmérni, a szeretet nem fejezhető ki sem hosszúsági, sem súly-, sem úr-, sem időmértékkal: megmérhetetlen, végtelen. Aki igazán szeret, végtelenül szeret. Az ilyen szent, tiszta indulat határtalan. Az ilyen lélek: óriás. A szeretetben van a nagylelkűség boldog csodája.

VIII.

Ki lehet nagylelkű? Akárki. mindenki, aki egészen komolyan veszi a nagylelkűség feltételeit. Ezek a feltételek a következők: kezdje el komolyan a megbocsátást saját ellenségeivel szemben, vegye föl teljes elszántsággal a harcot a maga bűneivel szemben. Gyakoroljon irgalmaságot azokkal, akik megbántották, legyen irgalmatlan önmagával szemben, Isten elleni bűneiért. Legyen gyógyító orvosa a bűnöknek, legyen halálos ellensége a bűnnek. Ezek a nagylelkűség feltételei. Ezekben jut kifejezésre a Szeretet Igazsága, amely ítélet, büntetés és kegyelem, gyógyítás egyben. Ez az igazság a kicsinyeké, hogy óriásokká lehessenek.

Krisztus mindenki által követhető. Evangéliumának lényege az, hogy lerontotta a szertartások, törvények, társadalmi feltételek, elemek, természeti akadályok korlátait, egyszóval a korlátoltságot mindenkit elhívott a nagy élet örömére és dicsőségére.

Ebben az elhívatásban nem reménytelen többé a küzdelem, mert istennel a szívünkben küzdünk a bűn ellen s ezért annak „pokolba vivő lépcsői” számunkra „mennybe vivő lépcsőkké” for dulnak át a harcban. A bűn nem szűnik meg ugyan tovább kísérteni és ostromolni minket, de ha óriások vették fel vele a harcot, még időnkénti kudarcaikból is egyre fokozottabb lendülettel száryalnak föl a magasba.

Ez a nagy élet a mi törvényes örökségünk, mert a református keresztyénség az öntudatos keresztyénség s híveinek különös isteni előjoguk van a korlátok ledöntésére egyéni, családi és társadalmi életükben. A kálvinizmus a nagylelkűség vallása. De nem a nagyképüség! A kettő közt végzetes ellentét van. A nagyképüség nem keresztyénség, csak szent álarc alá bújtatott törpe felelőtlenség. A nagylelkűség viszont nem könnyelműség, hanem szent felelőssége: az óriások vállára helyezett világteher önkéntes vállalása, melyen Isten országa nyugszik.

Rajtunk nyugszik. Mi vagyunk ezek az óriások.

EMBERI ÉS ISTENI MÉRTÉKEK

I.

Első előadásomban az emberi léleknek arról a bünéről beszéltem, hogy kisebbnek tartja magát, mint amilyen. Nem akarja vállalni a nagy hivatást, amelyre rendeltetett. Törpévé teszi magát, 'holott óriás lehetne.

Most ennek az ellenkezőjéről fogok beszélni. A léleknek arról a bünéről, hogy nagyobbnak tartja magát, mint amilyen. S ha el kellett ítélnünk az emberhez méltatlan törpeséget, kárhoztatnunk * kell az emberi nagyzolást is, a magával való elteltséget, amely a bálványimádás lényege.

A fölfuvalkodottság az emberi mértékek teljes hamisságából származik. A pusztán emberi mérték alkalmazása, önmagunkra és Biásokra, végzetesen téves ítéletekre vezet. Az ember nem lehet mértéke önmagának. Hogy igazán megismerje és helyesen ítéhesse meg önmagát; az evangélium isteni mértékei alá keli állania.

Az emberi és isteni mértékek ellentétét szemlélteti a következő evangéliumi történet: Egy alkalommal néhány írástudó és farizeus így szolt Jézushoz: Mester, jelt akarunk látni tőled, ő pedig, felevén, monda nékik: E gonosz és parázna nemzetseg jelt kíván és nem adatik jel néki, hanemha Jónás prófétának jele. Mert amiképpen Jónás három éjjel és három nap volt a cethal gyomrában, azonképpen az embernek ha is három éjjel és három nap lesz a föld gyomrában. Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd föl ezzel a nemzetseggel és kárhoztatják ezt, mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására és íme nagyobb van itt Jónásnál. Délnek királyné asszonya felkél majd az ítéletkor e nemzetseggel együtt és kárhoztatni fogja ezt: mert ő eljött a földnek széléről, hogy hallassa a Salamon bőlcsesegét és íme nagyobb van itt Salamonnál. (Máté ev. 12. rész, 38—42. v.)

Ebben az evangéliumi történetben mértékek küzdenek egymással: emberi és isteni mértékek.

II.

A farizeusok és Krisztus teljesen ellentétes állásponton vannak. Krisztus hangsúlyozottan kiemeli, hogy az általa képviselt nagyság megítélésére minden emberi mérték elégtelen, ő nagyobb mint Jónás próféta, nagyobb, mint Salamon király. A farizeusok megértették, hogy Jézus ezzel a „nagyobbal” azt fejezi ki: én Messiás vagyok. De a Messiásra vonatkozólag a farizeusoknak más mértékük volt. Ők tényleg valami nagyszerű dolgot vártak Jézus-tól, azért mondták: Mutass nekünk jelt. Kételkedtek benne, nem voltak vele tisztában, nem tudták biztosan, hogy ő-e az, akit Izrael századok óta vár, akinél nincs nagyobb, akinek fellépése meghozza az utolsó feleletet, tehát hogy ő-e a Messiás, a csodák Királya? Lehetséges, hogy az, de az is lehetséges, hogy nem az. Jelt kívánt tőle, vagy ahogy mi mondjuk: csodát, valami természetföllöttit, a minden nap élettel ellentétes. Szerették volna, hogy Krisztus csoda által bizonyítsa be előttük isteni nagyságát. Szemükben csak ez igazolta volna, hogy ő valóban az az Egy étlen, akit várnak. Kérésük tehát kétségtelenül mutatja, hogy az, amit Krisztustól tényleg lát-tak, nekik nem volt elég nagy, elég isteni. Hogy Krisztus tanított és gyógyított, az nem győzte meg őket, nem volt előttük elégé grandiózus megnyilatkozás. Váradalmaik Messiása mennyei király volt s azt gondolták, hogy a király nem bíbelődhetik sántákkal, vakkal, koldusokkal, az utca szeméjével s a társadalom kivetett-

jeivel. Lehetetlen, hogy a király leüljön ezekkel lakomázní s idejét örökösen a söpredék közt töltse. Lehetetlen, hogy főgondja ezek nyomorúságának enyhítése legyen. Fölszabadító királyi személyiséget vártak s Jézus nem királyi fényben és diadallal, hanem a köznapi ember igénytelen formájában jött közéjük. Egyszóval: nem ütötte meg a farizeusok mértékét.

De mielőtt ítéletet mondanánk, gondoljuk el ezt a helyzetet a mi napjainkra és körülményeinkre átplántálva. Tegyük föl, hogy mi várjuk a Messiást, az egyetlent és legnagyobbat. S gondoljuk el, mi lenne, ha egy ember azzal az igénnel lépne föl közöttünk, hogy ő az, de nagy tények helyett a Pata-utcai szegények között forgolódna. Valószínűleg az összes hírlapok nagyon kicsinyölleg s kiábrándultan írnának róla. Legföljebb a söpredék ujjongana s lelkesedne érte. De a söpredék sohasem számított. A politikusok, tudósok, előkelők ma is csak úgy néznének reá, mint Jézusra a saját korának emberei. Az akkori öreg főpap, hosszú fehér szakálával, aranyos ruhájában, ítéloszék ében ülve biztosan úgy képzelte el, hogy Krisztus első vizitje mindenestre őt illeti, vele fogja majd megtárgyalni a dolgokat s a zártkörű megbeszélés alapján fognak történni a világrendítő események. S a mai főpap nem így gondolná-e? Viszont a tudósok is ugyanígy gondolkoztak a saját fontosságuk felől a Messiás programjában. S a mai tudósok el tudnának-e képzelni egy világváltozást a saját bölcseségük igénybevétele nélkül? Akkor is, ma is termésszeset a saját bölcseségük igénybevétele nélkül? Nem mondták, hogy amit tesz, az nem jó, nem helyes, csak az volt a kifogásuk, hogy nem királyi, nem nagyszerű s ennél fogva válik csalássá és visszaéléssé. Ugyan, hogy fognak a római kohorszok megijedni egy ilyen királytól, akinek semmi hatalma nincs? Jelt, csodát vártak hát tőle. Ha azt akarod, hogy* higyjünk benned, mutass csodát, nagyszerű csodát, amilyet senki soha nem tudott mutatni!... Ez volt az emberi mérték Krisztussal szemben.

III.

A farizeusok kicsibe vették a lelki nagyságot, a lelki tényeket. Ítem volt mértékük a Szeretet alászálló nagyságához. A politikai tényeket sokkal nagyobbnak tartották a lelkieknel. Ha Jézus a világ külső rendjét, szociális vagy gazdasági helyzetét változtatta volna meg, vagy még inkább ha hatalmi váradalmaikat teljesítette volna, akkor „nagy”, sőt a „legnagyobb” lett volna előttük. De a lelki szabadítóra nem volt szükségük. Egyszerűen több volt nekik a földi élet a saját lelküknél. Mértékhíabajuk folytán magukat sokkal nagyobbnak tartották Jézusnál. Úgy érezték, hogy ők magasabb régiókban járnak annál, aki tiszta lelki szférákban dolgozik.

Ennél siralmasabb eltorzulása az emberi életnek lehetetlen, mert *ez* azt jelenti, hogy az ember a külső dolgokat sokkal nagyobbra tartja a saját lelkénél s nagyságát külső körülmény ékkel méri. Nem is veszi észre azokat a lelki erőket, amelyek benne működnek. Krisztus ellenfelei nem is tudják, hogy van lelkük. A „jelkívánásnak” ez a „gonosz és parázna” nemzetisége csak egy jelt kaphat Krisztustól: a Jónás próféta jelét. Ez pedig az elítéltetés jele. E nemzetéggel szemben Krisztus csak az ítélet álláspontjára helyezkedhetik. Jelt kívántok tőlem? Rendben van; itt a jel: Isten gyilkosai vagytok, akik föld alá dugjátok és mázsás kövel pecsételitek le az isteni életet. Ez az egyetlen jel, amit kaphattok tőlem. Az örökkévalóságig fog égni a homlokotokon, égetőben, mint Kain szörnyű jele.

Az olyan nemzetégeknek, amely mérték dolgában ilyen tévedést követ el, csak a saját kárhozatának jele adatik. Mert ez a nemzetég magamagát ítélte halálra.

... És ettől kezdve a világ végéig, minden jelkívánó nemzetégenek csak a kárhozat jele jár. A keresztyénségek is, ha az isteni nagyságot külső jelekből akarja megítélni s engedelmességét azokhoz köti.

Mindenki, aki a maga akaratát s vágyait Istennel akarja igazoltatni, a jelkívánó nemzetéséhez tartozik. Sajnos, a dolog úgy áll, hogy sok keresztyén hajlandó magának Istant „tartani”, ha az szolgálja őt s teljesíti kívánságait. Ha pedig nem, azonnal kész hűtlenül elhagyni s bálványt állítani magának, hogy Isten helyett azt imádja. Az ilyen keresztyén a halál jegyét hordja magán s nem adatik más jel neki, mint a Jónásé, mert megöli Krisztust, sírt ás neki a lelkében s kipusztítja önmagából Istant. Amilyen mérték-

ben a bálványimádás bűnében találtatik az ember, olyan mértékben áll közösségen a Krisztus gyilkosaival. Ez Krisztus féllelmes ítélete minden gonosz és parázna nemzetseg ellen.

IV.

A jelkívánó, hűtelen nemzetseg önmagát teszi mértékké s önmagával méri Istenet. Nem ismer a maga lényénél, akaratánál, szenvedélyénél nagyobb mértéket. Követi a szofista elvet: minden dolog mértéke az ember; jó az, ami nekem jó. Isten akaratát is csak akkor fogadja el, ha az megfelel az ő mértékének s elveti, ha nem. Ebből származik az a hihetetlen mértékbeli tévedés, amely minden ellenkezőleg ítélt meg, mint ahogy valójában van. minden nagyot kicsinek s minden semmiséget nagynak fog látni, fonák világot teremt magának, amelyben kicsinyesség, szükkeblúség, önzés uralkodik. Gyermekmesékben szerepelnek óriások, akik rettentően nagyobbak és hatalmasabbak, mint az ember, de mégis szolgálnak neki, mert a mese hősének varázshatalom van a kezében. Ha megfűj egy sípot, rögtön három óriás jelenik meg s alázatosan tudakolja és teljesíti kívánságait. A jelkívánók is így szeretnék „kezelní” Istenet. Úgy képzelik, hogy varázshatalom van a kezükben, melynek erejével a náluk sokkal hatalmasabb óriást, Istenet tetszésük szerint dirigálhatják. A varázsz-síp, amit fújdogálnak: önző imáik és lélektelen szertartásaik. Ezekkel sípol a kicsi ember a nagy, hatalmas Istennek s rendelkezik neki, hogy vágyait szolgálva szalljon érte ide-oda. Nagyon jó, hogy mindenható és így minden megtehet értünk: éppen ezért mondunk hozzá minél több imádságot s bűvöljük minél több ceremóniával, mert így biztosabban kikénszeríthetjük tőle vágyaink teljesítését. De mindig azzal a titkos gondolattal sípolunk: ha nem teszed meg, amire kérlek, mert imádjálak? S mivel ezt az imádságot Isten nem szokta meghallgatni, szülötte a hitetlenség lesz. Nem imádkozom többé Istenhez, mert úgy sem hallgatja meg, nem hallgatja meg, mert nincs. Ki volna nálam jobb gyermeké, ha megtenné, amit én akarok”? De mert nem ad jelt szolgálatkészsegéről, nem törödöm többé vele. Élek, ahogy tudok.

De az ember nem tud megélni a maga erejéből. Ha nem hisz Istenben, hinni fog a gonoszban. A meg nem hallgatott imádság miatt hitetlenné lett ember szükségképpen babonássá lesz. Istenben nem hisz többé, de odajut, hogy egy gombját nagyobb erőnek tartja Istennél s remegve fogja, mikor valami bairól beszél. Isten

törvényeit nem látja s azokban nem bízik, de törvényt lát és hall a kuvik szavában, az úton átszaladó nyúlban, a tizenhármas számban, a denevér röpülésében, a kéményseprőben, a tele cseberben, a kutyá vonításában s ezeknek a „jeleknek” vakon hisz. Nem is veszi észre, hogy mint teljesedik rajta az ítélet: jelkívánó lelke mindenütt csak a halál és kárhozat jelét kapja, a babona halálos bilincsé kovácsolódik körülötte, élete töprengő, aggódó, félelmes, szomorú rabsággá lesz a Babona rettenetes bálványának karmaiban. A félelem vallásának lett rabjává s ez a vallás nem egyéb, mint az önimádat negatív oldala: istenített személyiségünk mágikus védekezése, melynek ceremóniái helyettesítik számára a vallást s ha ezeket elvennék tőle, összeesnék, semmivé lenne. Magamagát tette a dolgok mértékévé, de ezzel együtt rabjává is lett a dolgoknak. Elvesztette a lelkét, mert „jelt” akart kapni. Mint a vak a színeket, úgy nem látja az igazi lelki valóságot. Behunyt szemmel retteg a képzelt démoniságtól, de ha kinyílna a szeme s meglátná, hogy milyen óriási lelki hatalom tölti be a mindeniséget, a szent félelem súlya alatt roskadna le.

Sejtetnek valamit e hatalom létezésből az emberiség nagy költői. Fantáziájuk erejével néha föl tudják nyitni egy pillanatra a szellemvilág zárt ajtóját s már ettől is káprázik a szemünk. Pedig ez még nem a valóság, csak a valóság sejtelme. Még mindig csak emberi mérték szerinti hasonlat, tükrő általi homályos látás. Hová lesz emberi mivoltunk nyomorult mértéke, ha egyszer meglátjuk azokat a mérhetetlen lelki energiákat, melyek a világmindenséget betöltik s valósággal megismerjük, hogy mik vagyunk mi azok kezében¹? Mekkora jótétemény, hogy nem tipornak el, sőt kezükön hordoznak, éltetnek és védelmeznek? Mivé lesz akkor a jelkívánó nemzettség, amely olyan nagynak tartja magát, hogy a lelki hatalmak Urát, Istenet is szolgálatába akarja hajtani varázsimáival és ceremóniáival?

A jelkívánó ember szörnyű istenkáromlást végez. Bálványt imád, mert halvánnyá tette sajátmagát. Az önző imádkozó saját-maga előtt térdel s sajátmagához intéz imádságot. Mert az az Istene, akihez imádkozik, épp olyan gyaroló és önző, mint Ő, csak-hogy óriási méretekbe képzelve át. Ez a bálvány, mely föl van ruházva az ember irigységével, bosszúsomjával, zsarnoki szenvédélyivel, teljesen elzárja az utat az igaz Istenhez, mert közéje és az ember közé állott. S ettől a faragott képtől kéri a jelkívánó saját akaratának teljesítését. A mértékbeli tévedésnek ez a büne, mely Isten helyett bálványhoz kiált, nem kegyelmet, hanem kiszolgálást kér s nem is kér, hanem követel. Így térdel az emberiség az Észnek,

a Mammonnak, a Szenvedélynek borzasztó bálványa előtt s ezektől várja megváltását. A maga igazolásának jelét keresi s csak a lélek-gyilkosság jelét kaphatja, mert ki akarja szorítani a világból a lelkiséget, azt akarja, hogy a világban csak egymást ölö és mar-cangoló testek legyenek, melyeknek törvénye: aki bírja, marja.

V.

Az evangélium ezzel a mértéktelen önimádattal szemben föl-nyitja az ember szemét az igazi mértékek meglátására. Ezek lelkí mértékek s csak lelkei szemekkel láthatók, mert az igazi nagyság csak lélek szerint ítélezhető meg.

Van egy valóság, ami nagyobb, mint mi, ami abszolút, aminek feltétel nélkül engedelmeskednünk kell. Ebben az engedelmességen van a szabadság titka. Az ember számára csak egy szabadság létezik s ez a szolgálat szabadsága. minden más szabadság: rabság. Az igazi szabadság abban áll, hogy engedelmesen alávetjük magunkat az Isten által elénk állított mértékeknek. Ezeket a mértékeket Krisztus hordozza az evangéliumban. Ezért lesz az evangélium életünk zsinór-mértéke, mely mindenekelőtt arra vezet el, hogy meg-lássuk az emberi mértékek megbízhatatlanságát és teljes relativitását. minden igazi keresztyén élet ezzel kezdődik. Ha nem tudjuk belátni emberi mértékeink helytelen voltát, menthetetlenül bálvány-imádásban maradunk és veszünk el.

Meg kell tanulnunk, hogy semmi sem érdemli meg a „nagy” nevet, ami földi és emberi. Ami pusztán emberi, az nem lehet nagy.

Erre az emberiség nagy bálványa, a tudomány is megtaníthat minket, ha bizonyágtételét az evangélium lelke szerint hallgatjuk. Tudományosan is rá kell jönnünk arra, hogy földünk, amelyen annyi dicső és szörnyű dolog történik, egyáltalán nem érdemli meg a nagy nevet. A világgegyetem mértékei szerint olyan kicsi, hogy nincs is reá egyáltalában mérték. Maga a tudomány tanított meg min-ket erre, mikor összetörte a régi embernek azt a hitét, hogy a föld a világgegyetem központja, a nap körülötte sétál s a csillagokkal együtt csak arra való, hogy nekünk világítson. Az új tudomány véget vet ennek a kedves, gyermekiesen önző világszemléletnek. Ma már tudjuk, hogy a csillagok nem lámpások, hanem óriási világok, melyeknek legtöbbjéhez képest földecskén elenyésző sem-miségek.

A tudomány mellett némely vallásrendszerek is megszégyenítették a keresztyénséget azzal, hogy híveiket a látható világ kicsi-

ségének, semmiségének alázatos megismerésére vezetik. A buddhisták naponként rendszeres meditációt fordítanak arra, hogy maguk elé állítsák a világ semmiségét.

A képzeletünknek is meg van adva a lehetőség, hogy erre rávezessen minket. Ha fantáziánk belehelyezkedik a világminden-sége, gyűszűnyi vizzé válik előttünk a Csendes-óceán s a legmagasabb heggyöriás kicsike ránczá egy alma felületén.

De a tudomány és képzelet minden alkotása is magán hordja a kicsiség és bizonytalanság jelét. Meddig tart a híres természettudományi rendszerek érvénye? Az emberek hozsannával fogadják őket s esküsznek reájuk. Ha Isten igéjére is így esküdne a világ, az Isten országa már régen megvalósult volna. De alig esküdtek reá, másról új természettudományi rendszer jön s noha megjelenésekor úgy fogadják ezt is, mintha az örökkig az igazság maga volna, ötven év múlva szintén elavul s bolondsággá lesz. A filozófiai rendszerek sem dicsekedhetnek nagyobb maradandósággal s az ellenfilozófiák zúrzavara Pilátusokat készít fanyar mosolyra: Micsoda az igazság? És meddig élnek, azaz meddig hatnak az emberiség nagy költői és írói? Ha az iskolakönyvek pápaszemét levetve nézünk szembe a dologgal, szánalmasan rövid időnek fogjuk látni azt, amíg a költők és írók, a nemzet virágai hatni tudnak. Nagy dolog, ha egy írót ötven évig olvasnak. S mi az az ötven év? Elenyésző buborék az emberiség életében. És mi az emberiség hatezeréves története a föld sok százezeréves életében? Creg bolygónk talán alig is vette még észre a bőrén mászkáló férgeket s lehet, hogy mire egyet pil-lant, már nem is lesz ember a földön. Ha mindezt végiggondoljuk, mosorvognunk kell Horatius „Exegi monumentum aere perennius”-án. Ez a költő nem volt tisztában a versével. Ki tud ma hiba nélkül egy Horatius-verset? A latin-tanárok is, akik hivatalból tudnának ilyet, az idő vasfoga kezdi végképpen megörölni. S meddig tart egy szép festmény, egy hatalmas épület, vagy egy nagyszerű szobor? Tavaly láttam Paál László gyönyörű képeit csaknem kivehetetlenné feketedve. A gúlákról már Madách megmondta az igazságot s a szobrokról mi tudjuk a legjobban, hogy nem maradnak a helyükön sokáig... Meddig tart egy császár ha-talma, egy hős dicsősége, egy asszony szépsége? Ezek az ember „nagy” dolgai?! Mi az, hogy „nagy”? Nevertséges és szánalmas semmi az egész, A földdel együtt minden, ami emberi, halálra van ítélezve. És ez a semmiség akar jelzést az Istantól, hogy neki van igaza, különben egyáltalában nem hajlandó elismerni, hogy van Isten, vagy zúglódik, hogy nem kap más jelzést, mint a kárhoztatásét!

Ami téren és időben van, az sohasem lehet nagy. De az, ami e korlátoktól szabad, igen. A lélek számára nincsen sem tér, sem idő. Mi a feltétele annak, hogy a lelki valóságot igazi méreteiben meg tudjuk ragadni? Elfelejtkezni arról, ami korlátok közt van. Az igazi nagy valóság csak akkor látható, amikor teljesen el tudjuk felejteni a téren és időben élő önmagunkat. Ha ezt meg tudjuk tenni: belépünk Isten országába s azonnal látjuk a nagy, hatalmas, igazi valóságot. Szabadon állunk a végtelen lelki birodalomban s a Lélek birtokába vehet bennünket, hogy áthatva és átformálva minket, másokba is átzuhogjon. Az élet mértéke, az isteni mérték tehát ez: megsemmisülve szolgálni Azt, akiben igazi valónk él.

Ez az élet egészen új indulatban tör föl belölünk s biztos, hogy ez az indulat nem a gyűlölet, amelyben legkevésbbé felejtjük el magunkat, amelyben leginkább önmagunk vagyunk. Aki csak önmagát látja, az feltétlenül a gyűlölet sodrában van. Minél inkább feledkezik el valaki önmagáról, annál biztosabb, hogy kiárad belőle az az indulat, „mely volt a Jézus Krisztusban is”: a szeretet. Hogy az ember képes ennek az egyetlen „nagy” indulatnak kifejezője lenni, ez az egyetlen isteni jele annak, hogy a „nagyság” egészen emberivé lehet, mert Isten a szeretetben lett emberré. Ezenkívül más jelt kérni: bálványimádás, istenkáromlás. De viszont annak, akinek lelkében megvalósult ez a szeretet, minden alkotása, bár önmagában, földi relációiban mulandó, mégis diadalmas jelévé válik az alkotó lélek örökkévalóságának. minden, amit az ember alkot, elmúlik, de az alkotó szeretet megmarad örökre. Aki alázatos örömmel fölfedezte magában az isteni szeretetre való képességet, megláttá a „jelt”, hogy Istennek üdvösségre kiválasztott gyermeké. Emberi mivoltunknak ez az egyetlen igazi, mert isteni mértéke.

FÖLSZABADÍTÓ KÖTELÉKEK

I.

A mai ember szenvédélyes újságolvasó. Pedig az, amit az egész világsajtó napról-napra föltállal elénk, alig okozhat örömtöt az olvasójának. Egy szempontból azonban szomorúan tanulságos ez a minden napos hírzuhatag: megdöbbentően tükrözi az európai emberiség ijesztő válságát. Az újságok közmondásosán színeznek

és túloznak, de csak a részletekben. A körülöttünk hullámzó élet és akármelyikünk társadalmi köre is, ha kissé mélyebben tekinthetjük bele, igazolja a szörnyű képet, mely az európai ember lelkéről az újságok híreiben kialakul. Reánk nézve annál ítéletesebb ez a kép, mert *egy* pillanatig sem lehet kétség a felől, hogy ez a válság a hagyományos keresztyén világnézetnek, erkölcsi fölfogásnak és társadalmi rendnek válsága.

Akik résztesznek a keresztyénség jelenlegi nagy mozgalmaiban és világkonferenciáin, mondják, hogy az ott megjelenő ázsiai és afrikai kiküldöttek, hinduk, kínaiak, négerek ellenségesen állanak az európai keresztyénséggel szemben s azzal vádolják, hogy a keresztyénségből kihullatta az evangélium Krisztusát. Egyik keresztyén világkonferencián a hindu kiküldött így nyilatkozott: nekünk a Krisztus kell, de a ti keresztyénségeket nem.

Úgy látom, hogy ennek a válságnak legfőbb oka az Őszinteség hiánya a keresztyén társadalom életében. Végzetesen hiányzik belőle az az őszinteség, amelyre Krisztus sokszorosan kötelezte tanítványait. De ha így áll a dolog, akkor a keresztyén társadalom hazug életet él, a hazugság pedig az emberi lélek rákfenéje. Sajnos, ez a halálos nyavalya éppen azt az intézményt kezdette ki, melyen az egész keresztyén társadalom alapszik és áll: a családot. A társadalmi válságot éppen a családi élet kötelékeinek bomlása, fonákjára fordulása jellemzi. Világszerte ezzel küzd ma a keresztyén társadalom. A férfit és a nőt, a szülőket és a gyermeket összefűző legszentebb kötelékek váltak kínzó rabláncoikká, melyeket dühösen tépdesnek a mai kor gyermekei. Éppen ez mutatja, hogy a keresztyénség még sohasem volt olyan rettentő veszedelemben, mint ma.

Az igazság az, hogy ezeket a „bilincseket” Isten a szabadság kötelékeiül teremtette, azaz mi úgy vagyunk alkotva, hogy ilyen kötelékek között élve érjük el és valósítsuk meg a szabad ember, a lelki szabadság eszményét. Ma már szinte túlzásnak hangzik az a természetes igazság, hogy az ember egyedül a családi élet kötelékeiben és azok által lehet a világgal szemben és önmagával szemben is szabaddá. Nagyon egyszerű ennek a magyarázata: a családi élet természete szerint a szeretet köteléke, ezért fölszabadító hatalom. De az a baj, hogy a szeretet üres szóvá, rongy frázissá alacsonyodott a hazug életű keresztyének szájában s így a szeretet isteni kötelékei pusztán emberi kötelékeké silányodtak, melyek önmagukban véve semmi maradandó értékkel nem bírnak. Az a patriarchális családi eszmény, mely föltétlenül a keresztyénség lényegéhez

tartozik, a pusztán emberi kötelékek között elszorvadt s ezzel az emberiség elvesztette a lelki dolgok valósága iránti érzékét. Miután a mai embertípus nem tartja valóságnak azt, ami lelki, csak a közvetlen élvezetet vagy hasznos hajtó anyagi valóság iránt érdeklődik s abba a szörnyű állapotba jut, hogy nem tudja többé értékelni az élet drágább felét alkotó lelki tényeket: az elmelyedést, az odaadást, a türelmet, az áldozatokkal járó rászánást s nem is érzi többé, hogy a léleknek éppen olyan valóságos hatalma van, mint a természeti törvények. A lelkiség haldoklása megkezdődött. A betegség olyan súlyos, hogy nagyon könnyen a beteg életébe kerülhet. Még nagyobb baj, hogy ez a sorvadás nagyon hasonlít azokhoz a halálos kórokhoz, melyek csillagó szemeket és rózsás arcot adnak hazug ajándékul a betegnek, aki soha nem érezte magát olyan jól, mint közvetlenül a halál előtt...

De a mélyrenéző szemeket nem lehet megcsalni. A világstatisztika hangtalan rovásai égbekiáltó vész jelét adnak: a családi életben soha nem ismert számban törnek föl olyan természetellenes bűnök, melyek nemsak a fegyelmezettebb időkben, de még ma is természetellenesek az emberiség köztudatában, mint a szinte járvánnyá vált szülögyilkosságok egész tömege... Hogy lehetséges ez a keresztyénség huszadik századában, kétezeresztendős keresztyén nevelés után?

Úgy, hogy a családi élet, amely mélyében és lényegében a szeretet fölszabadító lelki köteléke, pusztta emberi szövetséggé vált s ezáltal a világromlás fészkévé. Az ilyen kötelékből „szabaduló” gyermekek, mint azt a legutóbbi német diákrádzsácia olyan meglepő világossággal mutatta, nem állhatnak ellent a bűn pusztító baktériumainak. Ha Istenítélet következik erre a társadalomra, az a családot fogja felelősségre vonni mindenért, ami romlás ma történik, mert Isten az emberi életet a családi élet szeretetkötelékére alapította.

II.

Egy megdöbbentő bibliai történetet fogok idézni. Azt a lát-szatot fogja kelteni, mintha Jézus magatartása családellenes lenne. Különös kis történet, ami felett könnyen el szoktak siklani, nem szeretnek mellette hosszasan időzni az emberek. Így hangszik: „Mikor pedig még szóla a sokaságnak, ímé az ő anyja és az ő testvérei állanak vala odakünn, akarván ővele szólni. És monda néki valaki: ímé a te anyád és testvéreid odakünn állnak és szólni akarnak veled, ö pedig felelvin, monda a hozzá szóló-

nak: Kicsoda az én anyám; és kik az én testvéreim? És kinyújt-ván kezét az ő tanítványaira, monda: ímé, az én anyám és az én testvéreim! Mert, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát, az nékem fitestvérem, nőtestvérem és anyám.” (Máté ev. 12. r. 46—50. v.) Ez a különös történet nem akar egyebet mutatni, mint azt, hogy a családi élet nem pusztán vérségi kötelék, mert ha az volna, akkor rabiga, bilincs lenne. Az evangélium szempontjából csak lelkei, szellemi kötelékek létezhetnek. Ezt ugyanaz a Krisztus mondja, aki édesanyjáról még a keresztfá kinjai közt sem feledkezett meg, tehát ebben a jelenetben sem akarhatta őt megtagadni. Csak arra akarta felhívni a figyelmet, hogy isteni szemmel nézve nem a vérségi kötelék az, ami az embereket egymáshoz fűzi, hanem a lélek. A pusztán emberi kötelék nem érték, csak ha lelkei közösséggé, tehát a szeretet kötelékévé válik. Hogy mennyire mély igazságot fejez ki Krisztus Urunknak ez a nyilatkozata, mely szerint csak az lehet az én családom igazi tagja, aivel közös lelkivilágba tartozom, — azt a tények bizonyítják. És pedig sajnos, legerősebben éppen az ellenkező tények. mindenki láthatja, hogy azoknak a házastársaknak viszonya, aik-nél ez a kötelék tisztán testi, a gyűlölet rabszolgaságává változik, mégpedig elkerülhetetlenül. A tisztán testi viszony közössége úgy visszajára fordítja az emberi természetet, hogy a szeretet szabadságára elhívott lelkek — Schoppenhauer hasonlata szerint — egymást halálosan gyűlölő gályarabokká lesznek, akik kénytelenek tűrni a másik rettentő közelséget, mert össze vannak láncolva a gályapadon, pedig ha lehetne, szívesen gyilkolnák meg egymást. Tolstoj művészete alkotott megrázó képet erről a rettentő kötelekről. Az ilyen kötelékek csak leigázó s megalázó kötelékek lehetnek. De ha a szülöket gyermekéikhez is csak a vérségi kapocs fűzi, soha nem tudnak embereket nevelni belőlük. Ha gyermekéik életében csak a maguk testi életének folytatását látják, miben különbözök az a gyermek a háziállattól? Milyenné válthatik az a gyermek, akit szülői nem azzal a gondolattal nevelnek, hogy különb embert alkotnak belőle önmaguknál? A gyermek is, ha tisztán testi közösséget érez szüleivel, idővel szembe fog szál-lani velük s előáll a legszomorúbb harc: a szülők és gyermekék viszolykodása. S a gyermek ezt a harcot kiviszi majd az életbe is. Mert nem tanulta meg tisztni szülőit a családi élet keretén belül, nem fog az életben sem tisztni senkit s őt magát sem fogja tisztni senki, mert nem tud tiszteletet ébreszteni maga iránt. Később még szomorúbb dolgok is következnek: a szülők meg-vetése, az előregedett szülők elnyomása. S mindezekért mégis a

szülöket vonja felelősségre az Isten. Az ő búnök az, hogy összettartottak őszinteség nélküli szörnyű kötelékeket; természetes buntetésük tehát, hogy elnyomják s megvetik azok, akitet ők hoztak a világra. Természetes, hogy az elnyomók is bűnhődni fognak majd azokban a kötelékekben, amelyeket maguk hoznak létre. így támad a bún halálos, szörnyű láncolata, ellenfront azzal szemben, amit Isten akart. A Sátán ördögi gúnykacagása az Úr összetört remeke fölött. Kacag az ördög, mert sikerült neki Istennel?: ezt a legnagyobb, legszentebb gondolatát eltorzítania s visszájára fordítva megszentségtelenítenie.

Van egy másik kötelék is, amely a családot a verség mellett össze szokta tartani s ez az érdek. Ha a családi érdek nagyon erős, látszólag, a világ előtt, bámulatosan sokáig tudja összettartani ezt a köteléket. De ha ez az érdek nem a szeretet lelke érdeke, hanem csak pusztai emberi érdek, noha a világ számára sokáig egzisztálhat, belső büntetése beteljesül. Súlyos belső válságok, szennedések folynak le benne, mert a hazugság minden magában hordja a legrettenetesebb büntetést. Ez a családi élet sem fölszabadító kötelék, mert mikor a gyermekek megnőnek, rendesen ők a legelsők, akik az összetartozó érdekeket semmibe se veszik. Sok keserűszívű apát és anyát láttam, akiknek gyermekei pályávalásztásukkal, vagy házasságukkal széttépték a családi érdek kapcsait s ezáltal összetörték szüleik minden reményiséget. A szülők csak természetes büntetésüket kapták meg, mert csupán érdek fűzte őket a gyermekükhez, csak érdekközösség volt köztük s nem a szeretet közössége, amelyre Krisztus akarta alapítani az emberi társadalmat. A szülői tisztelet és tekintély megdöbbentő hanyatlása, a házastársi viszony fölbomlásának ijesztő tünetei, a gyermekek egyre fokozódó romlottsága kétségtelenül bizonyítják, hogy a polgári keresztyénség családi típusa, amelyre századokon át épült a társadalom, összeroppanóban van. A társadalmi válság ma már egyenesen katasztrófális méreteket kezd ölteni. Ismétlem,? ha valami megássa az európai kultúra sírját, akkor a családi élet mai típusának csödje lesz az.

Mert a mai keresztyén társadalom elvakultan csak arra törekzik, hogy a látszatát őrizze meg a keresztyén életnek s a forma mögött épp az ellenkezőjét folytatja annak, aminek a látszatát őrzi. De ez a forma összeroppan és agyon fogja nyomni a hazug nemzettséget.

III.

A családi élet válsága mindenki előtt nyilvánvaló. A kérdés az, hogy miképpen lehetne megoldani ezt a kínzó problémát? — Vannak modern apostolok, akik ezt a megoldást nagyon könyünek tartják: egyszerűen meg kell szüntetni a családi életet s ezzel szabaddá tettük az emberiséget ettől a súlyos gondtól. A szabadságuk ez a gondolata, ami alatt a teljes kötetlenséget értik, a világ fiainak állandó, folyton visszatérő tévedése. E szerint akkor vagyunk szabadok, ha nem köt semmiféle szabály vagy törvény. Miután pedig a családi élet kötelék s miután azok, akik ebben élnek, ezt legnagyobbrészt rabláncre érzik, a szabadság apostolai azt hangoztatják, hogy ezt az állapotot csak úgy lehet meggyógyítani, ha az ember teljesen szabad lesz mindenekben a viszonylatokban, amelyek a családi élet alapját képezik. Ez tévedés. Az élet lényegéhez tartozik, hogy kötelékek közt éljük. Kötelek nélkül nincs élet. Az életet a gátak, partok, kötelékek teszik életté, mert ha a sodrát semmi sem szorítaná, nem cél felé futó folyó lenne, hanem szétterülő mocsár. A mocsárnak pedig az a sorsa, hogy egyre lejebb száll s végül pocsolya lesz belőle, amelyben a békák kuruttyolnak abban a hitben, hogy minden érettük van a világban.

Az emberi élet szabadságra van teremtve, de a szabadságot a törvény biztosítja. Az emberi életnek két olyan törvénye van, amelyek, mint hatalmas tartó-oszlopok, minden emberi, erkölcsi és kulturális életnek egyedüli biztosítékaí. Ezek: a felelősség és az önfeláldozás törvénye. Mihelyt emberi életről van szó, ez a két törvény feltétlenül érvényesül, mert ezek nélkül csak állati létről lehetne szó, sőt az embernek az a különös végzete van, hogy pusztán állat sem lehet, mert ha nem akar igazán ember lenni, akkor sokkal mélyebbre sülyed az állatnál: ördögivé lesz. Az embert ettől a lesülyyedéstől csak az mentheti meg, ha feljebb akar nőni önmagánál, ha felül akarja műlni önmagát. Ha fölemelkedik valakihez, aki nagyobb nála. Miután így áll a dolog, kétségtelen, hogy az ember számára a felelősség nem teher, hanem biztosíték. Mint ahogy kell ilyen biztosíték a forgókeréknek, éppúgy van szüksége az emberi életnek a felelősség törvényére. Számára a felelősség ajándék, ami által emberivé lesz. Az önfeláldozás pedig az embernek olyan előjoga, amilyen nincs senkinek ezen a világon, ami mindenki másról meg van tagadva. Ez az Isten nemes levele az ember számára, amely följogosítja arra, hogy szá-

badon föláldozhassa, odaadhassa magát azokért, akiket szeret, vagy akiket nagyobbnak tart magánál. Aki tölem ezt a jogomat el akarja venni, az a nemességem ellen tör. Az el akarja rabolni tölem azt, ami nekem a legdrágább. Az nekem nem barátom, hanem ellenségem. Ha eldobom a felelősséget, nincs védelmem többé önmagam ellen. Elvettem a páncélt, amely önmagam ellen megvédhet. S ha lemondok az önfeláldozás jogáról, az életem koronáját töröm össze. Ha ember akarok maradni, ha emberi életet akarok nevelni, — e két törvény erejét nem nélkülözhetem. De azok, akik a családi életet meg akarnák szüntetni, éppen ezt a két törvényt akarják az életből kivetni, mert a felelősség és az önfeláldozás nem gyakorolható máshol, csak a családi életben. Azaz ezt a két hatalmas erkölcsi erőt nem lehet addig érvényesíteni a társadalmi életben, amíg át nem éltük, be nem gyakoroltuk azokat a családban. Aki nem próbálta meg ott megvalósítani, a£ képtelen lesz másutt megvalósítani öket. Az Isten a családi életet csodálatos kis modellként alkotta, amelyben mint egy miniatűr mintában, benne foglaltatik az ő egész nagy világterve. Neki az egész világ számára van egy csodálatos terve, amelyben ez a két törvény óriási arányokat ölt: ez az Isten országa. A családi életet, mint egy picike Isten országát azért adta nekünk, hogy ebben az a két világot kormányzó törvény, a hozzáink mért arányokban, érvényesüljön. A család előtt ez az isteni parancs áll: Tanuljatok meg először a verség kötelékében felelősséget vállalni és áldozatokat hozni egymásért. Vállaljátok először ebben a kicsi keretben a szeretet misszióját, valósítások meg az én nagy világtervemet először ebben a kicsi modellben. Tegyétek lelki kötelékké először a családot, hogy aztán lelki kötelékbe léphessek minden emberrel, az én szívem családi tűzhelye körül. A család tehát nem öncél, hanem csak áldott eszköz, boldog alkalom, hogy megtanuljuk benne az Isten tudományát, hogy előkészítsen s alkalmassá tegyen az Isten nagy országának munkájára. És így a verség köteléke csak jelképe a szeretet mindeneket egyesítő lelki köteléknak. Az igazi családi élet tehát csakugyan fölszabadító kötelék, mert megvalósítja az Isten célját és akaratát. Boldog leszek, ha gyerekeimért felelősséget hordozhatok s áldozatot hozhatok, mert ezáltal rokonságba kerülök Krisztussal, akihez semmiféle vérségi kötelék nem fűz, de aki minden érdek nélkül vállaltai a felelősséget az egész emberiségért s föláldozta magát érettünk. Ezzel a szeretet legnagyobb mértékét állította fel: megalapítván az Isten családját a földön.

IV.

Nyilvánvaló tehát, hogy a társadalmi válság megoldása nem a családi élet megszüntetésében, hanem a vérségi kötelékek lelkivé tételében, megszentelésében rejlik. Ha ezek a kötelékek lelkivé változnak, megszenteltetnek, akkor többé nem rabságot, hanem szabadságot jelentenek: fölszabadító kötelékekkel lesznek. A felelősség s az áldozat lelti köteléke létrehozza az élet isteni egyensúlyát: a szabad lelek szerezetközösséget a családban. Ez akkor valósul meg, ha a családi élet alapja a tisztelet lesz. Ez a tisztelet egy minden családtagnál nagyobb erő és hatalom előtt való meghajlás: Isten lelkének tisztelete a csalátagokban. Mert csak akkor tiszteletem a hitvestársamat s a gyermekemet, ha magam is tisztelek valakit, aki nálam nagyobb, akitől én is függök. Ez a tisztelet: önkény tes, engedelmes meghajlás Isten akarata előtt, amely egyedül tökéletes. Ez a tisztelet biztosítja a családi élet egészségét. A főkérés tehát az: kinek akarata érvényesüljön a családban? Mivel egy emberi akarat sem tiszteletrémítő önmagában, csak a mennyei Atya akaratának betöltése lehet a családi élet törvénye, mert minden más akarat önzésre, gyűlöletre vezet, egyedül ez az akarat: szeretet. Ezt az akaratot teljesíteni nem teher, hanem boldog szabadság.

Mikor megszabadultunk a saját akaratunk bilincseitől, akkor lettünk igazán szabadokká Istenben. Mert ahol a mennyei Atya akaratá érvényesül, ott egyoldalú emberi akarat többé nem zsarnokoskodhatik. Szó sem lehet többé arról, hogy a férfi uralkodjék a házban, de persze arról sem, hogy a feleség. Mert evangéliumi szempontból mindenket szolgálni tartoznak a náluk nagyobbnak, az igazi házigazdának, az Urnak, akinek uralma alatt az egész családi élet harmonikusan fejlődik. De viszont egyoldalú lemondás sem lehetséges többe, mert az is szolgaságra és zsarnokságra vezet. Akik igazán szeretik egymást, azok kölcsönösen mondanak le a saját akaratukról, hogy egymás javát az Úr akaratában keressék. Ami pedig a gyermekek vezetését illeti, legyünk őszintékk s valljuk be, hogy mi nem vagyunk jó vezetői a gyermekinknek akkor, ha a saját akaratunk szerint akarjuk nevelni őket.

Mi nem tudjuk, hogy mi jó nekik. A „boldogságukért” való küzdelünk végzetessé válhatik reájuk nézve. Egyáltalában veszedelmes, ha „boldoggá” akarjuk tenni őket. Különben mit is jelent az, hogy boldoggá akarom tenni a gyermekemet? Legtöbbször azt a törekvésemet jelenti, hogy anyagi jólétet biztosítsak számára. Ha nagyon szerén¹ vagyok, akkor diplomát értek ezalatt,

de a legtöbbször hatalmat, gazdagságot, dicsőséget kívánok a gyermekem számára. Pedig nem fontos, hogy a gyermek boldog legyen. Senkinek sem fontos. Kant szerint boldog csak az lehet, akinek nincs esze, mert a nyugtalankodó, kétéltékű, vizsgálódó ész kizára a boldogságot. De kizára ezt a mi mélyebb emberi lényünk is, amely nem boldogságra, hanem tökéletességre teremtett: olyan lelki szabadságra és életre, amelynek egészen mindegy, hogy élete milyen külső körülmények között folyik le. Gyermekéinknek lelki emberekké kell lenniök. Jellemükben kell olyan erőket kifejtenünk, hogy egészen mindegy legyen majd számukra az, amit az élet külsőleg hoz nekik. Annak a szülőnek tehát, aki a maga akarata szerint akarja nevelni gyermekét, vigyáznia kell, mert elbírhatatlan felelősséget vesz a vállaira. Senki sem vállalhatja gyermeké jövendőjéért s nem is viselheti el ezt a felelősséget. Ha pedig kényszeríti a gyermeket arra, amit ő akar, szörnyű büntetéseket fog hordozni. A gyermek szembe fog fordulni vele s vádolni fogja, hogy ő rontotta el az életét. Azt ajánlom, hogy a szülők ne bízzanak a saját akaratukban, ne igényeljék, hogy az ő akaratuk legyen a legnagyobb a családban. Ez nem egyezik meg az önfeláldozás törvényével. De ott van ennek az ellenkezője is: a majomszeretet, amikor a gyermek minden akaratával teljesedik. Ez súlyos megrontása a gyermeknek. Nem ajánlom tehát azt sem, hogy a szülő teljesen rabja legyen a gyermeknek. Tisztelje benne a lelket, az Isten önértékű gondolatát és legyen hűséges végrehajtója benne az Isten akaratának. Így értem azt, hogy a családi élet felszabadítja az ember lényegét, egyéniségett, azt, ami benne lelki s ezáltal mindenkit előkészít abba a nagy családba való belépésre, amely egy Atya uralma alatt mindenkit gyermekké tesz s egy lelki családdá egyesít. Hogy beteljesedjék Krisztus szava: > „Aki az én mennyei Atyám akaratát cselekszi, az nekem fitestvérem, nővérem és anyám”. Csak azok tudnak ebben a világban szabad emberekké lenni, akik ilyen családi közösségből jönnek, csak ezek lehetnek Isten országának hírnökei és bizonyágtevői, mert a saját akaratuk nem választja el őket többé másoktól. Véleményem szerint a szociális válság megoldása is csak egy ilyen lelki megújhodástól várható. Mert az emberek kötő kötélkötéket nem lehet megoldani máskép, csak kölcsönös nagylelkűség által. Ha munkás és munkaadó százegyig vitatják is a maguk igazát, sohasem fognak egymással kibékülni. Következik a forradalom, amikor a munkás megpróbálja, hogy β maga legyen a munkaadó, de ezzel eredményt nem ér el. Mihelyt hatalomra kerül, zsarnokká lesz s olyan terrort fejt ki,

hogy attól koldul a világ. A kérdés megoldása csak a nagylelkűség s méltányosság alapján lehetséges, azon az alapon, amelyet az evangélium képvisel. Ez azt jelenti, hogy az emberek ellentéteit csak a saját akaratukról való kölcsönös lemondás szüntetheti meg, hogy Isten akarata teljesüljön általuk. Kétségtelen, hogy az ellenkező felfogás zúdított a világra minden bajt. De azt gondolom: elég ijesztő a világ képe ahoz, hogy komolyan gondolkozóba ejtsen: Folytassuk-e? Hiszem, hogy el jö az idő s talán hamar eljő, amikor olyan undor és csömör fogja el az emberiséget, amely meggyűlél téti majd vele azt, amit most folytat. S az önmagukból kiábrándult lelkekben fel fog támadni az a vágy, hogy Isten akarata szerint élve, még egyszer tiszteletreméltová tegyék ezt a szót: Ember.

EVANGÉLIUMI LAKÁSTÖRVÉNY

I.

Már a cím is mutatja, hogy az, amiről szó lesz, nagyon közelről érdekel mindenjáunkat. Mert sokféle nyomorúságaink között, amelyekkel a körülmények kényszere folytán napjaikban küzködünk, világszerte a legégetőbb és legsúlyosabb az otthon, a családi hajlék veszélyeztetett volta. A katasztrófális lakásviszonyok miatt elveszett az otthon csendje, békessége, kényelme.

Minden ember arra vágyik, hogy legyen egy szentélye, ahol magában s az övével együtt lehet, ahol otthon érzi magát s berendezkedhetik a maga ízlése s jótetszése szerint. Hogy ez ma miért olyan nehéz s míféle külső körülmények és szociális viszonyok az okai, az természetesen nem tartozik az én előadásomhoz. De minden esetre megállapíthatjuk, hogy a mai körülmények között éppen a lakáskérdés körül dílnak a legnagyobb igazságtalanságok. Lehetetlennek és tarthatatlannak kell tekintenünk azt a helyzetet, hogy a huszadik században még mindig legyen egy nagy csomó ember, akinek nincs lakása, de még sokkal inkább azt, hogy némelyeknek viszont több lakása is lehet. Méltatlan az emberiséghöz, hogy némely család ne férjen a házába s viszont más család tarthasson magának üres házakat is, ha neki tetszik. Ezek igazságtalan dolgok. De elsősorban azoknak kell rajta törniök a fejüket, akik a rendért, békességeért s a társadalom egészséges fejlődéséért felelősek. Én most egy másik lakásügyre térek át, amelyben legjellemzőbb az, hogy sok tekintetben hasonlít a minden napí lakásviszonyok képéhez.

Van egy nagy város, ahol minden ház 61. Ez a város Isten városa, a lelkek összesége. Együtt alkotják Isten nagy, élő városát. Ebben a városban minden házban egy lélek lakik s ezeknek a lelkeknek csodálatos módon olyan törvényeik vannak, úgy vannak megalkotva, olyan a hivatásuk, mint egy családi otthonnak, amelynek az a feladata, hogy benne virágzó élet valósuljon meg, amelyből megtartó erők származzanak a világ számára. Az evangéliumi lakástörvény az Isten városának, a lelkek összeségének törvénye, amely szerint be kell rendezniük az életüket.

Egy alkalommal a Megváltó rövidesen összefoglalta s szemléltette ezt az evangéliumi lakástörvényt. Már említettem egyik előadásomban annak a kornak azt a világszemléletét, hogy az egész világot telítve láitta démoni lelkekkel s ezeknek a számlájára írt minden rosszat, betegséget, bűnt, szerencsétlenséget. A Krisztus gyógyításait is ördögüzésnek tartotta s nevezte. Ilyen ördögűzzel kapcsolatban hasonlítja Krisztus az emberi lelket egy lakáshoz. Ez a példázata a Máté evangéliumában van feljegyezve (12. r. 43—45. v.): „Mikor a tisztálatlan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár, nyugalmat keresve s nem talál: Akkor ezt mondja: Visszatérök az én házamba, ahonnét kijöttem. S odamenvén, üresen, kisöpörve s fölékesítve találja azt. Akkor elmegy s vesz maga mellé hét más lelket, gonoszabbakat önmagánál és bemenvén ott lakoznak; és ennek az embernek utolsó állapotja gonoszabb lesz az elsónél”.

Ez a példázat, amely a lélek törvényét, mint egy lakástörvényt szemlélteti, magában foglalja a lelki egészség feltételeit.

II.

Négy törvénycikkben fogom kifejteni a példázatban szemléltetett evangéliumi lakástörvényt.

Az első törvénycikk így hangzik: A lelkeknek sohasem szabad üresen állnia. Ez az Isten lelki városának, minden egyes lélek-házra kötelező alaptörvénye. Isten megteheti, hogy ilyen intézkedésre alapítsa a lelkek életét, mert nem esik semmiféle olyan szociális hibába, mint a földi hatóságok, akik szintén kimondják, hogy üres lakás nem lehet, de viszont nem gondoskodnak arról, hogy mindenkinél legyen lakása. Isten országában mindenki Önálló, saját lelki házzal rendelkezik. Isten olyan építőmester, aki városának egyik házát sem alkotja olyanformára, mint a másikat. Minden ház úgy van építve, hogy eltért a másiktól, saját

törvényei vannak, egy különálló belső világ, amely csak egy léleké lehet. Ez a lelki ház egytöl-egyig olyan csodálatosan van meg-szerkeszve az Isten által, hogy erőszakkal egyikbe sem lehet betörni. Egy embert sem lehet erőszakkal megváltoztatni. Nem lehet arra kényszeríteni, hogy kitára a lelke kapuját s nem lehet semmiféle parancs-sal, vagy csábítással arra kényszeríteni, hogy más legyen, mint a minden. Az emberi lelket a világ minden ereje, hatalma sem tudja megváltoztatni, megtörni. Ha ilyen nagy hatalmat adott Isten az embernek, ha úgy alkotta meg, hogy belső világa védve legyen minden külső támadás ellen, akkor világos, hogy az egyéniség, az egyéni lélek a legfontosabb tényező a világ-on. Isten a maga világtervét alapítja reá!

Az Isten mindenki elől elzárta a lelket, de viszont kötelezővé tette számára, hogy maga nyissa meg magát s közölje a benne levő erőket a világgal. mindenkinél megadatott, hogy egy külön világnak, a magának ura legyen, életnek és halálnak ura önmaga felett, de viszont isteni parancs kötelezi, hogy hajlékának soha nem szabad üresnek lennie. Üres lélek Isten világában nem lehet. Tulajdonképpen úgy áll a dolog, hogy Isten világában üres lélek a szó szoros értelmében nincs is. Szoktunk ugyan üres lelekkről beszélni, de ilyenkor már értékítéletet mondunk. Tulajdonképpen minden lélek telve van, lakói vannak s valóságos csodákat lát az ember, ha elmerül a lélek benső világának szemléletében. Ha valaki belefigyel a saját lelkébe, megdöbben annak végtelen számú lakóján. Nem is képzelnök, hogy mi minden lakik bennünk s hogy lelkünk csodálatos világa minden óriási lakás. Nem is anynyira háznak, mint inkább várnak nevezhető.

Bárha a lélek egy, mégis végtelen sok tényezőből tevődik össze. Leibnitz úgy képzeli el a világot, mint végtelen számú parányok összességét, amelyek mindenike magában foglalja a mindeniséget. A legközönségesebb ember lelkében is végtelenek a lehetőségek. A mi lelkünkben tényleg minden benne lakik, ami létezik. Sőt Megváltónk azt a csodát jött megvalósítani, hogy a legparányibb emberi lélek a legvégtelenebbet, az Istant is magába tudja fogadni. minden lélek azért van, hogy önmagából kilépjen, célja föltétlenül a cselekvés. Fontos, hogy milyen az a lélek, amely cselekvésekben nyilatkozik meg? Bizonyos, hogy minden léleknek van egy, vagy néhány, vagy nagyon sok célja, minden lélek előtt ott lebeg, mint tulajdonképpeni tartalma, egy célnak a képe, amelyet meg akar valósítani. Ezek a célok lehetnek kicsi vagy nagy dolgok; lehet, hogy a célok az élet folyamán megváltoznak, lehet, hogy egyetlen egy céllá tömörülnek, de akárhogyan legyen

hogy az ember kénytelen célokban gondolkozni, mert úgy van meggerkeszve, ilyen a lelke. Mindig céllá válik benne minden. A célok képei mellé az emberi lélek az eszközök képeit is megalkotja, amelyek által ezek a célok megvalósíthatók, a célhoz vezető utakat, terveket, módszereket is képpé alkotja. Ezekben a cél- és eszközöképekben az emberi lélek különböző képességei öltének testet. A lélek házának e lakói igyekeznek mihamarabb kijutni a világba. Ezért a lélekben folytonos hullámzás és harc folyik. Az, hogy mi célokat tűzünk ki magunk elé: küzdelem, mert az élet céljának kitűzése s az eszközök megválasztása nagy harc és versengés eredménye. Ezek a harrok nagy ellentéteket váltanak ki a lélekben. Van olyan eset is, amikor e miatt a lélek egyenesen meghasonlik önmagával, sőt bele is pusztulhat a küzdelembe. Gyakran a lélekben levő erők két táborra oszlanak s két cél és út képében tömörülnek s az ember nem tudja, hogy ezt válassza, vagy azt? Mi következik, ha erre megyek s mi, ha arra? Ezek a versengések, harrok kisebb vagy nagyobb mértékben minden lélekben folynak. A lélek tudja, hogy ezt a harcot végegesen el kell döntenie. A döntés azonban attól függ, hogy van-e a léleken olyan erő, amely a többi fölött úrrá tud lenni? minden lélek tudja, hogy háza népe fölé parancsnokot kell állítania. A tudomány ezt a döntő hatalmat eszménynek nevezi. Amikor a lélek cselekszik, egy uralkodó eszmény hatalma alatt áll. A cselekvés úgy jön létre, hogy a célok közül az egyik elhalászodik a házban s a többieket leszorítja a sötét helyekre, ahol többé nem érvényesülhetnek. Mert ebben a lélekházban hihetetlen sötét helyek is vannak. Tehát előtör egy cél, amely telítve van a megvalósulás energiájával a úgy betölti az öntudatot, hogy az összes kisebb célok eltünnek mellőle, leszorulnak a tudattalanba. Ez a hatalmas cél az uralkodó eszmény, amely az öntudatot csupa akarattá, megvalósulási vágyával feszíti s addig fokozza ezt, míg nem fér többé bele s kiömlik a világba. Ezt a kiömlött eszményt nevezzük cselekvésnek. Most már az a kérdés, hogy mi teszi az egyik célt uralkodóvá a másik felett? Mi ölt testet az uralkodó eszményben? — A léleknek Istenről adott legnagyobb hatalma abban van, hogy ő maga választhatja meg azt a „lakóját”, képességét, akit úrrá tesz a többiek felett s ráadja az uralkodó eszmény királyi palástját és koronáját. Az emberek erre nézve többféle gyakorlatot követnek. A legáltalánosabb az, amikor a ház urává az emberek valamelyik ösztönüket teszik. Mikor egy ösztönt teszünk úrrá, ez az uralkodó ösztön természetesen a neki megfelelő célképekbe öltözik, hogy ebből tett, cselekvés legyen. Az öltöztető mester, aki

ráadja a királyi öltönyt: a képzelet. Tevékeny szolga, akinek ki-apadhatatlan ruhatára van és minden tud hízelegni valami csábító ékességgel, amellyel a „királyt” hódítóvá varázsolja. De éppen ezért sem tarthatjuk soha helyesnek azt az eljárást, amikor lelkünk háza felett egy ösztönt teszünk úrrá. Egészen más helyzetben vannak ebben a tekintetben az állatvilág tagjai. Őket természetesen az ösztönök kell vezetnie. De ezek az ösztönök nincsnek fölcicomázva, befolyásolva, megfertözve. Az emberi ösztönöknek az a bajuk, hogy a legszebb képek ruháiban is feltétlenül alacsonyabb célokat tüznek ki az ember elé, mint amilyenekre hivatva van. így lesznek alacsony szenvédélyek rabjai, akik ilyen vezérekre bízzák az életüket. Az emberek nagy része előbb-utóbb ki is ábrándul ebből az „úr”-ból s elcsapva azt, másnak adja lelke fölött a parancsnokságot. Ez a más: az okosság. Közmeggyőződés az, hogy a lélek házában jobb rendtartót, mint az okos értelem, nem lehet elképzelni. Én azonban tisztelettel panaszt emelek ez ellen a házfelügyelő ellen is. Elismерem ugyan, hogy vele nem lehet könnyen elbánni, hogy csakugyan számottevő, sőt nélkülözhetetlen tényezője az életünknek, tehát a helyes házirend létrehozásában okvetlenül van szerepe. Azonban vezéri szerep, az én meggyőződésem szerint, nem illeti meg. Aki emberhez méltó életet akar élni, aki a legmagasabbat akarja elérni, tisztán az okosság alapján ezt el nem érheti. Az értelelem sem az a tényező, amely az embert a legmagasabb célok elérésére lendíti. Az értelelem minden megalkuszik s a legnagyobb eszményeket, amelyek minden ember lelkében ott vannak, okosságból a sötét kamrákban fogja hagyni. Ha valaki önzetlenül szolgálni szeretne, ha az életét oda akarná szentelni, hogy a szenvédőkön segítsen: az értelelem egész biztosan azt mondáná neki: nem lehetsz önfeláldozó, mert az ellenkezik a józán okossággal. Nem arra való vagy, hogy szenvedj, hanem arra, hogy boldog légy. Ez a tanácsadó nem lehet az életünk vezére. Megvannak a maga feladatai a lélek házában, de nem teremtetett úrnak. Az értelelem minden szolgá, még akkor is, ha azt hisszük, hogy úr. Az a sajátossága, hogy minden szuggesztíója alatt áll egy nála hatalmasabb erőnek. Ha ez az erő a hit, akkor a hívő értelelem a legcsodálatosabb és legdicsőbb tényezője az emberi életnek; de ha ez az erő egy gonosz szenvédély: akkor az értelelem a legrettentőbb és legveszedelmesebb szolgája a bűnnek. De tegyük föl, hogy az értelelem önmagában is megállhat, se Istennek, se a Sátánnak nem szolgálva. Nézzük meg, mit érne egy ilyen pusztá értelem? Soha nem láttam még olyan értelmet, amely képes lett volna egy szenvédély uralma alól fölszabadulni

s azt legyőzni. Ki van zárva, hogy a józan értelem Pista bácsit fölszabadítsa az alkohol rabságából. Értelmileg talán meggyőzte arról, hogy az alkohol el fogja őt pusztítani, de a legokosabb tanácsok és a legmintaszerűbb szemléltető képek dacára rabja marad a szesz ördögének. Mert az értelem nem ad erőt a bűn legyőzésére. Idézzük emlékezetünkbe multunk egy uralkodó szenvedélyét. Szüleink, barátaink nagyon sok jó tanáccsal állottak elo, mindenig megmondták előre, hogy baj lesz a dologból... — de még senkit sem láttam, aki követte volna a jó tanácsokat. Szenvedélyekkel megvívní az okosság soha nem tudott. Az evangéliumi lakástörvénynek pedig az a célja, hogy rend legyen a házban. Ezért kell más, jobb vezért keresnünk ösztöneink és okosságunk helyett. Vagyis: önmagunk helyett.

III.

Erre kötelez minket az evangéliumi lakástörvény második cikke is, amely így hangzik: Isten városában háztulajdonosok nincsenek. Ebben a rendelkezésben egy isteni kommunizmus jut kifejezésre s első pillanatra ellenkezni látszik a magántulajdon szentségének jogelvével, melyen egész polgári világrendünk nyugszik. De mintha az Isten világrendjével is ellenkeznék, hiszen láttuk, hogy a lélek életnek és halálnak ura sajátmaga felett. De mégis igaz, hogy ebben a lelki városban háztulajdonosok nincsenek, hanem csak örök bérlök, akik a lakást használatra kapták, de rendelkezni felette nincs joguk. Megpróbálhatják, de csak a maguk vesztére. A lélek városának törvénye változhatatlan: nem vagy tulajdonos, csak bérlö. A házat azzal a föltétellel kaptad bérbe, hogy benne azt a célt szolgálod, amire hivatva vagy. Kétségtelen tehát, hogy nekünk alkalmazkodnunk kell egy magasabb lelki törvényhez, amelynek rendelkezése alá tartozik a mi lelkünk is, összes lakóival együtt. Nekünk Urunk van, nem vagyunk a magunkéi. mindenestől Isten tulajdona vagyunk.

Ennél fogva a lelki házat nem adhatjuk ki senki idegennek s magunk sem bitorolhatjuk benne a tulajdonjogot. Az evangélium arra való, a keresztyén egyház arra alapítatott s azért tartatik fönn a világban, hogy megőrizze az Isten tulajdonjogát a lelek fölött. Mindig a tulajdonos érdekeit kell képviselnie és sohasem a bérlööt; sőt kétségtelen, hogy léjtoga is csak addig van, amíg a tulajdonos összes jogait megvédelmezi a bérlöivel szemben.

Ebből következik a lakástörvény harmadik cikke: Isten házai-ban nincs helye a gonosznak. Szükség szerint kell hadat üzennünk a lelkünkben lakozó bűnnek. Mert kétségtelen, hogy az Isten által nekünk adott lakásban méltatlan lakók nem lehetnek, pedig ugyan-acsak laknak benne ilyenek. A keresztyénség a bűn ellen való had-járatot mint legföbb kötelességét, a maga eszközeivel minden a mai napig vívia. A mai keresztyénség is elfogadja ezt a törvényt s vallja, hogy a lélekben nem szabad helyet adni a gonosznak. De a törvény végrehajtásában egyoldalú. Kimerül abban, hogy megsza-badít minket a gonosztól, tehát negatív harcot folytat a gonosz ellen. Ez a büntől való mentesítésre irányuló törekvés uralja az egész keresztyén pedagógiát. Pedig ez csak fél igazság, mely bele-ütközik az első törvénycikkbe: nem szabad a léleknek üresen állnia. Nem, még a gonosz kiüzetése után sem. A keresztyénség nagy gó-zzel igyekszik kiirtani a lelkekből a gonoszt, azonban könnyen elfe-lejti, hogy az ördögüzés, amely a lelket üressé teszi, nem menti meg azt a rossztól, sőt ha csak ezt csinálja, sokkal nagyobb veszély-nek teszi ki a lelket. Azért mondja Krisztus, hogy amikor a gonosz visszatér, üresen, kisepelve és felékesítve találja azt. Akkor elmegy s vesz maga mellé hét más lelket, gonoszabbakat önmagánál s be-menvén, ott lakoznak és ennek az embernek utolsó állapot ja gono-szabb lesz az elsónél. Keresztyén nevelésünk „kisepri a házat”, azaz egy és más rossz indulatot kigyomlál s fölékesíti a lelket az „ezt ne tudd, azt ne tudd” falitáblával. De állandóan csak sepreget és szép jelszavakkal ékesítgeti a házat. Aztán az ünnepélyesen kisepert s szépen felcicomázott lakást ott hagyja üresen s engedi, hogy még sokkal inkább beteljék azzal a gonossal, amit kiüzött belőle. Na-gyon természetes, hogy ebből az ürességből nem származhatik más, mint az előbbinél sokkal rosszabb állapot. A magára hagyott lélek sötét kamráiból betödülnek az üres öntudatba a még sokkal gono-szabb hatalmak s a lélek föltétlenül a prédjájukká lesz. Az ördögök gyönyörködnek az üres lakásban. „Milyen szép ház!” — dicsérík egymásnak vigyorogva. Milyen szépen ki van seperve! Milyen szép mondások vannak a falain! Éppen nekünk való! És bemenvén, ott lakoznak. Csak negatíve küzdeni a rossz ellen, nem jó módszer. A gonosztól megszabadított lelket meg kell tölténnünk valamivel, ami elég erős arra, hogy ne engedje többé vissza a gonoszt. Urat kell keresnünk, aki ki is tudja szorítani a gonoszt, de nem is engedi többé vissza, mert Ő maga tölti be a házat teljesen. Ki az a hatal-mas, aki úgy ki tudja tágítani a lelket, hogy beleférhessen s aztán úgy be tudja tölteni azt, hogy ott többé a gonosznak ne legyen helye? Egyedül a Krisztus.

Az evangéliumi lakástörvény negyedik cikke azért így hangzik: A lélek házában csak Krisztus uralkodhatik. Mi a titka ennek az uralomnak? Egyszerű szavakban szólva: gonosz indulatot csak egészséges indulattal lehet meggyógyítani. A bűn sohasem a gondolat betegsége, hanem az indulaté. A megmérgezett indulatokban van a bűn hatalma, tehát ha meg akarom gyógyítani a beteg szenvedélyt, azt csak egy hatalmasabb, egészséges szenvedélyel tehetem. Ha kiüzzük a rossz szenvedélyt, akkor a jót kell szenvedélyé tennünk a lélekben. Miért nem helyezkedik a keresztyénség erre az álláspontra s miért nem veszi komolyan azt, hogy ép úgy föl lehet gyújtaní a lélekben a jó mámorát, mint ahogy az ördög a gonoszság mámorával lángba tudja borítani a szívet. A bűn azért tud győzni, mert szenvedélyé tudja fokozni magát, meg tudja mámorosítani az embert. De van egy szent mámor is, amely a lelke tiszta-ságból, a jóságból, a szeretetből tud szenvedélyt csinálni! És ez az, amit Krisztus gyűjt lángra abban a lélekben, amelyik Urává tette őt, átadta magát neki. Isten nem szenvedheti az ímmel-ámmal jó embereket, Krisztusnak nem kellene a tutyi-mutyi keresztyének, akikkel semmiré sem mehet, mert csak helyeslik az Ó elveit és tanításait, de nem tudják s nem akarják magukat szent mámorban odavetni érette áldozatul. Krisztus azt akarja, hogy szent szenvedélyé fokozza lelkünkben a szeretet ösztönét, az önfeláldozás mindenki-ben meglevő képességét, gyönyörű szépségeit, isteni nagyszerűségét. De még többet is akar. Lelkekkel, amelyeket betöltött, más, üres lelkeket akar fölgyújtani és elárasztani élete szenvedélyes tüzével, szolgáinak személyes bizonyágtétele által. Azt akarja, hogy legyünk „keresztyének”, Isten szerint boldog bizonyágtévők, akik nem kötelességből, nem félelemből azok, hanem mert szenvedélyük az, hogy isteni szeretetet gyakoroljanak. Egyedül ezek a keresztyének képesek arra, hogy a szeretetet átplántálják az üres szívekbe. A mi keresztyénségünk, ez az óriási intézmény csak akkor tudja misszióját elvégezni, ha tagjai ismét szenvedélyesen szerető lelek lesznek.

A léleknek Krisztussal kell telítve lennie. Ezt így is mondhatom: a hitnek kell kormányoznia a lelkünk minden képességét. Mert a Krisztussal azonosult lélekben a hit az úr, aki megszentelheti az értelmet és az ösztönöket is. Milyen nagyszerű dolgokat csinálhat a hitből fakadó értelem! Az emberi ész alkotásai jelenleg nagyrészt istenellenes célokat szolgálnak. Pedig az ész a legdicsőségesebb eszköz lehet Isten kezében, ha mindenzt a találékony-

ságot, zsenialitást, amellyel rendelkezik, arra használja, hogy Krisztus ügyét szolgálja vele. Isten nem kíván lehetetlenséget. Ellenkezőleg, a legtermészetesebbet kívánja: összes erőink, egész lelkünk átadását a szeretet szolgálatába, amelyre teremtett minket.

Ami ma történik, az a természetellenes. Mert a gyülvölködő ember visszaél azokkal a törvényekkel, amelyeket értelme fölfedez és ösztöneinek hízlalására fordít. Ezek a törvények mind a szeretet törvényei. Ha a lélek ezt fölismerte és így él velük, betölti azt, amire rendeltek. Az egyház és a vallásos élet nem arra való, hogy zárkózott, szűk, szomorú életet teremtsen, ceremóniák és üres szertartások formáiban, hanem hogy végre az legyen, amire rendelve van; töltse be az életet az áldozatnak s a szolgáló szeretetnek lelkével. Mert Isten a lelket a maga lakásául teremtette, honnan szeretete kiáradhasson a világba.

A VÍZZÉ VÁLTOZTATOTT TŰZ

I.

Az emberiség gyermekkorából, ősi történetéből tudjuk, hogy a vallás már fejlődése kezdetén is a lélek tisztelete volt. Ezúttal ennek a lélektisztelőnek csak egyik legkifejezőbb formájáról akarok beszélni s ez a tűz kultusza. Nagyon sok ősi népnél ez volt a vallásos élet középpontja. A tűzimádásnak eltérő magyarázatai lehetnek, de a legtermészetesebb magyarázata az, hogy a tűz a lélek látható megjelenése, kiábrázolása, amelynél különbet a gyermeki ember el sem képzelhetett. Mert a láng az anyagtalan anyagiság kiábrázolása volt a számára. A tűz minden esetre anyaginak tekinthető: ha hozzáérünk, érezzeti a jelenlétét azáltal, hogy éget, de látszik is, mert fénye van. Azonban mégis megfoghatatlan valami, mégsem test s így a primitív ember a láthatóvá vált lélek-” nek, ennek a különös anyagtalan anyagnak a képet láttá a láng misztériumában. A lelket nem is tudta máskép elköpzelni, csak valami finom anyag: füst, pára, tűz képében. Az ó-testamentum is tele van ilyen képekkel. Jáhvé, az Úr, a pusztában vándorló zsidó népet köd- és tűzoszlop képében vezeti.

Ebből a gyermekies lélek-kultuszból következhetett-e nagyobb Isten-káromlás, gonoszabb blaszfémia, mint ha valaki vizet öntött az égő tűzre? Bizonyosan tudjuk, hogy ez halálos bűn volt, amelynek büntetése: halál. Később külön papokat s papnőket rendeltek a tűz őrizetére, amelynek sohasem volt szabad elaludnia,

s jaj lett volna annak a Vesta-szűznek, akinek a felügyelete alatt a tűz kialudt volna, de százszor jaj, ha azt önmaga oltotta volna el!

Akármennyire primitív a mi szemünkben ez a gondolat, azért mégis nagyon kifejező képet tartalmazza magának az evangéliumnak is. Krisztus tüzet hozott erre a világra. Ő maga is azt mondotta: „Azért jöttem, hogy erre a világra tüzet bocsássak: és mit akarok, ha az immár meggergedett?”

Keresztelő Szent János is úgy ábrázolja az eljövendő Messiást, mint aki olthatatlan tüzzel jön, hogy a polvát megégesse. Az evangélium azért jött erre a földre, hogy kiégesse azt, ami nem Istenről való, hogy megtisztítsa a földet a büntől. mindenekfelett arra való, hogy mint ősi forrása a tűznek, lángra gyűjtsa a lelkeket. A Krisztus szemében a lélek a legtűzfogékonyabb valami, ha rokntűz közeledik hozzá. S neki az volt a célja, hogy mennyi tüzet hozzon azoknak, akiknek erre való hajlandóságuk van. A lelek világában kell ennek az égesi folyamatnak megtörténnie. A Krisztussal való találkozás: tüzzéválás, egy régi világ és élet megsemmisülése, elomlása s egy egészen új, tiszta teremtés születése. Ennek a szent tűznek, az evangéliumi léleknek ebben a világban az a sorsa, hogy küzdenie kellett folytonosan, mind mai napig a vízzel, vagyis azokkal a lelkekkal, aiknek az a természete, hogy megltsák a tüzet, amely hozzájuk közeledik. Nem is lehet nagyobb ellensége az evangéliumnak, mint az olyan lélek, amely nem kap új lángra ettől az evangéliumi szellemről, hanem ellenkezőleg, megoltja azt. S a mai előadás ép azt akarja mutatni, hogy milyen súlyos s nagy akadályai vannak kezdettől fogva, mind mai napig ennek az evangéliumi tűznek, a maga gyűjtő útján való előrehaladásában. A felvizezett keresztyénség-, ről akarok beszélni. A keresztyénségről, amely tűznek volt teremtve s vízzé változott, amely a hozzá közeledő evangéliumi lelket, a tüzet, a maga lényegévé, vízzé változtatta s ezzel a legnagyobb káromlást követi el.

II.

Az evangéliumban van egy történet, amelyhez mondanivalóimat fűzöm. (Máté ev. 12. r. 22—32. v.) Ez a történet azt mondja el, hogy Krisztus betegeket gyógyított, vagyis az akkori kor fel fogása szerint ördögöket üzött. Tudvalevőleg az akkori kor fel fogása szerint a némaság, süketség, bénaság is démoni lelkeitől származott s úgy gondolták, hogy a néma azért néma, mert benne

néma ördög lakik. Tehát, aki a néma meggyógyítja, az kiüzi belőle az ördögöt. Krisztus ilyen néma s vak lelkeket gyógyított meg egy alkalommal úgy, hogy a vak látott, a néma beszélt. A sokaság, amely ezt láttá, elálmélkodott s azt kérdezte: Vájjon, nem ez-é a Messiás? Mondanom sem kell, hogy ott voltak a farizeusok is. S mikor hallották, hogy a nép a Messiásról beszél, így szóltak: Ez nem üzi ki az ördögöket, hanemha Belzebubbal, az ördögök fejedelmével. Tehát azt fogták rá, hogy az ördöggel van szövetségben.

Jézus tudván az ő gondolataikat, így felelt nekik: „Minden ország, amely magával meghasonlik, elpusztul; és egy város vagy háznép sem állhat meg, ha meghasonlott magával. Ha pedig a Sátán a Sátánt üzi ki, önmagával hasonlott meg; mi módon állhat meg tehát az ő országa? És ha én Belzebub által üzöm ki az ördögöket, a ti fiaitok ki által üzik ki? Azért ők magok lesznek a ti bíráitok. Ha pedig én Istennek Lelke által üzöm ki az ördögöket, akkor kétség nélkül elérkezett hozzátok az Isten országa. Avagy mi módon mehet be valaki a hatalmasnak házába és rabolja el annak kincseit, hanemha megkötözi előbb a hatalmast és akkor rabolja ki annak házát? Aki velem nincsen, ellenem van; és aki velem nem gyűjt, tékozol. Azt mondom néktek: minden bűn és káromlás megbocsáttatik az embereknek; de a Lélek káromlása nem bocsáttatik meg az embereknek. Még aki az ember Fia ellen szól, annak is megbocsáttatik; de aki a Szent Lélek ellen szól, annak sem ezen, sem a másvilágban meg nem bocsáttatik.”

Először is azt állapítom meg, hogy az emberi természet még ebben a megromlott állapotában is, amelyben van, megörizte eredeti természetének egy lényeges vonását, t. i. azt, hogy senkinek sem kell megmagyarázni: mi a jó? A jó azonnal felismerhető. Senki sem tagadhatja meg lelkének ezt az őszinte s természetes megnyilatkozását, amely rögtön, azonnal tudja akármely cselekedetről, gondolatról, eseményről, hogy az jó, vagy nem jó, ha önmaga nem is a jó pártján van.

A jóról közös alapmeggyőzőseink vannak, mert úgy vagyunk teremtve. Senki sem mondhatja a szeretetet rossznak, mert mindenki érzi, hogy az jó. Senkisem mondja az igazat rossznak, mert tudja, hogy az igazságosság természete szerint jó. A szép megnyilatkozásairól senkisem mondhatja, hogy az csúf, mert a szép érzése s meglátása alapjában véve közös képességünk. Ha egy ember jellemét s cselekedeteit vizsgáljuk, akkor mindenjában

megegyezünk annak alapvonásaira nézve, mert nem lehet valaki-ról, ait hazug, igazságtalan, zsarnokoskodik, gyűlölködik, bosszút áll, azt mondani, hogy milyen jó, mert mindenki tudja, hogy mindenrossz. Ezt se bizonyítani, se vitatni nem kell. De mikor¹⁹? Természetesen csak akkor, ha az ember nem hazudik, ha Őszinte, ha minden előíletet nélküli öszinteséggel áll szemben a világgal. Akkor ki van zárva, hogy csalódhassák. minden öszinte lélek tanítás nélkül tudja, hogy mi a jó. Ez bizonyítja a mi magasabb származásunkat. S hogy ez így van, mutatja ebben a történetben a nép magatartása is, amely szemtanúja a gyógyításnak. Ez a műveletien, kritikátlan nép, látván Jézus cselekedeteit, rögtön a Messiásra gondol, nem az ördögre. Azt kérdezi: Nem ez-é a Messiás? Nem ez az Isten Szentje, akit mi várunk? Mint a tűz, úgy futotta át, borította lángba az ott állók lelkét az igazság, hogy ahol a gyógyítás, ott az Isten. Futótűz volt ez, mert a Lélek megérintette a tömeget; a Lélek, amely tűzből való, anyagot, táplálékot kapott magának az ebben a pillanatban öszinte lelkekben s lángra lobbantotta a meggyőződést: ez a Messiás, aki eljött, hogy meggyógyítsa s megszabadítsa az embereket. Ebből látszik, hogy a lélek előtt a Lélek mindig nyilvánvaló, rögtön megisméri azt, nem kell neki magyarázat: a köztük levő rokonság folytán abban a pillanatban jelzi a lélek, hogy Lélek van jelen, vele közös, vele rokon Lélek. Az Isten Lelkének ez a tüze pedig úgy akar minden szennyezet megégetni, hogy az emberi lelket gyűjtja meg, hogy önmaga váljék tűzzé s sajátmagából égesse ki azt, ami önmaga ellen való. Aki tehát gátat vet lélek s Lélek közé, hogy a tűzregyúlás meg ne történhessék, az megoltja, vízzé változtatja a tüzet. Ebben a történetben bizonyoskodott, hogy Isten jelenlété-ről s mert azt a lelek rögtön észrevették, eljöttek azok, akik vízzé változtatták a tüzet. Megjelentek a farizeusok s megöntözötték ezt a tüzet, Isten Lelkét, mert mikor látták a jót, nem Istenre gondoltak, hanem a Sátánra. Nem az Istenember megjelenését látták benne, hanem hazug természetüknel fogva rögtön ördögi hatalomra gondoltak. A jót rossznak, az Istant ördögnek káromolták. Természetellenes dolgot követték el, mert ha az ember a jó láttára gonoszra gondol, ez azt mutatja, hogy idegen elemmel van megfertőzve, ami nem természet, ami idegen a lelkétől. Ilyen eset az, amikor a farizeusok a jót látva, a Sátánra gondoltak. Ezt nevezi Krisztus a Szent Lélek elleni bűnnek s erről mondta, hogy ez a bűn soha meg nem bocsátható.

III.

Nem lehet semmikép sem természetesnek tartani ezt a magatartást. De mi lehet az oka, hogy ezek az emberek megoltották a tüzet; nem ismerték el a Lélek jelenlétét, hanem a jót rossznak, az Istenet Sátánnak akarták nyilvánítani? Miért nem voltak ezek a farizeusok őszinték, mi akadályozta meg, hogy a lelkük azonNAL, természetesen, ösztönszerűleg fel ne gyúljon a Lélek jelenlétére? Két dolog akadályozta meg őket ebben: az első ok hazug váradalmaikban rejlett, a második ok pedig abban, hogy titkos szövetségük volt az ördöggel.

Hazug váradalmaik akadályozták meg azt, hogy lelkük természetesen reagáljon az isteni jó megjelenésére s azt elfogadja. Hiszen a farizeusok szintén várták a Messiást. Csakhogy annak a realitását ők valami egészen földi értelemben gondolták. A földi viszonyok csodálatos megváltoztatását várták, hogy a természeti világrend megforduljon, ne legyenek többé betegségek, egy évben négyeszer legyen aratás, az olajfákból patakokban ömöljék az olaj. A zsidóság világhatalmát várták a rabbá tett többi nép fölött. Hazug boldogságról álmodtak; ebben merült ki a váradal-muk. Természetes tehát a természetellenességük. Lelki Messiást, lelki megváltozást, lelki országot nem is tudtak elképzelni, de nem is akartak vállalni. Nem fert a fejükbe, hogy Isten nem csodamester, aki ilyen érzéki csodák által végzi munkáját, forgatja világát, hanem Lélek, örökké alkotó és teremtő lélek s hogy a világban ez a lelkiség az igaz realitás és Isten célja az Istenember létrehozása. Az ilyen lelki váradalmaik tőlük teljesen idegenek voltak. Pedig az evangélium a lelkiség realitását hozta a világba. Az evangélium titka abban van, hogy valósággá tette a lelkiséget, olyan hatalommá, amelyről a farizeusoknak fogalmuk, sejtelmük sem volt.

A Krisztus küldetése abban állt, hogy a világ erőinek központjába a lelki energiákat állította s a lelket öntudatossá tette, hogy belépjen a Lélek bűvkörébe, hogy tapasztalásból ismerhesse meg a Lélek hatalmát, amely, ha egyszer megragadta, új életet, világszemléletet, magatartást és kultúrát ajándékoz neki. Miután az evangélium ilyen lelki ajándék, azok az emberek, akik nem akartak lelki világot, s nem óhajtottak lelki realitást, hanem megfogható, érzéki és anyagi realitásokra törekedtek, a Jézus lelkét nem tudták s nem is akarták megragadni. Nekik a legnagyobb csalódás lett volna elfogadni, hogy a Messiás csak ennyi. Az olyan

embernek, aki a földhöz van tapadva, minden, ami lelki, az: „csak” ... Tehát a farizeusok így szóltak: Ha csak ennyi az egész, akkor nekünk nem kell! Nem is akarjuk elfogadni, nem ismerjük el. Mert ahhoz képest, amit mi várunk, ez nagyon kevés. Ezt a szent tüzet nem akarták a világba engedni, mert az minden hazugságnak, frázisnak, földhöztapadtságnak végét, elégetését s megsemmisülését jelentette volna. Inkább megtagadták, ördögnek csúfolták, csakhogy ne kelljen lemondaniok előítéleteikről s váradalmaikról.

De ez még csak az egyik ok volt, amiért megtagadták az isteni Lélek jelenlétét Krisztus munkáiban. A másik, sokkal mélyebb ok az volt, hogy a farizeusok nem is akarták kiüzni az ördögöt. Nem örvendtek annak, hogy Krisztus kiüzi az ördögöket, jobban szerették volna, hogy ne üzze ki őket. Nem akartak szakítani az ördöggel, mert az ördögi hatalmak megsemmisülése a farizeusok hatalmának megsemmisülését jelentette volna, mivel az ő hatalmuk ezeken az ördögi hatalmakon alapult. Ezeknek az erejével uralkodtak a nép felett. A farizeusok a félelemre alapították hatalmukat s ezért nem akarták, hogy az ördög kiüzettesék. Mikor az ördög kiment, le akarták tagadni s azt mondták, hogy itt valami nagyobb ördöngösség van. A farizeusok s az ördög közt titkos szövetség volt. Kétségtelen, hogy éjjel-nappal a törvény betűi szerint cselekedtek, nehogy Isten kifogást találjon bennük, mert ezért jutalmat, viszontszolgálatot vártak. De úgy akartak Istennel lenni, hogy megmaradhassanak a világban is, hogy ne kelljen elszakadniuk attól, ami ebben a világban jólétet, hatalmat s gyönyörűséget jelent. Tehát az ősi alkut szerették volna szerződésbe tenni, mely szerint az Úristen elégedjék meg 50, 30, sőt esetleg 20 százalékkal. Vállaltak imát, böjtöt, alamiszánálkodást, de azzal a feltétellel, hogy ezek mögött megmaradhasanak azoknak, akik „az özvegyek és árvák házát megemészti.” Ez az isteni szellem megoltása. A farizeusok a vizet s a tüzet akarták egyesíteni, tehát meg kellett oltaniok a tüzet. Lehetetlen volt, hogy a saját vallásosságukban is vízzé ne változtassák az Isten bünt kitörő s elpusztító tüzét, a Szent Lelket. „Az ördögöt ördöggel üzni ki”, ez voltaképpen a saját iparuk, mesterségük volt s ezt akarták ráfogni Jézusra. Tehát ők voltaképpen azt tagadták, amit tettek s mindez az erkölcs, a vallás, az igazság nevében. Ez a bűn a hazugság bűne, amely soha meg nem bocsátatott, mert teljes elárulása az ember isteni természetének.

IV.

Most azt kellene röviden megmutatnom, hogy az evangélium, amely ez ellen a tűzoltás ellen jött, meg tudta-e változtatni a világot? Megvalósult-e a keresztyén egyház életében az, amiért alapítatott? Mert a keresztyénség összes formája arra való, hogy utat engedjen ennek a mennyei tűznek a világban, hogy utat nyisson Isten erejének s engedje Istenet működni az emberi lelkekben. Odaadás és engedelmesség az, amit Isten az emberektől kíván; hogy a lelkek az evangélium által lángra gyúlva, lobbot vessenek s hatalmas tűzfolyammá válva kiégették a világból, ami benne nem Istantól való. A jelenlegi keresztyénség arcát nézve s az evangélium szellemével összefügg azt a szellemet, amely a keresztyén ember gyakorlati életében megvalósul, kétségtelenek látom, hogy a keresztyénség megszokott formáiban a farizeusságnak kiemelkedő békégető hordozza magán.

Be kell ismernünk, hogy a keresztyén társadalomnak az a tendenciája és magatartása, hogy szép és szent frázsik tömegének akarja megtartani a vallást, az evangéliumot, amelynek álarca alatt más törekvések s szenvédélyek szabadon érvényesülhetnek. Az a törekvése, hogy ezek a szép s szent frázsok, mint pl. „A szeretet minden elfedez”, érintetlenül megmaradjanak s minden többet hangozzanak. De ezzel maradjanak is meg frázsoknak, olyan nyilvános jelszavaknak, amelyeket kegyes társaságokban az ajkunkra veszünk, de nagyon komolyan nem vesszük őket. Lehetőleg csak szavak legyenek s ne életformáló erő. Felháborodunk, ha valaki tiszteletlenül beszél Isten igéjéről, tiltakozunk ellené, elismérjük, hangozzatjuk, dicsőítjük a Krisztust, bevalljuk, hogy nem lehet szebb élet, mint a Krisztusé s aki ellené beszél, az ellen készek vagyunk felháborodni, de ennél többet tölünk ne követeljenek, mert egyéb dolgunk is van! Van foglalkozásunk, társadalmi összeköttetésünk, világbeli helyzetünk, majd következik az üzlet, a szórakozásaink, passzióink, szenvédélyeink s a vallás szentsége megkívánja, hogy ezeket elválasszuk egymástól. Nem lehet kívánni az embertől, hogy kártyázás közben vallásról beszéljen, hogy pedig ne kártyázzék, azt éppen nem! A másik törekvés az, hogy az evangéliumot nemcsak frázissá, hanem sajnos, álarccá is akarjuk tenni. Meglepő példáit találjuk az életben annak, hogy az ember álarcnak használja a keresztyénséget, amelyet a világ felé nyilvánosan mutogat, de alatta magánelveket gyakorol. Álarca messze látszik, mint a görög színész tragikai maszkja, de mögötte kacagni lehet.

A keresztyén társadalom életének e vonásai kétségtelenül ugyanabból a lélekből valók, amelyből a farizeusoké. A mai keresztyén emberek átlaga nem hajlandó az evangéliumot annak tekinteni, ami, t. i. lelki viharnak, szent izgalomnak, amely arra való, hogy fölforgassa az ember életét s nem arra, hogy a szeszélyeit cirógassa s az ösztöneit táplálja. Nem hajlandó elfogadni, hogy az evangélium mindenekelőtt ellene jött s csak ha meghódíthatta, azután van érte is. Nem akarja elfogadni, hogy az evangélium tűz, amely éget s önkényt el kell fogadnunk, hogy hadd égessen. Ki kellene tárunk előtte sebeinket önkényt... de mi vizes csebrekkel vesszük körül magunkat, nehogy elégjünk s a legkisebb közeledésre leontjük a tüzet. Nem vállaljuk, hogy a lelkiség valósággá legyen az életünkben, nem akarjuk nagyobb realitásnak tartani, mint a farizeusok. Hiszen azért használunk frázisokat s álarcot, mert nem vagyunk hajlandók úgy fogadni, mint realitást. A mai embernek is csak a földi realitások a fontosak, az önző hatalom, amelyből hasznos s élvezetet vár. Az ördögöt felöltözöttük szép jelmezbe: ideálokat, eszményeket csinálunk belőle. Azt mondjuk: nincs szebb, mint az idealizmus... Meghalnék, ha nem volna idealizmus... Idealistákká neveljük gyermekeinket s nem szeretjük, ha valaki őket az ideálizmusból ki akarja zökkenteni. Nem szeretjük, ha arra tanítják őket, hogy „az életben nehézségek is vannak.” Azt akarjuk, hogy gyermekeinknek csak ideális fogalmuk legyen az életről. De ha megkérdeznök, hogy voltaképpen mit értenek idealizmus alatt, meg vagyok győződve, hogy a legtöbb ember nem tudna választ adni. Azt nevezi ő így, amit léleknek kellene neveznie, de akkor élnie is kellene azt a valóságban. Az „idealizmus” a mai keresztyén-ség igazi tűzoltófecskendője. És ebből következik, hogy nincs kifogásunk a keresztyén eszmék hirdetése ellen, csak egyedül a komolyanvétése ellen van. Nagyon szeretjük a keresztyénséget az élet egy bizonyos korszakára, az ifjúság idejére korlátozni. Külnösképpen iskolai frázist csinálunk belőle; főképpen az iskoláktól, a nevelőktől kívánjuk meg az idealizmust, úgy, hogy teljesen iskolás fogalomma is vált. Amíg iskolába járunk, addig illik az embernek idealistának lennie s a tanítónak a legszentebb kötelessége, hogy ebben az ideálizmusban megtartson minket. Mikor vége az iskolának, azt mondjuk: Most következik az élet! Most már szabad vagy, most jön a harc a létért, az érvényesülés s a gyönyör. — Ezért van, hogy keresztyén nevelésünk akarva, akaratlanul, de kényszerűen nevel az öszinteség hiányára, a hazzugságra, a képmutatásra. Ebből következik, hogy a keresztyén

élet két részre oszlik: templomra és piacra. A templomhoz bizonyos szent dolgok vannak kötve, de ott el is végződnek. Más a piac, oda más dolgok tartoznak. Nem szabad ide templomi dolgokat vinni, itt csak a piaci dolgok érvényesek, így oszlik meg a keresztyén élet két mezőre: a templomra, az ideálizmus és a kegyesség területére és a piacra, az üzlet és a verseny mezéjére. Viszont az egyének élete így oszlik meg: nyilvános ember és magánember. Nyilvános elveiben olyan, mintha a templomban volna, magánelveiben pedig rosszabb, mintha a piacon volna. Ez a vízzé változtatott és megoltott tűz. Az igazi felvezés, amit az álarcos keresztyénség vitt végbe az evangéliumon.

De sajnos, nagyobb bűne is van a keresztyénségünknek: szintén, nem akarja kiűzni az ördögöket. Nincs erre benne akarat, sőt, tartja a titkos szövetséget az ördöggel. Csak fenntartásokkal tagadja meg. Némely bűnöket nagyon keményen elítél, hogy más bűnöket annál inkább gyakoroljon. S az ördög szívesen engedi, hogy egyik formájában kiüzzék, hogy egy másik formájában annál nagyobb hatalmat gyakorolhasson. Amit az ördög nagy örömmel szemlél, az a nyilvános keresztyénség. A „nagy” keresztyénséggel komoly szövetsége van. Mert a gonosz bölcsen tudja, hogy csak akkor uralkodhatik, ha bizonyos formájában üldözik. Ennél fogva nagyon szereti a prédikációt, ö a legfigyelmesebb hallgató: még akkor is ébren van, mikor már mindenki elaludt. Nem barátja az alvásnak, minden prédikációt élvez, de jobban szereti a jó prédikációt, az olyan igeHIRDETŐT, aki hatásosan szidja. Ilyenkor a nagy kapukat hangosan becsapják előtte s ő aztán a kicsi ajtócskákon visszabújik, hogy annál erősebben uralmába kerítse a lelekét. minden bűnt elítél a szokványos, szertartásos keresztyénség, amelynek látható következményei vannak. S az ördög sem bánja, ha ezeket a bűnöket ostorozzák. Mert zavartalanul megmaradnak neki azok a bűnök, amelyek emberileg nem büntethetők s külső következményeik csak nagyon későre mutatkoznak. A finom ördögök vannak titkos szövetségen a mai farizeusokkal, ezek a tisztán lelti ördögök s miközben az ember a bűn ellen kiabál, bent ezek a finom kis ördögök oltják a Lélek tűzét. így állnak elő az olyan különös lelek, mint a szívtelen adakozó, vagy egy másik különös teremtmény, aki a legnagyobb szószólója a keresztyén igazságoknak, de ugyanakkor kevélly, kegyetlen, irgalmatlan, meg nem bocsátó lélek. Hány meg hánny keresztyén emberben uralkodik a bosszúvágy ördöge s mennyire nem tud tőle szabadulni, pedig nyilvános bűnöket nem követ el, úgyszólva nagyon tiszességes életet él, talán példaképpen is hivatkoznak rá,

de lelkében haragszik valakire s holta napjáig sem tud neki meg-bocsátani. Hát még a káröröm ördöge, amely eltéphetetlenül kapaszkodik az ember lelkébe s azt műveli, hogy titkos örömmel ujjongjunk szerencsétlen testvéreink bukásán, akik pedig csak példázatosan mutatják a saját mivoltunk következményeit. El se lehetne számlálni, hányfélé variációja van ennek a démonnak. Ez-zel a finom ördöggel szemben legnehezebb a küzdelem. Mert amíg a nyilvános bűn ellen küzd valaki, mindenki szövetségen van vele, de ha valaki felveszi a küzdelmet először önmagában ezek ellen a titkos bűnök ellen s aztán küzdeni akar mások titkos bűne ellen is, azt fogja elérni, amit Krisztus urunk: az erkölcs nevében Sátánnak fogják bélyegezni. Mert az emberek nem szeretik, hogyha a saját kis ördögeikhez hozzányúlnak. Az ilyeneknek gyánussá teszik az álláspontját s bűnpártolóknak bélyegzik őket. Következik az ismeretes lélekoltás, felvizezés, a Lélek nevében!

Nem akarom tovább rajzolni ezt a szomorú képet. A Szent-lelket nem lehet nagyobb káromlással illetni, mint magunkra ölteni képet s ebben a képbén tagadni meg őt! Ez a keresztyénség jeges vízzel oltja a Lelket, kegyetlen merev, lelketlen, mozdulatlan, közönyös magatartás Isten Lelkével és céljaival szemben, de azért „ékesítik és építik a próféták és igazak síremlékeit.” — Hódolnak emléküknek, de nem szeretik, csak a halott prófétákat. Ha meghaltak, megkoszorúzzák őket s gyönyörű síremléket állítanak nekik. Ez az a szörnyű bűn, amely nem bocsátható meg.

Ha tehát a keresztyénség rá nem ébred arra, hogy az evangéliummal minden szörnyű ellentétbe került, akkor hordozni fogja a jövendő ítéletét. Mert örökre meg nem akadályozhatja a tűz eljövetelét. S az lesz a mi keresztyén korunk legszörnyűbb ítélete, hogy fiaink, utódaink, a következő nemzedék fogja lélekgyilkosnak, a Lélek megoltójának bélyegezni. Mert egyszer világossá fog lenni, hogy a Sátánt nem lehet a Sátánnal kiüzni s hogy ahol igazán ördögöt üznek, ott föltétlenül az Isten van jelen. Világossá fog lenni, hogy az ördögöt csak egy nála hatalmasabb úzheti ki: Krisztus. Vagyis csak a Krisztussal lehet öntudatos harcot vívnai a bűn ellen. Csak ez az egy változtathat a világon: elszánt küzdelem, határozott harc a tüzért a víz ellen. Egyszer világossá kell lennie, hogy Istennel nem lehet megalkudni se 50, se 30, se 20 százaléka, hanem egészen az övének kell lennünk. Aki vele nincs, ellene van. A hazugság vizéből nem lehet keresztyén tüzet éleszteni — ez az a bűn, amely felett az Isten végítélete harsog. De miután az Isten világában sohasem késő megfordulni, az a reménységünk van, hogy nekünk sem késő. Mert ha ez a remény-

ségünk nem volna, akkor mindenről nem volna érdemes beszélni. Egy doleg fontos: A hazugságot nem szabad többé eltúrni. Rá kell jönnünk arra, hogy micsoda hazugságokkal van megfertőzve egész gondolkozásunk, életünk s komoly elhatározással kell törekednünk arra, hogy többé senkinek a kedvéért nem fogunk hazudni. Ha a hazugság démonát valaki le tudja győzni, lehetetlen, hogy belőle is az égi tűz megöl tó ja legyen. Mert egyedül a hazugság oltja meg a tüzet. Azért mondtam, hogy a keresztyénség, az evangélium az őszinteség forradalma: mindenekfelett azt akarja elérni, hogy a lelek őszintén álljanak vele szemben s dobják el életük álarcát és frázisait. Inkább legyenek teljes gyengeségükben s nyomorúságukban, de őszintén a Krisztuséi. Engedjék, hogy az evangélium lelke szabadon gyújthasson és égethessen, mert ez a tűz képes egyedül életet s jövendőt adni a világnak.

SZOMORÚ LAKODALOM

I.

Néhány évtizeddel ezelőtt iskolás leánykák érvárosi vizsgáin és egyetemi ifjak irodalmi ünnepein egyaránt szavalták Reviczky híres versét: a Pán halálát. Ügy szól va divatos vers volt s el kell ismerni, hogy van valami ebben a szép költeményben, ami az emberi lélek gyökerét ragadja meg. A költő fölmutatja benne a keresztyénség világot átformáló hatalmát, de úgy, hogy megsiratja a szép pogány öröömöt, mint a Kereszt diadalának árát. Az élettel játszadozó, a világban gondtalanul gyönyörködő s annak szépségeit minden lelkismereti aggodalom nélkül élvező szép pogány öröömnek meg kellett halnia, mihelyt az emberiség egére fölkomorrott a gyötrelem és halál jele: a Kereszt. Mert: aki nem szomorú, az mind pogány, ő rendele ezt így a Golgotán...

Nagyon szép vers, de nem igaz. Hiszen az evangélium azt jelenti: örömhír. Már a nevében kifejezésre jut az, hogy az igazi öröömöt Krisztus ajándékozta a világnak. Az evangélium az örööm forradalma s célja az, hogy a szomorú emberiséget az örvendező élet kegyelmi ajándékával koronázza meg.

Senkinek se volt erre nagyobb szüksége, mint éppen annak a pogány léleknek, melynek örömet Reviczky és annyi más költő dicsőítette. Mert a történeti igazság az, hogy a pogányság örvendező életének látszata alatt valójában a legsivább unalom és

kétségbreesés örvénylett. A Krisztus megjelenését megelőző időben a pogány világ már semmi örömet és élvezetet nem talált a földön. Hogy ismét egy irodalmi példát idézzek, Sienkiewicz „Ót kövessük” című novellájában nagy művészettel szemlélteti azt a szörnyű félelmet és unalmat, mely annak a kornak éppen a leg-kiválóbb lelkeit betöltötte. Ez az örvendező ó-világ, melyet megszoktunk a korlátlan örömöök korának tekinteni, csak álarcként viselte magán a vidám és gondtalan derűt, a lelke mélyén halálosan szomorú volt, mert elvesztette életének célját. Aki ismeri a hellenisztikus kor lelki történetét és társadalmi formáinak belső arculatát, az tudja, hogy micsoda gyötrelmek kínozták az idők teljességében az emberi lelket.

Mint valami apokaliptikus rém, úgy tornyosult ekkor a világ fölé a halálfelelem írtózata. A misztériumok, melyekben az akkori világ minden valamirevaló embere részvett, jelképes cselekmények által szimbolizálják, hogy miképpen törekedtek az emberek önmagukat elámitani és megcsalni a halál legyőzése, a lélek halhatatlansága felől. De mivel a lelkükben nem volt semmi igazi érték, ezt a hitet csak mámorral és extázissal tudták fölébreszteni. Eljátszották, drámaiag megélték az istenek halálát és föltámadását. Részvettek ebben a jelképes istendrámában s beleszuggerálták magukba, hogy akik az istennel együtt meghaltak, vele együtt föl is fognak támadni. Ezzel a misztikummal bódították el a lelküket s véltek megnyugvást találni azzal a sivár jövővel szemben, melyből a megsemmisülés borzalma meredt reájuk. Mélyen megrendítő látnunk azt, hogy miféle eszevezettségekre vetemedett az életre szomjúzó, de üres emberi lélek. A dionizoszi misztérium hívei égő fáklyákkal, örjöngve tüldözték az istent megszemélyesítő vadkant, fogaikkal tépték szét, forró vérét itták s a fölkorbácsolt szervedély önkívületében a halál és a föltámadás kínos gyönyörét élveztek, vagyis képzelték élvezni. Ennél még sokkal megdöbbentőbb szertartások is bizonyítják, hogy ez az „örvendező” pogányság a halálfelelem vacogó kínjai közt gyötördött.

Egy másik gyötrelem, amely különösen a görög lélekből fakadt és borította el azt a világot, a szenvédéstől való kétségbenesett félelem. A görög lélek a szép imádója volt s a szépséget a rendben, szimmetriában és harmóniában kereste. Ideálja az arányos emberi élet: a szenvédéstől mentes, derülten élvező, kiegyensúlyozott életöröm. Ezért az igazi görög nem ismert visszataszítóból és írtózatosabb rémet a szenvédésnél. Nemcsak feltőle, hanem utálta is, mint az emberi élet szépségének megrontóját, Valami különös megvetéssel és borzadállyal szemlélte és fogadta a

kényszerű testi szenvédést, a betegséget, melynek még a látásától is menekült, az orvosmunkát rabszolgákra bízta s saját haldoklä családtagjait is eszeveszett rémülettel és undorral hagyta magukra. Hogy képzelhette volna el ez a görög ember az, önkényes szenvédést? Ha a kényszerű szenvédés átok volt előtte, az önkényes szenvédés nem lehetett egyéb, mint bolondság. És íme Pál apostol elhozta a görögök közé ennek a bolondságnak evangéliumát: Azt, aki kényszerítés és bűn nélkül magára vállalta a legszörnyűbb halál kínjait, a keresztfeszítést, melyre csak a legalvetemültebb, legutolsó rabszolgát lehetett ítélni, mint az embertelen kínok mellett megalázó és gyalázattal teljes büntetésre. Egy ilyen elítéltről hirdette Pál a görögöknek, hogy az Isten fia, akit hívő odaadással követni és szolgálni az egyetlen öröm. A bölcsességet kereső görögnek ennél képtelenebb bolondságot nem lehetett volna hirdetni. „A megfeszített Krisztus a görögöknek bolondság.” (I. Kor. 1. r. 23. v.) A baj csak az, hogy a szenvédést rettegő és gyűlöлő bölcs görög sem kerülhette el a nemzetileg és egyénileg katasztfálisan rázúduló csapásokat s szenvédő élete és bölcs filozófiája közt olyan rettentő ellenmondás tátongott, amely halálosan megmérgezte őt.

Igazán nem mondhatjuk róla, hogy örvendező nemzetseg volt.

És végre ezt az egész pogány világot betöltötte a holnap gyötrő gondja: mit együnk, mit igyunk, mivel ruházkodunk? Ha van valami, amit az életöröm gyilkosának nevezhetünk, úgy ez a kicsinyes, töprengő aggodalmaskodás az, mely minden és mindenkit ellenséggé tesz s kétségelesen babona igájába alázza az embert. Babonásabb, tehát szorongóbb, remegőbb és nyomorultabb lelket pedig nem mutat föl a történelem a Krisztus eljövetelekor élt emberiségénél.

Ha ezek után lehet még beszélni a pogány kor örömről, akkor nyilvánvaló, hogy az csak a mámor lehetett, az az öröm, melynek a „habzó serleg” a szimbóluma. Ebbe akarta beleölni a pogány lélek a benne remegő félelmet, szomorúságot és aggodalmat. Mindent elkövetett, hogy igazi, szomorú lelki arcát valahogy elrejthesse önmaga elől. Mámorra fojtotta a lelkét. Megpróbálta ezt azóta is a reménytelen ember: de ez a mód csak addig jó, amíg a mámor tart. A kétesértékű vigasztaló elpárolgása után még kétségejtőbb és sivárabban marad az élet.

II.

Így örvendezett a pogány világ, mikor Jézus ajkáról elhangzott az örvendetes izenet.

Az evangélium a szomorú lelkek ellensége, harcba száll az emberek félelmeivel s aggodalmaival. Egyáltalán nem igaz hát, hogy a keresztyénség szomorúságot hozott a világra. Ellenkezőleg: új s igaz öröömöt. Az evangélium: forradalom, mely az élet öröök diadalát jelenti. Tudjuk, hogy az öröm nem egyéb, mint fokozott érzések annak, hogy élünk. Az örvendező ember abban különbözik a szomorú embertől, hogy életét nagyobb mértékben érzi. Viszont a szomorú ember úgy érzi, mintha kevesebb élete lenne. A kétségebesében pedig az életerő teljesen megsemmisül. Az öröm testi is, lelkei is lehet. Mikor a testi örömöt akarjuk fölfozni, bort iszunk, mikor a lélek öröme fokozódik föl, Szentlélekkel teljesedünk be. A Szentlélek másfélre mámort ad, mint a bor. A Krisztus Lelke az a szent bor, melyet az Ő életének szimbólumaként az Úr asztalán látunk: új élet tűzét, mámorát, menynyei életörömöt jelent. Az igazi öröm a lélek felfokozása, a vég-telén élet lelkünkbe szakadása. Ezért nevezi magát Jézus az evangéliumban Vőlegénynek. Vőlegény, aki lakodalma üli. Belőle teljesen hiányzik a gyász és szomorúság. Azért jött, hogy „hegyen-völgyön” lakodalom legyen, hogy megülje menyegzőjét menyasszonyával, a lélekkel: „Vájjon szomorkodhatik-e a násznép, amíg velük van a vőlegény? De eljönnek a napok, amikor elvétetik tőlük a vőlegény és akkor böjtölni fognak. Senki sem vet pedig új posztóból foltot az ócska ruhára; mert ami azt kitoldaná, még elszakít a ruhából és nagyobb szakadás lesz. Új bort sem töltenek ó-tömlökbe; máskülönben a tömlök szétszakadoznak és a bor kiömöl, a tömlök is elvesznek; hanem az új bort új tömlökbe töltik és mindenki megmarad.” (Máté ev. 9. r. 14—17. v.).

Ez az öröm forradalmának ünnepélyes kikiáltása.

Először azt szeretném megvilágítani, mit is jelent az, amikor Jézus így szól: „Eljönnek a napok, amikor elvétetik tőlük a vőlegény s akkor böjtölni fognak.” Jézus nem arra céloz, hogy még csak rövid ideig marad a világon s eljön az idő, mikor nem lehet többé tanítványaival. Ugyan miért és mikor nem lehetne velük, holott azt mondja nekik: „Veletek leszek minden napon, a világ végezetéig?” íme, Ő maga biztosította őket, hogy mindenkor velük marad. Ennél fogva úgy kell magyarázni a dolgot, hogy csak az böjtöl, akivel nincs Krisztus. Ha a keresztyénség állandó életközösséggé a Krisztussal, akkor a keresztyénségen nincs helye a

böjtnek. Jézus itt a böjtöt egyértelműnek veszi a szomorúsággal. Minket viszont násznépnek nevez, akinek nem kell szomorkodnia. És ha a keresztyénség mégis szomorú?... Akkor... elvesztette a Völegényt. Valóban, keresztyénségünk szomorúvá s böjtölövé lett. Ha lakodalom: szomorú lakodalom, mert lehet-e szomorúbb lakodalom, mint az, ahonnan a Völegény hiányzik¹? Ha vág érheti a keresztyénséget, akkor a vág az, hogy olyan lakodalom, amelyben nincs ott a Völegény, Jézus.

A böjtölő, szomorkodó élet — az Ige további hasonlata szerint — olyan, mint az ócska ruha s az ó-tömlő, amely nem való Krisztushoz és híveihez, ő nem új foltot vetett korának ócska ruhájára, nem töltötte az isteni erők új borát a nyomorult, szűk élet ócska tömlőibe. Mert az új folt a régi ruhát elszakítja, az új bor soha sem fog megállni az ócska tömlökben, hanem szétveti azokat. Mi is úgy akarunk keresztyének lenni, hogy az életünk ócska ruháját foltozgatjuk az evangélium egy-egy szép mondásával s a krisztusi élet erős új borát bele akarjuk töltögetni nyomorult régi életünk amúgyis szakadozó tömlőibe! Pedig, Krisztus olyan életet ad, amely csak új, lakodalmi köntösbe öltözhetik, amelyet csak egészen új tömlökbe lehet tölteni. Új, örvendező emberek kellenek, akik az isteni élet mámorával akarják az életet széppé tenni. Ez Krisztus szelleme s jaj nekünk, ha az evangéliumot csak foltként akarjuk elfogadni az ócska posztóra! A keresztyénség nagy mértekben megmaradt pogány és zsidó öröksége mellett, nem tudott megszabadulni a pogányság félelmétől, nem tudta megszabadítani híveit a szomorúságtól, az aggodalomtól, a minden nap élet gondja felett való kicsinyes töprengéstől. Csak szertartásokat, szép mondásokat vett át ebből az új posztóból s tudjuk, hogy ebből már egyszer milyen nagy szakadás lett! Egész seregnek kellett kiválnia az anyaszentegyház testéből, hogy új egyházi közösséget hozzon létre. De ez a köntös is megavult. S van-e még jogunk arra, hogy az evangélium borára bármilyen jogot formálhassunk? Az új tömlő is szakadozik... így lett a keresztyénség lakodalom helyett szomorú, félő és aggódó böjtté. A Völegény nincs vele.

III.

Az evangélium lelkét tehát a neki megfelelő ruhába kell öltözteni, a maga tömlőjébe kell tölteni. Az evangélium igazi lelke az öröm, amely csak szabad, aktív, tevékeny életben valósulhat meg. S ha a mi keresztyénségünk nem ilyen, akkor a Krisztus

szemében semmit nem ér, nem evangéliumi, nem a Krisztus élete. Mert Krisztus élete szabad, munkás élet s mindezeknél fogva, a saját erejét érezve, örvendező élet. A szomorú, félő és aggodalmasodó léleknek tisztában kell lennie azzal, hogy harcban áll Krisztussal. Mert Krisztus hadat üzen annak a keresztyén-ségnak, amely az ő nevét dicsőíti, ünnepeit megüli, de lelkétől teljesen idegen. Krisztus nincsen ott, ahol az életet szomorúság uralja, ahol az ember lelke tele van bánattal, ahol nincs remény-ség és örööm. Sőt, mint ellenség áll szemben az ilyen keresztyé-nekkel. A keresztyénség nem lehet szomorú, nem lehet félő és # aggódó, mert ezek a vonások evangéliumellenesek.

Ez a böjtölő keresztyénség különböző csoportokat mutat.

Az egyik: a bánatos keresztyén csapat. Feketeruhás, szomorú, nyúltképű pap és komor, szertartásos, nyársatnyelt hívők alkotják. A bánatos keresztyén szereti a lemondást. Ez a világ annyira rossz, olyan borzasztó dolgokat lát az ember, annyira nincs segítség, hogy ő kénytelen félrevenni és magasból szemlélni az elveszett világot. Szertartásos rezignációval kerüli az akeiöt, a tevékeny munkát. Szomorú góg fejlődik ki benne, egy olyan fekete szentség, amely nagyon türelmetlen s kemény a „nyomorult” bűnösökkel szemben. Azt vallja, hogy az üdvösségeknek csak egy útja van s az az övé. Aki nem ezen jár s nem olyan ritus szerint akar üdvözülni, mint o, az egyáltalán nem üdvözülhet. Erősen hangsúlyozza ezt a megkülönböztetést: „mi” és „ti”. Mi szentek vagyunk, mi tudjuk, hogy mit kell cselekedni, mi tudjuk, hogy mit jelent keresztyénnek lenni; ti nem tudjátok, ti könnyelmük vagytok, ti talán még táncoltok is s más efféle szörnyűségeket műveltek. Mi nem közeledhetünk felétek, mi nem lehetünk veletek közösségen. Kekünk olyan dolgaink vannak, amelyek kizárolag a mieink, amelyeket a mennyei Atya kizárolag velünk közöl. Ti nem vagytok a mennyei Atya gyermekei, ti nem tartoztok ő hozzá. Ellensége lévén az örömmek, siraalomházzá és dologházzá szeretné tenni a világot. Pedig meg vagyok győződve, hogy Krisztus legelőször ezt a két intézményt takarítaná el az útból. Mert Krisztus sohasem volt tömlöctartó porkoláb! De a bánatos keresztyén igenis az: csörgeti a láncot az emberek háta mögött s vigyáz, hogy jól viseljék magukat. Igaza van abban, hogy ő más, mint a világ, de ez az ellen-tét nem örvendetes. Mivel nincs reménysége a világ és az emberek felől, boldogtalan ellentében áll a környezetével. Nem lakodalmi nép, a Völegény nincs vele... Vájjon nem kellene-e szembenéznie azzal a félelmes gondolattal, hogy aki természetellenessé teszi az

életet, felelősséget vállal azért a féktelen örményt, amelynek mámorában a megvetett világ szerencsétlen fiai keresnek hiávaló enyhülést?

A bőjtölő keresztyénség második csoportja a félelmesszív keresztyéneké. Sok tagja van. Ezek félnek nem hinni Istenben, mert reszketve gondolják el, hogy ha Ő tényleg van, akkor hittelenségükért megbünteti őket. Félnek a vallásos dolgokból gúnyt fizni, mert ebből esetleg igen nagy hátrányaik származhatnak. De tulajdonképpen jobban szeretnék, ha nem volna Isten, mert túlnagy követelésekkel áll szembe velük. Ez az álláspont feltétele-nél babonára vezet. minden félelmesszív ember babonás ember. Kopogtat az asztalon, fél a 13. számtól, minden bokorban veszédelmet sejt s ezzel szemben olyan dolgokba kapaszkodik, amelyektől segítséget s védelmet remél, mégha azoknak a dolgoknak egy-általán nincs is értelme. Ennek pedig az az oka, hogy amint a bánatos keresztyénségből hiányzik a reménység, úgy a félelmes keresztyénségből hiányzik a szeretet. A félelem minden annak a jele, hogy a lélekben nincs elég szeretet. Fél saját magát odaadni valakinek, aki nagyobb, mint ő. Vallása, babonái önvédelem az Isten követelései ellen. Ez se lakodalmás nép.

Végre a harmadik csoporthoz majdnem mindenjában oda-tartozunk. Ennek tagjai nem tudnak szabadulni attól a gondtól, hogy mit együnk, mit igyunk, mivel ruházkodjunk? Azaz nem tudnak menekülni az aggodalmaskodás lelkétől. Mi keresztyének, aiknek Krisztus kijelentette az Atyát, aiknek Ő benne szabad gondtalansul élni, egymást szeretni s egymás szeretete által a legszebb életre eljutni, mi, az Isten gyermekei, folyton azon aggodalmaskodunk, hogy vájjon nem fogunk-e éhenhalni? Az életnek e szörnyű gondjai aztán úgy a földre nyomnak, hogy nem tudunk a szabad isteni életből megvalósítani semmit. Ezeknek az aggodalmaknak a hitben való szegénység az oka. Itt arról van szó, hogy nincs bennünk elég hit. Nem hívő lélekkel nézzük az életet, a világot. Azt hisszük, hogy ez a világ gyötrelmemre és aggódásra van berendezve. Hiszünk a természet merev törvényeiben, de nem hiszünk a Lélek világformáló erejének óriási hatalmában. Ilyen a bánatos, félelmesszív és aggodalmás keresztyénség. így ül szomorúan a lakodalmás asztal körül, ahonnan hiányzik a Vőlegény.

Pedig a keresztyénségnak megint lakodalmas néppé kell lennie. Van-e lehetőség erre? Van. A bánatos keresztyénekből örvendező keresztyének lehetnek. De ennek két feltétele van: a szerénység és a türelem. Igazi öröme csak a szerény s türelmes embernek lehet. A szerénység abból a tudatból táplálkozik, hogy én nem magamért vagyok, nem magamért élek, nem magamért munkálkodom, hanem csak eszköz vagyok egy olyan hatalomnak s eszménynek a szolgálatában, aki végtelenül nagyobb, gyönyörűbb, dicsőbb, mint én. Ha az ember lelkében úrrá lesz ez a meggyőződés, akkor a szerény megalázkodás az öröm végtelen forrásává válik. S csak a türelmes ember lehet örvendező, mert a türelem abból az öntudatból fakad, hogy örökké élünk. Meg kell tanulnunk azért a dolgokat magasról s messziről nézni. Csak az, így látó ember képes az élet nehézségeit könnyű szívvel elviselni. Aki mészszíré néz, azt az élet kiesi dolgai nem bosszantják annyira, mint azt, aki nem lát tovább azorránál. Az igazi keresztyén ember is más, mint a világ, de ez az ellentét örvendetes, mert reménységgel szemlélvén a világot és az embereket, boldog ellentétben áll a környezetével. Boldog ellentét a keresztyén ember öröme is a világ örömével szemben, mert a világ szomorú öröme után kiábrándulás és unalom következik, a keresztyén örökre soha.

A félelmesszívű keresztyénség is átalakulhat bátor keresztyénseggé. De bátorról minket csak egy erő tehet: a szeretet. A szeretet, amely a legnagyobb öröm, mert maga az igazi élet. Gyáva s félelmesszívű ember csak az lehet, aki nem tud vagy nem akar szeretni. Mert az igazi szeretet rögtön bátorról teszi az embert. Látott-e valaki olyan embert a világon, aki szeretett s gyáva volt? Teljesen lehetetlen! Mert ha én valakit szeretek csak földi értelemben is, minden aggodalmaskodást félretéve, boldog örvendezéssel s minden félelem nélkül vetem magam oda érette. Egy anyának végtelen öröm lenne gyermekéért meghalni. Nem félve, nem aggódva tenné ezt, ha kellene, hanem nagy, sikoltó boldogsággal. Ha valaki szereti a feleségét, akkor boldogan áldozza föl érette az életét. Akit igazán szeretünk, azt végtelenül szeretjük. Az igazi, a teljes szeretet „kiüzi a félelmét”. Amilyen mértékben szeretni tudunk, olyan mértékben tudunk legyőzni minden félelmét. S így gyözi le az ember, aki az Istenet szereti, a halálfélelmét, mert aki így tud szeretni, annak számára már halál nincsen, annak a lelkén korlátlanul zubbog át az örök élet öröme. Ahogy a reménység a bánatos keresz-

tyénséget átformálja örvendező keresztyénséggé, úgy teremt a szereket a félelmesszívűekből bátor keresztyéneket.

S végül az aggodalmaskodó keresztyénség is hívő keresztyénsséggé lehet. Az igazi öröme titka a gyermekiesség. örvendezni csak a gyermek tud. Igazi öröme senkinek sincs ezen a világon, csak egyedül a gyermeknek. Lelki értelemben is csak az Isten gyermekinek lehet öröme ezen a világon, azoknak, akik azt a gazdag életet, amelyet a Krisztus élt, gyermeki szívvel el tudják fogadni. Nem bölcs okoskodással, kétélkedéssel, hanem gyermeki, alázatos, hívő odaadással. Az Isten gyermekei a hit kerekre nyílt nagy szemeivel csupa csodát látnak meg mennyei Atyjuk világában. Az Isten gyermeké számára a mindenből egyre nagyobb csodává válik. Felfedezi a világ titkát: ez a világ azért van teremtve, hogy itt minden eszköze, szolgája legyen a lélek öröök életének. Milyen csodálatos, mikor az ember felismeri, hogy nem a létert való küzdelem a világ törvénye, hanem az odaadás, a szeretet áldozata. Milyen csodálatos, hogy a gyermeknek megint szülővé kell lennie, hogy az áldozat nagy törvényét betöltsé. Milyen csodálatos, ha észrevesszük, hogy Isten keze van mindenben, ami bennünket ér, ő maga munkálkodik érettünk mindenekben, ő, aki nem hánja szemünkre a bünt, nem aszerint bánik el velünk, amint megérdekeljük, hanem kegyelmének meghálálhatatlan irgalmával minden javára rendez az őt szeretőknek.

Ez a hívő keresztyén élet örömeinek a titka. A hívő keresztyén nem aggodalmaskodhatik a holnapért, mert neki csak egy nagy gondja van: olyan életet élni és terjeszteni, amilyet Krisztus mutatott s élt; az Isten fiának örvendező életét. Ezért mondja a fogoly Pál apostol, kezén-lábán bilincsekkel: „Örüljetek az Úrban, mindenkor; ismét mondom, örlüljetek!”

A világ öröme s a Jézus öröme között olyan különbség van, mint a bor s a víz között. A kánai menyegzőn Krisztus a vizet borrá változtatta. Ez azt jelenti, hogy a mi szomorú, örömtelen örömeinket igazi örömmé teszi. Szabad, öntudatos, isteni életet ad, mely Vele legyőzi a szomorúságot, félelmet, aggódást. Az új élet lakodalmai köntösében, a Lélek isteni újborával a szívünkben ülhetjük lakodalunkat a Vőlegénnnyel.

A KICSORDULÓ POHÁR

I.

Az evangélium a természetesség hirdetője, mert az igazi emberi természetet akarja fölébreszteni bennünk. Hogy a mai ember mégis annyira idegennek érzi az evangéliumot, annak nem az evangélium természetellenessége az oka, hanem ellenkezőleg az, hogy az emberi természet fordult a visszájára. Természetellenessé lett az, aminek magátólértezőnek kellene lennie. Az evangélium naaga a természetesség az igazi ember számára. Krisztus fölhívása: Legyetek tökéletesek! — egyértelmű ezzel: Legyetek természetesek!

A „természetesség” általában használt kifejezés. Köznapi értelemben őszinteséget jelent. Rendesen elismerést, dicséretet foglal magában arra nézve, akit természetesnek minősítünk, mert azt fejezi ki, hogy az illető nem affektál, nem mutat mást, mint a mi. Ugyanilyen értelme van az evangéliumban is, csak a mértéke magasabb. Mikor evangéliumi értelemben beszélünk természetességről, nem az ember természeti lényének, hanem lelki egyéniségének őszinte megnyilvánulását értjük alatta. Az evangélium szerint az embernek isteni értelemben kell természetesnek lennie. Meg kell tehát különböztetnünk a természetesség kétféle formáját. Természetes dolog, hogy az állat ösztönök szerint éljen, de természetellenes, ha az embert irányítják ösztönök, miután az ember természetessége magasabb mértékű, mint az állaté. Az ember akkor természetes, mikor öntudatos. Nem csinált, hanem lélekből fakadó öntudatosságra gondolok. Amilyen biztos és magától jövő az állat ösztönössége, olyannak kell lennie az ember öntudatosságának. Az embernek az öntudat az ösztöne, azaz annyira öntudatosnak kell lennie, mintha ösztönből cselekedne. Mintha nem is kellene gondolkoznia azon, amit gondol, érez és cselekszik. Ebben az értelemben a legöntudatosabb lélek a legmagasabb értelemben természetes ember.

II.

Ha igaz, hogy az ember akkor természetes, mikor minden megnyilatkozásában öntudatosan adja saját magát, úgy a természetellenesség lényege is világos: aki öntudatosan nem saját magát adja, az természetellenes. A nem természetes ember tehát hazug ember. Aki hazudik, annak egész élete hazugság, mert ellene mond annak, ami benne van. Vétkezik saját maga és az emberiség ellen

s egyik hazugságból a másikba esvén, a világ megrontója lesz, mert egy hamis világ felépítésén mesterkedik. A keresztyénség nagy erőpróbája azon dól el, hogy ki tudja-e pusztítani a világból a hazugságot, vagy nem. Mert a hazugság az ősi ellenség, aki vel Istennek élethalál harca van. A mai keresztyének programm-párcansa: küzdjeket a hazugság ellen, hogy az emberi élet ismét természetessé legyen.

III.

Kezdtől fogva nagy vita dül a keresztyén egyházban a hit és a cselekedetek elsőbbsége fölött. A kérdés az, hogy melyik szükségesebb, lehet-e az egyiket a másikkal pótolni, lehet-e valamelyiket a másiknak alárendelni? Az e körül folyó vita olyan régi, mint maga a keresztyénség. Már Pál apostol leveleiben ott van ez a kérdés, mert a keresztyénség hazug világba érkezett, amelynek a legfőbb baja éppen az volt, hogy a cselekvés¹ s a lélek belső tartalma között áthidalhatatlan ellentét állott fenn. Az evangélium célja ennek az ellenmondásnak megszüntetése volt. Láttuk, hogy Krisztus küzdelme a farizeusok ellen az isteni természetesség szent haragjának lángolása a nem természetes emberek hazugsága ellen, aiknek egész magatartása, nyilvános működése ellenmondásban van a lelkük valódi tartalmával. Ezért vágolja őket minden alkalommal a képmutatás bűnével. A farizeusok és minden idők farizeusi gondolkozása azt vallja, hogy az ember értéke abban van, ami belőle kívülről látszik. Mivel az ember cselekedetei nyilván- » valóan megmérhetők, ennél fogva egyedül a cselekedetek mérték-adók. Ezért törekedtek a farizeusok minden arra, hogy a világ szemében nagy értéket képviseljenek, ezért végezték úgy minden cselekedetüket, hogy az emberek lássák. Utcasarkon állva imádkoztak, böjt idején bekormozták az arcukat, hangosan trombitáitattak maguk előtt, amikor alamizsnát osztogattak. Ezen a farizeusi alapon egész gyakorlat fejlődött ki: az elismerésreméltó jó cselekedetek rendszere, amely mögött lélek nincsen, mert az egészet végig lehet csinálni lélek nélkül is. Ha az a céлом, hogy elismerést szerezzen vele: jótékonykodhatom szeretet nélkül is, csak az a fő, hogy lássák. Nem is ritka példány a szívtelen adakozó!... A keresztyénségnek először ezek ellen a „keresztyének” ellen kell küzdenie, aik, mint átkozott örökséget, származtatják át nemzedékről nemzedékre a belső és a külső élet szörnyű ellen-tétét, a hazug képmutatást.

A jónak az a természete, hogy lélek nélkül utánozható, nagyon sok igaz ember lelkét elcsüggesztette. minden korban akadtak ilyenek, akik a cselekedetek arcátlan hazugságán megundorodva félreálltak s valósággal lenézték a cselekvést, mint a valódi szentség akadályát. A remeteség szentsége magába zárkózik s egyedül akar lenni az Istenkel, félrevonulva a hazug világtól. Már az őskeresztyének lelkismeretét is zavarba hozta ez. Jakab apostol szükségesnek látja hangoztatni, hogy a hit cselekedetek nélkül halott. Nagy nyomorúságnak kell tartanunk a keresztyén-ség történetében azt a tényt, hogy a hitnek és a cselekvésnek nem a kapcsolatát, hanem az ellentétét állította előtérbe. Sajnálatraméltó, hogy az egyik oldal máig is a hitet, a másik viszont a cselekvést hangsúlyozza. így alakult ki a jó cselekedetek rendszere s egy szörnyű gondolat vette bele magát az emberek lelkébe, amely végtelenül megnehezítette azt, hogy az ember természeti lehessen. Az a gondolat, hogy a jó cselekedetnek érdeme van, hogy én „kiváló ember” vagyok, ha jót teszek, hogy a jó cselekedet rangkülönbösséget képez az emberek között, sőt egyenesen üdvösséget szerez. Ezt a szörnyű eltévelkedést azzal koronázták be, hogy Isten rendeléseként hirdették.

IV.

Az evangéliumban ennek az ellentétnek nyoma sincs. Az Üdvözítő evangéliumában a hit és a cselekvés olyan viszonyban állandnak egymással, mint a fa és a gyümölcse. A fa és a gyümölc nem két különböző dolog, mert a gyümölc a fa eredménye, az amiért a fa él, amit létre akar hozni. Ha a gyökereiből táplálkozik a fa, akkor él s akkor gyümölcsöt fog teremni. Ez a természeti kép mutatja a hit és a cselekedetek közti igazi viszonyt. A természeti emberi élet törvényét a gyümölcstermő fa ábrázolja. Miért terem a fa? Az evangélium gyönyörű felelete szerint: hálából. A gyümölc nem érdeme a fának, hanem a hálája. Ezzel hálálja meg a fa a kertész, a föld, az eső, a nap munkáját, akik érette dolgoztak, hogy teremhessen. A lélek Istenből táplálkozik. Megkapott Tőle ingyen, kegyelemből minden feltételekkel, hogy megszabadulhasson a bűn vadhajtásaitól s egészséges fává lehessen. Természeti, hogy ez a lelke fa, hálaáldozatul nyújtja a kertésznek édes gyümölcsét: a szent életet. Itt nincs ellentét hit és cselekedet között. Nem is két párhuzamos vonal áll egymás mellett, hanem csak *egy*, amely kiinduló pontjában hit, vég-

pontjában cselekedet. Kezdetben gyökér, eredményében gyümölcs. Ez a természetes álláspont, amelyre az evangélium helyezkedett.

V.

A lélek benső tartalma és külső megnyilvánulása között természetes, egészséges esetben nem lehet ellentét. Ezt az igazságot Krisztus egy alkalommal, amikor a farizeusokra rásüti, hogy hazudnak, így világítja meg: „Vagy legyetek jó fák és teremjetek jó gyümölcsöt, vagy legyetek romlott fák és teremjetek romlott gyümölcsöt; mert gyümölcséről ismerik meg a fát. Mérgek kígyóknak fajzatai, mi módon szólhattok jókat, holott gonoszok vagytok? Mert a szívnek teljességből szól a száj. A jó ember az ó szívének jó kincseiből hozza elő a jókat; és a gonosz ember az ó szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat. De mondom néktek: minden hivalkodó beszédért, amit beszélnek az emberek, számot adnak majd az ítélet napján. Mert a te beszédeidből ismertetel igaznak és a te beszédeidből ismertetel hamisnak”. (Máté ev. 12. r. 33—37. v.) Ez a kijelentés a krisztusi lélektan eszenciája. Ez a krisztusi lélektan ideális, azaz nem tényt állapít meg, hanem egy eszményt állít föl. Így kellene lennie, ha az emberek krisztusi értelemben természetesek lennének. A szívnek teljességből szól a száj: ez annak a léleknek törvénye, aki engedelmeskedik a maga igazi természetének. Aki önmaga lényének ellenáll, abban ez a törvény nem valósulhat meg. A hazugság rettentő hatálma éppen abban fészkel, hogy a száj úgy szólhat, mintha a szívnek teljességből beszélne s mivel a szív maga rejte van, csak „beszédeidből ismertethetel igaznak vagy hamisnak”. Az embereket tehát félre lehet vezetni a hazug megnyilatkozás ártatlan általárcával s föl lehet építeni a hazugság egész világrendszerét. Az emberek talán soha, vagy csak nagyon későn vennék ezt észre. Krisztus azonban szent komolyággal figyelmezteti a hazug lelket: minden hivalkodó beszédért számot adtok majd az ítélet napján! — Mert Isten látja és ismeri a szívet magát!!

Krisztus szemében az emberi lélek olyan, mint egy pohár, amely folytonosan telik s mikor tartalma elérte a pohár peremét, kicsordul. Amíg telőben van a lélek kelyhe, indulatok, tervezek, eszmények buzognak benne, de abban a pillanatban, amint a pohár ból kicsordultak: tettekké váltak. A pohár ból csak az csordulhat ki, ami tényleg benne van. Mi tehát a tett? A teljessé lett lélek kicsordulása a világba. Krisztus gondolata szerint ez a lélek ter-

mésztes megnyilvánulásának módja, az igazi tett születése. Ez a mód akkor is természetes, ha a lélek tartalma gonosz. Mert a gonoszsággal teli lélekből is természetesen csordul ki a bűntett. Krisztus ellensége a bünnek és azt akarja, hogy a jóval teli szívek ömöljenek tettekbe, de mindenekfölött azt kívánja az ember-től, hogy megnyilatkozása őszinte, azaz valódi tartalmának megfelelő legyen. Vagy őszintén jó, vagy őszintén gonosz. A Krisztus csak egyet nem állhat, azt a lelket, amelynek megnyilatkozása sem nem jó, se nem rossz, azaz hazug. Egy helyt azt mondja: „Te sem hideg nem vagy, sem hév; vajha hideg volnál vagy hév. így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból”. Ha gonoszság van a lélekben, csorduljon ki belőle, mert ahhoz, hogy leszámolhassunk vele, ki kell jönnie a napvilágra. De ami Krisztus szemében a legtermészetellenesebb s a leggyűlöletesebb, az, ha a gonosz lélekből látszólagos jó csordul ki. A hazug-ságnak ezt a tényét halálosan kárhoztatja. Méltán, mert a „báránybörbe öltözött farkas” nehezíti meg leginkább Krisztus küzdelmét a világban. A gonosz azért utánozza a jót, hogy megtévessze az embereket. A jó látszata alatt kicsordult gonosz elárad az emberek közé, mint egy fertőző folyam s végzi a maga romboló munkáját. Nem ismerhetjük föl valódi lényegét, mert minden szébb, mint a jó. Lehetőleg még krisztusibb, mint Krisztus maga. A keresztyénség ősi képzete szerint az Antikrisztus olyan, sőt szébb, mint Krisztus. Gyanússá is csak túlzottan krisztusi volta teheti. Krisztus a maga híveire nézve éppen ezért a legszigorúbban kötelező törvényként parancsolja, hogy életük a lélek pohárának kicsordulása legyen.

VI.

Itt áll előttünk a krisztusi lélektan egyszerű, de egészen új világot teremtő alaptörvénye: Krisztus nem fogad el más cselekvést, csak azt, ami teli lélekből jön. Ebből következik, hogy nem szabad cselekednünk addig, amíg a lelkünk nincs tele. Milyen természetes és magától értetődő ez a követelmény. S mégis, ha tetteinket, nyilatkozatainkat őszinte kritika tárgyává tesszük, látunk kell, hogy a legritkább esetben vannak ilyen „kicsorduló” cselekedeteink. Krisztus bizonyoságtevőkké akar tenni minket. Nem elég, ha hiszünk benne, ha némán, titokban szeretjük. Nem akarja, hogy el legyen zárva bennünk, mint egy sírban. Krisztus a mi lelkünkben is a Húsvét Krisztusa akar lenni. Meg akarja tölteni a lelkünket s diadalmasan ki akar lépni belölünk is a világba. De

épp azért a lélek őszintesége, a keresztyén élet természetessége azon fordul meg, hogy amíg Vele nincs teli a lelkünk, nem szabad cselekednünk. Tévedés azt gondolni, hogy Krisztus a folytonos cselekvést kívánja. Sőt egyenesen tiltja azt, mikor a lélek nincs készen reá. Mert csakis így nem fogunk érdemeket tulajdonítani tetteinknek, jól tudván, hogy nem mi cselekszünk, hanem valósággal kiömlött belőlünk a jó, mi pedig csak poharává lettünk a bennünk működő isteni hatalomnak. Csakis így lehetséges, hogy elbizakodottság helyett hálát adjunk, hogy egyáltalán szabad s lehet cselekednünk, Vele és Érette. Hogy minden érdemet egyedül Neki tulajdonítsunk, mert cselekedeteink, mint éltető forrásból, Belőle bugyannak ki. Az ilyen cselekvés az élő hit áldott gyümölcse. Ezért mondja Pál apostol: Ami nem hitből van, az bűn. Mi mutatja jobban keresztyén életünk szomorú elfajulását, mint az, hogy ezt a mély értelmű kijelentést elfelejtettük és nem akarjuk megérteni, hogy az a megnyilatkozás, ami nem a Krisztussal tele hívő lélek kicsordulása: bűnös hazugság. Egész szokás-keresztyénségünk, gépies cselekményeink, elcsépelt frázsis-vallásunk nyomorúsága abban gyökerezik, hogy nem vesszük abszolút komolyan Krisztus parancsát: Ne cselekedj addig az Én nevemben, amíg Én ki nem csordulok belőled. Mint az ítéletharsonája, zúg korunk keresztyén társadalma felett Krisztus tiltó és követelő szózata: „Nálam nélkül semmit sem cselekedhettek!” (Ján. ev. 15. r. 5. v.)

... Nagyon jól hallom a szomorú sóhajt: mit tegyek hát, ha a lelkem nincs tele Krisztussal, ha üres vagyok, ha nem csordul belőlem magától az élet áldott folyója... és a kötelesség, a helyzet, a hivatás, a körülmények mégis azt kívánják, hogy cselekedjem és beszéljek?... Mi fog történni velem, ha Krisztus egyáltalán nem tölti meg soha a lelkemet?... A felelet egyszerű és mindenki által teljesíthető. Ha üres vagy, ne cselekedj, — de táplálkozz! Igyál az élet forrásából, egyél az élet kenyéréből, töltsd meg magad az Én kincseimmel; addig táplálkozz, amíg majd kicsordul belőled a cselekvés. A farizeizmust csak úgy lehet a keresztyénségből kiirtani, ha ezt a parancsot komolyan vesszük. A bizonyságtevés nagy kötelessége azért sorvadt el az egyházból, mert elhomályosult a táplálkozás nagy kötelességének tudata. Valljuk be, hogy az Isten igéjével és az imádsággal való rendszeres lelki táplálkozás egyházunkban ritka jelenség. Ez megint azt mutatja, hogy a lelket nem tartjuk komoly valóságnak. Ki mulasztaná el csak egy napig is testét táplálni?... De azt, hogy a lélek is éhes, hogy a lélek sem élhet meg táplálék nélkül, ki veszi komolyan?

Az éhhalál szélén már nincs éhség. Ez a tényleges helyzet a lelki életünkben. Pedig be lehet magunkba inni a krisztusi életet, mint egy mennyei italt, hozzákapcsolódhatunk, elfogadhatjuk parancsait, fölöltözhetjük jellemét, befogadhatjuk szeretetét, mint Isten kenyérét. Táplálkozhatunk, hogy cselekedhessünk! De aki meg se próbálja, mi módon panaszodhatik, hogy nem érzi Krisztust a lelkében s mivel védi lélektelen, nem hitból való hazug életét?

VII.

Az Isten ítélezséke előtt egykor eldöl az igazság és hazugság nagy pöre. Ebben a világban mindig a látszat lesz a győztes, mert az ítélezés alapja a látható cselekvés és a hallható beszéd. Mi következik ebből reánk, keresztyénekre nézve? Félelmes felelősség, melyet nem a világ, hanem Isten előtt hordozunk. Hogyan viselhetjük el ezt a megveszteghetetlen Bíró előtt, aki a lelket, a forrást látja?... Nem kell-e megdöbbennünk arra a gondolatra, hogy látszat-keresztyénségünkre a hazugság egész világa épül fel, amelynek Isten előtt végre is össze kell omlania, mert belül egészen más, mint amit kívülről mutat? minden „hivalkodó” beszédért számot kell adnia ennek a világnak Isten előtt, az ítélet napján. Számonkérík tőle a „világébe” hivalkodó beszédét, melyet állandóan nagyon hangsúlyosan hirdet, de álarca alatt annál elszántabban fegyverkezik. A világháború előtt is minden visszhangzott a leghumánusabb frázisoktól s amikor a legjavában zengett a hazug jelszavak kórusa, akkor következett be a katasztrófa. De nemcsak a szándékos hazugság az, amely a kicsorduló pohár törvényét megcsúfolja. Vannak keresztyén életünkben olyan hazugságok is, amelyeket szentesített a keresztyén világ, amelyeket egyenesen jónak, humánusnak, nemesnek tart. De Isten előtt minden hazugság egyforma. Gondolunk csak arra, amit „konvenció-nak” nevezünk! Az egész konvenciós-rendszer merő hazug megalkuvás s csak arra való, hogy igazi szándékainkat és érzéseinket elfedezze. Az egész arra megy: ne mutasd az igazi arcodat, bolondítsd el a világot, csapd be az embereket! Ott van az elhallgatás hazugsága. Az emberek úgy alkuttak meg a lelkiismeretükkel, hogy nem hazudnak, csak nem mondják meg az igazat. Pedig, ha nem állunk bátran az igazság mellé, a hazugság világának építői lettünk. Életünk valóságos zsarnoka a „nem illik” nagy hazugsága. Valamit illik elhallgatni, valamit nem illik észrevenni. Vannak hazugságok, amelyek félelemből származnak

s vannak olyanok, amelyeket kíméletből mondunk, sőt vannak jószándékú hazugságok is, amiket „tekintettel erre vagy arra” mondunk. minden esetben a meggyőződésünk ellen cselekszünk. Pedig a keresztyén embernek csak tele szívből szabad beszélnie vagy cselekednie. És pedig olyan tele szívből, amelyben már a Krisztus maga cselekszik. Ha azt akarjuk, hogy keresztyéneknek nevezhessük magunkat, ha azt akarjuk, hogy keresztyénségünk igazán s valósággal természetes legyen, vissza kell térnünk ahoz az egyszerű lélektanhoz, amely ebből a tételből áll: ne cselekedj, amíg a lelked egészen tele nincs. Mert ha valamivel lehet ezen a világon segíteni, akkor csak a természetes öszinteséggel, a szívből jövő cselekvéssel lehet. Ennek a drága, isteni orvosságnak szimbóluma a kicsorduló pohár.

ISTENI IGAZSÁGTALANSÁG

I.

Ebben az előadásban, ellentétben az eddigiekkel, egy emberi erény kerül összeütközésbe az evangéliummal. Ez az erény az igazságérzet, egyike a legelénkebben jelentkező, legáltalánosabb érzéseinknek. Természetesen ebben az erényben is kell lennie hibának, ha ellentétbe kerülhet Krisztussal. Az volna hát a céлом, hogy fölmutassam: miért s mikor ütközik össze az emberi igazságérzet, amely önmagában véve elismerésre méltó, az isteni igazsággal. Vagy másképpen szólva: mi az oka, hogy az ember sokszor igazságtalannak látja az Istent? Három példát hozok elő az evangéliumból s ezeken fogom megmutatni az emberi és isteni igazság összeütközését, hogy az egyetlen igazság fénye fölragyogjon előtünk.

II.

Az első példa: Máté ev. 21. r. 23—32. verseiben foglaltatik. Ebben a történetben a főpapok és a nép vénei számon kérík Krisztustól, hogy micsoda hatalommal cselekszik és ki adta neki a tanításra való fölhatalmazást? Az akkori szokások és törvények szerint az ige hirdetése s az isteni dolgokkal való foglalkozás hozzá volt kötve a rabbiniusi és a papi hivatalhoz. Krisztusnak tehát — emberileg szólva — először fölhatalmazást kellett volna nyernie a főpaptól, hogy ezeket végezhesse. Mikor kérdőre vonták, nem

adott direkt választ. Azt felel: „Én is kérdek töletek egy dolgot, amire ha megfeleltek nékem, én is megmondom néktek, micsoda hatalommal cselekszem ezeket. A János keresztsége honnan vala? Mennyből-e, vagy emberektől? Azok tanakodnak vala magukban, mondván: Ha azt mondjuk: mennyből, azt mondja majd nekünk: Miért nem hittetek tehát néki? Ha pedig azt mondjuk: emberektől; félünk a sokaságtól; mert Jánost mindenjában prófétának tartják. És felelvén Jézusnak, mondának: Nem tudjuk. Monda nékik ő is: Én sem mondom meg néktek, micsoda hatalommal cselekszem ezeket. De mit gondoltok ti? Vala egy embernek két fia és odamenvén az elsőhöz, monda: Eredj fiam, munkálkodjál ma az én szőlőmben. Az pedig felelvén, monda: Nem megyek; de azután meggondolván magát, elméne. A másikhoz is odamenvén, hasonlóképpen szóla. Az pedig felelvén, monda: Én elmegyek uram; de nem mené el. E kettő közül melyik teljesítette az atya akaratát? Mondának neki: Az első. Monda nékik Jézus: Bizony mondom néktek, hogy a vámszedők és a parázna nők megelőznek titeket az Isten országában”. A zsidó nép vezetői hivatalos és hiteles kegyességnél fogva állottak első helyen: mikor tehát Krisztus azt állította róluk, hogy a sőpredék megelőzi őket az Isten országában, a legbotrányosabb igazságtalanságot követte el velük szemben. Ez a nyilatkozat örökre elszakította őket Krisztustól. Többé köztük békesség, megegyezés, sőt elképzelhető viszony sem létezhetett. Mennyire fel lehettek háborodva ezek az emberek, akiknek egész élete a törvény betűjéhez való szigorú ragaszkodásban telt el. Úgy gondolták, hogy jogosan s igazságosan tarthatják magukat kegyes embereknek s jog szerint várhatják Istantól az elsőség jutalmát. Róluk azt mondani, hogy alábbvalók, mint a publikánusok és a parázna nők, hallatlan igazságtalanság volt... Az a kérdés, ami itt fölmerül és megoldásra vár, az igaz élet kérdése. Ha egyáltalán lehetséges és van igaz emberi élet, akkor Krisztus nyilatkozata igazságtalan, mert nem különböztet az emberek között... minden ezen fordul hát meg: van-e egyáltalán tisztság, igazság, érdem és jog az emberi életben, Istenkel szemben? ...

A tény az, hogy Isten törvénye szerint igazak és bűnösök közt nincs különbég, mert nincsenek igazak. Igazságos, vagy igazságtalan-é ez az isteni ítélet?... Talán, ha egy eltipró zsarnok mondáná ki, igazságtalan lenne annyiban, hogy elbírhatatlan mértek alá állítja az embert. De ezt az ítéletet a kegyelem mondja ki felettünk, akinek csak egy megkülönböztetése van az emberekre nézve: aki megalázza magát és aki fölmagasztalja magát. Krisz-

tus példázatában a farizeus így szól: hálát adok neked Isten, hogy különb vagyok mindenki másnál! — A publikánus pedig megalázkodik s megbánja bünét. Ez a két ember tényleg különbözik egymástól. De nem abban, hogy az egyik igaz, a másik bűnös, mert mind a kettő bűnös. A különbség abban van, hogy egyik megbánja bünét, a másik nem is ismeri el. Krisztus szerint Isten nem a kegyes farizeusnak ad igazat, hanem a bűnbánó publikánusnak. A papok szemében ez igazságtalanság. Mert ha így van, akkor mit ér a harmincéves kegyesség, holott egy harmincéves bűnös élet előbb kerülhet a mennyek országába? Emberi értelemmel nézve igazságtalanság, mert semmibe se veszi a kegyes élet előnyeit. Emberi értelemmel nézve, nem is érdemes kegyesnek lenni, mert semmiféle elönnyel nem jár. Sok mai keresztyén ember is méllettatlankodik azon, hogy Isten nem tesz különbséget a jó s a rossz ember között. Ez nem változtat ugyan Isten fenséges törvényén, de azt bizonyítja, hogy az ilyen emberek keresztyénsége nem keresztyénség többé, az ilyen már elfelejtette ősei hitvallását. Az evangélium szemlélete szerint igenis van valami, ami számít, ami mindenetre tekintetbe jön Isten előtt s ez a bűnbánatos megtérés. Krisztus nem mondja azt, hogy a meg nem tért bűnösök megelőzik a kegyeseket, csak azt mondja, hogy hiábavaló, azaz hamis a kegyesség, ha hiányzik belőle a bűnbánat. A farizeusok azért látják igazságtalannak Istent, mert igaznak képzelik magukat. Nem Isten igazságtalan, hanem a saját magukról alkotott hízelgő kép. Egy hiányzik belőlük: a saját rosszaságuk megismerése. Az a baj, hogy Istennel szemben jónak gondolják magukat. Viszont ha egy bűnös csakugyan érzi, hogy milyen rossz s megalázkodva Istenhez fordul, természetes, hogy megelőzi a kegyeseket, ámbár azok kegyességgükkel 30 éves előnyben voltak, mert igazságosan ítélték meg önmagát. Megtalálta az emberi élet titkát: mivel minden ember bűnös az Isten előtt, csak egyet tehet: elfogadhatja a Jó segítségét, megragadhatja a kegyelem mentőkötélét. Aki ebben megelőzi a másikat, az az első.

Ismételjük meg tehát azt a törvényt, mellyel az isteni „igazságtalanság” a világot forgatja: Isten szemével nézve semmi különbség nincs az emberek között. Emberi szemmel nézve nagy differencia van egy kegyes főpap s egy publikánus között. De emberi szemmel nézve a Fellegvár s a Montblanc között is nagy különbség van, pedig fölülről mind a kettő elenyésző kicsi. Bizonyos magasságból nézve a föld felszíne egészen sima. Isteni szemmel nézve az emberek egyformán semmik. Ha ezt megláttam, nincs semmi jogom többé ahhoz, hogy embertársamat lenézzem, nem ismerhe-

tek többé megvetett embert. Ha egy kicsivel magasabbra emelkedtem is az általános romlásban, azért épügy el fogok veszni, mint a legutolsó. Mert igazán mindegy, hogy egy arasszal, vagy 500 méterrel a víz felszíne alatt fulladok meg; végeredményében egyre megy a dolog: mind a ketten megfulladunk. Isten szentségéhez mérve a legjobb is, ami emberben található, csupa szenny és szégyen. Önmagában véve minden, ami csak emberi: hiábavaló és rossz. Hogy volna hát jogom lebecsülni egy másik embert s mi-féle alapon tarthatnám magamat különbnek akárki másnál? A kegyes" és „igaz" lélek persze felháborodik ezen: Nem vagyok különb? Hát hiába imádkoztam? Hiába adtam fizetésem tíz százalékát egyházi célokra? Hiába jótékonykodtam? — Nincs igazság az égben, mert hiábavaló a kegyesség: a jó embert is érik csapások, sőt talán sokkal nagyobbak, mint a gonoszt, aki sohasem törödött az Isten dolgaival! Tény, hogy mihelyt az ember igazságot tulajdonít magának, érdemeket lát a cselekedeteiben, azonnal kibogozhatatlan zűrzavar áll elő az életében. De Isten éppen azt akarja, hogy világossá legyen a szomorú valóság: egy embernek sincs igaza. 0 kivétel nélkül mindenjunkat betegnek lát s egyetlen kívánsága, hogy a beteg engedje: hadd vizsgálja meg az orvos, állapítsa meg a baját s gyógyítsa meg. Ez az „igazságtalan" Isten forró szeretettel szeretne meggyógyítani mindenjunkat, de ennek feltétele van: engedjük meg az Orvosnak, hogy elvégezhesse rajtunk a maga munkáját. Az „igazaknak" az a bajuk, hogy egészségesnek tartják magukat, ezért előzi meg őket legtöbb beteg a gyógyulásban. minden emberi szív beteg, de legrosszabb a helyzete annak, aki beteg szívét az igazságosság kövérjével burkolja körül és zárja el az orvos elől. Isten nem mond le ezekről sem, de az ilyenknél először szét kell törnie a köburkolatot, hogy a sebhez érjen s biztos, hogy ez cirrógatással nem mehet végbe! Istennek vannak finom műtőeszközei, de van pörölye is s az „igazaknál" sokszor ezt kell előennie, hogy célt érhessen. Ilyenkor hangzik az értelmetlen jajgatás: Miért üt éppen engem, mikor én igaz vagyok? Pedig világos, hogy miért. A Szeretet ütései ezek, aki azért töri össze, hogy ne maradjon benne egy ép porcika sem, hogy végre kegyelemért kiáltson az igaz is! Végre, mikor már sok porbahult bűnös szív megelőzte őt a mennyek országában. Ez az isteni igazságtalanság a szeretet igazsága. Azé a szereteté, amely kivétel nélkül meg akarja menteni gyermekéit.

Az evangéliumi keresztyénség meglátta ezt az isteni igazságot s egész gondolkozásának alaptételevé tette a bűnbánatos megtérés egyetemes szükségességét. Azt tanítja, hogy a kegyelmes

Isten mindenkit meg akar gyógyítani, aki meg akar gyógyulni. De csak azt gyógyíthatja meg, aki magát betegnek tudja és vallja. Csakis önmaga állapíthatja ezt meg magáról, senki más ebben nem ítéhet fölötte. Csak a bűnös ember találkozhatik a kegyelmes Istennel, a fölfuvalkodott ember a sorossal, a végzettel találkozik. Ez az a pont, ahol az evangéliumi keresztyénséget magát szokták fölfuvalkodottsággal vádolni, mivel azt tanítja, hogy Isten kiválasztja és eleve elrendeli azokat, akik a bűnből megtérnek és azokat, akik magukat megkeményítik a kárhozatra. Ha ez igaz volna, mondják, akkor Isten a legnagyobb igazságtalan-ságot követné el, a kiválasztottak pedig a legigazságtalanabb fölfuvalkodottsággal kérkedhetnének. De nem szabad elfeledni, hogy a kiválasztottak époly bűnösök, mint a többiek. Igazságtalanság csak abban az esetben történne, ha igazakról és nem igazakról lenne szó s Isten a nem igazakat választaná ki az igazak mellőzéssével. De ha eljutunk arra a meggyőződésre, hogy nincsenek igazak, nyomban megszűnik az igazságtalanság. Keresztyén életünk első föltétele az, hogy ne tegyünk különbséget igaz és nem igaz közt. Mondjunk le a magunk igazáról, mint akik magunktól semmit sem tehetünk s kérjünk segítséget, mert Istennek minden igérete hirdeti, hogy azt, aki nyomorúságában segítségről kiált, nem hagyja el. Mihelyt valaki a maga nyomorúságának tudatában kér segítséget, meghallgattatik. De lemarad az Isten országából az, aki a farizeusokkal kérdei: micsoda hatalommal cselekszi Isten mindezeket? Az ilyennek meg kell tanulnia azt, hogy Isten mégis csak jobban tudja a maga dolgát, mint ő.

III.

A második példa Lukács ev. 19. r. 12—27. v.-ben található.

„Egy nemes ember elméne messze tartományba... előszólítván azért tíz szolgáját, ada nékik tíz girát és monda nékik: Kereskedjetek, amíg visszajövök... És visszajövén elöhívta azokat, akiknek a pénzt adta, hogy megtudja, hogy ki mint kereskedett. Eljöve az első, mondván: Uram, a te girád tíz girát nyert... És jöve a második, mondván: Uram, a te girád öt girát nyert... És jöve egy másik, mondván: Uram, imhol a te girád, amelyet egy keszkenőben eltéve tartottam. Mert féltem töled, mivelhogy kemény ember vagy; elveszed azt, amit nem te tettél el és aratod, amit nem te vetettél... És monda az ott állóknak: Vegyétek el tőle a girát és adjátok annak, akinek tíz girája van. És mon-

dának néki: Uram, tíz girája van! És ő monda: Mondom néktek, hogy mindenkinék, akinek van, adatik, akinek pedig nincs, még az is elvétetik, amije van.” Itt abban van az igazságtalanság, hogy annak adatik, akinek van. Az emberi természet ellenkezőleg gondolkozik: Miért ad annak, akinek már úgyis van s miért vesz el attól, akinek nincs¹? Ennek az igazságtalanságnak az a magyarázata, hogy az ember a saját magáénak tartja magát, rendelkezni akar önmagával, mint aki Istennek semmivel se tartozik. De Isten ellenségeinek nevezi azokat, akik nem akarják, hogy ő uralkodjék rajtuk (27. v.). Mert Isten uralkodni akar. Nem csinál úgy, mint a Sátán, aki Ádám és Éva esetétől elkezdve mindig azt mondja, hogy szolgálni akar és mindig alázatosnak mutatkozik. Az ember elbízza magát, hogy milyen nagyszerű szolgát kapott. Pedig a Sátán is uralkodni akar s éppen a hazugságával teszi magát úrrá, tiporja el az embert. Ezzel szemben Isten a leghatározottabban kijelenti, hogy ő uralkodni akar. A tízparancsolatot is így vezeti be: „Én, az Úr, vagyok a te Istened”. Ezzel az Úrral szemben az embernek csak egy teendője lehet: az engedelmesség. Ha mi ezelőtt a tény előtt meghajlunk, az igazságtalanság rögtön megszűnik. Aki az Isten tulajdona, arra nézve nincs igazságtalanság. Aki gyarapszik, azt gyarapítja az Isten is, de mit kezdjen egy olyan szolgával, aki nem dolgozik, tehát szembehelyezkedik Istennel, az egyetemes lelki törvényekkel, amelyek a lelki életben époly érvényesek, mint a természeti törvények a fizikai világban! Aki szembeszáll ezekkel a törvényekkel, annak el kell vesznie. A mi életünk törvénye a szolgálat, nem az uralkodás. Aki ezt nem akarja megérteni, az ellenkezsébe jut az élet törvényeivel s azért el kell pusztulnia. A döntő tény az, hogy az ember szolga s az Isten Úr, ennél fogva az embernek szolgálnia kell az Urat. Dolgozna kell az Isten céljaiért és aki dolgozik érette, semmit nem tartva meg magának, megéríti az isteni igazság mély és áldott értelmét. Az Isten szolgálata ajándék s így szűnik meg az igazságtalanság. Isten gyermekéket teremtett s a gyermekek felett akar uralkodni, akik a szolgálatban ajándékot kapnak tőle. Isten az ember szolgálata nélkül is époly nagy Úr marad, ellenben az ember aljassá válik s elkárhozik, ha nem szolgál Neki. Ebben a szolgálatban nyilvánítja meg Isten bennem az ő Lelkét. A szolgálatban kegyelmet gyakorol velem, mert nem engedi meg, hogy elpusztuljak magamban. Aki nem akarja, hogy Isten rajta uralakdjék, az elpusztul. Aki nem szolgál, az elvész, aki engedelmeskedik, az gyarapodik.

A harmadik példa mutatja meg Isten legnagyobb „igazság-talanságát”. Ez a szőlőmunkások példázata (Máté ev. 20. r. 1—12 v.), akiket reggeltől estig különböző időben hívott szőlő-jébe a gazda. A munkások közül a legutolsók csak egy órát dolgoztak s mégis ugyanazt a bért kapták, mint az elsők. Nem szabad elfelednünk, hogy az elsők megkapták azt a bért, amiben a gazda megalkudott velük. Nem is e miatt zúgolódtak, hanem mert igazságtalannak tartották, hogy az utolsók is ugyanannyit kaptak, mint ők, akik a nap hevét és terhét hordozták. Igen jellemző eset ez az emberi igazságérzetre. Tudom, hogy miért dolgozom, ismerem a bért, amit kapni fogok, meg is kapom. De ha valaki, aki sokkal kevesebbet dolgozott és nem is volt kikötött béré: ugyanazt kapja, amit én, föl vagyok háborodva az igazság-talanság miatt. Nem mintha én nem kaptam volna meg, ami illet, hanem mert más is megkaptá, akit szerintem nem illett meg. Most hallgassuk meg a gazda ítéletét: „Barátom, nem cselekszem igazságtalanul veled, avagy nem tíz pénzben szerződtél-e meg velem? Vedd, ami a tied és menj el... Avagy nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Avagy a te szemed azért gonosz, mert én jó vagyok?” Mégis csak furcsa dolog — gondolják az emberek —, hogy én egy egész életen át becsületesen és hűségesen dolgozom s akkor egy kedves testvérem bájosan belibben az utolsó órában s mindenkor besétál a paradicsomba! Ez igazságtalanság! Bizony az, ha az első munkások szemével nézzük a helyzetet. Az első munkások u. i. vakok voltak, gonosz volt a szemük, nem értették meg a gazda intencióit. A gazda által ki-kötött bért mindenik munkás megkapja. A lelki életben minden jó érzés, gondolat és cselekedet föltétlenül maga után vonja a neki megfelelő gyarapodást. Ez a bér mindenkinél kijár, aki az Isten országában dolgozik. De Isten nemcsak bért akar nekünk adni, hiszen mi nem bérések vagyunk, hanem gyermekek, akiknek ajándékot készített az Atya. És az ő igazságos szeretete az első munkásoknak akarta adni a legnagyobb ajándékot s előre örvült a szíve, hogy milyen boldogok lesznek majd ezért az elsők, azok a legkedvesebb gyermekek, akik az élet tüde hajnalától kezdve min-dig vele dolgoztak. Mi volt ez a titkos ujjongással előkészített drága ajándék? Az utolsó munkásokat akarta ajándékba adni az elsőknek. Azt gondolta, hogy gyermekei végül boldogok lesz-nek, ha majd látják, hogy szerencsétlen testvéreiket, akik ebbe a munkába csak olyan későre érkeztek el, mégsem állítja hátrább

az atyai szeretet. Azt hitte, örvendeni fognak azon, hogy elkészett testvéreik végre is egyformák lettek velük. Gondolta, nem bérsek, hogy ne értsék meg s haragudjanak érte, hanem gyermekek s szívükre ölelik testvéreiket, aki? olyan sokáig voltak távol az atyai háztól, de végre mégis hazaérkeztek s az Atya elfogadja őket, úgy, amint vannak, minden elfejt s nem tesz különbséget gyermekei közt, hanem egyformán asztalhoz ülteti őket. Ez a legnagyobb isteni jutalom, amit az Atya szeretete kigondolhatott: az elvészettek megtalálásán, a halottak feltámadásán való öröm, mely egyformává teszi az Isten összes gyermekeit, hogy ne legyen többé köztük semmi különbség. Isten azt akarja, hogy mindenki az övé legyen. mindenkit bűnösnek tekint, hogy végül mindenket egyformán gyermekévé tehessen. „Mindeneket bűn alá rekesztett, hogy mindenkenen könyörüljön” — mondja Pál apostol. Ez a legnagyobb isteni igazság, mert ez a szeretet igazsága. Örök igazság az Isten gyermekei számára, melyet csak a béres nem tud megérteni. Aki ezt az igazságot elfogadja s élete alapjává teszi, az keresztyén. Az megértette az evangéliumot. Aki nem fogadja el, az lehet a világ szerint igaz, de mindenrőlké bérés marad. Soha nem lesz gyermek s nem örökölhet, mert az örökségből a bérsek kimaradnak. Mindnyájan meg vagyunk híva az Atya kegyelmi szövetségébe s rajtunk áll, hogy bérsek maradunk-e, vagy gyermekek leszünk, akik meghallották az Atya hívó szavát s nem mondták: elmegyek Uram, hanem szó nélkül elmentek, hogy elérhessék a boldog, örök életet.

Bűnbánat, engedelmesség, szeretet: ez a három feltétel a hívő ember áldott örök-életének kulcsa. Ebből a háromból szövődik össze az az emberi magatartás, amelynek számára megnyílik az örökkévaló isteni Igazság kapuja. Az ilyen lelkek tudják és vallják gyözedelmes ujjongással: mindig az Istennek van igaza, mert Isten: Szeretet.

NEM BÉKESSÉGET!

1932.

I.

EVANGÉLIUM ÉS HUMÁNUM

A protestáns teológiai gondolkozásban körülbelül egy évtized óta mélyreható változás indult *meg*. A reformatory vagy dialektikai teológiának nevezett irány most abból a szempontból érdekel mincket, hogy határozottan és élesen kíméltette azt a szakadást, amely a protestantizmus történetében az utolsó két évszázadot az eredeti örökségtől egészen eltérőnek és idegennek mutatja. Ez a beállítás csak kritikai megállapítása és öntudatos tisztaára annak a már régebben ébredező és terjedni kezdő meggyőződésnek, hogy a protestantizmus lényegének értékelésében közkeletű és általánossá vált tévedések uralkodnak, amelyek rendkívül súlyos következményekkel jártak a kulturális és közéletben betöltött szerepére nézve.

A magyar református egyházban a lelki ébredés első jeleivel egyidőben kezdődött meg a mind határozottabb tiltakozás az ellen, hogy az evangéliumi keresztyénséget a politikai, világnézeti és ethikai liberalizmussal, a humanisztikus kultúra racionalista szellemével és a modern filozófia kriticizmusával azonosítás. Mihelyt a protestantizmus az evangélium igazi szellemének érvényesítésére kezdett törekedni, azonnal látnia kellett, hogy a nagy reformáció tulajdonképpeni öröksége: az életnek Isten Igéje, mint egyetlen szuverenitás alá rendelése, megalkuvások és hamisítások prédája lett annak a törekvésnek következtében, hogy az evangéliumot a világ nyelvére fordítva tegyük a modern emberiség életének tényezőjévé.

Ha nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból tekintjük meg ennek a törekvésnek eredményeit a saját egyházunk életében, ki kell mondanunk, hogy a protestantizmusnak a korszellemmel való azonosítása valóban a lényeget: az evangéliumot hullatta ki a keresztyénségből. A XVIII. és XIX. századok új evangéliumot hirdettek, mely külső vonásaiban sok olyant hordozott, ami a reformáció által felszabadított igazi evangélium látszatát mutatta, de egész lelkületében idegen tőle. Gyökerei a reformációt történetileg megelőző reneszánsz és humanizmus talajába bocsátkoznak, majd

a történeti protestantizmussal egyidejűleg és párhuzamosan kibontakozó szellemi áramlatokban ölt testet, de magától az evangéliumi keresztyénségtől egész szellemében teljesen különbözik és azzal mély elvi ellentétben áll. Ez az új evangélium a humánum kultusza, mely a modern nyugati kultúra szülőanya és éltető ereje. Ez az evangélium az emberi műveltség megváltó erejébe vetett hit. Ha az ebben megnyilvánuló lelkületet szembeállítjuk Krisztus evangéliumával, azonnal látnunk kell a kettő közötti kibékíthetetlen ellentétet. Krisztus azért jött, hogy megváltsa az embert, aki magát meg nem válthatja. Az elveszett búnöshöz jött, akinek egyetlen reménysége a kegyelmes Istennel való találkozás lehet. Benne Isten lett emberré, aki egészen más, szentségében félelmesen idegen, kihez az embertől út nem vezet s az csak a maga szuverén akaratából verhet hidat az emberhez, a maga választotta úton: Krisztuson keresztül. Az evangélium megtagadása annak, ami pusztán emberi: lemondás arról, hogy az ember megtarthassa önmagát, meghódolás a magát kijelentő igazság előtt; engedelmesség az emberfeletti akaratnak; megtérés az emberi természet útvesztőjéből és újjászületés más teremtményé, mint ami az ember Ádámban volt. Mindebből csak az következhetik, hogy a Krisztus által megmentett ember egész élete hitból fakadó háládatosság, melyben az új élet gyümölcsei: a szeretet jótéteményei hirdetik a szabadító Úr dicsőségét. Kétségtelen, hogy a reformátorok ezt az evangéliumot hirdették. A hitvállások ezt foglalták össze a fogalmi rendszer modelljébe s a teológiában ennek kellett volna a keresztyén élet szellemi fegyverzetévé kovácsolódnia. Ezzel az evangéliummal szemben az ész hatalmát és istenségét hirdető humánum, — melynek alapmeggyőződése az, hogy az emberi természetben magában rejlik a megtartó erő s hogy az ember maga alkotja meg világát, amely felett ural-kodik, — úgy áll, mint egy teljesen idegen és ellentétes világrend, melynek az előbbivel nemcsak szövetsége, de érintkezése is lehetetlen. A protestantizmus életében tehát ott állott elő a szakadás, ahol a reformátori teológiával radikálisan szakítva, ezt a két világrendet kísérelték meg kibékíteni és egyesíteni. így jött létre a kultúrkeresztyénség s így lett az evangélium azzá, aminek ma látszik: üres beszéddé, amely az önmagát halálra marcangoló emberiség feje fölött úgy hangzik el a magasban, mint valami távoli, ért-hetetlen zene, aminek felfogására nincs felvettőkészülék. Két olyan fontos tény van, amit nem szabad elhallgatnunk s a mi a mai helyzet képét megmagyarázza. Az egyik az, hogy a protestantizmus sokáig igyekezett híven megőrizni és érvényesíteni a reformátorok által megtisztított és isteni jogaiba visszaállított evangéliumot s

nem rajta múlt, hogy ez nem válhatott az új kor vezető lelkévé. Az evangéliumi keresztyénség kénytelen volt ortodoxiává merevülni, hogy az evangélium mennyei palántáját a tan falaival körülzárva, megvédelmezhesse abban az élet-halál harcban, melyet ellenségei indítottak és vívtak ellene a földi impériumok fegyvereivel. Kénytelen volt viaszahúzóni a betübe, hogy a lelket a jövendő számára megtarthassa. Ennek következménye lett az, hogy szabadjára kellett hagynia azokat a tendenciákat, melyek az emberi természet szabadságosztónéból fakadva, a humánumot politikai és kulturális tereken diadalra vitték az evangélium erői nélkül, sőt azzal az igénynyel, hogy ami az evangéliumban értékes, azt nem az egyház, hanem az emberiség szabadságharcai és a felvilágosult emberi szellem művei valósították meg. Az evangélium nárdusolaja ott rejtőzködött az ősi hitvallások és az őket magyarázó ortodox teológia egyházának cserépedényében. Ma is csak alig kezdte el bontogatni annak pecsétjét az életre ébredő keresztyénség s ki tudja, mikor köszönt be az a jövendő, mikor a krisztusi élet valóban betöltheti illatával azt a világot, melyben a humánum virágai most már a pusztulás halálszagát lehellik magukból.

A másik annak a ténynek beismérése, hogy a humánum méreteiben és tartalmában egyaránt hatalmas munkát végzett az ember uralmának kivívása és megszilárdítása érdekében. Ha a saját szemüvegén át nézzük, el kell ismernünk, hogy nem is álmودott lehetőségeket tett valósággá a földön. Az emberben rejlő képességek és tendenciák számára tágas kaput és széles utat nyitott meg, amelyen az emberi léleknek végiglenül gazdag és színes kibontakozása vonult föl, mintegy diadalmenetben az Ész-isten dicsőségére. Csak az a baj, hogy az elfelejtett evangélium szerint a tágas kapu és a széles út a veszedelemre visz. Ma már egész rémületességeiben látjuk a veszedelmet, ahova a humanisztikus kultúra diadalútja vezetett.

Ezek a tények magyarázzák meg a kultúrkeresztyénség keletkezését is. Természetes, hogy a protestantizmus kebelében nem maradhatott hatás nélkül a humanisztikus kultúra hatalmas hullámverése, mely az ősi hit szikláját hol dühös tajtékozással, hol gúnyos megvetéssel csapkodta. A világ szekere rohant a széles, pompás úton és az egyháznak látnia kellett, hogy az emberek félülnek reá és őt otthagyják. Tanításának egyhangú zümmögését elnyelte ennek a diadalkocsinak robogása. Szüksékképpen állott elő magában a protestantizmusban a meghasonlásnak az a szellem, mely a racionalizmus és pietizmus, a liberalizmus és pozitivizmus, a historizmus és a profetizmus ellentett irányában

nyilvánult meg. Természetes, hogy a protestantizmus előtt állandóan ott meredezett és kísértett a végzetes dilemma: elzárkózni vagy alkalmazkodni? Bármennyire fontos is az, hogy az egyház tisztán és hamisítatlanul őrizze meg az evangélium igazságát a maga hitrendszerében, mégsem volt lehetséges, hogy lemondjon az emberről, akihez az evangélium izenete szól. Semmiképpen sem lehetett közönyös reá nézve, hogy az ő nevelésére és gondozására bízott emberrel nélküle és ellene mi fog történni? A protestantizmus vezetőszelleméit mindenki által a meggyőződés hatotta át, hogy a humanisztikus kultúrától való elzárkózás árulás az evangélium ellen, mert megakadályozza azt, amiért az evangélium van: hogy kiáradjon a világba és megszentelje az embert életének minden vonatkozásában és munkájának egész területén. Az igazhitű keresztyének nem lehet az a feladatuk, hogy néma és megvető sorfala álljanak a veszedelembe vivő úton. Két lehetőség maradt. Az egyik: kiemelni a veszedelemből, letépni a világ szeréről azokat a lelkeket, akiknek szívéhez az egyetemes romlottágban is elhatol a megtérésre hívó szózat. És azokat, akik ezt meghallották, különszakítani az elveszettektől és beleöltözteni egy megkülönböztető szentség életrendjébe. Sok hősiességgel és önfeláldozással, viszont sok keményéggel és kizárolagossággal hozták létre a névleg keresztyén világ misszionáriusai a megtértek szigeteit a bűn óceánjában. De ennek a mentőmunkának két szükségszerű fogyatkozása maradt. Az egyik az, hogy már módszerénél fogva sem érhetett el általános és a kor lelkét megváltoztató sikert. A másik az, hogy akiket kiszakított a humánum szellemközösségeből, azokba kultúra-ellenséget plántált, ami ismét oda-vezetett, hogy az evangélium igényét az egész emberre erőszakosan megcsónkította.

A másik lehetőség az alkalmazkodás. Az evangélium alkalmazása a humánumhoz, melynek célja a kultúra keresztyénné tétele, átitatása az evangélium lelkével. Ez a törekvés szülte a modern protestáns teológiát, a keresztyén hit filozófiai áltöltöztesét, a protestantizmus világnezetét tételét, az evangéliumi parancsok és humanisztikus célkitűzések közötti rokonságok keresését és megtalálását, mind azzal a gondolattal, hogy az evangéliumot, vagy amint e törekvés harcosai mondani szerették: a vallást, a művelt ember előtt elfogadhatóvá, azután természetessé és végre nélkülözhetetlenné tegyék. Keresztyén kultúrával akarta ez a sokirányú, de egy lelkületű törekvés az evangéliumot a kor leikévé tenni, de sajnos nem keresztyén kultúrát, hanem csak kultúrakeresztyénséget hozott létre, Ennek a kultúrkeresztyénségnak lé-

nyege a szabadelvűség. Kész volt feláldozni a formákat, abban a bizalomban, hogy így biztosítja az evangélium tartalmának irányító hatalmát a tudomány, a művészet és az erkölcsiség területén. A dialektikai teológia művelői azt tartják, hogy ennek a szellemnek képviselői szívük szerint titkos szövetségenben állottak a humánummal, az evangélium rovására. Szóval azt lehetne mondani, hogy a humánum szívügyük volt, míg az evangélium „csak a becsületügyük”. Én nem merném ezt az ítéletet kimondani, de e helyett az a meggyőződésem, hogy a kultúrkeresztyénség a megalkuvás szelleme, amely annyira szereti az evangéliumot, hogy kész engedni is belőle, csakhogy a másik fél számára hozzáférhetővé tegye. Természetesen, ez nem változtat azon a tényen, hogy ezzel az evangéliumon hamisítás történik és sajnos nem változtat azon sem, hogy a humánum marad az ami volt. A kultúrkeresztyénség végeredményében megengedhetetlen és hiábavaló áldozatokat hozott a humánumnak. A tudománynak feláldozta a Bibliát, amikor megengedte, hogy annak tanításai, formáik miatt minden ponton feladhatók, ahol a tudomány világképével ellenkeznek, tehát megengedte, hogy a Bibliába a képes értelem magyarázó elvét vigyék be. A művészettel feláldozta a hit irrationális igazságait, mikor elfogadta, hogy azok a képek, melyekben Isten beszél, szimbólumok. Az erkölcsiségnek concessziót tett az Isten parancsainak emberfelettiségéből, mikor azt tanította, hogy az Isten törvénye az autonóm emberi ész törvénye. A nevelésben a kijelentés tényeit vallásérkölcsi eszmékké degradálta és az engedelmesség Isteni pedagógiájából az idealizmus emberi pedagógiáját csinálta, mikor a megváltó Krisztust emberi példaképpé tette, akinek vallásérkölcsi személyisége és annak hatása a fontos. A politikának Isten uralmát kínálta engedmény gyanánt, mikor az evangéliummal igazolta az emberi uralom meglévő tényleges formáit. Elvesztette az evangéliumot, *hogy* kedveskedjék az ő balkézről való férjének: a Világnak. Nem megmentette az embert, hanem vele ment a széles úton a veszedelembe.

Bármilyen jószándékú is volt tehát a kultúrkeresztyénség gondolata, a humanisztikus kultúrát lényegében meg nem változtathatta, s míg egyfelől ez a kultúra az evangéliumi keresztyénségnek hitelét csak lejárathatta, másfelől maga is, attól érintetlenül haladt tovább a maga végzetes útján. A modern tudományt két törekvés vezérelte. Az egyik, hogy a természetet az ember hatalma alá kényszerítse, a másik, hogy az emberi társadalmat a természet törvényeinek rendszerébe iktassa bele. Emberivé tenni a természetet és természetivé tenni az embert: ez a modern kul-

túra értelme. Csodálatos eredményű szabadságharc a természet ellen, mely másik oldaláról az ember legnagyobb rabszolgaságához vezetett. Minél inkább állítatott a tudomány az igazság öncélúsága helyett a technika szolgálatába, hogy ezáltal a természet erőit az emberi életet szolgáló értelemmel ruházza föl, annál inkább lett maga az ember élete céltalanná és értelmetlenné. Ez rögtön érthetővé válik, ha belepillantunk abba a lelkületbe, amely ennek az egész folyamatnak a mozgatója. Ezt a lelkületet az a törekvés jellemzi, hogy megváltoztassa, azaz egész terjedelmében emberileg felhasználhatóvá tegye a természetet, de csak azért, hogy maga az ember megmaradhasson annak, ami: a maga bálványának, akit az egész világ szolgál és imád. Ez a törekvés olyan óriási tömegekben halmozta föl az embert szolgáló javakat, hogy végül azok messzire túlnőttek magán az emberen s egyszerre csak oda jutott a világ, hogy a fölhalmozódott termelés, a technikai kultúra széditő arányú gyümölcsözése öntevékeny hatalommá lett, melynek összehalmozódása, eloszlása, dagálya és apálya zsarnoki meghatározója lett emberek, népek, világrészek életének, forrása pusztító háborúknak, beláthatatlan gazdasági, politikai és társadalmi válságoknak. Értsük meg világosan azt a tragikus ellenmondást, melyben a humanisztikus kultúra lelkülete önmagával hasonult meg. Az ember ura a természetnek, mert ura önmagának, teljesen elég a maga élete számára. Ez az egyik vezérgondolat, mely a modern természettudomány és filozófia evangéliuma. Az ember életét a nyers anyagból gazdasági javakká, áruvá átalakított és földolgozott természet határozza meg s úgy történelmét, mint eszményeit egyformán az anyag uralma dönti el. Ez a másik vezérgondolat, melyet a történelmi materializmuson fölépülő szociológiai elméletek hirdetnek. E két gondolat közötti ellenmondás, bár ugyanazon forrásból származott, többé föl nem oldható, ki nem békíthető és az emberiség tragikumát hordozza magában. Igaz, az ember elég volt önmagának arra, hogy tudományával a természetet egyre bonyolultabbá váló szükségleteinek áruraktárává alakítsa, de már arra nem, hogy ezen az óriási árutömegben uralkodni tudjon s annak rettenetesen fenyegető nyomásával szemben a maga parancsoló akaratát érvényesítse. Maga emelte föl a Mammon bálványát, amely most alkotóját elnyelő szörnyetegge elevenedett. Hogy lehet megmagyarázni ezt a helyzetet? Csakis úgy, hogy az ember, aki megmaradt annak ami volt, ezzel méllettlanná tette magát a természetfölötti uralomra és azt, ami a tudomány áldása lehetett volna, a maga átkává fordította. A telhetetlenségnak az a szellemé, amellyel a természethez közeleddett,

ez a soha meg nem változott és a puszta emberi természetből soha jnег sem is változható lelkület a magyarázója a humánum csőd-iének. Közismert megfigyelés, hogy az ember, akit napról-napra szinte elborítanak azok a technikai csodák, melyek ezelőtt elközelhetetlenek voltak s amelyek végül megsemmisítik ránézve a tér és idő korlátait, mint például a rádió, rendkívül rövid idő alatt megszokottá sőt unalmassá lesznek előtte anélkül, hogy tulajdonképpen megérteni és értékelni tudná őket. A csodálkozás képességének ez a kihalása, amely annyira összefügg az életöröm és háládatosság érzéseivel, a legjobban mutatja a ma emberének sivárrá és üressé válását. így történik meg az a kétségejtő folyamat, melyben az emberi elme győzelmei ahelyett, hogy az embert megnemesítenék, életét folyton gépiesebbe és lélektelenebbé teszik s csak új és új zsarnokságoknak és szenvedéseknek forrásává változnak. Az emberi természet bensőségének és lelkiségének elhalála szomorúan érthetővé teszi azt is, hogy a művészet is kénytelen lesz az emberi természettől idegen, annak igazi értékeitől egyre távolodó utakra téni, egy műembert teremteni és ábrázolni, mely az igazinak elfacsarása és fonákja. Legmegdöbbentőbb azonban az az eltolódás, amit etikai téren tapasztalhatunk. A lényeges és valóságos erkölcsi értékelés folytonosan periferikusabb, külsősségesebb és kétterelműbb lesz. Megrázó igazság van Ghandi szavaiban, aki az európai embert azzal vádolta, hogy már nem tud különbséget tenni a lényeges és a lényegtelen között. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy az élő lelkismeret központi világossága halványodott el, amelynek sugarai adhatnak egyedül természetes erkölcsi megvilágítást az élet különböző mozzanatainak. Azt kell tapasztalunk, hogy az önzés, a hazugság, a bosszúállás csaknem természetes és jogoszerű magatartássá lett az általános életfelfogásban s ahol egyes cselekedetek ellen szigorú társadalmi ítélezés lép föl, ott ez a magatartás a legtöbbször hasonló cselekedetek eltakarására szolgál.

Így érkeztünk el a humanisztikus kultúra haldoklásához. A trónt, melyre az ember önmagát akarta ültetni, az ördögi állat készül elfogadni. Az ember íme nem elég önmagának. Az embernek le kell mondania arról, hogy önmagát megtartsa. Az ember nem teheti magát Istenné és nem teremthet Istenet. Mikor e világra eljövendő volt az igazi ember, az angyal így szólt Máriához: »A Szent Lélek száll tereád; azért ami születik is, szentnek hivatik: Isten Fiának».

Az Isten izenete ítélet a humánum fölött is, de a humánummal megalkuvó kultúrkereszténség felett is, Az evangélium

az emberhez szól, de az emberfelettinek a szózatával. A világban akar élni, de nem a világból, a világnak, de nem a világ szerint. A keresztyénségnek, mely az evangéliumért van, sem elzárkóznia sem megalkudnia nem lehet. Hozzájárulhat és hozzá is járul az ember életéhez, mert Isten akarata ez, de az egyetlen lehetőség, melyet ad, a föltétlen parancs, amellyel szemben csak engedelmes-ség lehetséges. Krisztus így szól az emberhez: „Végy tőlem tűzben megpróbált aranyat, hogy gazdaggá légy; és fehér ruhát, hogy öltözeted legyen és ne láttassák ki a te mezítelenségednek rútságá; és szemgyógyító írral kend meg a te szemeidet, hogy láss”. (Jel. 3:18.) Ez az, amivel az evangélium úgy járul hozzá a kultúrához, hogy azt áthatja és lelkületében megszenteli. Az evangélium ezt az egész roppant nagyságú, ragyogó és mérhetetlenül gazdag kul-túrát szegénységnek, mezítelenségnak és vakságnak ítéli: „Azt mondod: gazdag vagyok és meggazdagodtam és semmiré nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a n3⁷aval-lyás és szegény és vak és mezítelen”. (Jel. 3:17.) Ilyennek látja, az Isten szeme a pusztai embert, a maga egész világával és ennek az embernek ajánlja föl ingyen kegyelemből az evangélium aján-dékait.

Mindenekelőtt új öntudatot. Az evangélium azért szemgyógyító ír, mert megláttatja a tudomány igazi lelkét, amit ebben foglalhatunk össze: az igazságszeretet. Nem lehet az a célja az emberi észnek, hogy a világot változtassa meg a maga megváltoztatása nélkül, a maga önző szolgálatára. Ő nem maradhat az, aki, neki kell odaváltozni, hogy lelkével utolérhesse a természet áldá-sait, melyeket csak az Isten akaratának szeretetből való teljesí-tésére megérett elmével vehet birtokába. Ez az érettség kizárná azt, hogy a természet titkait zsákmánynak tekintse olyan találma-nyok készítésére, melyek az emberpusztítás lehetőségeit elképzel-hetetlen arányúvá növeljék. Az evangélium fehér ruhája, mely minden elzárkózás fekete görgének és minden elmerülés vörös mámorának ellentéte: új életrendnek és ezzel új művészettel lelkületét adja, amelynek törvénye az, hogy a szépség jóság. És az evangélium hirdeti és világítja meg az új életparancsot, hogy az embert csak az mentheti meg és emelheti maga fölé, ami más mint ő, de amit hívő engedelmeséggel mégis magáévá tehet: Krisztus élete. Ez az, amiben az ember különbözik a természet-től. Enélkül a természet nagyobb, mint az ember, s aki olyahj mint ő, az elvész benne. Az ember élete a természeti környezettel való boldog ellentében teljesedik ki. Ha a világ alatt a természeti ember lelkületét értjük, ami az evangélium szerint a szemek kíván-

sága, a test kívánsága és az élet kérdése, azaz a pusztá emberi természet, akkor ennek boldog ellentéte, szabadító és megtartó megkülönböztetése a tűzben megróbált arany: a jellem, amely Krisztus életébe gyökerezett és abból épül föl. Ez az új erkölcsiség evangéliuma, melynek lényege az, hogy a jóság háládatosság, amely hitből fakad és amely az életet és a világot ajándék-nak ismeri föl, amit annak szolgálatában kell használnia, akitől kapta.

Az evangélium nem megsemmisítője a kultúrának, de kétségtelen, hogy annak a kultúrának, amely a humánum szolgája, majd zsarnoka lett, nyílt ellensége és kárhoztatója. Az emberi akarat csödje felett az isteni akarat engedelmes szerszámának tekint és csak abban a vonatkozásban becsül minden emberi alkotást. Mégsem szabad azt mondanunk, hogy ez az emberi élet és kultúra megsemmisítését jelenti, valami korlátolt, szükkelkű, szomorú szentiséget, mely az embert gyáva és tehetetlen rabszolgává teszi. Elég különös, hogy nemcsak a világ fiai, hanem a keresztyének is elfelejtkeznek arról az életparancsról, melyel az Úr Isten az embert útnak indította, mikor a világba helyezte: „A kert minden fájáról bátran egyél”. (I. Mózes, 2:16.) Ez nem engedmény, hanem parancs volt, egyenes kötelezet arra, hogy merj enni, hogy ne engedd ki az életet a kezeidből, hogy egyetlen lehetőséget se hagyj kihasználatlanul, amit a világ kínál, azzal az egyetlen korlátozás-sal, hogy minden szabad, sőt kötelesség fölhasználni, de csak leg-mélyebb értelme szerint, vagyis arra, amire Isten alkotta. Mi a keresztyénség bűne a kultúrával szemben? Az, hogy nem mert élni ezzel a világgal, nem volt bátorsága hozzá, hogy a kert minden fájáról egyék, nem értette meg, hogy tele kellene ültetnie az emberi pusztaságot gyümölcstermő fák új és új kultúrájával, hanem hol elzárkózva, hol gyáván megalkudva engedte, hogy azok nyúljanak a gyümölcsökhez és azok ültessenek fákat, akik mertek élni, de nem az Isten akarata szerint. Mindaz a lehetőség, amit az ember ebből a világból életrehívott, ugyanakkor egy lehetőség az Isten akaratának győzelmére és egy lehetőség az ember lealjasodására. Kétféleképpen lehet élni a hatalommal és a szolgásággal, a gazdagsággal és a szegénységgel, a szerencsével és a megpróbáltatással, az erővel és a gyöngeséggel. Mert lehet élni is, visszaélni is velük. A keresztyénség nem élt bátran mindazzal, ami lehet-ségesse teszi bármely helyzetben Krisztus életének megvalósítását es ezzel utat engedett annak a szellemnek, amely mindezzel vissza-élt, hogy magát tegye istenné és így evett halált az élet fájáról. A kultúrát evangéliumivá lehet és kell tenni. De csak egy módon:

ha a lelke lesz evangéliumi igazoknak, akik a tudománnyal, a műveszettel, a jellemmel sáfárkodnak az Isten kertjében.

Van egy olyan kötelesség, melyet a megmérgezett kultúrvilágban egyedül a keresztyén személyiségek végezhetnek el éspedig öntudatos és szervezett szolidaritásban. Ezt a kultúrát le kell szerelni. A saját életünkben meg kell indulnia egy elszánt lemondásnak a technikai kultúráról, amelynek mágiája tehetetlenné bűvölte és rabszolgává tette az embert. A mágikus kultúrának meg kell halnia, hogy az ember újra urává legyen a munkának, azáltal, hogy azt maga végzi el, hogy a maga személyes ügyévé teszi, és hogy a lélek szolgálatába állítja. A technikai kultúra fölhalmozó természete olyan jellemzőt eredményezett, mely ellen csak egy elszánt egyszerűségi és takarékkossági szabadság-harccal lehet fölvenni a küzdelmet, ami az evangéliumi keresztyénségnek és mindenekfelett a kálvinizmusnak lelkéből folyó életprogramra. Az élet örömet, tartalmasságát, nemességét katasztrófával fenyegeti a technikai kultúrának az a rabszolgává alacsonyító természete, hogy minden készen ad az embernek és ezzel feleslegessé teszi a munka és az alkotás lelki izomzatának működését és természetesen el is sorvasztja azt. Ezzel az embert kiszolgáltatott rabjává alacsonyítja azoknak, akik adhatják, de el is vonhatják tőle mindazt, amire szüksége van. Az önerőből való személyes élet, a küzdelemben kibontakozó erő, az alkotó munkában megacélkosodó jellem, a lélek szükségleteihez és a lelki célokhoz alkalmazkodó életberendezés azok a gyógyító módok, melyek által a gép uralma alól fölszabaduló ember ismét ott lélekzelhet Isten kertjében a csillagos ég alatt, kebelében az erkölcsi törvénynyel, melyek nem üres frázisok többé, hanem Isten kijelentése által valóságos hatalmak, tanítván őt önmagában való semmiségére, Krisztus által való uralomra önmaga és a világ felett.

II.

AZ EVANGÉLIUM SZOCIÁLIS IZENETE

Lehet, hogy nincs igazunk, amikor magunkat annak a szerencsétlen nemzedéknek hisszük, amelyik a történelem legnagyobb válságát éli át. Lehet, hogy azoknak van igaza, akik azt tartják, hogy a történelem nem is egyéb, mint válságok sorozata, amiből következik, hogy minden kor embere a maga idejét tartja a legválságosabbnak. Lehet, de nem változtat a dolgon. Nekünk így is,

úgy is a magunk baja marad a legnagyobb. Ha ezt a bajt túlzottan látnók, a tévedést szívesen megbocsáthatnók magunknak. A , magam részéről alig tartom lehetőnek, hogy erre sor kerüljön. Inkább azt hiszem, hogy a világunkat megrendítő tények sorozata még csak kibontakozóban van. Amit pedig ebből a kibontakozásból máig láthatunk, az méreteiben is, minőségében is elég félelmes ahhoz, hogy elvegye a kedvünket minden könnyelmű vigasztalódástól.

A válság az egész emberiségre kiterjed. Áradása széditionban, a szemünk láttára dagad fel a humánum legmagasabb csúcsáig, mint egy új vízszint. Faji, gazdasági, műveltségi viharcentrumok gyűrűznek bele egyetlen apokaliptikus örvény tölcserébe, melyben maga az ember örököng és csapkod, halárváltan. Rettentő ellentmondásnak látszik, hogy a technikai kultúra hatalmas sikerei, melyek a tér, idő és ember korlátait diadalmasan döntögetik, ezt az egyetlen vihartölcserét mélyítik el, a végletekig fokozva forgási sebességét. Mert a technikai kultúra eredményei-től azt lehetett volna várni, hogy a Gép nem sokáig tűri meg és szétröbbantja az emberiséget eltagoló politikai, gazdasági és társadalmi gátakat s ezzel az embervilág kibékülését és egységét teremti meg. De a valóság az, hogy a Gépisten magát az embert[^], nem tűri el.

Ezért különbözik a mi válságunk a történelem minden krízistől nemcsak méreteiben, hanem minőségében is. Az eddigi válságok megérzői és prófétái a kultúra halálszagára riadtak fel, de sohase vonták kétségbe, hogy maga az ember túlélheti a kultúra halálát. Új barbárság, sötét századok közeledésétől remegtek, de az ember új kultúra-teremtő képességét nem tagadták meg. Félgették a kultúrát, de nem feltétek az embert. Ez a félelem minden eddigi válságra nézve elég volt. De most nem erről van szó. Nem a kultúra, hanem a kultúrát teremtő ember haldoklik. Az az értékrendszer készül fölbomlani, amit a humánum fogalma zár magába. Az „emberi” válik porrá és köddé.

Új és más jelenség ez, mint minden, amit eddig láttunk. A történelemben nagy hullámzások és ellentétek vannak s a lánccolatból kiszakított végpontok között áthidalhatatlannak látszik a távolság. De ennek dacára az eddigi történelmet mégis töretlen egységgé teszi a humánum minden korban való lényegi azonossága. Különbözhettet az indokolása, bővülhetett a tartalmi köre, színesedhetett az értelmezése a lélekhullám vonala szerint, de egy volt és maradt az értékvalósága. Ezért az eddigi krízisek valóban csak fordulók voltak, nemcsak azért nem halálosak, mert az em-

beriség tényleg túlélte őket, hanem mert az élet forrása nem volt megmérgezve. A kórokozók természete nem mai keletűek. Tállán születése óta keringtek az ember vérében. De végzetessé váltható virulenciájuk most rajzott fel. A természettudományos és szociológiai materializmus elméleti jelentkezéseiből ez a virulencia még hiányzott. Az elszigetelt és lappangó halállehetőségek csak napjainkban lobbantak kollektív és gyakorlati valóságú szepssziszbe. A felett, hogy ő ember, — az ember csak most kezdett végzetes módon kételkedni.

Próbáljuk felállítani ennek a halálos betegségnek a diagnózisát. Eddig az ember a kultúrában kifejezte önmagát. Kultúrája őmaga volt. A saját igénylése és érvényesítése. Ez jelentette és biztosította a kultúra benső, életteljes, értékvalósító, szóval lelki realitását. A baj ott kezdődött, hogy az ember helyettesíteni akarta magát a kultúrával. Az alkotómunka helyett a kiszolgálás, az élvezet és haszonhalmozás terére lépett. A kultúrának az alkotótól való ez az elválasztása az ember önmagáról való lemondását jelenti. így jött létre a technikai kultúra, az embert helyettesítő mechanizmus, a Gép uralma, amelyből minden bensőség, élet, érték és lélek hiányzik. Ez a materializmus a Gépet öncélú Bálvánnyá teszi, melynek uralma alatt az alkotó ember egyszerűen feleslegessé válik, az egyéniség pedig eltiporva, megsemmisül. Nekem az a meggyőződésem, hogy az emberiség halálos betegsége a munka értelmével való visszaélésben fészkel, az alkotó lélek és a kiszolgáló gép bűnös felcserélésében, amely előbb a gépkultuszra, azután elkerülhetetlenül az ember halálára vezet.

Ha megállapítom azt, hogy ez a halálos mérgezés, mint helyileg és időleg körülhatárolható realitás, az orosz bolsevista-kommunizmusból árad szét a világba, ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárolag oda vezethető vissza. Nagy könnyelműségnek tartanám ezt a felfogást. A bolsevista-kommunizmus a bajnak első nagyarányú, szervezett tünete, de csak tünete. Az emberi lélek maga van mindenütt megfertőzve s az egész világon ugyanazt a leromlottságot és előkészítettséget mutatja a humánum, a lelkiség elhalására. Tévedés tehát azt hinni, amit egy javaslat tartalmazott, hogy ha a bolsevizmust egy nemzetközi hadsereg beavatkozása megsemmisíthetné, akkor az emberiséget egy csapással meg lehetne menteni a pusztulástól. Eltekintve attól, hogy az ilyen javaslatok dacára az európai államok egyre-másra sietnek kereskedelmi szerződésekkel kötni Szovjet-Oroszországgal, a politika nem tartozván e fejtegetés keretébe, csak annyit akarok megjegyezni, hogy ezt a veszedelmet sem országhatárok, sem fegyve-

rek, sem vámsorompók fel nem tartóztathatják, mert maga a veszedelem már mindenütt ott van. Az ú. n. keresztyén emberiséget a politikai, gazdasági, társadalmi életformák élesen szembehelyezik ugyan a bolsevizmussal, de a lelkület humánumellenessége és gépisége azonos. A ragálynak tehát csak egy lelki ellenállás emelhetne gátat, ha a lelkekben megvolna egy ellentétes pozitív tartalom ellenálló ereje s ha azt meg lehetne szervezni az egész világon való együttműködésre. Ma ellenkezőleg, sokkal inkább a titkos rokonság vonásai ütköznek ki. Ebből magyarázható, hogy a kommunizmustól igen sokan új korszak megnyitását várják. Bizonyos optimizmussal remélik, hogy „majd letisztul” a levetkezvén véres iszonyatosságát és szélsőséges hóbortjait, „esendes átsugárzással” áldásos megújulást fog árasztani a korhadó társadalomba. Ezek az ördögöt az ördöggel akarják kiüzni.

Itt nem új korszak derengéséről, hanem a régi világ éjbeborulásáról van szó. A bolsevista-kommunizmus szükségképpeni következménye az utolsó évszázadok humanizmusának. A kimerült fa meddő halálvirága. Ha van új élet, akkor az csak ennek dacára s nem belőle, hanem ellene fakadhat a lélek önmagába való vissza hajlásából.

Mindazáltal nem tagadható, hogy a bolsevista kommunizmusban van valami meglepő és ezért újszerű. Ez helyezi szembe nemcsak a polgári társadalommal, hanem a szocializmussal is. Van egy polgári és keresztyén illúzió, melyet a szocializmus sem tépett szét. Ez az, hogy lehet harcolni a polgári társadalom és a keresztyén egyház formái ellen, de morális tartalmának lényege ellen nem. Az emberiséget formák, visszaélések, érdekek szétválaszthatják, de a lényeges dolgokban: a „jó”-ban és a „szeretet”-ben való hit közössége örökre egyesíti. Végre tehát a formák elleni támadások, akárhonnan jönnek is, a lényegre csak jótékonyak lehetnek, mert annak megújulását eredményezik.

Én igazán nem tartozom azok közé, aikik tagadják a „polgári keresztyénség” hibáit. De ha valaki azt hiszi, hogy a keresztyénséget a kommunizmus fogja megreformálni és újjászülni, el sem tudom képzelni, mit gondolhat a felől, hogy vájjon a keresztyének miért vannak a világon? És aztán: tényleg reménykedhetik valaki abban, hogy a Bárány vérét beleolthatja a Tigrisbe? Hiheti azt, hogy a Bárányt csak a Tigris vérével lehet ismét halomá tenni? Mi közössége van Krisztusnak Beliállal? Végra, meg kell látnunk, hogy engesztelhetetlen ellenséggel állunk szemben, akinek a „jó”, a szeretet, a lélek: nincs. Nem formák, szer-

vezetek és tanok, hanem a Lélek ellen indult meg a harc, mely nem ismer kegyelmet.

Ma már éppen elég bizonyítékunk van arra, hogy túlzás nélkül kimondhassuk: a bolsevista-kommunizmus nem más, mint a kollektíve szervezett, nyíltan vallott és kíméletlenül érvényesített állatiság, monstruózus materializmus, mely mindenből, ami az emberi életnek csak fizikai feltétele és kerete lehet, öncéllá tette mindenből, ami tartalom és érték, teljes tudatossággal kiirtotta. Lényegében és módjaiban a legszörnyűbb gyilkosság. Hirdeti ugyan, hogy pusztításai csak egy új építést készítenek elő, de már nem lehet kétség a felől, hogy ez az új építmény új zsarnok-ság és bálványimádás, és pedig minden eddiginél sokkal rettentőbb: a Gépisten kultusz, melynek birodalmában csak gépember-rek és embergépek létezhetnek. Ez az emberiség dallamának szörnyű fináléja, mely a teljesen céltalanná vált életet, az életundor nihilizmusát kattogja és bőmböli a világűrbe. ·

Hogy lehet megérteni egyáltalában ennek a törekvésnek lehetőségességét? Miféle izgalma, mámora van ennek a vállalkozásnak, hogy embereket, tömegeket ragadhat magával¹⁹? Ne tévesszen meg az a körülmény, hogy a szovjet parancsnoksága ideiglenes, öt, majd megint öt évre szóló célkitűzésekkel pozitív élettartalmat szuggerál ebbe a haláltáncba. Ez nem fedheti el a végső igazságot, hogy a lélektől megfosztott emberi életnek nincsen semmi értelme. Éppen ezt akarja az öntudatból kiszorítani, ennek feliszonyodására nem akar időt hagyni az embergép-rendszer. S hogy ezt elérhesse, méreteiben teszi izgalmasára a céltalanná tett életet. Ördö-gien újszerű és izgalmas benne az, hogy az emberiség ilyent még sohase próbált: sohase kísérlelte meg ilyen óriási arányokban szervezett, kollektíve végrehajtott lélekgyilkosságot követni el önmagán. Az életfa utolsó halálvirága nyílt ki, sötétvörös kelyhéből rettentő bódulat száll, mint egy új kultusz mérges tömjéné. Ebben a kultuszban az emberiség ünnepélyes, gigantikus formák közt nyilvánítja állattá magát.

Ez az Antikrisztus legnagyobb támadása a Krisztus ellen. Nyílt, végső támadás, a lélek kiirtására maga, az ember által. Mert mindenből, ami ebben a bűvöletben izgalmas és ösztökéltő, szükségszerűen el fog párologni és akkor, talán már nemsokára, Ádámot semmi sem tarthatja vissza attól, hogy megutált önmagát a megsemmisítő mélységebe vesse. Évát és a jövőt elvették tőle, az égi szóra visszhangzó fehér falat leontották benne, nincs miért küzdjön és bízva-bízzon többé.

Egy mély pillantással átfogva ennek a páratlan emberválságnak egész kibontakozási folyamatát, azt kell találnunk, hogy annak előidézője a polgári társadalom etikai bomlása volt. Az emberiség betegsége lelki, és pedig etikai természetű. Az a tény, hogy a veszedelem világszerte gazdasági zavarokban jelentkezik, csak következménye a lelki bomlásnak és nem megfordítva. Maga a bolsevista-kommunizmus is ezt igazolja, mert dacára a marxista dogmának, nem bízott abban, hogy a gazdasági élet új rendszere magától megváltoztatja az emberi gondolkozást s nagyon jól tudta, hogy az magában véve semmit sem ér. Ezért egyetlen útja annak a kiirtása maradt, ami az ő gazdasági rendjét ellenzi, szóval a terror. Csak úgy igazolhatja magát, ha az ellenkező igazságot bizonyító valóságot: a lelket és egyéniséget megsemmisíti. Nincs ellentmondás, ha nincs aki ellentmondjon. Ez a logika azonban a legfényesebb bizonyítása a lélek önhatalmának. Hogy pedig ez a lelki válság mindenekfelett az etikai gyökeret támadta meg, azt ismét csak a bolsevista-kommunizmus igazolja, mikor terrorjának súlyát az erkölcsi törvény emberfelettsége, egyetemes és kötelező érvénye s megcsúfolhatatlan szankciói ellen fordítja, tudván, hogy ezeket kell összetörnie ahoz, hogy az embert állattá és géppé tehesse. Azt állítom, hogy a kommunista támadás nem politikai, vagy gazdasági szempontból veszedelmes, hanem csakis erkölcsi szempontból.

Magától értetődik, hogy ez a veszedelem nem volna, ha a keresztyén polgári társadalom világrendje nemcsak formailag, hanem valóságosan is az erkölcsi törvény uralma alatt állana. De minden bajunknak forrása éppen az, hogy a Sátán hatalmas szövetségest hívhatott segítségül az emberi lélek sötét mélységeiből az egész világon. Mihelyt lehetségesse vált a Földnek egy területén nemcsak büntetlenül, de törvényesített formák között imperiumot szervezni az erkölcsellenességnak, a Föld kereksgén mindenütt, az erkölcsi törvényt elismerő és védő imperiumok keretében is azonnal felneszelt és villogó szemmel megnyalta a száját az emberi lélekben szunnyadó Fenevad. Az erkölcsi válságnak tehát nem az a legfélelmesebb jelensége, hogy létezik egy hatalmas földi ország, ahol nincs erkölcsi felelősség, hanem az, hogy az egész világ titkos szövetségen van ezzel az álarcát levetett Bestiával. Hogy biztosan merészhet számítani a várkaput megnyitó árulóra mindenütt.

Egy kérdés áll most előn: hol volt és hol van a keresztyén-ség ebben a tragédiában? E kérdésre a felelet abban a tényben van, hogy a keresztyénség elválaszthatatlannak látszó módon ösz-

szeszvődött és azonosult a polgári világrenddel s ezért ugyanott volt és van, ahol ez a polgári világrend. Annak válsága és veszedelme teljes mértékben az övé is. De mindenekfelett az övé a felelősség és az ítélet. A polgári társadalom rendjével való azonosulás bűne a keresztyénségnek. Ez a bűn az evangélium diszkreditálása. A keresztyénség létjoga, élete az evangéliumban van, annak letéteménye és magát csak az evangéliummal azonosíthatja. Az evangélium pedig egyetlen társadalmi renddel sem azonosítható. Arra van hivatva, hogy megszentelje a társadalmat, de szolgája, ügyvédje, cinkostársa sohasem lehet. A keresztyénség pedig nagymértékben ezzé lett, amikor alkalmazkodott a világhoz s hallgatásával is, szavával is igazolta a „keresztyén” társadalom evangéliumellenes életét. Az a bűne, hogy megengedte, hogy az erkölcsi törvények a társadalmi élet pusztá formaságaiá legyenek, odaadta magát felszínnek, mely alatt a hazugság és bestialitás érvényesülhetett. A világ szeretetéért garantálta, hogy ez a világ „keresztyén”. Nem tudott inkább haláraadatni, mint akire nem volt méltó e világ¹? Nem vállalta a tüzes kemencét és inkább meghajolt az „arany állókép” előtt.

De most az a kérdés, hogy lehet-e valamit és mit tegyen a keresztyénség a haláraadott emberi társadalomért? Helyrehozhatja-e a maga bünét és meggyógyíthatja-e a beteget? Ha van bártásága ahhoz, hogy az evangéliummal azonosítsa megát, ez neki is, az emberiségnak is újjászületése lesz.

Az új keresztyénség evangéliumi beköszöntője így hangzik: „Lemondtunk a szégyen takargatásáról, mint akik nem járunk ravaszságban és nem is hamisítjuk meg az Isten Igéjét, de a nyilvánvaló igazsággal kelletjük magunkat minden ember lelkismeretének az Isten előtt.” (II. Kor. 4. 2.)

Bevallani és ezzel megölni a szégyent, vádolni magát és válalni a felelősséget az ember nyomorúságáért: ez az egyetlen, becsületbeli kötelessége a keresztyénségnek. Nem szabad többé takaragtnia, hogy gyáva volt a Mammon kedvezésével és a Kard fenyegétsével szemben. Nem az emberiség lelkismeretének kellette magát, ami nagyon kényelmetlen és kellemetlen lett volna, hanem az önzésének, amelyet az igével is kész volt igazolni. Ebben volt a ravaszság és hamisítás. A keresztyén igeHIRDETÉS volt az oka annak, hogy az emberek véleménye szerint a Bibliával minden igazolni lehet. Mert az Ige nyilvánvaló egyetlen értelme esak akkor tárul fel, ha egyenesen a lelkismeret elé állítjuk, minden kedvezés és megalkuvás nélkül. minden más eljárásban ravaszság és hamisítás van s csak azáltal lehet az Isten Igéjével egyformán

igazolni a zsarnokságot és a forradalmat. Ha a keresztyénség az Igét állhatatosan és következetesen minden esetben a lelkiismeret előtt állította volna, ha minden esetben a lelkiismerethez appellált volna, nem hagyván azt elaludni, vagy elnémiattatni, lehetetlen lett volna, hogy az emberiség előbb kételkedjék, azután meg is nyugodjon abban, hogy nincs is lelkiismeret. mindenki kételkedhetik a lelkiismeret létezésében és hatalmában, egyedül a keresztyénség nem, neki hinnie kell benne s e hittel győznie. Rendkívüli és döntő jelentőségűnek kell azért tartanunk az emberiség szociális válságának megoldásában azt, hogy a keresztyénség minden ravaszsgal és hamisítással radikálisan szakítva, az Igét minden ember lelkiismerete előtt állítsa és nyilvánvalóvá tegye az evangélium igazságát, melyet szégyenének takargatásával maga tett leplezetté és bizonytalánná.

Egy pillanatig se higyjük azt, hogy ez az igazság vitatás és bizonyítgatás által lehet nyilvánvalóvá. A Krisztus életének lehetősége felőli vitatkozás egyenesen eltakarja őt a világ szeme elől. Az elvek hangoztatása a szégyen takargatásához tartozik. Az evangélium a maga nyilvánvaló igazságát öröök fenséggel mutatta meg annak a két tanítványnak, akik vita közben nem ismertek rá a velük járó Krisztusra, de a „kenyér megszegésére” azonnal megnyilatkoztak az ő szemeik. (Luk. 24.) A keresztyénségnek a Krisztus önmagát osztó szeretetével, valóságos életével kell az emberiség lelkiismerete előtt állnia, mert ez az egy igazság nyilvánvaló és megfellebbezhetetlen.

Az Ige „képmutatás nélkül való” szeretetet követel és azt tanítja, hogy erre az Ige iránti engedelmesség tisztítja meg a lelket. (I. Pént. 1., 22.)

Ha a keresztyénség nem képes az igazságot nyilvánvalóvá és hathatóssá tenni, ez csak azt bizonyítja, hogy nem alkalmas a szeretetre. Nem a szeretet alkalmatlan, hanem 5. Nem tiszta a hangja, az élete, mert nem félreérteknélküli a szolgálata. Két úrnak is szolgál. Hogy a világ orvosa lehessen, meg kell szabadulnia a világtól s egyedül Isten Igéjének kell engedelmeskednie. Ez a félétlen engedelmesség az egyetlen Úr szeretetének ellenállhatatlan kisugárzójává tenné.

Állami és társadalmi rendek, hatalmak, érdekek és terrorok uralma alól a keresztyénségnek elszántan függetlenítenie kell magát. Megszégyenítő ítélet reánézve, hogy az állam és a társadalom, csak mint a világi törvény és rend szolgáját ismeri és becsüli. Mivel az evangélium adja azt a mértéket, melyhez a világ rendjének alkalmazkodnia kell és nem megfordítva, nem csoda, sőt

szomorúan természetes, hogy a világot szolgáló keresztyénségnek hitele magában az állami és társadalmi rendben is lejáróban van, a laikus állam kezdi feleslegesnek és drágának tartani a lelki rendőrséget, mely nem tudja kellően megféllemlíteni és kordában tartani a „felvilágosult” tömegeket, viszont az uralkodó társadalmi rétegek is megkezdték a keresztyénség takarékkossági leépítését, mert frazeológiájukban most már a keresztyén jelszavak másodrendűekké váltak. E megszégyenítő¹ rabszolgaságból nemcsak azért kell a keresztyénségnek kitépnie magát, mert ez a szerep méltatlann hozzá, hanem magának a társadalomnak érdekében is, amely a prófétai ige hirdetés és a szeretetszolgálat szabad tevékenysége nélkül ostoba felfuvalkodottságába és szívtelen önzésébe belehal. A keresztyénség az evangélium által a Szeretet Imperiumának megvalósítója és ennek az imperiumnak olyan nyilvánvalóvá kell általa lennie, hogy senkise védhesse meg magát vele szemben, se szegény, se gazdag, se úr, se szolga, akinek ez a világ minden. A keresztyénségnek ismét oda kell jutnia, hogy Pál apostollal mondhatta: „Ha mégis leplezett a mi evangéliumunk, azoknak leplezett, akik elvesznek.” (II. Kor. 4., 3.)

*

A kérdés most már az, hogy miféle impériuma van a Szerezetnek? A Tőke és a Fegyver imperiumával szemben lehet-e úgy beszélni róla, mint valóságról? Először: ez az impérium nem intézményes, hanem egyéni. Az evangéliumi szellem ellene mond annak az egyházi magyarázatnak, hogy Krisztus, amikor a „kösziklára” alapította egyházát és neki adta a „kulcsok” hatalmát, a Szeretetet földi intézménnyé tette, azzal a kötelezéssel, hogy a világ analógiájára uralkodjék a lelkek felett, sőt a világi imperiumok feladatát is ő határozza meg és irányítsa. Ezt nem mint felekezeti kérdést tekintem, hanem mint olyan tendenciát, amely bárhol fordul is elő, mereven ellenkezik az evangélium szellemével.

A szeretet evangéliumi impériuma nem kevesebb, hanem más, mint bármely földi impérium, amiből az következik, hogy a világi analógiákhoz való alkalmazása csak korlátozhatja és meghamisíthatja. Ezért az egyházat semmi esetre sem szabad szociális intézménynek tekinteni vagy állítani, mint amely külön területet képez a szociális kérdések saját körében és módján való megoldására. A világban élő és számtalan viszonylatban álló embereknek ez a kiszakítása és intézményes elkülönítése egyenesen megfosztja az evangélium Lelkét attól az isteni igényétől, hogy min-

denkié lehessen, éspedig olyan körülmények között, amilyenekben az emberek vannak és bárholt, ahol vannak. minden lélek útjává lehet annak, hogy Krisztus szeretete rajta keresztül bevonulhasson az életbe és világba. Ahány egyéni lélek van, annyi létmódja is van a Szeretet imperiumának s tényleg csak annyi realitása a ahány egyéni lelket meghódított. Figyeljük meg, hogy Krisztus semmiféle intézményes megoldást nem alkalmazott, hanem egyenesen és kizárolag az egyént állította döntés elé, egyéni nyomorúságát gyógyította meg, egyénileg tette a maga imperiumának, az Isten Országának tagjává és ami a fő, egyéni parancsal küldötte más egyének meghódítására. Ez a Szeretet imperiumát nem kisebbítette, hanem végletesen kiterjesztette és megsokszorozta. Csakis ez teszi lehetővé, hogy az evangélium minden ad hoc, idői, átmeneti, intézményes megoldás szükségképpen elavuló kísérlete helyett magát a lelkületet plántálja az egyénekbe, aik e lelkület hatalmával minden korban és minden változó feladatban a megoldás kulcsát, örök lehetőséget bírhassák.

Mindez nem jelenti azt, hogy a keresztyénség, mint egyházi közösség, a maga tagjainak szociális szükségeit és feladatait mellőzheti, hanem csak azt, hogy ömaga nem szociális rend és kategória, hanem szeretetközösség, melyben a tagokra, mint egyénekre koncentrálódik minden tevékenység, hogy mint a szeretet erőközpontjából, az egyházból tagjain át kisugározhassék Krisztus élete mindenüvé, ahol a tagok mint az állami és polgári életrend legkülönbözőbb tevékenységű részesei élnek és munkálkodnak. Ebből következik az evangéliumi keresztyénségnek egy olyan aktuális missziója, melyet csak ő végezhet el, de amelyet el kell végeznie, mert a világkatasztrófa egyik legföbb okát szünteti meg vele. A kollektivizmus mániájával szemben, a diktatúrák, terrorok, tömegimádatok e borzalmas századában meg kell védelmeznie az egyéniség valóságát, öncélúságát, szabadságát. Azt mondják, hogy a keresztyén igeirdetés a ma emberéről lepattan, mint a gyöngenyil, amelynek nines átütő ereje. Álljon csak az igeirdetés és a szeretetmunka valóságos evangéliumi lélekkel és bátorsággal szembe ezekkel a tömegbálványokkal és melléje az elnyomorított egyéniségek: olyan érdekes, aktuális és hatékony lesz, hogy öröjeni fog körülötte a zsarnokság valamennyi istensége. Az evangéliumnak a tömeg nem létezik. Az evangélium az egyénnek szól. De az egyéneken keresztül, minden csak személyes meggyőződésből, minden imperiumál hatalmasabb.

Másodszor: ez az impérium nem materiális, hanem lelki. Ismeretes az a frázis, hogy Krisztus volt az első szocialista. A szo-

ciáldemokrácia nagy elégtételel mutatott reá, hogy proletár volt, kizsákmányolt, elnyomott, a gazdagok ellenisége, a szegények bárátja. A vagyon előtt bezárta országa kapuját. Mindebből az következne, hogy az őskeresztyénség gazdasági forradalom, proletármozgalom volt. Kétségtelen, hogy az evangélium élesen rávilágított a gazdagság lelki veszélyeire, de viszont a materiális javakat annyira semmibevette, hogy az egész világ bírását haszontalannak nyilvánította, ha az a lélekben kárt tesz. Az őskeresztyén kommunizmus a lélek útjából akarta a nehézségeket eltolni, s nem a javak elosztása, hanem teljes jelentéktelenné tétele volt a célja. Krisztus egyenesen elutasította, hogy az örökség kérdésében döntsön, de a telhetetlenséget kárhoztatta. Pál apostol azt mondja, hogy akik élnek a világgal, úgy legyenek, mintha nem élnek, mert elmulik a világ ábrázatja. (I. Kor. 7. 31.)

Jellemző, hogy a „skéma” szó, mely ábrázatnak van fordítva, szociális viszonylatban államformát és társadalmi rendet jelent. így hát az evangélium az emberre nézve közönyösnek tartja, hogy milyen állami, társadalmi rendben és milyen gazdasági helyzetben él. Ezek mulandók, maradandó értéke csak a léleknek van. De nem közönyös az evangélium szempontjából az, ami a szociális életrend lelki háttérét és következményeit illeti. Az evangélium nem anarchia, természetesnek és szükségesnek tartja az emberi élet rendjét. Ennek formáit nem szabja meg, tartózkodik minden intézményes beleavatkozástól, a gazdasági, politikai és szociális imperiumot magára nézve egyenesen sátáni kísértésnek tartja, melyet Krisztus elutasított magától. De viszont a szeretet szellembét és parancsát hozza minden társadalomba s ezzel mindenket megítéli. Mértéke alatt az a jó szociális rend, amely a szeretet lelkét szabadon engedi kiáradni. Az evangélium nem kapitalista és nem szocialista, nem polgári és nem proletár, nem az uraké, de a szolgáké sem, nem családi, ha a család önzést jelent és családi, ha a család Isten atyáságának, országának modellje, nem nemzeti, ha ez sovinizmust jelent, nemzeti, ha a nemzet lelki értéket jelent, semmi és minden: az örök jó lehetősége, az isteni életparancs képviselője mindenütt. Az pedig lelkiségéből következik és magától értetődik, hogy minden kizsákmányolásnak, telhetetlenségnak, elnyomásnak, igazságtalanságnak, bosszúállásnak nyilt és megalkuvásnélküli ellenisége. Ha a keresztyénség az evangélium e lelkiségét teljesen fölöltözi, akkor feltétlenül aktuálissá válik lelki impériuma e világban, csak legyen bátorága és hite hozzá.

A Szeretet Szimfóniája (I. Kor. 13.) csodálatosan énekli meg ezt a hatalmat. Egyedül ez a lelki impérium képviselheti a

társadalmi rend egyensúlyát és isteni arányosságát, mert a szeretet „nem cselekszik éktelenül.” Élő tiltakozás az erőszak ellen, legyen az forradalom, vagy terror, fehér, fekete, vagy vörös.

Éktelen minden cselekedet, amely a szeretet hiányából fakad. Krisztus isteni szelídsege az ó öröksége, a hősies szelídseg, mely a legnagyobb hatalom. Visszfénye ma ott ragyog Gandhi szabadságharcának erőszaknélküli erejében. Nem szégyen, hogy nem az európai keresztyén államok fegyvere? És lehetne-e így, ha a keresztyének lelki szolidaritása azon a sokmillió nagy és kis pozícion, ahol az egyház tagjai vannak, egyszer hatalmas tiltakozással megzendülne? De „a szeretet hisz.” Mégis ő a letéteményese az ember jövőjének, mert hiszi, hogy az ember lélek. A szeretet ennek a hitnek a gyümölcse. A szeretet az a kategória, melyben a lélek felismeri a lelket, az ember az embert, mint Isten gyermekét. A gyűlöllet testi, a szeretet lelki. És „a legnagyobb.” Mert ami nem szeretet, az készületlen, éretlen, torz, gonosz. Megoldás csak a szeretetben van.

Harmadszor: ez az impérium nem humánus, hanem krisztusi.

Bármennyire erőszakoltnak lássék is első pillanatra ez a megkülönböztetés, a döntő mégis ez a keresztyénségre nézve. Világunk katasztrófális állapotát a humánum megrendülése jellemzi. Mi az oka ennek? Az az egyetemessé vált megrendítő tapasztalás, hogy az ember nem elég önmagának. Ebből következik a humanisztikus kultúra csödje is. Az önmagából kiábrándult embernek pedig csak két lehetősége marad: maga alá szállani, vagy maga fölé emelkedni. A humanizmusnak pedig az a gyöngesége, hogy a maga alá süllyedéstől nem tudja megtartani, a maga fölé emelkedésre pedig nem tudja fölszárnyazni az embert.

A humánizmus programja: a szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy rövidebben az „általános” emberszeretet hazugságának bizonyult. Nem sikerült az embert általában szeretetreméltővá tennie s minthogy szeretni „általánosan” nem is lehet, e Programm vagy pusztá szó, vagy egészen egyebet takaró álarc lett. Több, mint két évszázaddal a humánum programjának forradalmi megfogalmazása után az emberiség szabadság helyett porig alázó szolgaságban él, egyenlőség helyett tűrhetetlen megkülönböztetések szakítják szét s az embertestvériség úgy hat, mint a legarcátlanabb gúnyolódás. De ezt meg kell értenünk. Az emberi természetből, mely hitvallásunk szerint „Isten és felebarátaink gyűlölésére” hajlandó, egyéb nem származhatik. Ez a humánizmus ma már utálatos báránybőr, amelybe a pusztta emberi termé-

szet farkasa bújt, hogy széttépje azokat az ostoba bárányokat, akik még felülnek neki.

A humanisztikus emberszeretet erőtelenségét és ürességét az indokolatlansága magyarázza, amit úgy is mondhatnék, hogy a hitetlensége. Nem lehet tényezője az életnek, mert nincs igazi tár-gya.

Az evangéliumi szeretet indokában más. Ezt az indokot kell fölszabadítani, hogy az álevangéliumot meg lehessen különböztetni a valóditól. Az igazi szeretet indoka emberfeletti. Az ő indoko-lásában az emberek csak egy szempontból lehetnek egyenlők: ahogy nyomorúságukat az isteni szem látja. Szabadságuknak csak az az egy valódi értelme lehet, hogy önmaguktól szabadítassanak meg. Testvérek pedig csak azok lehetnek, akiknek Atjuk van. A szeretet kapcsolata szükségképpen istenre utal, mint indokára és tárgyára. A humánum valami olyant keresett az emberben, ami nincs meg benne, de ami nélkül nem élhet meg. Az evangéliumnak az a nélkülözhetetlen és csak az emberiség végzetes rom-lására mellőzhető döntő jelentősége van, hogy az emberi társadal-lom életéhez ő adja az egyedül szeretetreméltót: Krisztust, mint lelkületet, jellemet és életet.

Nem lehet azt mondani, hogy az ember ezt az igazán és egye-dül szeretetreméltót képtelen fölismerni. Ellenkezőleg: azonnal fölfogja és kényetlen előtte meghódolni. De amíg indokát öntu-datosan nem tette sajátjává, az a csürgesztő érzése van, hogy a szeretet tényei csak elszórt tünetek e világban, fellobbanó és me-gint kialvó lángok. Ebből származik az a pesszimizmus, hogy ebb-en a világban, ahol a rossz magától nő, éspedig oly sűrűn és gyorsan, mintha húznák, a jónak nincs jövője, mert az a legrit-kább jelenség. Az evangélium azonban arra való, hogy megbizonyítsa: a Szeretet nem tünet, hanem érintkezés egy másik világ-renddel, amely a lelkeken át képes behatolni, meggyökerezni és el-hatalmasodni e világban. Ez a lelki utakon elterjedő krisztusi im-périum nem utópia. Az utópia a humanizmus elmélete volt, mely a pusztá emberi természetből remélte fölépíthetni az emberiség jobb jövőjét. Valódi utópia, mert ezt az emberek közötti különb-ségek eltörlésétől várta és ezt lehetségesnek hitte. Az evangélium ezt az egyenlőséget teljes realitással tagadja. Hogy ne legyen senki se szegény, hogy a nyomor végleg megszűnjék, ez nem evan-géliumi célkitűzés. Krisztus azt mondja: a szegények mindenkor veletek lesznek. A megoldást nem abban keresi, hogy társadalmi és vagyoni állapotában mindenki egyforma legyen, hanem abban, hogy mindenki abban az állapotában legyen a szeretet imperiu-

mának tagja, amelyben van, ahová helyeztetett. Az utópiák az ellentétek kizárássával az életet magát állítanák meg, míg az evangélium az emberek közötti különbségeket világrendi tényezőnek tartja, éspedig egyenlően alkalmasnak arra, hogy bennük a szeretet éppen a sajátos gátak és veszedelmek fölött győzedelmeskedjék. Társadalmi és vagyoni helyzet azt jelenti, hogy az ember végzetes lehetőségek között él, melyekben a helyzettel való viszszaelés kísértése gazdagságban vagy szegénységben egyformán elbukással fenyegeti, de amelyekben a szeretet lelke által egyformán győzedelmes lehet. Krisztus nem azért jött, hogy jogviszonnyokat szabályozzon, hogy a javak elosztásának kulesát megállapítsa, hogy a társadalmi különbségeket intézményesen eltörölje. „Ki tett engem közöttetek bíróvá, vagy osztóvá?” Ő nem közöttünk, hanem felettünk áll, hogy bennünk valósítsa meg azt a lelkületet, amelyből kérdéseink megoldásának igazi lehetősége fakad.

Természetes, hogy a Szeretetnek ez a lelke a szeretet munkáiban mutatkozik meg. Igaz, hogy már sokszor rámutattak: a szeretetmunkásság képtelen megoldani a szociális problémákat. Én többet mondok. A keresztyén szeretet munkáival a szenvédés nem fogyott, hanem hatványozottan nőtt. De miért? Mert a Szeretet láttatja meg a nyomort. Az a hivatása, hogy kihívja a bűnt és bajt, ami mindenütt lappang és pusztít a világon. A legnagyobbat azzal cselekszi, hogy a maga elégtelenségét mutatja föl a rettentően felhalmozódott nyomorral szemben. Ezzel képviseli Isten vádját az emberi társadalom ellen, amelyben még ma is lehetséges ilyen szociális helyzet, a Krisztus eljövetele után két évezreddel. Krisztus sok betegséget gyógyított meg és sok szenvédést törölt el isteni jótéteményeivel, de magát a betegséget és a szenvédést meghagyta. Kihívta és megmutatta a bajt, feltárt a gyógyítás lelkét, de a munkát nem végezte be, átadta tanítványainak, éspedig „a Told végső határáig” és „a világ végezetéig.” Csodáiban a Szeretet isteni impériuma esetenként nyilvánult meg, de teljeségében akkor, mikor elégtelennek nyilvánította magát azáltal, hogy meghalt a Kereszten. Ez volt a Szeretetnek a világ elleni leghatalmasabb vádja, mely a bűnbánat és az új élet végtelen egyéni sorozatát indította meg.

A szeretetnek ezzel a vádjával elni és munkálni a világban az első és legfontosabb küldetése az evangéliumi keresztyénségnek. Ez minden társadalmi megalkuvással és azonosulással végleges szakítást jelent, hogy a szociális megújulás valódi forrásává lehessen. Ebből következik az élet minden fórumán a Szeretet bátor intelme, hogy másképpen kell elni, ha az ember elni akar. És

végre a keresztyén élet önmagában hordott és kisugárzott reményteljes ígérete: hogy lehet is másképpen élni.

Ebben a vádban, intelemben és ígéretben a Szeretet valóságos hatalma nyilvánul meg a humánum álevangéliumával szemben, amelyben csak szó és álarc volt a szeretet.

Lehet, hogy azoknak, akik egyetemes, gyors, intézményes megoldást sürgetnek, az evangélium e szociális izenete kevés.

De azzal a többel, ami hiányzik belőle, az evangélium sokkal kevesebb volna, mint ami. Nem követelhet és nem adhat többet, mint ami a legtöbb: igazi keresztyéneket.

III. EVANGÉLIUM ÉS EGYHÁZ

A társadalmi életben és a kultúrában meghatározó ember-válság a keresztyénséget el nem némitható kérdésekkel, legtöbbször vándakkal figyelmezteti mulasztásaira, hibáira, felelősségeire, melyeknek gyökere mind abban van, hogy a keresztyénség a tiszta és igaz evangéliummal való azonosságát feladta s vagy magára hagyta, vagy kiszolgálta a végzetébe rohanó világot. Kétségtelen, hogy ezek a vádak magát az evangéliumot egy pillanatra sem érinthetik, hanem csak a keresztyénséget, amennyiben nem evangéliumi. Most kifejezetten arra a vádra akarom irányítani a figyelmet, amely a keresztyénséget, mint egyházat éri és itt is megszűkíti a kérdést arra, mivel vándolja az egyházat az embereknek az a része, amelyik nem szakított végleg vele, amelyik, legalább féligen meddig az egyház tagjának mondja magát és vár valamit tőle. Úgy is mondhatnám, hogy most arra a meghasonlásra és bomlásra akarok rámutatni, amely magában az egyházban, az egyház tagjai között mutatkozik.

Ez a meghasonlás és bomlás tagadhatatlan. Az egyháztagságról való felfogás és annak következményei rendkívül figyelemre méltóan dokumentálják ezt. Általános tünet, hogy az emberek nem áldozni akarnak az egyházért, hanem követelésekkel állanak vele szemben. Nem reális valóság és nem igazi érték számukra az, amit az egyház ad. Az igehirdetés nem tud belekapni a lelkekbe s nem lesz azokban komoly, döntő tényezővé az életre nézve. Az egyháztagságok életét — általánosságban — nem az Isten Igéje irányítja. Mindazáltal várakozás él a lelkekben. Ezt éppen az a vár tükrözi, amit saját megrendült bizalmú tagjai szegeznek ellen. Legáltalánosabban ismert kifejezése ennek az, hogy az egyház

nem szól az élethez, közte és az élet között áthidalhatatlan szakadék tátong. Távoli, üres szavakat kongat, melyekben vagy lehetetlen, vagy egyáltalában nem aktuális követelmények hangzanak el. Igehirdetése az agyoncsépelt frájis szerint hol „magasan szárnyaló”, a minden nap élet kérdéseit észre sem vevő hagyományos szólamokból, hol „mélyen szántó”, aprólékos pepecselésbe vesző elemzésekben áll. Ha végső menedékül felkeresik azok, akikkel az élet, vagy a történelem irgalmatlanul bánt, nagylelkűséget és irgalmat prédikál nekik. A nyílt hitetlenség által szorongatott és ostromolt leleknek szélesen és részletesen fejegeti a képmutató farizeizmus bűneit. A földhözverteket, kizsákmányoltakat, elnyomottakat azzal vigasztalja, hogy a megtérők minden egyenlők Isten előtt. Azoknak ajánlja az öszinteséget, akik a hazugság áldozatai és azoknak dicséri a szeretetet, akiket a gyűlölet fosztott ki és zúzott össze. Neki nincs összezúzó vágja és ítélete a bűnös hatalmasságok ellen, nincs irányító útmutatása az idők dzsungelében eltévedt csörtetőknek, szóval nincs szava és nincs helye a mai világban, mert csak időszerűen dogmái és megavult formulái vannak. Az élet egészen más! Az egyház és az élet között minden gyakorlati értékű összeköttetés megszakadt.

Erre a vádra az egyház is vádakkal felel. Nem benne van a hiba, hanem azokban, akik panaszkodnak reá. Ó Isten igéjét hirdeti és szolgálja, de az emberek „az egészséges tudományt nem szenvedhetik” és azt akarják, hogy az egyház az ő kívánságaikat igazolja. (II. Tim. 4:3—4.) Arra „viszket a fülök”, hogy a maguk vágyainak, a bosszúállásnak, sorsuk megfordulásának iga-zolását és ígéretét hallják, mint Isten akaratát és csodáját. Ez aktuális és hatékony lenne. Ebben a kölcsönös vádban minden a két oldalon vannak igazságok is. Az egyházra panasztoló emberek bűne az, hogy „a test és vér” sugallatára hallgatnak. (Mt. 16:17.) Ez a sugallat azt diktálja nekik, hogy Krisztusban a csodatévőt hívják, aki érettük egy csapással megváltoztatja a világ rendjét, anélkül, hogy nekik meg kellene változniok. A maguk igazának csodáját akarják, mint feltételét annak, hogy higyjenek. Hajlandók hinni Krisztusban, ha ez a csoda megtörténik. Mert ha nem történik csoda, akkor a Krisztus semmi, az egyházra pedig nincs szükség. Ha a Krisztus a köveket nem változtatja kenyérré, ha nem áll bosszút az én ellenségeim, ha nem adja vissza, amit elvezettem, akkor miért Krisztus?¹ És ha az egyház ezekben nem tud igazat adni és segíteni, akkor miért van egyáltalán? Mivelhogy nekünk ezekre a csodákra van szükségünk, semmit se ad, ha ezeket nem adja.

De van bűne az egyháznak is és ez éppen abban van, hogy nem tudja képviselni, bizonyítani a másik igazságot: a lelki imperiumot a szenvedő lelkek számára. Nem árad ki igeHIRDETÉSBŐL és munkájából győzelmes erővel, az élet bizonyságtételével az, hogy Krisztus nem a világ megváltoztatásával akarja a mi akaratunkat érvényesíteni, hanem minket változtat át a maga dicsőséges képére, hogy Isten akarata érvényesüljön általunk és így változzék meg a világ is Isten országává. Az egyháznak ősi hitvallásai, megszentelt szertartásai, régi intézményei vannak — szent betük, formák, falak —, de az élő Krisztus el van rejtte köztöttük.

Az egyházból nem. sugárzik ki hódító erővel az Akarat, Isten akarata Krisztusban: az élő evangélium. Ezért hiányzik ez a világban is.

Nemcsak a vakon tapogatódzó lelkeknek, hanem az egyháznak is meg kell hallania a kérdést: „Ti pedig kinek mondottok engem?” (Mt. 16:15.) Mi vagyok nektek — énmagam? Bizonára ez dönti el az egyház és a lelek pörének igazságát.

A keresztyénség egyöntetű hitvallása szerint Krisztus az egyhában él. Az ő kisugárzó evangélium az egyházhhoz van kötve. Egyház nélkül, egyházon kívül Krisztus és evangélium nincs. Az Ef. 1:17—23. szerint Krisztus és az egyház között a lélek és a test kapcsolata áll fönn. Az egyház Krisztus teste, az az orgánum, amelyen át az Erő — hat. tehát van. A Szellem-Krisztus a mi számunkra csak a saját testén, az egyházon keresztül hat. tehát van: élő, uralkodó hatalom csak ezen az orgánumon át lehet. Az az alapvető igazság, ami ebben foglaltatik, az, hogy Krisztus csak a maga tagjainak létező erő, Krisztus tagjai pedig csak az ő testében, az egyhában vagyunk és lehetünk.

Figyeljük meg alaposan, hogy ez mit jelent. Egy ember önmagábanvéve is befejezett egész, külön világ. Miért ne találkozhatna Krisztussal mindenki mástól elkülönítve, önmagában? Miért ne lehetne az evangélium az ő egyedülálló, külön egyéniségenek belső törvényévé és rendjévé? Miért ne lehetne ő keresztyén a maga számlájára, mindenkitől függetlenül? Ahhoz, hogy életét keresztyén elvek szerint élje, miért volna szüksége az egyház tanára, szertartásaira, intézményeire, a gyülekezet közösségére?

Először azért, mert Krisztus csak egyetlenegy van, aki tegnap és ma és mindenrőkké ugyanaz. Ő nem külön tulajdona, nem kisajátítható zsákmánya senkinek, másfelől, akik őt igazán ismerik, egyformán ismerik és szolgálják és ez egységbe foglalja, egymáshoz köti a benne hívő lelekkel. Krisztus a találkozás, az egység és nem az elválas és szétszakadás Lelke.

Másodszor, mert mérhetetlen emberi felfuvalkodottság és vakmerőség azt képzeli, hogy akárki is képes elszigetelten, egyedül, a maga semmiségében az egész Krisztust elni s a maga önkényes elgondolása szerint az ő evangéliumát képviselni. Krisztus olyan mérhetetlen nagyságú és gazdagságú energiaforrás, akinek életét csak egy egész organizmus élheti, melyben az egyén csak sejt, rész vagy tag lehet. A kegyelmi ajándékokban, a szolgálatokban és cselekedetekben, melyeken át Krisztus élete megvalósul, különbség van (I. Kor. 12. rész); éppenúgy, mint a test egyes szerveinek eltérő, de összevágó hivatásai között; — Krisztus élete különféle kegyelmi funkciókban működik, melyekben az egyének a szerint részesek, amint az nekik egyéniségük szerint adatott, és sokszok egyéniség kegyelmi adományában nyilvánul meg csak az egyik funkció is. „Avagy mindenjában apostolok-é? Vagy mindenjában próféták-é? Avagy mindenjában tanítók-é? Vagy mindenjában csodatévő erők-é? Avagy mindenjáunknak van-e gyógyításra való ajándéka¹? Vagy mindenjában szólnak-é nyelveken¹? Vagy mindenjában magyaráznak-é”? Az ember — egyedül csak egy sugara lehet a krisztusi fényforrásnak, de az is csak akkor, ha egységen van vele. Mert nem ő sugárzik, hanem a Nap, akitől elszakadva — ő nincs többé. Az elszakadt, elszigetelt keresztyén életnek nincs semmi értelme; részlet, melynek éppen a magyarázata veszett el, kiszakított lap a könyvből, mely a többi nélkül csak szomorú talány. És — ami a legfontosabb — az organizmus közösségeben mégsem az, mégis egész, mert: „mindezeket egy és ugyanaz a Lélek cselekszi, osztogatván mindenkinél külön, amint akarja”.

Harmadszor pedig azért, mert Krisztus életsugárzásának célja nem elszakadozott egyéni pontoknak megvilágítása, hanem Isten országának világossága és melege: valóságos impérium e világban. Senki sem ország önmagában, Krisztus tehát csak a maga élő, lelkekben organizált testében, az egyházban található meg és ural-kodik, mint Isten Országa magvában, modelljében. Csak ebben az organizmusban maradhatnak a szőlővesszők az élő és életadó Tökén s az egyház nélkül keresztyénnek lenni éppenúgy nem lehet, mint tőkéről lemetszett vesszőnek gyümölcsöt teremni.

A száraz vesszők élettelen halmaza természetesen akkor is csak ugyanaz, ha esetleg egyháznak is nevezik. Tagok, akik az Igét nem ismerik és azzal nem táplálkoznak, akik feleslegesnek tartják istentiszteletet gyakorolni, igheridést hallgatni, szakramentumokkal élni, a szeretet munkáiba belekapcsolódni; egyéni, családi, társasági életükbe és világi foglalkozásukba hitvallásuk lelkét belevinni: ugyan kinek, minek a tagjai? Krisztusnak bizo-

nyára nem! Még akkor sem, ha egyébként presbiterek és főgondnokok s az egyház kormányzatában és anyagi ügyeinek viteleben élénk részt vesznek, sőt ha jótékonyságot is gyakorolnak — a maguk dicsőségére.

Mert amilyen igaz az, hogy Krisztus csak az egyházban van, éppen olyan igaz az is, hogy egyház csak ott van, ahol Krisztus él és uralkodik. A lélek test nélkül, a test lélek nélkül nem élő valóság. Az egyház élő valóság, ha benne az evangélium nem betű, hanem élet. Az igazi élő evangélium: Krisztus hatalma és jelenléte az egyházban. (I. Péter 1:16—19.) E nélkül az evangélium élettelen „mesterkélt mesék” papiroszörgése, az egyház pedig emberi csinálma, mindenféle érdek szolgája és eszköze. A valódi egyház a találkozás Szentegye, ahol a lelkek Krisztussal együtt vannak, látják az ő dicsőségét, személyesen hallják Isten Kijelentését: „EZ az én szerelmes Fiam!”

Csak ebből a megrendítő találkozásból, a bűnösnek a Kegyelemmel való találkozásából születhetik a „prófétai szó” biztonsága: a személyes bizonyág Lételeknek az igaz hitben megegyező, hatalmas szózata, a sötétségben világító szövétnek: az élő evangélium. Az egyház az evangéliumért van: a Krisztus hatalmas jelenlétéről való személyes, de egyúttal egységes bizonyágtételért. Ez az evangélium félreérthetetlenné teszi az egyházat a világban. De egyúttal olyan aktuálissá és hatalmassá is, melyet többé nem lehet azzal vándolni, hogy semmi köze az élethez. I^rtem lehet mindenféle egyéni és világbeli, testből-vérből fakadó akaratocskával nyafogni vagy átkozódni körülötte, hogy ezt vagy azt tegye meg, hogy miért nem tudja éppen ezt vagy azt megtenni? Jósok, kuruzslók, csodadoktorok kerülhetnek ebbe a helyzetbe: divatosak lehetnek, vagy kikacaghatják őket, hátat fordíthatnak nekik. De az evangélium élő egyháza nem az emberek akaratának szolgája, hanem maga a testet öltött Akarat: ő akarja megváltoztatni az embereket, ő hozza az élet új parancsát és a megújulás erejét. Van programmja az ember számára és van felelete a világ kérdezéire, így van, ha tényleg evangéliumot hirdet és ad, valódi Kijelentést, mely isteni szuverenitás jogán követelheti az engedelmességet, melyből élet fakad.

Élet — és nem gyakorlat! Az egyházat az tette erőtlennek és félreérthetővé, hogy benne az életből gyakorlat: az evangéliumból vallás lett. Az egyház krízise abban áll, hogy az evangélium és a vallás között ellentét fejlett ki és hogy a keresztyénség abba a végzetes helyzetbe került, hogy a vallás nevében megtagadhatja az evangéliumot. Ugyanaz a veszedelem ez, amely ellen Krisztus

harcolt korának tudósával és farizeusaival. Az evangélium azt követelte, hogy meg kell keresni azt, aki elveszett, a vallás megtiltotta, hogy a bűnössel valaki szóba álljon. Az evangélium azt hirdette, hogy a gyógyítás a fontos, a vallás azt, hogy a szombatnapi munkatilalom. Az evangélium szerint maga a jótétemény értékes, a vallás szerint a példaadás. Az evangélium egy mustármagnyi hitet elégnek tart arra, hogy a szeretet csodái szülessenek belőle, a vallás a cselekedetek hegyeit kívánja ahhoz, hogy bizonyítsák a hitet. Az evangélium azt hangsúlyozta, hogy a lélek tisztasága minden tisztává tud tenni, ami kívüle van, a vallás ellenben azt, hogy minden megfertőzi a lelket, amit előbb a szer-tartás meg nem tisztított. Az evangélium lelkületet, jellemet, életet jelent, a vallás magaviseletet, szokást, szabályt, gyakorlatot. Ez a kettő nem tud összeférni és kibékülni soha. A keresztyénség, az evangélium letéteményese, végzetes választást tett: a vallást választotta az evangélium helyett. Alkalmazkodott a polgári társadalom világrendjéhez. Az életből gyakorlatot csinált. Őszinteség, nagylelkűség, szeretet nem komolyan vett és követelt, nem valóságos és elsőrendű tényezők az egyház életében. Ezeknél sokkal fontosabb az, hogy az egyház a polgári világrend érdekeit szankcionálja s azoknak őrző szolgája legyen. Mi következett ebből az egyház tagjaira nézve? Mit gondolnak ők az egyhátról, a vallásról, a Krisztusról¹? Nem az a fontos, hogy Krisztus fölszabadító lelke éljen és uralkodjék az emberen, hanem hogy vallásos tiszteletben részesüljön, minél fogva olyan szent lesz, hogy az élet közönséges dolgaiból, a minden nap kötelességekből, az üzletből és a szórakozásból ki kell zární, hogy ezek meg ne szentségele-nítsék isteni méltóságát. Így jut neki — talán — egy nap, távol a világ gondjaitól, — esetleg a mi személyes részvételünkötől is, hiszen elég, ha tudjuk, hogy ma vasárnap van és róla prédikálnak, a vásárra, harcra, szemedélyekre piszkos hat napot kell fordítani, mert ez az élet. Nem szabad összekeverni az áhitatos szent álmot a valóság sivár és alávaló realitásával. Ez a vallás, a társadalmi tisztelesség köpenye, melyet a köpenyek fajtái közül leginkább a „malaclopó”-hoz lehet hasonlítani. Aztán, elismerem, jönnek olyan súlyos idők, amikor gyász, szerencsétlenség, elemi csapás, történelmi katasztrófa, gazdasági világkriszis, ördög és pokol lehetetlenné teszik az életet, mikor kell valami vigasztalás, valami csoda. Akkor — hopp! — tántorogunk be a templomba, hátha mond valamit, hátha tesz valami csodát Jézus! — Nem tesz? Persze! Az egyház és az élet között áthidalhatatlan a szakadék! Az egyháznak nincs szava a világhoz. Az egyház idejétmúlt ócs-

kaság. Krisztus régi jó ember volt, talán hős is, de nagy álmodó — aki nem támadott fel.

A vallásnak azonban nemcsak köpenyegviselői és eldobói, hanem hösei is vannak. Kétségelesett erőszakoskodók, akik kétségelesett kísérletet tesznek annak bebizonyítására, hogy van valós ember, akinek a vallás az élete, a „dolga”. Hogy lehet a vallás élettartalom, foglalkozás? A gyakorlatok olyan megsokszorosítása által, hogy azok az egész embert, az egész napot, az egész életet lefoglalják és betöltsék. Ezeknek minden ruhája fekete, minden étkezése vagy böjt vagy bocsánatkérés, hogy testi táplálékra is rászorultak; azzal a tudattal sétálnak, hogy minden pillantásukra az ördög les, hogy megkísérte őket, tehát vagy lesüti a szemüköt, vagy az égre néznek; beszélgetésük minden fölöttébb tanulságos, mert minden tanítanak és számtalan büneinket ajánlják figyelmünkbe; igen találékonyan hozzák összefüggésbe foglalkozásaiat a jócslekedetekkel és napjaik azon óráit, melyeket a világ fiai „üres óráknak” neveznek és haszontalan dolgokra pazarolnak, ima- és bibliaórákká teszik. Társaságukba csakis megtért Isten-gyermekek juthatnak és csak megtért igeherdetők prédi-kációját hallgatják, minél fogva nem nyugosznak addig, amíg ilyenre szert nem tesznek és az ecclésiában az ecclesiolát meg nem alakíthatják.

Mondanom sem kell, hogy csak felületes ember nevezheti eze- ket képmutatásnak. Nem, ez egy igen elszánt, komoly, önmegtagadó és nehéz küzdelem azért, hogy a vallás tényleg élettartalom, foglalkozás legyen és ne üres szó, szép frázis, takarója a hazug és önző életnek.

De abban, hogy a felületes ítélezés feltétlenül képmutatásnak tartja ezt a kísérletet és ezért utálatosnak bályegzi, — mégis van valami megérzése az igazságnak. Annak az igazságnak, hogy a vallás nem lehet foglalkozás, nem lehet mennyiségi élettartalom, hogy „életnek” — „kevés”. Azt az élettartalmat, amivé ez a kísérlet a vallást akarja tenni, nyilvánvalóan csak a munka és a játék adhatja. A gazdaság, az ipar, a kereskedelem, a hivatal, a társadalmi tevékenység, a politika, a tudomány, a művészet, az ezek által adott feladatok és öröömök: ezek adnak tartalmat, foglalkozást az életnek: mennyiségi értelemben és egyúttal ezek formálják a lelkivilág, a jellem alapvonásait is. Ezekből él az ember, de a vallásból nem élhet meg.

Azonban mindenek a foglalkozások, minden az életet kitöltő tartalom — önmagában mégis elég telenn, minthogy maga az ember nem elég önmagának. Mindé sokféle munkának és öröömnek —

éppen a hozzájuk kapcsolódó szükségképpeni kísértések, megpróbáltatások, csalódások, szenvedések, bukások, ellentétek, versengések, gyülvölködések ösztökéje folytán — égő szükséglete egy lelkület, egy parancsoló cél, egy föltétlen Úr, aki az embert magát maga fölér emeli, egy magasabb és örökévaló életrend közösségebe iktatja, fölszabadítja önmagától és a világtól s boldog engedelmességgé teszi életét az egyedül szeretetre- és imádatraméltó Szellem szolgálatában.

Ezt adja az evangélium. Nem azt mondja az embernek: ne légy földmíves, asztalos, gyári munkás, tiszviselő, boltos, orvos, ügyvéd, nőszövetségi elnök, tanár, festő, miniszter, katona, hanem légy vallásos ember! Nem! Csak azt mondja: légy evangéliumi ember, akárm is vagy a világban. Nem azzal leszel evangéliumi ember, ha leteszed a hatalmat, amely a hivatásoddal jár, hanem azzal, ha azt a hatalmat evangéliumi lélekkel gyakorolod! Ez a feltétele annak, hogy a vallásból ismét evangélium legyen, valóságos élethatalom, amely minden foglalkozást megszentel és amely — a munkanéküliség szörnyű csapására gondolok! — egyedül teheti lehetővé, hogy mindenkinet legyen foglalkozása.

Azt jelenti-e ez, hogy az evangélium ellensége és kizárója a lélek rendszeres táplálásának az Igével, az imádsággal?¹⁹ Hogy feleslegessé teszi a közösség gyakorlását, a szeretet munkáiban való részvételt, a keresztyén életrendet és annak külső megnyilvánulásait? Távolról sem. Csak azt, hogy ezek többé nem az életet helyettesítő gyakorlatok, hanem magának az életnek szükségszerű és termésszes megnyilatkozásai lesznek.

Éppen ezt jelenti az, hogy az evangélium csak az egyház élő közösségeben, a Krisztus élő testében változik eleven hatalommá. Az egyház nemcsak a legföbb, de az egyetlen orgánum arra, hogy az evangéliumot élni lehessen. Hitvallásai, szertartásai, intézményei, törvényei és fegyelme megköti ugyan az evangéliumot, de ezzel védik és őrizik is azt, mint drága, évezredes edények a Lélek tüzes borát, hogy el ne ömöljön és fel ne igya a por. Hivatásuk azonban az, hogy inni lehessen belőlük, hogy fölszabaduljon ölükből a Szent-Lélek mennyei Szeretetmámora.

A lelket, az evangéliumot az egyházban az Ige hordozza, az Ige pedig a betű köntösében van. Ennek a köntösnek természete hozza magával, hogy az Igéért, annak élettámasztó fölszabadulásáért az egyház őrökkel harcol. Két halálos veszedelem örvénye közt folyik ez a harc és mind a kettő őrökkel fenyeget. El lehet veszíteni a lelket a betűben: ez a betűhit veszedelme. El lehet venni a lelket a betűvel: ez a hitatlenség veszedelme.

A betűhit elzárja Krisztust a világtól. Istenének hatalmát nem szellemének örökkévaló munkájában és győzhetetlen teremtőerejében látja, hanem azokban a jelekben, melyek rendkívüliségét, páratlanságát csoda-mivoltukkal bizonyítják. Nem Krisztusért, hanem a csodáért kész tűzbe menni és átok alá vetni a tagadókat.

Ezzel szemben a betű elvetése azzal fenyeget, hogy a lélek is elvész vele. Az a törekvés, mely a protestantizmust a legutóbbi évtizedekig jellemzte, hogy a betűt mindenki által meg kell magyarázni, az evangélium megüresítésére vezetett. Azt hangoztatták, hogy az evangélium szellemre csak úgy szabadulhat fel, ha széttörjük a betűk bilincseit. Az allegóriákat, képeket, a lelki igazságok érzéki burkait, melyeknek betűszerinti értelme ellenkezik az ésszel, a magvarázat által észszerűvé kell tenni. Mi lett az eredmény? A betűt elvetették és az evangélium lelke köddé vált. Helyette lapos, közönséges, emberi tanítások és erkölcsi szabályok maradtak. A keresztyén élet pedig elszorvadt.

Az egyetlen lehetséges és helyes magatartás csak ez lehet: ne dobd el a betűt, ne is esküdj a betűre, ne magyarázd bele azt, ami nincs benne, hanem olvasd ki belőle a lelket, amelyet hordoz. Élj az egyház áldásáival és tudd evangéliumivá magadban mindenzt, amit az egyház ad. Az egyház: Isten Fiának élete az Isten -iak közösségeben, a hitnek azon a kösziklaján, melyre Krisztus a maga Anyaszentegyházát felépítette és a kulcsok hatalmával: a közössége való befoglalás és az abból való kirekesztés hatalmával felruházta.

Az evangéliumi egyház a Krisztusban kijelentett igazság előtt híten nyugvó, önmagát fegyelmező lélek- és életközösség. Az egyház tagjává semmi más nem tehet minket, csak maga Krisztus, ha az ő „kenetének” részeseivé, a maga tagjaivá tesz — hit által. (Heidelbergi Káté 32.) Az egyház a „választottak nemzetége” (I. Péter 2:9.), akik bizonyosztéltükkel, életük hálaáldozatával és a bűn feletti diadalmas harcukkal Krisztus prófétái, főpapi és királyi életének megvalósítói.

Ma az a nagy reformátori kötelesség áll előttünk, hogy az egyházat, mint az evangéliumi élet impériumát igazoljuk a világban. Bizonyossá kell tennünk, hogy az egyház nem intézmény és nem felekezet, óriási életében ezek a vonások csak idői létmódok, de ömaga végtelenül több és más, mint ezek. Ami az egyház mivoltát ma a legjobban, a legaktuálisabban és mégis teljességeben kifejezi, Krisztus maga jelölte meg, mikor azt a Föld végső határáig terjeszkedő élő tanúk seregének nevezte (Ap. Csel. 1:8.).

mert ezzel az egyháznak nem lezárt, álló, intézményszerű, hanem örökké mozgó, terjedő, személyes, lelki karakterét emelte ki.

Az egyháznak ezt az evangéliumi képet adta meg felülmúltatlan tökéletességgel a református hitvallás, a Heidelbergi Káté 54. kérdésében: „Mit hiszesz a közönséges keresztyén Anya-szentegyháizról?” Felelet: „Hiszem, hogy az Isten Fia, világ kezdetétől fogva világ végezetéig, az egész emberi nemzetsegből, szentlelke és Igéje által, magának az igaz hitben megegyező, Örökkéletre elválasztott sereget gyűjt, azt oltalmazza és megtartja, és hiszem, hogy ennek a seregnak én is élő tagja vagyok és minden örökké az maradok”.

Milyen életteljes, milyen aktív és megragadó ez a hitvallás! Hogy zengenek benne az életre, tettre, harcra hívó harsonák, hogy lobognak belőle a szabadságharc zászlói, hogy lüköt benne az egység, az erő szíve és hogy sugárzik felette a győzedelmes Király dicsősége!

Ez az igazi egyház és ez az egyház kell Krisztusnak és embernek egyaránt. Mert az egyháznak az evangéliumért harcolnia kell, harcolni pedig csak hadsereg tud. Hadserg, amelybe az egész emberi nemzetsegből folyik a sorozás, a Szentlélek hívó szózatára, az Ige sorozó mértéke alatt, öröktől fogva a diadalmas végig, Krisztus uralmáért folyó óriási, személyes és az igaz hitben egységes harcra. Ez az evangéliumi egyházfogalom az egyetlen, melyből természetesen és életszerűen következik az öntudatosság, a szervezettség, a belső és külső rend, a fegyelem, az egységes munka és a hősies szeretetszolgálat, mint a győzedelmes élet feltételei és biztosítéki.

Abban az óriási emberkrízisben, mely a mai egész társadalmi és kulturális életet összeomlásba sodorja, a Krisztus egyházára olyan misszió vár, amely minden eddigi megbízatását messze felülhaladja. Nem lehet többé a világtól menekülő hajótörötök csöndes aziluma, nem lehet összeroppanó emberi rendszerek eszköze és igazolója, hanem az Antikrisztus ellen szervezett és felfegyverkezett fölvonuló, egyetlen parancsszóra együtt harcoló hadserege kell, hogy legyen Krisztusnak a Föld végső határáig. Megvagyok győzödve felőle, hogy az idők kohójában új reformáció ég ki a pusztuló salakból, mely végre igazán és egészen az evangélium szívéig visszahatolva, Krisztus egyházát alkalmassá fogja tenni arra, hogy a „kételű éles karddal” kezében eldöntse a harcot, melyet az ember ellen, de az emberért kell víjni. Ma az egyházban sok minden megvan, de hiányzik az, ami a kor döntő tényezőjévé tehetné: a lelki, evangéliumi értelemben vett katonai

szellem. A pedagógiai és pásztori szellem, az adminisztrációs és liturgikus szellem elhomályosították az evangéliumban elsődleges, eredeti katonai lelkületet. Állóvá, merevvé, intézményessé, paszszívva tették az egyházat, mely a rohanó világban nem tud az eseményeken úrrá lenni. A menetelő, hajlékony, átkaroló, aktív, fegyelmezetten és engedelmesen cébatörő, parancs alatt együtt működő, magát odavető es hősies katonaegyház, a Krisztus hadserege az, amivé az egyháznak át kell szervezkednie. Nem szabad allegóriát látnunk Pál apostolnak a Krisztusért való táborbaszálásról és fegyverkezsről szóló nagy behívójában (Ef: 6:11—18.). Ellenkezőleg! Meg kell értenünk, hogy a katonaságot és a háborút nem a fegyverek mibenléte, hanem a háború lelke, a katonai lélek teszi. Az Ecclesia Militans a mai idők követelménye és ez az egyházi élet teljes mozgósítását parancsolja.

Az egyháznak a maga hamis békességét, melyet a világgal kötött, ezt a mindenkit felet megrontó megalkuvást föl kell bonthatnia. Nem szabad békében hagynia az embert, aki megbékült a benne lakó állattal és feladta a lelkét. Krisztus az evangélium riadójával kiált ebbe a békébe: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert!” (Mt. 10:34.) „Azért jöttem, hogy e világra tüzet bocsássak: és mit akarok, ha az immár meggerjedett?” (Luk. 12:49.) Ez a két szó evangélium és egyház, a Lélek fölszabadító háborújának indulási parancsa az egyházhöz és hadiznenet a világnak.

A VÁLSÁG TÜKRE.

— 1933 —

AISTHESIS

I.

Kosztolányi Dezső a Nyugat 1933. évi első számában „Önmagáról” cím alatt egy nagyon figyelemreméltó vallomást tett, melyben a költészet öncélúságát védelmezve a homo aestheticus, az ízlés-ember, a szép-lélek jellemzését adja. Ez a vallomás, önmagában való művészeti értéke mellett azért érdekes és jelentős, mert a maga paradoxonos költői módján fölvet egy általánosan emberi jelentőségű és nagyon aktuális problémát: mi az aisthesis, vagyis a megérzés szerepe az életben és mi következik abból a ma emberének krízisére?

Mivel ebben a vallomásban költő beszél önmagáról, természetes, hogy az aisthesis alatt elsősorban művészeti tevékenységet ért, a szónak azt az ösi értelmezését, amely művészeti észrevevést, érzéki és érzékletes szemlélődést jelent. A homo aestheticus másként lát, mert a jellemzőt, a kifejezésre alkalmasat látja meg s ezalapon érzi és gyakorolja a kifejezés rejtelmes gyönyörűségét. Az ilyen ember ma népszerűtlen, sőt gúnyolódás tárgya, mintha haszontalan és az életre teljesen hatástanlan játékokat üzne. Ezzel szemben a költő azt mondja, hogy ez a csodálatosan elvakult és alacsony század a tulajdon szellemtelenségét és lélektelenségét gyűlölő benne s nem hajlandó megelégedni azzal, hogy a műalkotásnak nincs és nem is lehet más célja, minthogy szép legyen. Ez ma kevés, vagy semmi. Körunk szelleme mindenképpen színvallásra akarja kényszeríteni a művészeti politikai és szociális irányban. Kosztolányi szerint ha egy költő bármely érdek szószólójává válik, szolgává aljasul. Mindegy, hogy az az érdek milyen és mekkora, egy kis vállalat szolgája éppen úgy szolga, mint egy nagyvállalat szolgája. A tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői nem tudják, hogy a költészet nem a szavakkal, hanem az élettel játszik, s a szavak oroszlánok, melyek már óriásokat is széttéptek. Becsmérlik és kárhoztatják a költő elefántcsont-tornyát, pedig az még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda. Ezért a költő változatlanul megmarad a maga helyén és semmi okot nem lát arra, hogy megtagadja hitét ezekben a mostoha időkben.

A művészet öncélúságába vetett hit, mondja Kosztolányi, a művész erkölce s más erkölce nincsen. Ez az álláspont eddig semmi olyat nem tartalmaz, amiért szükséges volna vitatni. Igaz, hogy csak bizonyos embereké s mint ilyen, nagyon szubjektív és egyoldalú, de maga Kosztolányi is úgy tartja, hogy ez magánügy, lévén az egyedüli közügy a művésszel kapcsolatban az alkotás, a mű. Most azonban az történik, hogy a költő hirtelen kilép a maga szubjektív igazából s egyszerre világnezeti általánosságot igényel annak. Neki azért nincs más erkölce, mert szerinte kétféle emberfajta van: az egyik a homo morális, az erkölcs-embere, a másik a homo aestheticus, a szépség embere. Utóvégre így is lehet látni és osztályozni az embert, ha az valakinek a privát szempontja, de azonnal közügy lesz a dologból, mihelyt Kosztolányi azt állítja, hogy ez a kettő: az erkölcs és a szépség embere egymásnak ellen téte és ellenképe, sőt gyökeres tagadása. Szerinte a világörténelem a szépség és az erkölcs emberének élet-halálharca. minden attól függ, hogy mit értünk homo morális, erkölcsi ember és erkölcs alatt. Kosztolányi a maga részéről minden, amit gyűlöл, az erkölcs kategóriájába soroz. Azt mondja, hogy az erkölcs embere szigorú, kegyetlen önmagához és másokhoz, követelőző, egyoldalú, korlátolt és folytonosan ellentmond önmagának, mert az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy adjuk oda kabátunkat másoknak, aztán ugyancsak az erkölcs nevében arra, hogy húzzuk le másokról a kabátot. Szerinte az erkölcs indítatja a háborút, szervezi a forradalmat, gyűjtja a máglyákat, az erkölcsös ember akasztat, kényeszerít önsanyargatásra, állati robotmunkára milliókat, egy szébb jövő igéretével, amelyet még sohase váltott be. A homo morális áltató ember, aki minden tökéletes boldogságot, paradicsomkertet ígér, de csak későbbre, a túlvilágon, vagy a háború után, vagy a gazdasági élet végleges rendezése után, öt vagy ötezer év múlva. A paradicsom ígéretője még minden siralomvölggyé változtatta a világot. Az erkölcs mindenkel előgedetlen, még a napsugarat is kifényesíté s nem enged pihenést, még lélekzetvételt se, csak fut-fut és nem tud megállani. Mihelyt így minden az erkölcs számlájára írtunk, amit helytelenítünk és rossznak tartunk, természetesen jutunk arra az álláspontra, mint Kosztolányi, hogy az erkölcsi értékelés teljesen viszonylagos, mert a létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki erkölcsös és ki nem, azaz minden az lesz az erkölcsös, aki győz. Kimondhatjuk, hogy Kosztolányi szerint az erkölcs lényege az erőszak, a terror. Ezért helyezkedik arra az álláspontra, hogy az erkölcs jószerével nem az erkölctelen ember, hanem a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélés embere áll szemben.

Ennek éppen az a jellege, hogy nem ismer jót és rosszat, melyet különben semmiféle lángelme nem különböztethet meg, hanem csak szépet és rútat. Ebben a kategóriában dől el az ő véleménye szerint az igazság és a hazugság kérdése is. Az igazság éppen olyan vitatható és viszonylagos dolog, mint a jó. A szépnek ellenben meg van a biztos megérzője, a művész egyéni sugallata, az ízlés, amely megbízhatóbb és iringalmásabb kalauza az embernek minden egyébnél. Egyedül ez a megérzés vagy ízlés pártatlan, nem áll se jobb-, se balfelől, egymagában áll, távol minden véglettől, mindig egyedül, mindenkit külön szerethet vagy gyűlölné az érdeme szerint, esetrollestre. Azért ellenfele az erkölcsnek, mert azt ítéli el mindenütt és mindenben, ami az erkölcs lényege: az erőszakot. De nem azért, mert rossz, hanem mert rút. Nem a rossz, hanem az ízléstelenség az, amit a homo aestheticus sohase tűr el, s egyformán elítél, ha az arculút egy öreg asszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő. Az ízlés embere az a furcsa jellemtelen, aki jellemtelenségehez acél jellemmel ragaszkodik, az a gerinctelen, aki vasgerincttel vállalja gerinctelenségét, mert szabad és független ember akar ma" radni, boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan s a legnagyobbat cselekszi, mert néha tökéletesnek általmodja a tökéletlen világot. A homo aestheticus már megváltotta magát, mindenekelőtt a világmegváltóktól, ő a széplélek, a másik a rútlélek. Végül kijelenti az önvalló, hogy ennek a konfessziónak megtétele se nem bátorság, se nem gyávaság, mert ezek morális ítéletet jelentenek, az ő lényétől pedig minden morál merőben idegen, amelyet meg is vet. Azért kellett vallania, mert rút lett volna nem vallania: homo aestheticus sum.

II.

Először méltányoljuk azt a nagy igazságot, mely Kosztolányi önvallomásában megnyilvánul. Nagyon helyesen állapítja meg, hogy korunk elfogultsága, alacsonysága a szellemtelenségből és lélektelenségből származik. Ezek lesznek azok a szomorú jelzők, melyekkel valaha jelezni fogják a világtörténelemnek ezt a legsötétebb századát. Semmi sem fontosabb reánk nézve, mint ezer és ezer jelenségből, apró esetekből és nagy eseményekből tisztázni korunk tendenciáját. Ez a tendencia napról-napra félreismerhetetlenebbül leplezi le önmagát és sokszor ellenétesnek látszó megijelenéseiben ugyanannak az apokaliptikus lénynek, mélységből a fenevadnak ábrázatát hordozza. A világszellem többé le nem tagadható karak-

térjegyei a terror, a tömeggé alacsonyítás és a gépiesség. Ezért akarják e kor irányító hatalmai az ember figyelmét elterelni a saját lelkétől. Ezért kellett a gazdasági válságnak az emberiség egyetlen izgalmává és gondjává tornyosulnia s ezért van az, hogy ennek a gondnak minden agyonnyomó terhét csak a testiség apró szenzacióival szabad és lehet pillanatokra elfeledtetni. Tudom, hogy ennek a világlátásnak látszólag ellene mond *egy* csomó olyan jelenség, mely korunkat a történelemben legnagyobb méretű emberi szolidaritások szociális epokhájának akarja magasztalni. Első pillanatra, felületes látás szerint tényleg úgy fest a helyzet, mintha régi idők kötöttségeit fajokon és világrészeken áttörő egyesítő gondolatok és törekvések oldozgatnák. Hiszen maga a gazdasági válság is világjelenség s nem szigetelődik el sem földrajzilag, sem politikailag csupán egyes rétegekre, vagy fajokra s már ez a tény is a nyomorúság szolidaritását váltja ki. Ugyancsak eggyémossa az emberiség képét az életgyakorlat világisztere egyforma divatú és alacsonyságú formája. Korunkon tagadhatatlanul szociális felfogás uralkodik. De mindenek a jelenségek csak megerősítik századunk alaptenden-ciáját, mert az egyöntetűség és szolidaritás sajnos nem az ember nívójának fölemelkedését, hanem mindenütt egyforma lesülyedését jelenti. Én semmi örvendetet nem találok abban, hogy a nemzetek gondolkozása például az irodalomban, zenében, moziban kétségtelenül óriásít közeledett és hasonult egymáshoz, mikor ez az eszmények leszállásának, a lelkiség megzavarodásának, a célok törpeségeinek és az ízlés megrömlésának közössérválását bizonyítja csupán. Tudom, hogy sokszoros ellenmondást hívok ki, de kényetlen vagyok kifejezni azt a meggyőződésemet, hogy korunk úgynevezett szociális öntudata, mivelhogy alapjában véve teljesen materialista, voltaképpen nem szocializálás, hanem atomizálás, mert az egyéniséget vagy a kapitalizmus és kommunizmus osztályszemléletében, vagy a sovinizmus nemzetszemléletében süllyeszti el. Ebből az állítólagos szolidaritásból tehát szükségeképpen harc, gyűlölet és szenvedés fakad, akár osztályharcnak nevezzük annak formáját, akár nemzetvédelemnek. Az emberiség ilyen egységtörekvései elkerülhetetlenül csak a terror, a tömeggé alacsonyítás és a gépiesség uralmához vezethetnek. Egy ilyen világban a lélek, a teremtő egyéniséget csak rettentő izoláltság, gúny és gyűlölet tárgya lehet, amint azt világzerte és magunk körül is láthatjuk. Ezt érezte meg Kosztolányi s ezért kell helyeselnünk önvallomásában az egyéni lélek és szellem léti jogának védelmét, mely nála, költő létere, a szemlélezés és a művészeti teremtés függetlenségének és szabadságának hangoztatásában nyilvánul meg. Sokkal szélesebb értelemben, de feltét-

lenül egyet kell értenünk vele, mert vallomása magában rejtegeti a század inkvizíciója által üldözöbe vett bujdosó király fiát az ural-kodó eszmény nélkül maradt boldogtalan emberiségnek: a teremtő lelkiséget, melyen egyedül törhetik meg valaha a terror, a tönieg-bálványozás és a gépisten ereje. Vallomásával egyetértésben kell kimondanunk az agyonhallgatott igazságot: szégyene és gyalázata az emberiségnek, hogy a gazdasági válság és a testiség az ő egyedüli gondjává lehetett. Sőt tovább kell mennünk és ki kell kiáltanunk, hogy az emberiség válsága nem gazdasági természetű, mert ez csak következménye és büntetése az emberi természet leszállásának és ezért hiába is próbálják meg akármelyik rendszerrel ezt a válságot gazdasági úton orvosolni, mert az emberiség Ielkibeteg s azért állapotán csak lelki úton lehet segíteni. És itt kell kifejezést adnunk az evangélium ősi igazságának, melyet korunk elfelejtett és nem tud többé, de amelyet addig kell kiáltanunk, amíg meg-hallja és föliad reá a végzetes álomkörből, amelyben haldozik. Ez az igazság az, hogy éppen azért, mert az emberiség krízise egyetemes, azt csak lelkileg és egyénileg lehet megoldani, mert egyetemesen rendezni egy kérdést mindig azt jelenti: lelkileg és egyénileg rendezni.

III.

Most lássuk Kosztolányi tévedését. Ez a tévedés abban áll, hogy ő a szépséget és erkölcsöt, a homo aestheticust és homo moralist egymást kizáró és egymással viaskodó ellentéteknek látja.¹ Pedig ha költőileg rapszodikus mondatait logikai alapokra szorítjuk vissza, kitűnik, hogy nem az erkölcs és a szépség, azaz két értékvalóságot jelentő fogalom áll nála ellentében, hanem csupán két funkció, melyek által ezek az értékek is, de nem kizárálag csak ezek, megvalósulnak: tudniillik a tett és a szemlélés. Azt hiszem nem kell se Kosztolányinak, se senkinek hosszasan bizonyítani azt, hogy a tett embere nem azonos az erkölcs emberével, hiszen a gáz-ember is a tett embere. Meg vagyok győződve a felöl, hogy neki magának kell a leghevesebben tiltakoznia az ellen, ha valaki a szemlélés emberét egyszerűen azonosítja a szépség emberével, a művésszel. Hiszen ez azt jelentné, hogy a fűzfa-poéta és a mázoló is Kosztolányival egyformán igényelhetné a művész nevet. A homo morális tehát nem általában a tett, hanem csak a jótett embere. A homo aestheticus nem általában a szemlélés, hanem csak a művész szemlélés és alkotás embere. Tett és szemlélés,

ezek önmagukban pusztán pszichológiai tevékenységek, nem erkölcsiek és nem erkölcsellenesek, nem művészek és nem művészietlenek, egyszerűen közönyösek. Erkölcst és művészet, ezek értékalóságát jelentenek. Az értékalóságok között nemcsak hogy ellen tétek nincsenek, hanem ha bennük azonos értékelés jelenti ki magát, akkor ugyanannak az értékteremtő principiumnak különböző síkokban való megvalósulásai, lényegükben tehát azonos realitást fejeznek ki. Mi az az azonos realitás, melyet az erkölcs és a művészet, a maguk sajátos módján, de a lényeget tekintve azonos értelemben fejeznek ki? A lélek, a szellem. A homo morálisnak és a homo aestheticusnak tehát közös neve: lelki ember. A költő, aki lándzsát tört a szépség öncélúsága mellett, az erkölcs elleni minden tiltakozása dacára a lelkiség lovagja s nem az erkölcsnek, hanem a materializmus rettentenes Mammonjának ellensége. Az, hogy az ízlés nevében szól, nagyon természetes, mert művész, aki a szemlélés síkjában áll. De ugyanaz a lélek, aki mint szemlélő, szükségképpen az ízlés szószólója, azonnal az erkölcs nevében fog beszélni, mihelyt az élet állásfoglalásra és tettre fogja kényszeríteni, ízlés és erkölcs ugyanannak a lelkiségnek kétféle módon való tiltakozása minden ellen, ami vele ellentétes, manifesztációja minden mellett, amiben a maga lényegét ismeri föl. Mind a kettő, erkölcs és művészet, ugyanazt ítéli el: a terror erőszakos emberét, az egyéni lelket eltipró állatiasságot és gépiességet. Mert ez a lelki ember ellenfele, ez a rút, de egyúttal rossz is. Mert rútnak, rossznak és végre hazugnak csak egyet nevezhetünk: ami lélekteren és lélekellenes.

IV.

Szép, ha valaki meg akar maradni a maga elefántcsont-tornyában. Próbálja meg, aki tudja. De ha igazán lélek, nem fogja megtehetni, mert mint művész is felelős azért, ha az állatosság kifirtja a világból a szépséget. A lélek emberének éppen az ízlés nevében nincs joga meglépni az élet küzdelme elől. Az élet nem az ízlés dolga. Nem, ha ízlés alatt csupán egy szubjektív szeszélyt értünk. De mondhatjuk, hogy ízlés dolga, ha ezzel az ízlés legmélyebb és legteljesebb valóságát jelöljük meg. Az aisthesis, vagyis a megérzés, melynek csodálatos biztonságáról a költő val lomást tett, legmélyebb értelme szerint lelkifogékonysságot jelentj. Az élet azért a lelkiség kérdése, mert az ízlés maga is lelkiség. Miféle fogékonyssága ez a léleknek? Az a képesség, melyne

erejével a lélek mindenben és mindenütt megérzi azt, ami önmaga, ami lelki. Az emberiség betegsége lelki sorvadás, a megérzés képességében nyilvánuló lelkiség elszáradása. De ha ennek a megérzésnek vagy ízlésnek ezt a legmélyebb értelmet tulajdonítjuk, akkor kötelesek vagyunk az aisthesiszt az ő igazi nevén nevezni meg. Ez az igazi név: lelkiismeret. Alatta értjük a legáltalánosabb értelemben a lelkiség mindenirányú fogékonyiságát és képességét arra, hogy a megismerés, az alkotás és a tett síkjaiban gyözedelmesen magáévá tegye, kifejezze és érvényesítse önmagát. A lelkiség, amely önmagához mindig hű, amely mindenütt önmagát követeli, az életet a lelkiismeret dolgává teszi.

A művészzi lelkiismeret, a művészzi ízlés mindig a doleg lelkét ragadja meg, azaz a benne jellemző lényeget teszi emberileg jelleltővé az érzéklelhetetlenséget és kifejezés útján. A művészzi lelkiismeret megköveteli a művészti igazságot, melynek éppen olyan szigorú áthághatatlan törvényei vannak, mint a gondolkozásnak vagy a cselekvésnek. A művészeti ereje a művész lelkiismeretének mélyében, érzékenységeben, fogékonyiságában és tisztaiságában rejlik. Ez nem logikai vagy erkölcsi törvény, de minden esetre lelki törvény, amelyet ha valaki áthág, föltétlenül összetörí a z alkotás művészessége.

Van tudományos lelkiismeret, melyet a logikai törvények építenek olyan szigorúan kötnek, mint a művész az aesthetika törvényei, s aki ezeknek nem engedelmeskedik, hazugsággá változtatja az igazságot.

És van erkölcsi lelkiismeret, amely a cselekvés értékét állapítja meg, követel és ítéli s amelynek megtagadása rossz és bűn. De minden esetben sajátos megnyilatkozás, magának a lelkiismeretnek kérdezése, a lelkiség dolga s ezért az élet valamennyi kérését a lelkiismerethez kell intézni, mert egyedül ez az, amely nem tűr hazugságot, rútságot, durvaságot, aljasságot, amely előtt hazugság, rútság és rossz ugyanaz: merénylet a lélek ellen.

Nyilvánvaló, hogy a lelkiismeret nem kollektív tulajdona az emberiségnek, hanem minden embernek, mint egyéniségnek legmélyebb sajátja s éppen ezért állítjuk azt, hogy minden terror, minden tömeggyé alacsonyítás, minden gépiesség: lelkiismeretlenség, melyből csak az emberiség végzete következhetik és ezért hirdetjük azt, hogy a világ végzetét csak a lelkiismeret mindenirányú fölébredeése és uralomra jutása fordíthatja el.

LÉLEK ÉS GYAKORLAT

I.

Míg Kosztolányi Dezső önvallomásában a szemlélés emberét, mint gyökeréből való ellentétet, szembeállítja az erkölcs emberével, addig Erich Kästner Fabian című regényében éppen ellenkezőleg a szemlélődöt nevezi moralistának, az erkölcs emberének. Hirtelen nagy sikerre jutott regényének alcíme is ez: egy moralista regénye. mindenéppen érdemes foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy miképpen jelenik meg az erkölcs problémája egy olyan modern regényben, melyben az emberek ezrei ismernek reá korunk hű portréjára.

Fabian, a regény főalakja a jó ember, a homo morális. Napjaink Németországában él, terror, munkanélküliség, céltalanság közeppette. Irtózatos testi-lelki piszok, sivárság és betegség veszi körül, mint valami fantasztikus mocsár. Lényege szerint csak szemlélője a zűr-zavarnak s ha olykor belesodródik is, hogy kénytelen szerepet vállaljon benne, sokkal inkább viteti magát az ár sodrával, semmint aktíve úszik vele. Nem öntevékeny résztvevő és vállaló, hanem inkább olyan statisztta, akin átzúdulnak a tőle független cselekvések szennyes hullámai. Az író elgondolása szerint ő az erkölcs képe, de ami fontos és jellegzetes: az erkölcs hiábavalóságáé. Nem lehet azt mondani, hogy ez a könyv propaganda volna akár az erkölcs mellett, akár ellene, inkább csak nagyon éles, szinte fotografiászerű rajz, melynek mélyén a morál szímpátiával megírt gyászjelentése hangzik. Az egész könyv azt dokumentálja, hogy a jó embernek nincs helye a világban és hogy voltaképpen vele együtt a világ maga is halálra van ítélt. Az emberiség egészéről való meggyőzödése az elképzelhető legpesszimisztikusabb. Az emberi haladást a körben csúszó csigák képével szemlélteti. Az a valami, amit Fabian erkölcsének nevezhetnénk, tisztán érzés. Ez az érzés teljesen ellenkezik azzal az életgyakorlattal, amelyet a körülmenyek bábjaként folytat. Érzelmileg áll az elnyomottak, értelmetlenek és áldozatok pártján. Érzéseit tekintve jó gyermek és barát. Az emberiséget a gyógyíthatatlan betegeknek szóló részvétel szemléli. Olyan puhán jólelkű, hogy képtelen minden visszautasításra, bármiféle kívánsággal találkozik. Természetes, hogy el kell pusztulnia. Azt várunk, hogy ezt a jó embert a gazdasági válság fogja megölni. Az író azonban ennél sokkal mélyebbre száll és eredetisége éppen abban mutatkozik meg, hogy ennek az erkölcsi embernek sorsát a gazdasági válságtól függetlennek, azaz önmagából

következőnek láttatja. Fábiánnak, mint igazi jó embernek semmi-féle érzéke nincs a gazdasági valóságok, a pénz és az anyagi exisztenciai problémái iránt. Úgyszólva abból él, amit éppen kap és a lehető legközönyösebben szórja el, amije van. Ő maga mondja, hogy cseppet sem érdekli minden, ami pénzre és pénz által meg-szerezhető dologra vonatkozik. Mint egy álomban szemléli a rothadást és őrültséget, amelyben él. Nagyon jól látja és meg is ítéli, hogy rosszul van így az emberiség dolga, őszintén akarná is, hogy máskép legyen, de semmiképpen sem tartja illetékesnek és képesnek magát arra, hogy csak a kicsiujját is megmozdítса érte. Mindennek az az oka, hogy ez a jó ember teljesen hitetlen, minden emberivel és jövendővel szemben. Ő a váró ember, aki egész életében mindig ideiglenesen élt, folytonosan a változásra várva. Elmondja, hogy iskolás korában, mely a háború idejére esett, csak ideiglenes módon tanult, nem vehette komolyan a tanulást, mert folytonosan arra várt, hogy mikor viszik el katonának. Mikor aztán belekerült a pokolba, egyszer rövid szabadságra haza-jött, de nem tudott mit kezdeni a szabadságával, semmibe se volt érdemes belekezdeni, mert az egész szabadságidő egy várakozás volt az újból bevonalásra. Szerinte Európa egy váróterem, melyben az emberek sorsuk vonatát várják, melyről nem tudják, me-lyik percben és hová indul, de éppen ezért nem érdemes semmibe komolyan belefogniok, tehát csak ödöngenek fel és alá, futó is-meretiségeket kötnek, útiregényeket olvasnak vagy ásítanak. Nem tölük függ, hogy jószándékaik megvalósulhassanak, hiszen ők úton vanak, átszálló helyeken s nem tudják, elérnek-e, mikor és hogyan tevékenységük végállomására. Ebből következik a váró ember passzivitása, vagyis az, hogy bár undorodik a rossztól, mégis érzéketlenül benne ül a piszokban s minden végzetesen elfogad úgy, ahogy jön. Maga mondja, hogy szeretne már valami tiszteességes és jó rendet, szeretne alkalmat találni, melyben hű lehessen a jósághoz, várja a tisztság győzelmét, mert akkor ő is sorompóba állhatna. De miután ezt az alkalmat megteremteni ő nem tudja, mit tehetne egyebet, mint hogy szemlélődjék? Ez a szemlélődés megerősíti benne azt a pesszimizmust, melynél fogva várja ugyan a jóság alkalmát, győzelmét és jórendjét, de mint maga mondja, csak úgy, mint a hitetlen a csodát. Es végre a várakozó és passzív ember természetesen tehetetlennek bizonyul akkor, mikor ez az alkalom, legalább egyik formájában, eléje áll. Nem a jószándék, hanem a tette való felkészültség és képesség hiányoznak belőle. A könyv egy szimbolikus jelentőségű jelenetet végződik. Fabian utánaugrik egy vízbeesett gyermeknek, aki

addig egyensúlyozgatta magát a híd kökorlátján, amíg belepoty-tyant az árba. Fabian gondolkozás nélkül, a jó ember ösztön-szerű kötelességevel ugrik utána, bizonyára azért, hogy kimentse. A gyermek nagy sikoltozások között szerencsésen partot ér, mert amint kisül: jól tud úszni. Fabian ellenben belefullad a vízbe, mert sajnos, nem tudott úszni.

Mindenekfelett a fökérdést kell fölvetnünk: megáll-e a könyvnek az az alapgondolata, amit tulajdonképpen az egész mű hirdet, hogy a világ sorsa független az erkölcsstől? Elfogadható-e az az álláspont, hogy a világot a jó ember soha se tartotta fenn és formálta, hanem csak élt benne, amíg erre neki maga a világ így vagy úgy lehetőséget adott? Igaz-e tehát, hogy ha a világ elveszi, vagy nem adja meg az alkalmat, akkor a jó meghal?

Mielőtt ezekre az egész korunkra nézve sorsdöntő kérdésekre megpróbálnánk felelni, előbb egy másik kérdést kell föltennünk. Miért mondja az író azt, hogy ez a Fabian moralista, azaz erkölcsi ember? Ha ilyen az erkölcs embere, ha ez az erkölcs lényege, akkor kétségtelenül igaz, hogy a világ sorsába nincs beleszólása, sőt a mai világhelyzet egyenesen ítélete annak az úgynevezett morálnak, amely hitetlenül várja a csodát, utálja, de elfogadja a rosszat s anélkül akar segíteni, hogy arra képessége lenne. A könyv írója egészen igaz és jogosult álláspontot hirdet, amikor ezzel a moralistával szemben rámutat arra, hogy a jövendő nélküle úszik ki a partra és nélküle lesz olyan, amilyen magától lehet. Ennél fogva úgy kell értelmezni, hogy az itt moralistának nevezett embertípus csak idézőjelben nevezhető „erkölcsinek”, vagyis egy olyan elmúló világ fölfogása szerint, mely ezt értette erkölcsisége alatt. A valóság azonban az, hogy ez az érzelmi meg-határozottság, amely csak ilyen távoli szímpátiát vállal a jóval, nem nevezhető erkölcsnek és nem igazi jóság. Ha valódi nevét akarjuk kimondani, akkor közönyösségeknek, kényelemnek, gyává-ságnak, élhetetlenségeknek és hitetlenségeknek kell neveznünk. Az egészből hiányzik a jóságnak éppen a lelke, a szeretet önfeláldozása. Fabian állítólag szerette a, jót, de nem hisz abban, amit szeret. Jöjjünk tisztába vele, hogy ez annyit tesz, hogy nem szeret. Az igazi szeretet hitból származik és annak gyümölcsözéseképpen föltétlenül tettekben valósul meg. Ha a mélyére nézünk, alapos okunk van azt hinni, hogy Fábiának a tisztság és a jó talán csak azért tetszene, mert annak uralomraj utasa esetén még sokkal könnyebb volna kényelmes passzivitásban és gerinctelenségen élni. Moráljának nincs pozitív értéke, sorsa nem ébreszt részvétét, helyes volt, hogy el kellett pusztulnia. Nincs semmiféle elvi

különbség között, maga sem lát a világban lelket és értelmet, nincs szükség reá, hogy éljen. Igen jellemző, hogy ebben a könyvben soha nem fordul elő Krisztusnak, vagy az evangéliumnak még a neve sem. Nyilvánvaló, hogy ezek Fabian számára nem léteznek. Ebből következik, hogy ez a moralista nem ismeri a bűnt, nem is tud bűnről. Amit elítél is, az az ő szemében természeti mértéktelenség, visszaélés, túlzás, piszok, betegség, állatcsorda. Hogyan lehetne másként, mit lehetne csinálni, hogy másként legyen, mikor ő nem hisz másfél valóságban, mert számára a lelkiség nem valóság.

II.

Kosztolányi álláspontjával szemben, láttuk, hogy az erkölcsnek, mint szellemi értékvalóságnak éppen úgy a lelkiség és a lelkiismeret az alapja, mint a maga módján a művészettel vagy tudománynak is. Az erkölcsi ember tehát mindenekelőtt lelti ember, az erkölcs a lelkiismeret dolga. De most mélyebbre kell szálnunk és kimondanunk, hogy az erkölcsiség a teremtő hitnek a gyümölcse és ezért gyakorlati valóság Fabiannak az a betegsége, hogy nincs termékeny hite s ezért csak passzív szemlélő és nem gyakorlati ember. Az erkölcsi ember lelti és gyakorlati egyéni-ség, mert egyikből jön a másik. Abban mindenjában megegyezhetünk, hogy a jónak csak gyakorlatilag van értelme és értéke. A Fabian-féle szemlélödő emberrel szemben a gyakorlati ember az, aki a jövendőt hordozza. Azonban nem könnyű dolog tisztázni, hogy ki és mi a gyakorlati ember? Mert van a gyakorlatiságnak egy olyan modern értelmezése, amely a mai fiatal generáció kedvenc eszméje s mely szerint a gyakorlatiság sietősséget, azonnali-ságot, azután propagandát, taktikát s végül materiálisát és terro-risztikusat jelent. Ennek a gyakorlatiságnak jelszava: nincs idő! Az ember krízisével nem lehet vájni s mikor ennek megoldását ke-ressük, nincs időnk elmélyedni annak lényegébe, nem érünk rá elméleti alapokat venni meggyőződésünknek, egyáltalában nincs időnk a jövőt lassan kiépíteni, meggyőződni és másokat meg-gyözni arról, hogy a sokféle út és mód közül melyik a kétségtelenül igazi? A gyakorlati ember csak egyet tehet: gyorsan rá-húz mindenre egy taktikai teóriát, ha nem megy könnyen, rá-erőszakolja s aztán siet vele a gyakorlati megoldás felé. Nincs idő sokat elmélkedni a felett, hogy a természet, vagy a történe-lem, vagy az emberi lélek tényei és szerkezete mit kívánnak, ha-

nem el kell fogadni azt a gazdasági-szociális teóriát, amely minden beleszorít a maga világrendjébe, a maga szempontjából minden gyakorlatilag átértelmez azért, hogy ha erőszakosan is, de gyorsan fölépíthesse az emberiség szolidaritását. Ma az a helyzet, hogy a legkevésbé megalapozott elméletet, a kommunizmust tartják a leggyakorlatibbnak. Azt már nem tartják gyakorlati kérdésnek, hogy ezen a teórián belül mi lesz a valóság végigbenyolult lehetőségeivel !

Három nagy baj és veszedelem van ma. Az első: elefántcsonttoronyból szemlélni a végzetet. A második: rothadt passzivitással és beteg élhetetlenséggel fuldokolni az árban. A harmadik: brutális, hazug gyakorlatiassággal erőszakolni a betegség-nél is rosszabb orvosságot.

Az kétségtelen, hogy a világnak gyakorlati megoldásra, gyakorlati emberre van szüksége. De az is kétségtelen, hogy ez a gyakorlatiiság csak akkor ér valamit, ha méltó az emberhez és ha valóban segíteni tud az emberiség igazi nyomorúságán, a lélekben való megüresedésen. Az igazi gyakorlatiiságnak tehát valóban csak a hitból fakadó erkölcsiség lehet az alapja. Miért mondomb én azt, hogy a gyakorlatiiság erkölcsi törvény? Azért, mert lelkiismeretes gyakorlatiiságra van szükségünk és mert a gyakorlatilag megvalósítandó feladatok nem materiálisak, hanem lelkiek és erkölcsiek. Mihelyt a gyakorlatiiságot lelkiismeretbeli kötelességek fogjuk föl, rá kell jönnünk, hogy csak egyetlen egy igazi gyakorlatiiság van és az nem egyéb, mint a legtisztább és legelszántabb elméletiség. Az igazi gyakorlati ember minden az alapvető kérdések tisztázására tör s én a mi gyakorlati kötelességünknek csak egyetlen értelmezését tudom adni: az élet minden kérdésének alapjából való revízióját. Ha erre nincs idő, akkor az életre nincs. A gyakorlat tehát a legalaposabb tanulást és a legteljesebb lelki felfegyverkezést kívánja meg. Ideig-óráig meg lehet csalni önmagunkat és másokat, a hatalomra törekvő zsarnokság egy időre elbódíthatja a lelkek egy részét és a tömeget azzal, hogy kész igazságokat kínál nekik csalétekül, maszlagul, hogy aztán elnyelhesse őket, de azért rendületlenül megmarad az emberi önkény által meg nem másítható örök törvény, hogy történelem, természet, szellem csak becsületes elmélyedés előtt nyílnak meg s engedik fölleplezni titkaikat s csak erkölcsileg erős lelkeknek lesznek fegyvereivé és szerszámaivá, miként a múltban úgy a jövőben is. Ezért nagyon komoly szavam van az erdélyi magyar ifjúsághoz. Ahelyett, hogy könnyedén értelmezett hamis gyakorlatiassággal, a „nincs idő” léha jelszavával odadobná magát a végleteknek, me-

lyekből csak kihasználtatása és letiprása következhetik, alaposan tanuljon és erős lélekkel hordozza el a lelkiismeretesen kikutatott igazságot, akár a természetben, akár a történelemben, akár a saját lelkében talált reá, hogy önmaga határozhasson sorsa felett és ahova áll, ott győzelmet jelentsen. Az igazság sokféle területéről én ezúttal csak egy történelmi igaz ismeretre akarok rámutatni, mely arra tanít, hogy a hódolt törzset exponálták és felörölték. Tudjuk, hogy vannak, akik ma is keresik a magyar fiúkat és leányokat, hogy odadobják őket a maguk érdekeiért folyó harc tüzebe, míg a titokzatos intéző kezek a készre várva óvatosan a hátterben maradnak. Ha győznének is a miénkek, nem maguknak győznének: nekik csak egy embertelen gépvilág jutna, melyben minden örömtől megfosztott atomjai, materiává alacsonyított barnai lennének a most még háttérben álló ázsiai imperializmusnak. Becsületes lélekkel csak egyet lehet tanácsolni: gyakorlatibb légy, hogy jövőd legyen, azaz légy lelkibb és elméletibb.

III.

Minden gyakorlati megoldásnak van egy természetes próbája, ami nélkül ez a megoldás feltétlenül hamis és csaló. Ez a próba abban áll, hogy semmi sem lehet helyes és igaz, aminek nincs állandó indoka és maradandó értelme az ember lelkiségében. Pozitív: helyes és igaz csak az lehet, amit az emberi lélek természete követel. Ez valamikor teljesen magától értetődő igazság volt és semmi sem mutatja jobban az emberiség egyetemes betegségét, mint az, hogy ezt a magától értetődő dolgot hangoztatni kell és hadat kell izenni annak, ami természetellenes. Mert csak természetellenesnek, irtózatos barbárságnak és közönséges szemfényvesztésnek minősíthetjük azt az eljárást, mely az ember lelkiségéből következő természetes igazságot elhazudj a és mesterséges szkémákkel akarja helyettesíteni. Ezek által el lehet ugyan torzítani az emberi élet arcát, de ez nem azt jelenti, hogy ez az igazság, hanem csak azt, hogy az ember megrontható. Úgy látszik, még mindig nem tanult eleget a mai ember azokból a szenvédésekben, amelyek reá zúdultak, ahhoz, hogy választást tegyen e két gyakorlati programm között s eldöntse, hogy melyik közülök az egyedüli igaz: osztályhare-e az emberi történelem és élet lényege, vagy a bűn ellen való küzdelem testvéri szolidaritása; a fizikai javak megosztásának kérdése-e az emberi élet problémája, vagy felelösség és

áldozatosság oszlopain nyugvó szellemi értékbirodalom testvéri birtoklása?

Ha a jelen nagy kérdéseit az emberi lélek természetéhez mérjük és abból akarjuk gyakorlatilag megoldani, alapvető igazságokat fogunk kapni, melyek teljesen gyakorlatiak, pedig egészen lelkiek és erkölcsiek is. Ilyenek a következők:

Felelősség és áldozat nélkül egyetlen emberi rend sem állhat fenn, még a kommunizmus sem. De a felelősség és az áldozat éppen a lelkiséget jelenti és ezért kétségtelen, hogy csak a lelkiségen nyugvó emberi világrend lehet maradandó.

Az embert nem lehet anyagi javakkal kielégíteni. Nincs nagyobb tévedés, mint azt hinni, hogy az anyagi jólét megszünteti a bűnt és nyomort, mert a jólétnak éppen úgy meg vannak a maga bűnei, mint a szűkölökösnek és ezt az igazságot maga a kommunizmus hirdeti, mikor a kapitalizmus bűnei ellen harcol, de nem gondolja meg, hogy a maga embertelen materializmusával csak egy fordított, de semmivel sem kisebb bűnt, új zsarnokságot állít a régi helyébe. Az ember, mint egyéniség létezik és ez ellenemond a gépiességnak, a kommunizálásnak és a materializálásnak. Ezekre tehát lehetetlen tartós rendet építeni.

A terror ellenkezik az emberi természet legmélyebb ösztönével, a szabadsággal. Lehetetlen tehát, hogy az erőszaknak komoly eredménye legyen. Az elhallgattatás nem azonos a renddel, mert a rend lelki törvény.

A taktikából való tudományos hazudozás játék a tüzzel. Egy propagandára való külsőleges, felületes felszerelés nem gyakorlatiság, hanem csalás. Az igazi gyakorlatiság a jellem felkészítésében és alkalmassá tételeben áll, minden lehetőséggel szemben.

Ezeket az igazságokat az emberi lélek gyakorlati ösztöne parancsolja és követeli s ezek az igazságok azért gyakorlatiak, mert a lelkiség természetéből következvén teljesen erkölcsiek és azért erkölcsiek, mert nem esetleges, márol-holnapra szóló, elszigetelt érdekeket szolgáló, eltitkolt ösztönöket takaró úgynevezett gyakorlati igazságok, hanem annak az örök gyakorlatnak éltetői, mely által az ember maga fölé emelkedve, emberré lesz, s megmenekül attól, hogy maga alá süllyedvén, állattá, vagy ami ennél rosszabb: a saját ördögévé alacsonyodjék.

Fabian pedig... nyugodjék csendesen.

ERDÉLYI SORSOK

I.

Különös, de kétségtelen tény, hogy a szász nemzetet sokszázos együttélés dacára, mi magyarok sem a saját vallomásukból, sem a saját tapasztalatainkból nem ismertük, vagy legalább is nagyon felületesen ismertük. Az, amit tudtunk róluk, voltaképpen csak annyi volt, hogy a szászság egy elzárkózott, külön test az országban. A szervezettségük volt az, amiről legtöbbet hallottunk, amit a legtöbbet dicsértek. De valljuk meg, hogy ezt is inkább csak emlegettük, mintsem tanultunk belőle s konklúzióink végre is csak ez volt: az ő helyzetük egészen más. Távolról és kívülről szemlélte, az önvédelem egy sajátságos példáját láttuk bennük, melyet ha dicsértünk, néha talán irigyeltünk is, de minden idegenek tartottunk. Most megtörtént az első ablaknyitás, melyen át mi magyarok beletekinthetünk a szász élet és lélek mélyébe. Meschedörfer könyvére gondolok: *Die Stadt im Osten*, mely magyarul *Corona* cím alatt jelent meg Kos Károly fordításában, a Szépműves Céh kiadványaként. Késő-e, vagy talán sorsszerű, hogy ez az ablak most nyílik föl, elválik. Mindenesetre ennek a könyvnek magyarul való megjelenése esemény, melyre föltétlenül föl kell figyelnünk, hiszen nagy, titokzatos miért-eket ébreszt bennünk és nagy tanulságokra vezet reá. Mondják, hogy szerzőjét, bár a nagy német irodalomban elismerés és sikер koronázta, szász oldalról hevesen támadták. Reánk nézve azonban ez a körülmény nem lehet irányadó. Elöttünk az a tény áll, hogy szász ember nyilatkozik meg és tesz bizonyását a maga népérol s ennél fogva nekünk úgy kell elfogadnunk ezt a föltárolást, mint valóságosat és igazat. Annál inkább áll ez, mert a könyv lényegében véve nem jelent meglepetést: nagyjában igazolja régebbi föltekintésekkel s kívülről és távolról kialakult egyoldalú képünket.

Ezt a könyvet kétségtelenül művész írta s bármily zárt és idegen világot tár is elénk, éppen mert művész láttatja meg veünk: egyetemesen, emberileg érdekessé teszi számunkra. Noha ennek a világnak központjában egy város képe és élete áll, az író fokozatosan kitágítja a mű horizontját, míg az végre a szász nép egészének arculatát mutatja meg nekünk. Molter Károly „Brassó hideg-zöld misztikumának” nevezte el s ez a meghatározás igen találó is az egésznek centrumára vonatkoztatva. Azonban kiegészül, mintegy elmélyítő háttérrel, a szász kollektívum színeivel és atmoszférájával. Az egész kép fölé a brassói hegyek ragyogó s

mégis hideg szikláit tornyosulnak s ők adják meg alapszínét és hőfokát minden nap, ami történik, mégis e jellegzetesen hideg és tompított külső mögött különös, mély tüzek égnek, lefoltott, titokzatos, rejtegetett izzása a belül minden hullámzó és küzködő népléleknek. A könyv a maga kimért módján felfedi a sokszázados titkokat: a szász arc merevsége kifelé szólt s eredménye az önvédelem hosszú harcának, de ez álarc alatt meg-megújuló belső harcok tusakodnak. Az író ezt a harcot kettős, egymást váltogató képsorozatban szemlélteti: majd egyének, majd pártok küzdelmeit látjuk. Ez azonban nem az előtér és háttér dolga, hanem váltogatás, sőt szövédék; ha nem is művészzi zökkenők nélkül, de lényegében egységebe olvad. A regény fonala, mely szinte szabályos öltésekkel, egyszer alája, egyszer föléje kerül a néplélek rajzának, nemcsak összekötő vagy érdekességi szempontot szolgál, hanem megismétlése a kollektívumnak, tehát ráfelelés, hogy az egésznek kizengését fölfokozza. Ez a kényes művészzi vállalkozás nem teljes sikerű, mert az egyének párharcra nem mindenütt megfelelője a pártok közösségi viszalányainak s így nem egyszer vagy az egyik, vagy a másik kirí az organikus egységből, nem motiválják tökéletesen egymást, bár ezt kellene tenniük, hogy emberileg, tehát művészileg elfogadhatassuk mindenzt, ami ellen ebben a szép könyvben néha a lelkiismeretünk és az erkölcsi öntudatunk fölborzolódik. A könyv, formája szerint én-regény, melyben egy ember a gyermekkortól kezdve, az öregség alkonyáig éli a maga sorsában városának és népének végzettszerű életét. Valami könyörtelen végzettszerűség nyilvánul meg ennek a harcnak szinte kegyetlen, rideg szívósságában, mely két ember között lezajlik s melynek rugói végső elemzésben mégis csak egyfelől a bosszú, másfelől a sikerszomj. Ez a harc szükségképpen tragikus, mert vívói az öngyilkosság és az önként vállalt remeteség zátonyán pusztulnak el. A sikert és dicsőséget hajszoló lélek száryai összeternek a város irgalmatlan kövein, melyek magának a népléleknek kifejezői, a bosszúálló gyűlöletét pedig megint csak ez a kollektívum határozza meg, mert mintegy törvényszerűvé és jogosulttá teszi. Olyan világ ez, melynek külön etikája van, s ennek maga a város a megtastesítője, mely irgalmatlanul köti meg és kényeszeríti az egyéneket a saját öncélú megtartásának igájába. Az író gondolata, mely a művész szuggesztív erejéhez mérten lesz elfogadhatóvá, vagy el nem fogadhatóvá, az, hogy a város sugalmaz szerelmet, gyűlöletet, bosszút, harcot, halált, önmegtagadást, önfeláldozást, hogy mindenki csontjai felett a maga életét megtartsa. A közösségeknek ez a sorsdöntő hatalma dübörög a könyvben, de

az író nem áll a tárgy felett: részese ennek az igának és végzetnek s éppen ez az a tény, ami miatt néhol tökéletesen egymásba olvasztja s ugyanannak a valóságnak egymást erősítő tükrévé teszi az egyént és a közösséget, néhol azonban nem bír ura lenni a feladatának, alája merül s szétfutni engedi a szálakat. Ami végre is igazán jelentős marad, az a szász közösség arca, mely néhol szinte tudományosan bontakozik ki a könyvből s az aesztétikai szempontokon túl emberi és nemzeti, azaz lelki és kisebbségi szempontból messzibbhangzó jelentőséget ad neki. Reánk nézve háromszorosan is érdekes: mint önvallomás, mint rólunk adott kritika, és mint jövőbe mutató kisebbségi dokumentum.

II.

A könyvben megnyilatkozó szász arc legföbb jellemvonása a hatalmas, szinte erőszakosan és egyoldalúan kifejlesztett történeti öntudat. Ennek az öntudatnak legmélyebb tápláló gyökérszála a faj félelme a megsemmisüléstől, vagy pozitíve a faj életösztöne, mely kezdtével fogva az önerőt tartja egyetlen erőnek s nem bízik semmi más támasztékban. Még az első bevándorlások összepreselő viszontagságai, ember és természet tiltakozása az új élet megtelepedése ellen, aztán vérviharos századok szakadatlan halálos próbálásai kovácsolják ki ezt az életösztönt és formálnak belőle dacos zárkózottságot a halálfelelem reakciójaként. Természetes, hogy a későbbi nemzedékek emlékezetében óriásivá nőnek az össgenerációk, akik semmiből minden alkottak és szükségszerűen lesz a szász boldogságává az, hogy dicsérheti őseit. A múlt ismerete, becsülése, a hagyományok törhetetlen megőrzése és a fejtékenyen őrzött faji jellegre való büszkeség kalapálja egységgé ennek a kétszázharmincezer léleknek sorsközösségett, holott a szász csak egy név s ez a név nem fedi a fajt, mert csupán a szervekedés ősi történeti mintáját jelzi. Valójában sokféle vízerecske folyt össze más-más katlanban. Nagyszebenben úri, előkelő, nemes fajta szállott meg, Segesvárt jóízű, kacagó, izzadó hollandasok telepedtek le, Champagne csillgó véréből valók a medgyesiek, Észak fiai Beszterce savanyú, de becsületes lakói, Szászvároson, Szászsebesen napsugárkedvű délnémetek vertek gyökeret, Brassóban pedig kemény koponyájú, nagyöklű, igen-nem-emberek, verekedő, konokul gyűlölő, harcos fajta. Ennyiféle léleknek a szervezet vasgyűrűjébe foglalása, míg kifelé tökéletes egységgé forrt: ez a szász tett, a történelmileg nagyszabású mű. Az élet-

öszönnek ehhez a remekléséhez egy historiai körülmény is hozzájárul, melyet maga az író messze kiemel a szász történet folyamából, mint a nemzeti öntudat igazi lehetővétevőjét: ez az erdélyi fejedelemseg történeti alakulata, melynek sajátos szerkezetében a szász független nemzetté válthatott s egyforma tényező lett a magyarral törvényhozásban és fejedelem választásban. Ez az a kor, melyben a szász Kelet-Nyugat felé a kereskedelem kiváltságosa lett s innen fakad jóléte és gazdagsága; ez az aranyidő, mikor a szász városbíró kiskirály: pénzt veret, háborút visel, vámot szed, követeket fogad és nyakaztat. Maga a könyv is elárulja, hogy az igazi szász öntudat tulajdonképpen erre az erdélyiségre támaszkodik s Brassóban a Honterus-ünnepben gyönyörködi magát lángoló önszerelemmel.

E történelmi öntudat által különszakított és egyesített szász néplélek elválaszthatatlanul egy, mint a csiga a maga házával, azzal a szervezettel, mely valósággal az ő testéből vált ki és keményedett köréje, úgy, hogy e szervezettség jórészben egyet jelent magával a szász lelkiséggel. Nemcsak történelmi adottság, hanem a legbensőbb sajátosság nyilatkozik meg abban, hogy ennek a szervezetnek egész lényege az egyházi élethez forrt hozzá. Az író nagyon kifejezően úgy jellemzi a szász falu életét, hogy az „idill a szigorúan őrzött hierarchy ölében”. Központja a pap, a nemzetbánya szegletek köve s szentje a püspök, akit nemzeti ünnepeken úgy mutogatnak népének, mint a szász egység megtestersítőjét. A pap felszegett fejjel lépked az utcán, a faluját megborozoló kisebb zivatarokat észre se veszi, öreg parasztok még a gyermeket is alázatosan süvegelik. A választott pap senkitől kétségbé nem vonható természetességgel vezére népének egyházi, iskolai, politikai, gazdasági, pénzügyi, egyesületi életében. E szervezeten belül folyik a naturális élet: munka, jólét, egyszerűség. Ez volt a szász Kánaán. De a szász város is, melybe egész vidékek élete kapcsolódik, mint éltető központba, ugyanebben a kategóriában éh, a városi pap nélkül templom, iskola, politika terén egyetlen kő sem mozdulhat helyéből. Az ifjúság mithológiai alaknak, mindenhatónak látja, kinek prédikációjára, egész a konfirmációig csupa respektusból nem figyel oda, mert nem képzelhető, hogy egy ilyen magasztos lény szavai az ifjúságig leereszkedhessenek és nekik szóljanak. Az utcán mély meghajlással köszöntik, de felnézni reá nem mernek és mindenki kitér neki. A templom minden szász utolsó menedéke, akár hívő, akár hitetlen, mert minden egy nép tagja. Az iskola falai között, az ifjúság cötusában kavaroghatnak mindenféle ösztönök és gondolatok, az egyes tanárok kerülhetnek kü-

lönféle ítélet alá a gyermekszemekben, de a nagy közösség életére előkészítő szervezeti formák és hagyományok szentek és érinthe-tetlenek. Az ifjúság éppen a konfirmációkor éri el atheizmusa csúcspontját, de ezt eszük ágában sincs kapcsolatba hozni és rá-vinni az öreg templomra, amely egy szent népház, a szászok temploma. Vitatkozhatnak és gúnyolódhatnak a vallás tanain, de a régi szász papok, a vad Isten-katonák képei alatt olyan bor-zongva és tisztelettel hallgatják a városi pap konfirmációi intel-meit, mintha keskeny szigorú ajkai közül maga a félelmes és titokzatos múlt beszélne. Az egész közösség felett áll a szász püs-pök szimbolikus alakja. Könnyebb római pápának, vagy kínai császárnak lenni, mint szász püspöknek, mert jelöltjeit gyermek-kora óta mindenki ellenőrzi. Aki szász püspök akar lenni, annak először városi pappá kell lennie a legnagyobb szász városok egyikében, tiz egyházmegyét kell magának megnyernie, a becsülete fölt-talan legyen, tudományos munkásságot bizonyíson, páratlan szó-noki képességgel kell rendelkeznie, mindig igaza kell hogy legyen, hihetetlen szerencséjének kell lennie és végre meg is kell érnie, hogy püspök lehessen. Csak a szamár látja benne a múlandó em-bert, hivatala úgy koronázza az egyház épületét, mint egy misz-tikus drágakő, amihez senkinek nem szabad hozzányúlni. Vére csak úgy lüktethet, mint a népé, egy csepp sem lehet benne, ami nem szász. A vérénél és nagyobb formátumánál fogva vezér. Arról kell gondoskodnia, hogy a szász nép megmaradjon. Mintha benne ülne egy hegyben, orákulumként él és nyilatkozik. Ő az egység szimbóluma.

Az egyháznak ebben a fölfogásában és szerepében, képvise-lőinek, szerveinek, intézményeinek és életformáinak ebben az ér-telmezésben nyilatkozik a szász néplélek igazi lényege. E szerint az egyház önfenntartás! és önvédelmi intézmény, melynek nem a lelkisége, a hite, a tanítása a lényeges, hanem a nemzetet össze-tartó, fegyelmező és szimbolikus ereje, melynél fogva az ő tulaj-donképpen tartalma és kultuszának tárgya maga a szász kollek-tivitás. A gyakorlati életben mint vasgyűrű tartja össze és védi az egyéneket, de könyörtelenül követel is tőlük s mindenkit bele-tör a maga formáiba. Mi tehát a szász lelkitartalom, mi a szász hit? A faluhoz, a városhoz, a közösséghez láncoló, szinte beteges imádat, melyért az igazi szász, minden egyéni sérelmét félreteszi, de amelynek érdekében a népházban mindenkor kész bátran ki-állani. Az összesség kedvéért vállalja a kasztokat, az áthághatatlann berendezkedést, a súlyos alárendeltséget. Voltaképpen tehát a Sors, az ő Sorsa az a titokzatos istenség, amelyet imád s akiért

„szép dolognak tartotta az életet ebben az országban”, azaz bár, mily csodálatos is nekünk, de a szász szereti a kisebbségi sorsot, sőt azt tartja egyetlen létförmájának, mert ez lett a történelmi kényszer folytán forrásává annak, hogy a szász minden némettörzs felett első, sőt egyetlen abban, hogy német mivoltát mindig és feltétenlül minden pártviszály fölé helyezte. Mindebből következik, hogy a szász lélek arcéle kifelé van fordítva s legfőbb törekvése az, hogy másokkal az egység és testvériség hatalmát szögezze szembe, de természetes, hogy éppen e szoros présen belül az egymás teljes ismerete miatt, ugyancsak viharzanak az emberi irigységek, vetélkedések és párharcok. Csakhogy ennek hangjai nem szabad hogy túljussanak az egység védőfalán. A „zöldek” és „feketék” vad harcai a pompásan megelevenített szebeni szásznapon végre is úgy csitulnak el, hogy a közösség felismert érdeke ellen szóló embert, mint a veszett faxkast közösítik ki. Igen érdekes, hogy ez az organizációra teremtett és alakult nép úgyszólva személytelenül és gépiesen szolgálja léterdekét egyleteiben s olvasunk egy gyűlésről, ahol a tagok csak lélekben vannak jelen, elég ha az újságból olvassák el, hogy mit határoztak nevükben és mire kötelezték őket, mert minden megy a maga kiszabott útján, ellenmondás nélkül.

Ahol a szervezett önérdék szinte *perpetuum mobile* lett, az egyén eltörpül, főleg akkor, ha egyéni sajátságai nem felelnek meg a közérdeknek. A szász lélek, mint a Moloch, minden egyéni tehetőséget vagy felfal, vagy kidob magából és elpusztít. A könyvnek mint regénynek éppen ez a főtémája. A szász jobban megérzi és támogatja az „okos szamarat”, mint a magát föltároló, lángoló és eredeti egyéniséget, sőt azt ösztönzérűen gyűlöli, „humbúgbúzt” szimatol benne, fél töle s elzárja magát előle. A regény alakjai közül a festőnek és a költőnek, mint szokatlan, új és egyéni tehetségeknek, végzettszerűen el kell pusztulniuk. A lángoló lelkű papnak ezenfelül még az a büne is meg van, hogy idegen, mert apja beváendorolt osztrák volt, tehát nem élhet összhangban a kétszázharmincezer józan telepessel. A regénynek ebben az egyik föalakjában éppen az a tragikus, hogy megbűvöli őt a szász világ s egész életét arra a dicsőségre teszi föl, hogy ennek a népnek vezére, szász püspök legyen. Ez az ambíció egészen kiforgatja önmagából, még szószegésre is képessé teszi s ezzel erkölcsi alapot ad vetélytársa bosszújának, aki őt a kollektív ösztön erejének segítségével elpusztítja.

A szász lélek kiváltságnak tartja a neki jutott örökök kisebbségi sorsot. A fiatal szászok kiszaladnak ugyan tanulni, látni, él-

vezni a nagy német birodalomba, de úgy találják, hogy az ottaniak lelke, a legbelső kapu zárva marad előttük s a szász nekik csak mint exotikum érdekes és szeretetreméltó. Megállapítják, hogy a németeket csak a maguk teremtette birodalom, életük egészen más pólusai és saját életlehetőségeik érdeklik. A szász fiú idegennek érzi magát a nagy rendezett múzeumban, ahol a német önimádat hódol a saját kultúrájának bálványa előtt s a megismerkedés Erdély felé taszítja vissza.

Mindezeket ez a könyv állapítja meg a saját népről. Ez a könyv rajzolja elénk a szász lelkiséget, mint egy sajátságos reliгиот, amelynek saját külön etikája van: minden erény, ha az összeség érdekével egybevág, természetesen a gyűlölet, a bosszúállás, az irgalmatlan hajlsa is és minden bűn, ha nem szolgálja vagy talán éppen veszélyeztetné a közösség létérdekét, természetesen az egyéniség, a tehetség, vagy az idegen vér is.

III.

Ezekután lássuk, hogy mit mond ez a könyv rólunk, magyarokról? Előrebocsáthatjuk, hogy a magyarság és a magyar lélek, ebben a könyvben alig jelenik meg. Helyette majdnem kizárálag a magyar állam szerepel, melyet az író nem is szándékszik azonosítani, vagy csak igen távolról azonosít magával a magyar lelküettel. Hogy ehhez az elválasztáshoz mi magunk mit szólunk, az attól függ, hogy ki mennyire azonosítja a magyarságot azzal a politikummal, melyben a magyar életérdeknak kellett megnyilválnunia. Azt megállapíthatjuk, hogy ebben a könyvben a szász néplélek ellenségesen áll és nyilvánul meg a magyar állammal szemben, eltekintve egy-két vonástól, melyben valami elismerésféle csillan föl. így előfordul, hogy a szász festő művét a magyar állam aranyéremmel tünteti ki és megvásárolja a Nemzeti Múzeum számára. Egyszer pedig az mondatik, hogy mégis csak „jogállam” volt. Ettől eltekintve az állam és a telepesek egymásnak ellenségei. Bár a szász „jó állampolgár” és a „legvéresebb adót izzadja”, az állam mégis ellene van, célja a telepesek beolvasztása, eltüntetése. Egy csomó olyan állami törvénytel izgatja a szászságot, melynek tendenciája félreismerhetetlen. A szász neveket magyarul kell anyakönyvelni. A szász városok nyitott kapuin idegenek tódulnak be. A harcok alatt a szász megvéde magát. Az állam a béke idejében akarja meghódítani, hivatalnokok és poroszlók seregát zúdítva rájuk s beleékelődve minden szász helységbe. Még a múzeu-

mait is ellenőrzi s az államsegélyt csalétekül kínálja. A magyaroknak az a mániája, hogy az ország az övék. Törvényt hoznak a községek magyar elnevezéséről s iskolai törvényt alkotnak, hogy már az unokák felejtsék el, hogy a városokat németek építették és a szász gyermek már az elemiben tanuljon meg magyarul. Közügazgatásban és törvénykezésben erőszakolják az állam nyelvének használatát. A német kultúrától is különböző szász kultúrát, ezt a páratlan virágot, melyet az Isten se tudna másodszor megteremteni, oktalanul el akarják tiporni. Olvassuk, hogy gazdasági és kulturális téren a szászok olyan önvédelmi harcot folytattak, mely tényleges erőforrásaiat messze felülhaladta, de az erősebb állam eltanulja a tökéletes mintákat s ellenére használja föl. Hasznló intézmények kakuktojásait lopva a szász községekbe, elárasztja őket állami iskolákkal, majd magas hivatalok és kitüntetések csábításával igyekszik megtörni ellenállásuk erkölcsi erejét. Ha a világháború ki nem tör, a telepesek halálos ítélete talán végre is hajtatt volna.

Van a könyvnek egy nyilatkozata a magyar lélekről is. Ez a nyilatkozat békességes, a háborút megelőző jólét és bizakodás léggörbéről fakadt és a legérdekesebb benne az, hogy bizonyos jóakaratú fölényesség nyilvánul meg benne s a szász népnek valamikor hazát, kivállságokat, megkülönböztetett függetlenséget biztosító, akkor államalkotó fajról úgy nyilatkozik, hogy vannak jótulajdonságai. Kellemesen élénk, örökre sustorgó tűzijáték a magyar, hasonló előkelő francia nagybátyjához. Nem olyan okos és művelt, mint az, de becsületesebb, kevésbé kiélt és naivabb. Egyben pedig egészen gyermekes s egyúttal ikertestvére a franciának: hisz a piros-fehér-zöld globus lehetőségeiben.

Ezekből a vonásokból nemzeti jellemünknek egyik oldalát, a szenvédélyes, de hamar ellobbanó, kitartás nélküli szalmalángot látjuk kiragadva. Úgy látszik, történelmünk és kultúránk más-féle, vagy ellenkező bizonyosai ismeretlenül maradtak az író és talán népe előtt is. minden vita nélkül állapítuk meg, hogy a szász álláspont a magyarsággal szemben, legalább a múltra vonatkozólag ez volt: amennyiben nem zavargunk, jól meg lehet élni velünk, mivel akkor egészen nélkülünk lehet élni. A könyvből föltétlenül ki lehet érezni annak teljesen mellékes voltát, hogy a szász közösség zárt világán kívül magyarok is léteznek. A mi szempontunkból olyan külön világ ez, mely akár a holdban is létezhetne.

Azt hiszem, hogy ennek a kritikának az ellenséges éle a magyar államiság itteni megszüntével magától eltompult s merem

remélni azt is, hogy az emlékezete is revízió alá kerülhet, mert most már a szász népnek újabb történelmi alkalom adódott arra, hogy különböző impériumok között objektív összehasonlítást tehessen. Nem szabad elhallgatnom, hogy a könyv befejező részében, a nagy világörténelmi fordulat vázolása alkalmával ez a revízió már jelentkezik is és pedig úgy a szász néplélekkel, mint a magyarral szemben. Azt is meg kell állapítanom, hogy ennek a revíziónak az iránya határozottan kétféle. A magyarsággal szemben valami közösségvállalás halvány körvonalai bontakoznak ki, mert a szász sorsváltozás fölmutatásánál a magyarokat együtt említi népe fiaival. A saját nemzetével szemben való nézőpontja még sokkal érdekesebb, mert azt határozott rezignáció jellemzi. Omladozik a sokszázados épület. Külső támadások is bomlasztják: elvesztette kiváltságait, jogait, autonómiaját, intézményeinek anyagi fundamentumait. De ennél jellegzetesebbek a belső veszedelmek, amiket fölemlít: mind kevesebb szász bölcső ring, mind több vegyes házasság és reverzális pusztít, mind jobban pusztul a szász népviselet s mind inkább elnémul a szász beszéd. A hagyományt és a tekintélyt szégyentelen kritika kezdi ki. A szász nép vezetői már mind históriát írnak: volt egyszer...

És végre megszólal a könyvben a mai kisebbség hangja is, mely a háborús sebeket nyalogató és zsákmányukat emészti világ-hatalmak felé irányul, akik jókedvükben a század legfényesebb viccét, az önrendelkezési jogot találták ki: ide nézzetek és lássátok, hogy a szász nép, amely csak élni akar és német maradni, véresre hasogatott lábakon áll sorsa kemény sziklaján, állig az elnyeléssel fenyegető árban. Csak egyetlen vigasztaló kép villan föl a könyv végén: a gyermekek folytatják játékaikat és újra építik az elmerült gyermekvilágot.

Az a tény, hogy a szinte páratlan és méltán dicsért kisebbségi minta önmaga felett rezignál, nem feltétlenül szomorú jelenlég, sőt én azt hiszem, hogy ez a szükségszerű kezdete egy megújuló életnek, amelyet a szász nép hitem szerint bizonyára meg is fog találni. Tovább nem feladatom, hogy elmélkedjem a szász probléma felett, hiszen elmélkednek rajta ők maguk, én csak azt ; a közös kisebbségi hitet fejezem ki, hogy egy régi világ romjai I nem jelenthetnek egyebet egy élni akaró nép számára, minthogy új feladat elé állítottatt. És most a továbbiakban nem is az ők, hanem a magunk számára óhajtom tisztázni azokat a nagy tanulságokat, melyek a magyar léleknek a szász lélekkel, a magyar sorsnak a szász sorossal való összehasonlításából a mi számunkra adódnak. Ezt egyébként abban a biztos meggyőzésben teszem,

hogy vannak közös tanulságok, melyek minden népnek és így Erdély népeinek is ugyanazt mondják s így, amikor a magunk jövője felé fordulunk, egyúttal az igaz megismerés és testvériség útjára lépünk.

IV.

Mindenekelőtt a történeti öntudat ténye az, amely a szász népnek mindezideig a leghatalmasabb erőforrása volt s a mi számunkra is a legdöntőbb figyelmeztetést adja. Korunk éppen a történeti gondolkozás terén került válaszútra. A történeti öntudat sovinisztikus formája alaposan kiábrándította a historizmusból azokat a népeket és társadalmi rétegeket, akik ellen annak pusztító élét fordítják. A szociális gondolkozás pedig, amely a szocializmusban és ennek végső konzervenciájában, a kommunizmusban a nemzeti eszme helyébe az osztályharcot állította, egyenesen a történeti szellem megsemmisítésére tör, mikor a múltba is belemagyarázza a történelmi materializmus egyoldalú dogmatizmusát. Különös jelenség, hogy még a világhatalmak a legerőszakosabb módon igyekeznek a nacionalizmus fölébresztésére és megszilárdítására, addig a szentgyörgyi kisebbség lelkében mind nagyobb hullámokat ver az egyetemes vágya és követelése. Különösen a kisebbségi sorsba jutott magyarságot és annak elsősorban fiatal nemzedékét jellemzi a történeti öntudat elhalványodása, a nemzeti érzés e miatt való megüresedése s a nemzetközi és egyetemesen emberi megoldásokért való vágyszakítás és lelkesedés. Valószínű, hogy ez egy szükségszerű világtünet s a meglepő benne csupán az, hogy még a múltban az elszigetelten küzdő, vagy elnyomott nemzetben a szentgyörgyi reakciója a történeti öntudat és a nemzeti érzés heves föllobbogása volt, addig ma a hasonló helyzet egészen ellenkező eredményeket szül: a világ levertjeinek és elnyomottjainak szolidaritását s az egyetemesen emberi megoldás követelését. Ez az oka annak is, hogy az orosz bolsevista kommunizmusban, minden mélyebb kritika nélkül és a következmények alapos átgondolását mellőzve, a világkrisis föloldását remélik Európa valamennyi országában kétségtelenül igen széles rétegek és főleg az ifjú generáció. Majdnem közkeletűvé kezd válni az a felfogás, amit természetesen egy háttérből működő szervezett propaganda éleszt, hogy a nacionalizmus történetszemlélete és az egész nemzeti szellem csupán álarca az igazi valóságnak: a polgári kapitalista világrendnek, mely azt csak azért tartja ébren, erősíti és táplálja, hogy ezzel gátat emeljen a kibontakozó új vi-

lárgrendnek: a kommunizmus által képviselt gazdasági kollektivitásnak. Ebből következik az a szerencsétlen gondolat, hogy mind az a lelki és szellemi érték is, amely a polgári világrendben exisztált, beleértve a keresztyénséget is, csak járuléka a kapitalista gazdasági rendnek s így annak vétkeiért felelős, sőt e vétkeknek ki-fejezöje. Világkatasztrófának kell fölismernünk azt a tényt, hogy a háború utáni imperializmus a miatta szenvedők millióit egy materialista propaganda malomkerekére hajtja s arra kényszeríti, hogy attól várják jobb jövőjüket; hiszen kétségtelen, hogy az ázsiai új Dzsingisz-kán nem csak a kapitalista gazdasági rendet s az ezzel összefüggő politikai és katonai imperializmust támadja, sőt lényegében nem is ezeknek az ellensége, lévén ő maga is egy más szerkezetű s még fokozottabb imperializmus, hanem az emberriség lelkiségét és az emberi szellem belső értékeit akarja megsemmisíteni. Azt hiszem nem csalódom, amikor a Mesehendörfer könyvében olyan megragadóan ecsetelt bomlását a szász történeti öntudatnak színtén e végzetes világáramlat hatásának tulajdonítom s úgy vélem, hogy ott, ahol szinte csak egy szervezettséggé szikkadt szigorúan zárt világot ér ennek a hullámnak szökőárja, a veszedelem annál nagyobb, mivel a lelki tartalom már régebben sorvadásnak indult s a teremtő egyéniségen gyökerező realitását szándékosan és tudatosan maga taposta el. Mi, erdélyi magyarok, sohasem rendelkeztünk a történeti öntudatnak s öntudatos nemzeti szellemnek azzal a bámulatraméltó hatalmával, amely őket megtartotta. Ma már be kell ismernünk, hogy régebbi generációink ezirányú lelki tartalma történelmünknek és nemzeti szellemünknek csak bizonyos vonásainból alakult és táplálkozott. Éppen azok az erők és értékek hiányzottak belőle, melyeket legnagyobbaink-tól: egy Bethlen Gábortól, Zrinyi Miklóstól, Széchenyi Istvántól, Kemény Zsigmondtól örököltünk és kellett volna elsajátítanunk, azok a maradandó értékvonások, melyek önkritikára, önmegtagadásra és önfeláldozásra vonatkoznak. Ez az oka annak, hogy a szász író, egész népe névben csak a piros-fehér-zöld színekben sustorgó, magasra lobbanó és gyorsan kialvó rakétát láttá *meg* a magyar lélekben. Sajnos, mindig hiányzott belőlünk a nemzeti történelem komoly, mély és alapos tanulmányozásán és tanulságai elsajátításán alapuló nemzeti szellem. Kétségtelenül még rosszabbul állunk mai ifjú nemzedékünkkel, aminek bár tölünk független külső körülmények is kedveznek, mégis öntudatos munkánk hiánya a főока. Nem hozunk áldozatokat, pedig megfeszített áldozatokat kellene hoznunk azért, hogy történelmünk igaz és maradandó értékei gyermekünk lelkébe fölszívódjanak. Maga az is-

meretanyag is megdöbbentően csekély és fogyatékos már, a mai magyar ifjúság tudásában, nem is beszélve a nyersanyag megfelelő földolgozásáról. Nem csoda tehát, ha a magyar ifjúság lelkét készületlenül és fertőzésre alkalmasan találják a lélekellenes világboromlásztás baktériumai. Mindig megdöbbent azon, ha a magyar ifjúság igen sok tagja kötelességének érzi, hogy megelőzze a román, vagy a francia, vagy a német ifjúságot a nemzeti öntudat-feladásában s nem jut eszébe, hogy bőven ráér nemzetközivé lenni akkor is, ha már a nagy nemzetek fiai levetették nacionalizmusuk „idejétműlt” köntösét. Valami élhetetlenség és gyakorlatatlanság ütközik ki abban, hogy a magyar ifjú nem is tartja szükségesnek elmélkedni azon: vájjon azoknak a másoknak miért nem jut eszébe ez? Csak mostanában olvastam egy egészen fiatal erdélyi magyar könyvében olyasféle megállapításokat, hogy a nemzeti érzés és öntudat nem annyira természetes és született adottság, mint inkább a nacionalista állam iskoláinak nevelési eredménye, amit igazol az, hogy a túlzott nacionalizmus, vagyis a sovinizmus nem egyéb, mint osztálytünet, a nemzeti állam feltörekvő polgári osztályának érdekkideologiája. Ebből a gondolkozásból azt az érdekes következtetést lehetne levonni, hogy nem az egyes ember, az egyéniség a természet által adott valóság, hanem a társadalom, míg az egyén csak elvont képzelődés; hogy nem maga az ember a valóság, ösztöneivel, lelkületével, testi-lelki organizmusával, hanem az osztály, melybe születése, vagy körülményei éppen belekapcsolták.

Az erdélyi magyarság tulajdonképpen csak most jutott abba a helyzetbe, melyben a szász nemzet évszázadok óta van, hogy harcoljon és dolgozzon azért, hogy megtarthassa önmagát az állam keretén belül, mint sajátos nemzetegyeniséget. Arra a kérdésre, hogy egyáltalában szükséges-e magát ilyennek megtartania, azt hiszem épp annyira felesleges felelni, mint arra a kérdésre, hogy egyáltalában érdemes-e és szükséges-e elni? Aki ebben az alapkérdésben ingadozik, azzal már nincs mit kezdeni. Az erdélyi magyarságot tehát egyszerűen adottságnak kell vennünk, olyan értékek hordozójának kell tartanunk, melyekért felelős. Letagadhatatlan, hogy van egy magyar lelkiség, mely különbözik más népekétől. Ez a lelkiség történelemben, nyelvben, kultúrában sajátos módon fejezte ki magát. Hozzáartozik a humánum teljességéhez és senki más nem pótolhatja, nem helyettesítheti. Ez a tény az élet értelmével függ össze s ezért nem vitatható. Az erdélyi magyar tehát csak magyar módon lehet az emberi élet tényezője. Magyar mivoltának alapja lelki oldalról a történeti öntudat. Ez

az öntudat csak nemzeti történelmünknek igazi megismérésén és elsajátításán épülhet föl. Legemberibb jog a és elutasíthatatlan kötelessége, hogy ezt a történelmet szabadon és teljesen megismérhesse és annak tanulságait beleépíthesse jövendőjébe. Amennyire szüksége van azonban erre a történelmileg megalapozott nemzeti szellemre, éppannyira nincs szüksége exkluzivitásra, egy külön nemzet-religióra és annak érdekmoráljára. Az igazi magyar trádíció, és ebben a magyar van előnyben a szász felett, az a fenn-tartásnélküli és soha eléggé nem méltányolt odaadás, mellyel a magyar lélek odafordult és kitárta magát az egyetemesen emberi értékek számára. Van abban valami fajó büszkeség, hogy a maj gyár lélek minden visszautasítás és lekicsinylés dacára, mely Európa részéről annyiszor érte s még most, összetöretése tragikus: mélyégében is, nem szűnt és szűnik meg tovább táplálni magában a hitet a nemzeteket összekötő igazság és szeretet valósága; ban, Azt minden önmagunkelleni vétkeink dacára is nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar lélek a maga legmagasabb ambíciója-képpen igényelte, hogy a nála nagyobb nemzetek csúcsait a gondolat és alkotás világában megközelítse. Mindig arra törekedett, hogy magába tudja fogadni a világot. Merészhetjük állítani, hiszen ez mindig a kicsinek a nagysága, hogy az angol, francia, német, olasz, orosz szellem legnagyobb képviselői a tudomány, irodalom, művészletek terén a magyar léleken a legodaadóbb meg-értésre és követésre találtak, sokszor izzóbb és döntőbb befogadásra, mint saját nagy nemzetük lelkében. Éppen azért kell a leg-alaposabban és a legszélesebben megismernie a mai generációnak multunk egészét, hogy rádöbbenjen arra a csodálatos valóságra, amelyet ez a történelem dokumentál s amely abban áll, hogy az igazi magyarság, azaz a magyar nemzet legkülönb része mindig fölszárnyalt az európai szellemiségek csúcsaira s visszasugározza a maga sajátos magyar mivolta szerint az emberiség legjobb törekvésein. Amelyik nemzetnek ilyen öröksége van, annak olyan hivatása is van, amelyet öntudatosan kell vállalnia, minthogy abban van megkülönböztető léjtoga is. Ezt a hivatást nem szabad befollyásolnia annak az emberi kishitűségnak, hogy gyakorlatilag és momentán céltalannak vagy reménytelennek mutatkozik. Az igazi életerő abban nyilvánul meg, hogy reménység ellenére is kész önmagát fenntartani és következetesen érvényesíteni. Emlékezzünk arra, hogy Deák Ferenc ezt az igazságot képviselte és határozottan kijelentette, hogy ő a maga igazságát reménytelenül is képes szolgálni. Ebben a mély erkölcsi erőben a legnagyobb praktikum van, mert olyan energiaforrás működik, amely haszontalanul és

eredménytelenül végre is soha sem veszhet el. Ha tehát az erdélyi magyarság a maga történetileg öntudatosított hivatását felismeri s a maga nyelvénék, kultúrájának, adottságainak és jellemének sajátos módján rendületlenül s talán reménytelenül megmarad a mellett, hogy neki ebben az országban a lelki értékeket és az emberiség egyetemes gondolatait, gyakorlatilag az itt élő népek testvéri kapcsolatait kell munkálnia, akkor minden elzárkózásnál és mesterséges védőbástyánál hatalmasabb igazsággal biztosítja a maga jövendőjét.

Mindnyájan tudjuk, hogy a mi leggyengébb pontunk, a szervezettség hiánya. Ebben a tekintetben a szász nemzet olyan példaadással szolgál, mely talán az egész Európára nézve páratlan. Igen sajnos, szervezetlen nemzet vagyunk s a széthúzás és fegyelmetlenség egész történelmünkön áthúzódó átkunk. Ujabban amúgy is széteső nemzeti egységünket még szociális osztályalapon is tovább akarják tagolni éspedig nem is kívülről, hanem a saját fiaink. Egyszóval a szervezettség nagyon is reánk férne. És mégis, bármennyire csodáljuk a szász példát, egy pillanatra sem mondomb, hogy az mintájául szolgáljon a mi magyar megszervezkedésünknek. Ezt már abból az elvi álláspontból kifolyólag is hangoztatnom kell, mely a szervezetet minden a nemzeti egyéniség kifejezőjének tartja. A szász szervezet a szász lelek produktuma s nem is volna ráerőszakolható a magyar lélek teljesen más alaptermézetére. mindenekfelett fontos az, hogy a szervezet csak akkor ér valamit, ha lelkiséget tartalmaz s egy belső, lelki fegyelem az alapja. Ebből a szempontból kellene öntudatosítanunk azt, hogy a mi életünkben az egyház, vagy az iskola, vagy a politikai, vagy a gazdasági tényezők miféle tartalmat, értékeket és érdekeket kell, hogy szolgáljanak népünk életében. Mert nem szabad elfelejtennünk, hogy még maga a nép sem öncél, legalább is nem az az ópuszta létezése. Az igazi öncél azokban az értékekben van, melyeket életében és alkotásaiban realizál. Ezért döbbentem meg, amikor a már említett fiatal író könyvében azt olvastam az egyház jelentőségéről, hogy az abban az alkalomszerűségen és eszközégen rejlik, melyet népünknek nyújt nyelvhasználati, építészeti, népművészeti, társasági és politikai szempontból. Nyilvánvaló, hogy ez a szász gondolatnak egy primitív és idejétmúlt megismétlése, de annak minden grandiozitása és zordon keménységeiben is tiszteletetparancsoló ereje nélkül. Ez egy sivár racionálista gondolat, melyen maga a keresztyén egyház már a tizennyolcadik század végén szerencsésen túltette magát. Én az egyháznak nagy nemzeti jelentőséget tulajdonítok, de nem abban a szász ér-

teleben, mely azt tulajdonképpen a népelet és a faji géniusz szimbólumává és összetartó vasgyűrűjévé teszi, sem abban az alacsony gazdasági értelemben, mely az egyházban csupán hasznos ismeretterjesztő intézményt lát, némi felesleges ceremóniák köztől, hanem abban a magyar értelemben, hogy az egyház az evangélium szellemében örizője, irányítója és megtermékenyítője a nemzeti léleknek, hogy az mindig lelkiség és szellemiség maradhasson, menten minden exeluzivitástól, de minden materialista elszíntelenedéstől is. És ehhez hasonlóan minden kulturális és szociális szervezetet csak akkor tartok becsülendőnek, ha az nem egyes osztályokat, hanem minden magyar embert az egymásért való felelősség és önfeláldozás nagy szolidaritására nevel.

A szász író könyve talán a legtanulságosabb abban a kérdésben, mely az egyéniségnek és tehetségnek egy nemzet életében való jelentőségére vonatkozik. Természetesen nem szabad úgy értelmezniink erre vonatkozó vallomását, mintha egyetlen nép is és így a szász nép is megélhetett volna legjobbjainak önfeláldozó szolgálata és önzetlen vezetése nélkül. Bizonyára csak legkülönböző egyéniségeinek és tehetségeinek köszönheti, amit elérte. De minden esetre jellemző az, hogy a nemzet önfenntartásának mindenek fölött való emelése természetesen csak bizonysági irányú tehetségnek és egyéniségnek adott teret, akiknek sajátossága egybehangzóit és megfelelt a közösség érdekeknek, míg az ettől elütőket kivetette magából. Mit mutat a magyar történelem? Talán egyetlen nép historiája sincs annyira telítve a félreismeret, meg nem hallgatott elvetett tragikus talentumok seregével, mint a miénk. A legkülönböző magyar jellemek és elmék többnyire csak földiéletük összeförre után, későn jutottak elismertetéshez s nemzeti prófétáink tanításai nagyrészt pusztában elhangzott szavak maradtak. Ezért van, hogy nemzetünk az igazi leltéri és szellemi vezetés iránt alig fogékony és ilyen vezéreinek sem felismerésében sem követésében nem iparkodó. Sokkal súlyosabb megítélés alá esik azért, mert nemcsak az érdekelő nem összhangzó s újszerű tehetségeket nem vállalja, hanem a saját legfőbb érdekeknek megértésében nem egységes és azért azok iránt sem engedelmes, akik az ő lelkének megrövidítésével. Ez a közönyössége az, aminek kérgét áttörni a mi legnagyobb történelmi feladatunk. Természetesen, ez a feladat elsősorban éppen azoké, akik a nép különböző tereken való vezetésére hivatottak. Mert viszont a történelem bizonysága szerint a mi népünk könnyen vezethető, mihelyt vezetői megalkudva a népszerűtlen igazsággal, ösztöneinek és legközelebbi érdekeinek hajlandók hízelegni s engedményeket tenni. Ha igé-

nyeljük magunknak a sajátos léjtogot, akkor ezen a ponton is magasabb kötelezettségeket kell vállalnunk s a nép ösztönei helyett a lelkiismeretéhez kell fordulnunk, azt ébresztenünk és kifejlesztenünk. Az erdélyi ősi iskolák dicsősége abban állott, hogy nem hagyták porbahullni a talentumokat, hogy azokat magából a népből keresték ki, emelték föl és csiszolták ragyogó gyémántokká. Ennek a nemzet-pedagógiának adott nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelem, a legerdélyibb magyar lélek. Nemzetnevelésünk tehát nem elégedhetik meg kisebb igénnel, minthogy népünket a legkülönbözőbb elmék és jellemek kiművelésével és azoknak öntudatos munkábaállításával valóban lelki és szellemi vezetés alá helyezze. Igaz, hogy egy ilyen nemzetpolitika nagyrészben láthatatlan és messzi igazságokba vetett hiten alapszik. De csodák csak hitból születnek.